

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК
ІМЕНІ ГЕТЬМАНА ПЕТРА САГАЙДАЧНОГО

ВІЙСЬКОВО-НАУКОВИЙ ВІСНИК

ВИПУСК 31

Львів
Національна академія сухопутних військ
2019

УДК 94(477+100)(082)
ББК 63.3(4 УКР)
В 53

Збірник внесений до переліку наукових фахових видань України у галузі історичних наук (Наказ Міністерства науки і освіти України від 21.12.2015 року № 1328)

Індексується в наукометричних базах
Google Academy
BASE

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Національної академії сухопутних військ
(протокол від 12.03.2019 року № 3)

Засновник – Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 22391-12291 ПР – видане 24 жовтня 2016 року

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Трофимович Володимир, доктор історичних наук, професор (головний редактор); *Слюсаренко Андрій*, кандидат історичних наук, доцент (заст. гол. редактора); *Ткачук Павло*, доктор історичних наук, професор; *Бураков Юрій*, кандидат історичних наук, доцент; *Трофимович Лілія*, кандидат історичних наук, доцент; *Возний Ігор*, доктор історичних наук, професор; *Маишталір Вадим*, кандидат історичних наук; *Стрільчук Людмила*, доктор історичних наук, професор; *Мачюліс Дангірас*, доктор гуманітарних наук з історії (Литва); *Дурбас Малгожата*, доктор гуманітарних наук з історії (Польща); *Турчак Олександр*, кандидат історичних наук, доктор юридичних наук, доцент; *Надрага Марта*, кандидат історичних наук; *Харук Андрій*, доктор історичних наук, професор; *Виздрик Віталій*, доктор історичних наук, доцент; *Куцька Олеся*, доктор історичних наук, доцент; *Соляр Ігор*, доктор історичних наук, професор; *Якимович Богдан*, доктор історичних наук, професор; *Голубко Віктор*, доктор історичних наук, професор; *Литвин Микола*, доктор історичних наук, професор; *Чьвенк Генрих*, доктор габілітований, професор (Польща); *Войтович Леонтій*, доктор історичних наук, професор; *Шеломенцев-Терський Святослав*, доктор історичних наук, професор; *Сухий Олексій*, доктор історичних наук, професор; *Франц Мацей*, доктор габілітований, професор (Польща); *Кривизюк Леонід*, кандидат історичних наук, доцент; *Дем'янюк Олександр*, доктор історичних наук, професор; *Щеглов Андрій*, кандидат історичних наук (відповідальний секретар).

В 53 **Військово-науковий вісник**. – Випуск 31. – Львів: НАСВ, 2019. – 293 с.

ISSN № 2313-5603

31-й випуск «Військово-наукового вісника» містить статті з історії України, всесвітньої історії, історії локальних воєн та збройних конфліктів сучасності. Окрема рубрика присвячена 100-річчю Української революції.

Для науковців, викладачів, студентів, курсантів і всіх, хто цікавиться історією.

ISSN № 2313-5603

© Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, 2019

УДК 94(477) «2003/2018»

ПОПКО С.М.

<https://orcid.org/0000-0002-3050-2517>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.31.2019.3-13>

ЦИВІЛЬНИЙ ДЕМОКРАТИЧНИЙ КОНТРОЛЬ НАД ВІЙСЬКОВОЮ СФЕРОЮ В УКРАЇНІ: ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ (2003 – 2018)

Розглянуто специфіку впровадження в Україні цивільного демократичного контролю над військовою сферою, охарактеризовано основні положення Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» (2003), відзначено, що він ухвалювався з метою захисту національних інтересів України, утвердження і зміцнення конституційних засад демократичної, правової держави у сфері цивільно-військових відносин, забезпечення прав і свобод людини. Проаналізовано нововведення концепції демократичного контролю над Збройними Силами України (2016), Закону України «Про національну безпеку України» (2018), які вдосконалили систему цивільного демократичного контролю над воєнною сферою.

Ключові слова: Збройні Сили України, цивільний демократичний контроль, військова сфера, Міністерство оборони України.

Актуальність проблеми. У контексті російської агресії на південно-східних кордонах України, все більшої актуальності набуває проблема цивільного демократичного контролю над військовою сферою нашої держави. Експерти переконують, що запровадження цієї реформи «дозволить зменшити рівень корупції і розвантажить військове керівництво, яке повинно займатися оперативним плануванням, а не бюрократичними моментами» (*Сампан*).

Перші кроки у напрямі запровадження цивільного демократичного контролю над військовою сферою були здійснені ще у 90-х роках ХХ ст., проте необхідно зауважити, що подібні ініціативи були детерміновані насамперед зовнішньополітичними чинниками – спробою інтеграції України в міжнародні структури. Це знайшло своє відображення у низці міжнародних та національних документів: «Партнерство заради миру: рамковий документ» (1994 р.), «Кодекс

Попко Сергій Миколайович, Командувач Сухопутних військ Збройних Сил України, м. Київ.

© Попко С.М., 2019

поведінки стосовно воєнно-політичних аспектів безпеки» (1994 р.), «Концепція (основи державної політики) національної безпеки України» та інші (Поляков).

Так у підписаному Україною «Кодексі поведінки стосовно воєнно-політичних аспектів безпеки» проголошується, що «держави-учасниці розглядають демократичний політичний контроль над військовими і воєнізованими силами, силами внутрішньої безпеки, а також розвідувальними службами і поліцією в якості незамінного елементу стабільності і безпеки». Відповідно до положень Кодексу Україна зобов'язалась «забезпечувати і підтримувати ефективне керівництво і контроль над своїми військовими і воєнізованими силами і силами безпеки з боку конституційно встановлених органів влади, які мають демократичну легітимність..., створювати важелі, що дозволяють забезпечити виконання такими органами покладених на них конституційних і правових обов'язків» (Поляков).

Наголосимо, що контроль над військовою сферою передбачає два взаємопов'язані принципи: демократичність та цивільність. «Якщо коротко, у класичному розумінні, дієвий цивільний демократичний контроль означає перетворення Збройних Сил у відкритий, зрозумілий для суспільства інститут, який діє в межах законодавства. Збройні сили підпорядковані демократично обраній владі та підлягають нагляду з точки зору доступу до інформації з боку ЗМІ та громадських організацій. Тому контроль має бути «демократичним» за визначенням», – зауважувала координатор проєктів офісу реформ Міністерства оборони України (МОУ) О. Фаворська (Сампан).

Принцип «цивільності» забезпечується верховенством цивільних органів виконавчої, законодавчої влади і системи судочинства. «Парламент, як правило, приймає ключові рішення щодо проголошення війни та миру. Він законодавчо забезпечує, а значить контролює, оборонну політику, а також здійснює фактичний контроль за видатками на оборону в рамках бюджетного процесу», – резюмує чиновник МОУ (Сампан).

Експертне середовище України розділилось у питанні необхідності впровадження цивільного демократичного контролю над військовою сферою. Зрештою, навіть військові не до кінця усвідомлювали необхідність таких реформ, що на зламі ХХ – ХХІ ст. загальмувало законодавчий процес у цій сфері. Так, для прикладу, Л. Поляков відзначав, що «розробка і прийняття в Україні окремого закону про цивільний контроль над силовими структурами у загальному вигляді, як це намагалася зробити Державна Дума Росії, мабуть, є не

зовсім доцільними, оскільки вдосконалення існуючої у нас системи цивільного контролю вимагає не стільки всеохоплюючих актів, скільки скрупульозного, детального поступового запровадження таких заходів, як, скажімо: вдосконалення процесу підготовки і прийняття оборонного бюджету та видатків на правоохоронну діяльність і забезпечення безпеки держави, підвищення ролі і збільшення кількості цивільних осіб у керівництві силовими структурами, створення сприятливих умов для діяльності неурядових дослідницьких центрів тощо» (Поляков).

Все ж у 2003 р. з метою захисту національних інтересів України, утвердження і зміцнення конституційних засад демократичної, правової держави у сфері цивільно-військових відносин, забезпечення прав і свобод людини Верховною Радою України ухвалено Закон «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» (*Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави, 2003*).

У Законі зазначено, що цивільний контроль має забезпечувати:

- пріоритет політичних підходів до вирішення питань військового будівництва, спрямування діяльності всіх складових частин Воєнної організації та правоохоронних органів на реалізацію визначених засадами внутрішньої і зовнішньої політики завдань у сфері національної безпеки і оборони, правоохоронної діяльності з метою становлення і розвитку громадянського суспільства та зміцнення конституційного правопорядку в державі, здійснення визначених Конституцією України функцій у сфері національної безпеки, оборони та зміцнення громадського порядку;

- дотримання законності в діяльності всіх складових частин Воєнної організації та правоохоронних органів держави;

- підтримання політичної стабільності в суспільстві, створення умов, які унеможливають використання Збройних Сил України та інших військових формувань, правоохоронних органів для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності, а також в інтересах окремих осіб, політичних партій, громадських організацій;

- попередження та недопущення порушень конституційних прав і свобод, захист законних інтересів громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України, інших військових

формуваннях, утворених відповідно до законів України, та у правоохоронних органах, осіб, звільнених з військової служби, а також членів їхніх сімей;

- урахування громадської думки, пропозицій громадян та громадських організацій при обговоренні й ухваленні рішень з питань діяльності Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів та посадових осіб у сфері оборони, національної безпеки, зміцнення громадського порядку і законності;

- виділення відповідно до законів у необхідних обсягах і раціональне використання бюджетних коштів, спрямовуваних на утримання і функціонування Воєнної організації та правоохоронних органів держави, зокрема на реформування Збройних Сил України тощо (*Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави, 2003*).

Предметом цивільного контролю, відповідно до Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» (ст. 5), виступають: обґрунтованість рішень державних органів з військових питань; хід виконання програм реформування Збройних Сил України, інших військових формувань; стан військово-патріотичного виховання молоді, підготовка громадян до захисту Батьківщини; питання експорту та імпорту озброєнь та військової техніки; дотримання вимог Конституції та законів України стосовно прав і свобод громадян, які перебувають на службі в Збройних Силах України, інших військових формуваннях; дотримання бюджетного законодавства; формування, фінансове забезпечення і виконання оборонного замовлення, планів мобілізаційної підготовки і мобілізації, заходів щодо утилізації та ліквідації озброєнь, попередження надзвичайних ситуацій та подолання їх наслідків; участь підрозділів Збройних Сил України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки, спільних військових навчаннях; дотримання законів України при вирішенні питань про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України та під час перебування їх на її території; дотримання законності при розгляді органами державної влади, військовими посадовими особами звернень і скарг військовослужбовців, осіб, звільнених з військової служби, та членів їхніх сімей (*Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави, 2003*).

Суб'єктами цивільного контролю над воєнною організацією держави визначені: а) Верховна Рада України; б) Уповноважений

Верховної Ради України з прав людини; в) Президент України; г) Рада національної безпеки і оборони України; д) Кабінет Міністрів України; е) центральні та місцеві органи виконавчої влади в межах повноважень, визначених законом; є) органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом; ж) прокуратура України; з) судові органи України; и) громадяни України та громадські організації; і) засоби масової інформації (*Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і право охоронними органами держави, 2003*).

Значні повноваження у сфері демократичного цивільного контролю надано Президенту України, який:

- вносить на затвердження Верховної Ради України пропозиції щодо загальної структури, чисельності, визначення функцій Збройних Сил України, Служби безпеки України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також Міністерства внутрішніх справ України;

- призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів; присвоює вищі військові звання;

- вносить до Верховної Ради України пропозиції про оголошення стану війни та приймає рішення про використання Збройних Сил України в разі збройної агресії проти України;

- приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України з внесенням рішення на затвердження Верховною Радою України;

- приймає у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує в разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації з визначенням участі в здійсненні пов'язаних із цим заходів Збройних Сил України та інших військових формувань – з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України (*Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави, 2003*).

На жаль, констатуємо, що парламентський контроль над військовою сферою в Україні залишається слабким і малоефективним. «Парламент може впливати лише на призначення Міністра оборони і Міністра внутрішніх справ та Голови СБУ, хоча, після їх призначення, системного контролю за ними вже немає. А на призначення

їх заступників, а також керівників служб та інших військових формувань український парламент впливу не має взагалі», – констатують експерти (*Цивільний контроль над військовими в Україні: до питання ефективності й системності*).

Центральні органи виконавчої влади організують і забезпечують виконання законів України, інших нормативно-правових актів стосовно національної безпеки і оборони та правоохоронної діяльності, а також створюють необхідні умови для здійснення іншими суб'єктами демократичного цивільного контролю передбачених законами повноважень (*Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави, 2003*). Органи місцевого самоврядування, місцеві державні адміністрації контролюють хід допризовної підготовки, відбір військовими комісіями громадян призовного віку на військову службу; забезпечують виконання законодавства стосовно дотримання прав та соціальних гарантій громадян, які можуть бути призвані на військову службу, перебувають на військовій службі, звільнені з військової служби, та членів їхніх сімей; сприяють розташованим на відповідній території підрозділам Збройних Сил України та інших військових формувань, правоохоронним органам у виконанні покладених на них завдань тощо (*Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави, 2003*).

Окрему увагу необхідно звернути на участь громадян у здійсненні контролю (через громадські організації, членами яких вони є, через депутатів представницьких органів влади, так і особисто, шляхом звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та його представника у справах захисту прав військовослужбовців), а також ЗМІ.

Мас-медіа, зокрема, отримали право:

- запитувати та безоплатно отримувати від органів військового управління, інших органів державної влади, організацій, підприємств і установ, які належать до Воєнної організації держави, правоохоронних органів, відкрити інформацію, документи і матеріали з питань, віднесених до їхньої компетенції. Керівники відповідних органів, установ, підприємств і організацій зобов'язані безперешкодно надавати таку інформацію;

- поширювати отриману інформацію через пресу, радіо, телебачення, засоби глобальної інформаційної мережі Інтернет та в інший спосіб, дотримуючись вимог законодавства щодо збереження державної таємниці;

- публікувати офіційні відповіді органів державної влади та військового управління на матеріали, що були оприлюднені раніше тощо (*Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави, 2003*).

Теоретичні напрацювання у сфері законодавчого забезпечення демократичного цивільного контролю над військовою сферою не дали очікуваних результатів. Каталізатором нової хвилі реформ послужила російська агресія (2014 р.). У відповідь на збройну агресію з боку Російської Федерації Україна розпочала здійснювати комплексні заходи з метою розбудови ефективної системи оборони, які мали на меті два головних паралельних завдання: стримати Росію від повномасштабного вторгнення та відновити контроль над регіонами, контрольованими сепаратистами (*Цивільний контроль над військовими в Україні: до питання ефективності й системності*). «Важливо пам'ятати, що в демократичній державі, якою є Україна, ефективність вирішення зазначених питань напряму залежала і залежить від ефективності системи демократичного цивільного контролю над військовими, – констатують учені. – У цьому контексті є ряд питань, які довелося терміново вирішувати, зокрема, опрацювати нові концептуальні документи у сфері національної безпеки та вдосконалювати законодавство...» (*Цивільний контроль над військовими в Україні: до питання ефективності й системності*).

У 2015 р. були ухвалені необхідні концептуальні документи стратегічного рівня – Стратегія національної безпеки України та Воєнна доктрина України, прийняті нові та удосконалені існуючі законодавчі акти у сферах регуляції загальнодержавних процесів координації та управління у секторі безпеки, здійснення адміністративного контролю на територіях, суміжних із зоною конфлікту, та покращення управлінських механізмів під час особливого періоду за рахунок уточнення важливих деталей правового режиму воєнного стану. У 2016 р. прийнято ще декілька важливих концептуальних документів, зокрема Стратегічний оборонний бюлетень (СОБ) (*Цивільний контроль над військовими в Україні: до питання ефективності й системності*).

31 жовтня 2016 р. Проектний офіс реформ МОУ на міжнародному семінарі в Національному університеті оборони України імені І. Черняхівського презентував нову Концепцію демократичного контролю над Збройними Силами України. Заступник Міністра оборони І. Долгов пояснив необхідність цивільного контролю над

ЗСУ: «Перше: всі громадяни платять податки і на ці податки утримуються Збройні сили. Друга відповідь – це те, що на цю силу покладено певні функції – територіальної цілісності, незалежності, суверенітету держави. Таким чином, контроль повинен забезпечити, щоб Збройні сили були в змозі виконати цю функцію. І третє: цивільний контроль потрібен для того, щоб забезпечити повну деполітизацію Збройних сил від внутрішньополітичних процесів» (*Цивільний міністр оборони і деполітизація армії: в Києві представили Концепцію цивільного контролю над ЗСУ*). Також наголошено, що впровадження цивільного контролю над ЗСУ відбудеться в рамках Стратегічного військового бюлетеня, де знаходимо пункт про те, що цивільні люди повинні отримати можливість працювати в Міноборони та інших силових структурах і отримувати заробітну плату на рівні з військовими. Концепція розроблена за посередництва ОБСЄ з урахуванням досвіду цивільного контролю над армією в інших країнах, зокрема Австрії та Болгарії (*Цивільний міністр оборони і деполітизація армії: в Києві представили Концепцію цивільного контролю над ЗСУ*).

Учені констатують, що протягом трьох років (2014 – 2016 рр.) «Україні вдалося відреагувати та вирішити немало проблем функціонування системи демократичного цивільного контролю. Однак, для повноцінного забезпечення національних інтересів України потрібно докласти ще багато зусиль, особливо, для запровадження дієвих практичних інструментів контролю й подальшого наближення ситуації у цій сфері загалом до загальноприйнятих демократичних норм» (*Цивільний контроль над військовими в Україні: до питання ефективності й системності*).

Після ухвалення Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. Закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» втратив чинність. У Законі третій розділ присвячений демократичному цивільному контролю. Зокрема законодавець передбачив, що система цивільного контролю складається з контролю, що здійснюється Президентом України; контролю, що здійснюється Верховною Радою України; контролю, що здійснюється Радою національної безпеки і оборони України; контролю, що здійснюється Кабінетом Міністрів України, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; судового контролю; громадського контролю (*Про національну безпеку України, 2018*).

Відповідно, предметом цивільного контролю є: а) дотримання вимог Конституції і законів України у діяльності органів сектору безпеки і оборони, недопущення їх використання для узурпації влади, порушення прав і свобод людини та громадянина; б) зміст і стан реалізації стратегій, доктрин, концепцій, державних програм та планів у сферах національної безпеки і оборони; в) стан правопорядку в органах сектору безпеки і оборони, їх укомплектованість, оснащеність сучасним озброєнням, військовою і спеціальною технікою, забезпеченість необхідними запасами матеріальних засобів та готовність до виконання завдань за призначенням у мирний час та в особливий період; г) ефективність використання ресурсів, зокрема бюджетних коштів, органами сектору безпеки і оборони (*Про національну безпеку України, 2018*).

Таким чином, запровадження демократичного цивільного контролю над воєнною сферою – нагальна необхідність в умовах російської агресії та євроатлантичної інтеграції України. Підвищення ефективності діяльності МОУ, посилення зв'язків Збройних Сил України з Верховною Радою України і громадянським суспільством – пріоритети у цій сфері (*Сампан*). 2019 – 2020 рр. повинні показати ефективність законодавства України та готовність військових до нововведень.

Використані посилання

Поляков Л. *Цивільний контроль над силовими структурами* [online] Доступно: <http://old.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=18> [Дата звернення: 22 грудня 2018].

Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави. Закон України. [online] Доступно: <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/975-15>> [Дата звернення: 23 грудня 2018].

Про національну безпеку України. Закон України [online] Доступно: <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>> [Дата звернення: 22 грудня 2018].

Сампан І. *Демократичний контроль над ЗСУ. Що це таке і для чого Україні цивільний міністр оборони?* [online] Доступно: <<https://ua.112.ua/interview/demokratychnyi-kontrol-nad-zsu-shcho-tse-take-i-dlia-choho-ukraini-tsyvilnyi-ministr-oborony-428250.html>> [Дата звернення: 27 грудня 2018].

Цивільний контроль над військовими в Україні: до питання ефективності й системності [online] Доступно: <<http://timeua.info/post/oborona-i-bezopasnost/civ-l-nij-kontrol-nad-v-js-kovimi-v-ukra-n--do-pitannya-efektivnost--j-sistemnost-07862.html>> [Дата звернення: 22 грудня 2018].

Цивільний міністр оборони і деполітизація армії: в Києві представили Концепцію цивільного контролю над ЗСУ [online] Доступно: <<https://ua.censor.net.ua/n412969>> [Дата звернення: 24 грудня 2018].

References

Polyakov L. Civil control over power structures. [online] Available at: <http://old.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=18> [Accessed 22 December 2018] (ukr).

On democratic civilian control of the military organization and law enforcement bodies of the state. Law of Ukraine. [online] Available at: <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/975-15>> [Accessed 23 December 2018] (ukr).

On national security of Ukraine. Law of Ukraine. [online] Available at: <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>> [Accessed 22 December 2018] (ukr).

Sampan I. Democratic control over the armed forces. What is it and why Ukraine is a civilian defense minister? [online] Available at: <<https://ua.112.ua/interview/demokratychnyi-kontrol-nad-zsu-shcho-tse-take-i-dlia-choho-ukraini-tsyvilnyi-ministr-oborony-428250.html>> [Accessed 27 December 2018] (ukr).

Civilian control over the military in Ukraine: to the question of efficiency and systemicity. [online] Available at: <<http://timeua.info/post/oborona-i-bezopasnost/civ-l-nij-kontrol-nad-v-js-kovimi-v-ukra-n--do-pitannya-efektivnost--j-sistemnost-07862.html>> [Accessed 22 December 2018] (ukr).

Civilian minister of defense and depoliticization of the army: in Kiev presented the concept of civilian control over the armed forces. [online] Available at: <<https://ua.censor.net.ua/n412969>> [Accessed 24 December 2018] (ukr).

Popko S.

CIVILIAN DEMOCRATIC CONTROL OVER THE MILITARY SPHERE IN UKRAINE: LEGISLATIVE SUPPORT, PECULIARITIES OF IMPLEMENTATION (2003–2018)

The main provisions of the Law of Ukraine «On Democratic Civilian Control over the Military Organization and Law Enforcement Bodies of the State» (2003) were characterized; it was emphasized that the law was approved to protect the national interests of Ukraine, to establish and strengthen the constitutional principles of a democratic state, a country with the rule of law in the field of civil-military relations, ensuring human rights and freedoms.

It was noted that according to legislative acts, the civilian control should ensure the priority of political approaches to the solution of military construction issues, direct the activities of all components of the Military Organization and law enforcement agencies to implement the tasks defined in the framework of national and foreign policy in the field of national security and defense, law enforcement activities in order to establish and develop civil society, to exercise the functions defined in the Constitution of Ukraine in the sphere of national security, defense and strengthening of public order.

The new developments of the Concept of the Democratic Control over the Armed Forces of Ukraine (2016), the Law of Ukraine «On National Security of Ukraine» (2018), which improved the system of the civilian democratic control over the military sphere, were analyzed. It was noted that according to the above-mentioned documents, the system of civilian control consists of the control carried out by the President of Ukraine; the Verkhovna Rada of Ukraine, the National Security and Defense Council of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, executive bodies and local self-government bodies, as well as judicial and public control.

Keywords: Armed forces of Ukraine, civilian democratic control, military sphere, ministry of defense of Ukraine.

РІВНЕНСЬКИЙ ВЕКТОР РОЗВІДКИ ДЕРЖАВНОГО ЦЕНТРУ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Робота військової спецслужби Державного центру УНР супроводжувалась створенням мережі розвідувальних пунктів у волинському прикордонні. У статті проаналізовано діяльність центрального пункту у м. Рівне, очолюваного полковником Армії УНР І. Литвиненком-Морозенком.

На основі розсекречених документів Галузевого державного архіву Служби зовнішньої розвідки України показано особливості роботи спецслужби ДЦ УНР у Рівному, доведено, що органи ДПУ (ГПУ) УСРР були добре поінформовані про її дії, часто працювали на випередження.

Ключові слова: Державний центр Української Народної Республіки, спецслужба, контрольно-розвідувальні пункти, волинське прикордоння, Державне політичне управління.

Волинське прикордоння у міжвоєнний період було ареною протистояння радянських, польських, спецслужб УНР. Під контролем військової спецслужби Державного центру Української народної республіки (ДЦ УНР) у польсько-радянському порубіжжі діяла мережа розвідувальних пунктів.

Метою статті є аналіз діяльності центрального контрольно-розвідувального пункту (КРП) на Волині у м. Рівне, який із 1928 до 1935 р. очолював полковник Армії УНР Іван Литвиненко-Морозенко. Залучення розсекречених документів Галузевого державного архіву Служби зовнішньої розвідки України (ГДА СЗРУ) дало можливість з'ясувати деталі його роботи, довести, що ДПУ (ГПУ) УСРР було добре поінформоване про існуючу ситуацію і часто діяло на випередження.

Означена проблема недостатньо висвітлена у сучасній історіографії, за винятком праць В. Сідака і Т. Вронської (*Сідак, Вронська, 2003*). У ракурсі досліджуваної проблеми відзначимо інформативність наукової розвідки А. Жив'юка (*Жив'юк, 2008*). Частково ця тема розглядалась і автором статті (*Давидюк, 2016*).

Другий відділ Генерального штабу Війська Польського («двуйка»), що концентрував всю інформаційно-розвідницьку службу, працював спільно з другою секцією Генерального штабу військового міністерства ДЦ УНР. Секцію з кінця 1926 до січня 1928 р. очолював полковник Микола Чоботарів, а після нього, аж до розформування 1 січня 1936 р., – генерал Всеволод Змієнко.

Перед спецслужбою ДЦ УНР, що активізувала роботу після травневого перевороту 1926 р. у Польщі, стояли завдання воєнно-розвідувального характеру. Планувалося вивчення політичної й економічної обстановки, проведення пропагандистсько-інформаційної роботи серед населення УСРР. З цією метою у волинському прикордонні виникла мережа КРП, функціонування і фінансування яких підтримувала польська влада. Пункти діяли в Могілянах, Корці, Костополі, Рокитному, Острозі, Кременці, Ланівцях, з 1928 р. – у Гусятині та Барсуках, періодично змінювалась їх дислокація. У результаті залишився лише один центральний пункт у Рівному, який діяв до 1935 р. (*ГДА СБУ: 105*).

Розвідувальну роботу ДЦ УНР у волинському прикордонні очолював полковник Армії УНР Іван Литвиненко, який, після перебування у таборах для інтернованих, у жовтні 1924 р. отримав право азилу у Польщі (*ЦДІАЛ: 1-2*). У червні 1927 р. під прізвиськом Морозенко його призначили керувати розвідувальним пунктом у Могілянах поблизу Острога, а з осені 1928 р. до 1935 р. – КРП у Рівному (*ГДА СБУ: 70, 286, 322*).

Долучаючись до активної громадської роботи, Іван Литвиненко очолював рівненську філію Українського центрального комітету (УЦК), Український громадський комітет із ушанування пам'яті С. Петлюри в Рівному, сприяв встановленню пам'ятника отаманові Василеві Тютюннику, ініціював зібрання пожертв на Бібліотеку ім. Симона Петлюри у Парижі, був обраний у 1934 р. делегатом Третього еміграційного з'їзду у Варшаві. Громадську активність І. Литвиненка відзначали більшовицькі спецслужби: «Поселившись у Рівному, бере участь у всіх святкуваннях, які проводить польська влада. З Травня він поряд з іншими був на трибуні... Річниця смерті Петлюри відбувалася за його безпосередньої участі... У березні 1930 р. у Шевченківських святах брав активну участь» (*ГДА СЗРУ 5:28*).

Громадська робота давала можливість спілкування з українськими політичними емігрантами, місцевим населенням, представниками польської влади, була своєрідним прикриттям його основного

заняття – розвідки. Радянські спецслужби характеризували Литвиненка-Морозенка так: «У розвідувальній роботі досвідчений і конспіративний. Його діяльність на польському кордоні поширюється від Білозірки на Кременеччині до Рокитно, охоплюючи території Ямпільського, Славутського і Олевського прикордонних загонів ДПУ. В Білозірці, Ланівцях, Шумську, Острозі, Корці, Остках і Рокитно знаходяться резиденти, які працюють під безпосереднім керівництвом Литвиненка, проводять воєнно-розвідувальну і диверсійно-повстанську роботу... У всіх пунктах Литвиненко часто буває і сам контролює їх роботу» (*ГДА СЗРУ 3:103*). Хоча у документах, датованих 1939 р., його характеристика звучала дещо інакше: «Активний і досвідчений розвідник, перекинув на радянський бік десятки агентів. Самолюбний, обмежений, алкоголік, має велику пам'ять» (*Сідак, Вронська, 2003:62-63*).

Основною базою для кадрів розвідки УНР були військові емігранти, які після розформування таборів для інтернованих працювали на цукроварнях Бабина і Шпанова. Українські вояки, переважно старшини, під керівництвом генерала Євгена Білецького та його помічника підполковника Юрія Ордановського формували перші на Волині організовані трудові поселення. Працівники згаданих цукроварень підтримували між собою тісні контакти, проводили спільні заходи, концерти, аматорські вистави. Частина емігрантів жила у навколишніх селах і на роботу до цукроварні приходила самостійно, багато хто одружився із місцевими дівчатами, проживав у їхніх будинках. У с. Олексин Рівненського повіту проживало більше 20 колишніх козаків, які працювали на Шпанівській цукроварні. Інтерновані трудилися також в Оржеві, на каменоломнях у Костополі (*Держархів Рівненської обл. 1: 1-3*).

Вояки Армії УНР тісно співпрацювали з І. Литвиненком як розвідники, резиденти, кур'єри. Цей факт не викликає подиву, адже І. Литвиненко ще у 1925 р. поселився у садибі головного капелана Армії УНР Павла Пашевського у с. Бабин, а з вересня 1925 до лютого 1926 р. працював на Шпанівському цукровому заводі (*ГДА СБУ: 96*), відтак добре знав працівників цукроварень, тісно спілкувався з військовими емігрантами.

Довіреними особами керівника розвідувального пункту були прибулі на роботу до цукроварні Шпанова Сергій Полікша, Андрій Дубиновський, Олекса Матух та ін. На початку 30-х років

Сергій Полікша працював секретарем Івана Литвиненка, до нього цю функцію виконував сотник Армії УНР Олександр Палієнко, який служив у банку (*ГДА СЗРУ 3: 149*).

І. Литвиненко-Морозенко налагодив широкі контакти із українськими емігрантами, які жили у Рівному та його околицях. Серед його найближчого оточення були член УЦР, сотник армії УНР Степан Письменний; небіж С. Петлюри, посол до польського сейму Степан Скрипник; лавник магістрату, власник аптеки по вулиці 3 Мая Полікарп Бульба; хорунжий Армії УНР, адвокат Іван Корноухов (Карнаухов); міністр юстиції уряду УНР, адвокат Микола Багринівський; комісар залізниць УНР, працівник Рівненського магістрату Данило Ковпаненко; працівник кооперативного об'єднання «Рільник» Микита Коновалов; хорунжий Армії УНР Митрофан Пушкелін, котрий працював зубним техніком у Здолбунові, та ін. (*ГДА СЗРУ 3: 107*).

Користувався І. Морозенко, як всі розвідники, послугами інформаторів. У с. Обарів сторож школи Пелагея Левчук працювала як конфідент. Вчитель цієї школи Володимир Борачук, близький товариш і соратник Литвиненка, у 1932 р. проживав у Рівному по вул. Литовській та щодня їздив на роботу. У середині 20-х років колишній старшина Армії УНР Борачук вчителював в Острозі (*ГДА СЗРУ 3: 165*). І. Литвиненко часто відвідував книгарню «Нова культура», якою завідував Іван Талашук (*ГДА СЗРУ 5: 273*), а також аптеку, власником якої був Полікарп Бульба (*ГДА СЗРУ 3: 319*). Виявляв зацікавлення роботою українського клубу «Рідна хата» у Рівному, очолюваного С. Скрипником, переважна більшість активістів якого сприяла роботі КРП (*ГДА СЗРУ 5: 29*).

Тісно співпрацював І. Литвиненко-Морозенко із членами «Літературно-мистецького товариства ім. Лесі Українки», яке воєводський уряд зареєстрував 2 грудня 1927 р. Ініціаторами товариства були наддніпрянці-емігранти Микола Багринівський, Данило Ковпаненко, Іван Корноухов, останній і очолив цю мистецьку організацію. Крім згаданих осіб, у товаристві працювали емігранти Сергій Полікша, Данило Ковпаненко, Петро Зінченко, Василь Павловський, Андрій Дубиновський, Полікарп Бульба, Борис Веселовський, Володимир Беньяк, Євген Колодяжний, Станіслава Томкович, Василь Сочинський та ін. У селах Золотієві і Городку під м. Рівним виникли філії цієї організації (*Давидюк, 2016: 527*).

Залучав Іван Литвиненко-Морозенко до розвідницької роботи поліську молодь. Тарас Бульба-Боровець писав у спогадах: «З наказу полковника Литвиненка наша молодь пачкувала на другу сторону кордону всякі директиви уряду УНР та літературу, а назад – різні матеріали, советську пресу та книжки. Ця наша робота була особливо пожвавлена в часі великого голоду в Україні 1932 – 1933 років. Ми переносили з-за кордону цілу масу зразків «хліба», спеченого з дерев'яної кори, листя, просяної лупи, буряків та інших складників» (*Бульба-Боровець, 1981: 36, 39*).

Відслідковуючи ситуацію у Радянській Україні, І. Литвиненко болісно відреагував на Голодомор 1932–1933 рр. Від імені української політичної еміграції Рівненського повіту за його підписом 2 вересня 1934 р. був підготовлений Меморандум до секретаріату Ліги Націй у Женеві (*Держархів Волинської обл.: 122-123*), який, як і інші звернення західноукраїнської спільноти, не був почутий.

Кур'єрів української розвідки подекуди вербували серед втікачів із радянського боку. Останніх поділяли на три групи: одних залишали на проживання у Польщі під відповідальність рідних чи знайомих; інших відправляли у спеціальний табір-барак, побудований у містечку Тучин, де відповідним чином перевіряли, а третю групу, як підозрілих, відправляли назад на радянський бік. На 1 червня 1931 р. у Тучинському таборі знаходилося близько 373 втікачі. З Рівного у табір приїжджала комісія, у складі якої був Іван Литвиненко. Втікачів викликали в окрему кімнату і керівник рівненського КРП проводив бесіду, розпитував про становище в СРСР, про військові об'єкти, дороги і т.п. (*ГДА СЗРУ 6: 506, 569*).

До агентурної роботи різні спецслужби намагалися залучати жителів прикордоння. Часто агенти, переправлені на радянський бік, більше не поверталися: затримувалися радянськими прикордонниками, арештовувалися чи перевербовувалися.

Загалом агенти поділялися на дві основні групи: некваліфіковані, малописьменні та кваліфіковані, ділові. Перших, зазвичай, використовували для переправлення за кордон антирадянських листівок, газет, поширення їх на радянській території серед родичів і знайомих або просто для розкидання на радянському боці. Кваліфіковану агентуру, здебільшого, залучали до вербування агентів для розвідки УНР. Вони мали проводити антирадянську агітацію, поширювати відомості про повернення уряду УНР, інформувати про його роботу

в еміграції. У своїй роботі агенти мусили дотримуватися чітких правил конспірації, були відомі під іншими іменами чи псевдонімами (*ГДА СБУ: 129-130*).

Одним із ключових завдань керівництва української розвідки у Рівному була підготовка і переправлення агентів на територію УСРР з метою зібрання потрібної інформації, транспортування літератури, налагодження контактів з місцевим населенням, з'ясування їх настроїв та ставлення до більшовицької влади. Переправи найчастіше проводилися у погану погоду – дощ, заметіль, у час особливо темних ночей. Незручною вважалася переправа у районі лісів, тому що радянська прикордонна охорона влаштувала там засіки, «вовчі ями», а також розкладали сухий хмиз, який тріщав під ногами. Хоча досвідчені агенти примудрялись обходити такі місця або, підходячи до хмизу, ступали після того, як обережно розклали його ногою, щоб без шуму пробратися у потрібному напрямку (*ГДА СЗРУ 3: 294*).

З метою повалення більшовицької влади та створення самостійної України українські політичні емігранти налагоджували пропагандистську роботу через поширення на території УСРР листівок і літератури. На початках значні партії унерівської літератури обсягом у 30 – 35 фунтів переправлялись в УСРР у потягах, що прямували зі станції Здолбунів до Шепетівки. Коли стало відомо, що працівники ГПУ уважно оглядають вагони і вилучають літературу, від цього методу відмовились. Часто літературу пересилали через перевірених агентів, які поширювали її на радянському боці особисто або через свої контакти. Іван Литвиненко задіював спеціальні способи транспортування літератури, щоб зберігати конспірацію й уникнути провалу кур'єра. Зокрема, кур'єр мав довести вантаж до Коростеня, Бердичева чи Козятина і закопати під телеграфним стовпом поблизу залізниці, номер цього стовпа потрібно було повідомити шифрованою існуючим у Радянській Україні довіреним людям і групам (*ГДА СЗРУ 2:71*). Літературу також переправляли листами за відомими чи випадковими адресами осіб, не пов'язаних з антирадянською діяльністю (*ГДА СЗРУ 1:41*).

Безпечним методом перекидання літератури вважалось використання повітряних куль, які запускали вночі попутним вітром. Зручність цього методу зумовлювалася тим, що література потрапляла у глибокий тил (*ГДА СЗРУ 3:108*). Зауважимо, що подібні форми транспортування літератури на радянський бік використовувала

також учасники російської (білої) еміграції: «Прив'язували пачку листівок до повітряної кулі і пускали за попутним вітром. Використовували резинові кулі, які наповнювали листівками і пускали за течією річки» (*Держархів Рівненської обл.* 2:27).

Поряд із посиленням розвідувально-диверсійної роботи спецслужба ДЦ УНР займалася вивченням політичного й економічного становища УСРР, насамперед, прикордонної зони. Більшовицькі спецоргани у вересні 1932 р. проаналізували документальні матеріали, які закидалися на радянський бік і віддзеркалювали завдання української розвідки. Серед них спеціальна інструкція про ставлення селянства до колгоспів і радгоспів, інструкція резидентові у прикордонній межі (*ГДА СЗРУ 3: 128*), листівки «До інтелігенції на Україні», «До українських робітників!», «До українських селян!» (*ГДА СЗРУ 3: 137*).

ГПУ активно працювало у середовищі української політичної еміграції, використовуючи різні форми: від організації замахів до закликів повернення, обіцянок амністії, вербування своїх агентів. Шпигуни вели постійне спостереження за квартирою, де жив І. Литвиненко, супроводжували певний час всіх осіб, які виходили з його квартири (*ГДА СЗРУ 3: 267*). Вони повідомляли ІНО (Иностранный отдел – рос.) ГПУ, що він проживав у будинку Степана Кулія, по вул. Дикій, 9, пояснювали, що вибір будинку був не випадковий, позаяк знаходився на глухій вулиці, а це полегшувало приймати агентуру. Дружина Кулія, Віра Іванівна, надавала квартиронаймачеві низку додаткових побутових послуг. Плата за квартиру із двох кімнат – робочого кабінету і спальні (знали, що вона завжди була зачинена від сторонніх) – складала 70 злотих на місяць. У кабінеті стояв письмовий стіл, кілька крісел і диван (*ГДА СЗРУ 5: 196*). Наголошувалося, що Литвиненко вдень майже не знаходився дома, у квартирі не обідав, а харчувався, переважно, у готелі «Кавказ» по Головній вулиці (*ГДА СЗРУ 3: 165*). Офіціантка цього ресторану розповідала, що «Литвиненко завжди мав великі суми грошей» (*ГДА СЗРУ 5: 28*).

Канцелярія Литвиненка-Морозенка розміщувалася по вул. Міцкевича. Користувався керівник контрольно-розвідувального пункту у Рівному заїжджим будинком по вул. Пілсудського, 4/6, де залишалися ночувати його кур'єри, мав конспіративні квартири в інших населених пунктах волинського прикордоння (*ГДА СЗРУ 3: 149, 165*).

Радянські агенти подавали описовий портрет І. Литвиненка: людина «середнього зросту, товстий, обличчя кругле, повне, носить маленькі англійські вуса, темний шатен, постійно курить трубку». В інших повідомленнях читаємо, що «вдень Литвиненка можна часто бачити у місті, по місту ходить сам, а ввечері, як правило, повертається з боку воєнних казарм [...]. Завжди ходить у цивільному костюмі. В мороз носить чорне пальто, а у теплу пору – плащ сірого кольору. Завжди в шапці, в чоботах, черевики не носить» (ГДА СЗРУ 3: 318). Часто буває в Острозі і Здолбунові. Спілкується з Іваном Байдаком, який «багато говорить і за рівнем інтелекту стоїть значно нижче Литвиненка» (ГДА СЗРУ 5: 28).

Більшовицькі спецслужби намагалися завербувати людей з оточення Литвиненка, розглядали можливість навіть власне його вербування, позаяк вважали, що він «не політик, а українець-націоналіст, людина, яка має матеріальні проблеми і мріє повернутися в Україну» (Спецслужби УНР 2017: 269-270). До вербування Литвиненка справа не дійшла, натомість на нього завели «справу-формуляр», характеризуючи його як людину, яка проводить «підригну» діяльність проти СРСР (ГДА СЗРУ 4: 389). Працівниками ІНО ГПУ у січні 1932 р. був завербований Іван Байдак, уповноважений УЦК по Здолбунівському повіту. У вересні 1932 р. він був на радянському боці, а у квітні наступного року більшовики зробили висновок про його дворушництво і намагалися викликати для ліквідації, однак «внаслідок неприходу на радянський бік зв'язок припинився» (Спецслужби УНР 2017: 69). Зафіксований невдалий факт вербовки агентами ГПУ Дмитра Ляковського, члена Волинського українського об'єднання і «Рідної хати» у Корці, який працював з розвідкою ДЦ УНР. Відмовився від співпраці з ГПУ згаданий вище Сергій Полікша, сказавши, що він «не ідіот і з розуму не вижив, щоб працювати з більшовиками» (ГДА СЗРУ 3: 181,185).

Звичайно, у ході протистояння різних розвідок і залучення значної групи кур'єрів, агентів багато кого перевербовували, роблячи «подвійним агентом». Скажімо, за дорученням Литвиненка кілька разів із завданнями на радянський бік ходив Сидір Якубовський, який водночас був «засекреченим співробітником» більшовиків під псевдом «Горемичний». Врешті за підозрою у дворушництві останнього ліквідували радянські спецслужби 21 жовтня 1932 р. У Корці ж ходили чутки, що Якубовського вбили радянські прикордонники при спробі переходу у Польщу (ГДА СЗРУ 3: 278). До того ж у

прикордонні було багато людей, які заробляли собі на життя контрабандою. Загалом, більшовицькі спецслужби проводили досить успішну роботу із виявлення і знешкодження агентів української спецслужби, провели низку спецоперацій, спрямованих проти української політичної еміграції.

Як зауважують В. Сідак і Т. Вронська, завдяки вдало побудованій комбінації радянські спецслужби змогли ввести в оману І. Литвиненка, переконавши його в існуванні на території Радянської України симпатиків уряду УНР, які намагаються встановити зв'язок з «петлюрівцями» за кордоном, отримувати звідти літературу та постачати еміграційні центри розвідувальною інформацією (Сідак, Вронська, 2003: 75).

Зміни внутрішньої та зовнішньої політики Польщі у другій половині 30-х років призвели до сповільнення та згорання діяльності уенерівської спецслужби, зумовили ліквідацію центрального КРП у Рівному. Протистояння Івана Литвиненка і більшовицької спецслужби завершилося після Другої світової війни. Після арешту 6 червня 1946 р. Військовий трибунал військ МВС Київського військового округу 12 грудня 1946 р. засудив І. Д. Литвиненка до вищої міри покарання – розстрілу. Ухвалою Військової колегії Верховного суду СРСР від 8 січня 1947 р. вирок залишили без змін і виконали 17 лютого 1947 р. (ГДА СБУ: 337 зв., 344).

Таким чином, ДЦ УНР в екзилі використовував різні форми та методи для звільнення України від більшовиків. Реалізація цих планів передбачала функціонування власних спецслужб, які, готуючи підґрунтя для майбутньої боротьби, могли б налагодити контакти з населенням Радянської України, інформувати його про свою діяльність, ідеї та плани. Значну роль у роботі української спецслужби відіграв КРП у Рівному, очолюваний Іваном Литвиненком. Попри те, що уенерівська спецслужба на території Польщі не була самостійною, вона мала власні пріоритетні завдання, забезпечувала функціонування екзильного уряду УНР.

Із українською спецслужбою підтримували зв'язки політичні емігранти, що проживали у воєводстві. Водночас на цій території діяла значна частина переверованих чи подвійних агентів, для багатьох із яких ця робота стала засобом фінансового виживання. Ускладнювало ситуацію недостатнє дотримання правил конспірації, брак досвіду, внутрішні суперечності та добра підготовка радянських спецслужб, які часто працювали на випередження. Зміни

внутрішньої та зовнішньої політики Польщі у другій половині 30-х років призвели до зниження динаміки, а надалі й до згортання діяльності спецслужби ДЦ УНР.

Використані посилання

Бульба-Боровець Т. 1981. *Армія без держави: Слава і трагедія українського повстанського руху. Спогади*. Вінніпег: «Волинь», с. 328.

ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), м. Київ Ф. 5. Спр. 10418. *Архівно-кримінальна справа Литвиненко-Морозенко Іван Данилович*.

ГДА СЗРУ 1 – Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України. Ф. 1. Спр. 12617. *Справа оперативного листування УНР*. Том 2.

ГДА СЗРУ 2 – ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 12617. *Справа оперативного листування. Різне, гетьманці. 1928–1929 рр.* Том 5.

ГДА СЗРУ 3 – ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 12617. *Справа оперативного листування. УНР – 1932 р.* Том 6.

ГДА СЗРУ 4 – ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 12617. *Справа оперативного листування. УНР – 1932 р.* Том 7.

ГДА СЗРУ 5 – ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 12617. *Справа оперативного листування. УНР – 1931 р.* Том 8.

ГДА СЗРУ 6 – ГДА СЗРУ. *Справа оперативного листування. Ф. 1. Спр. 12617. УНР – 1931 р.* Том 9.

Давидюк Р. 2016. *Українська політична еміграція в Польщі: склад, структура, громадсько-політичні практики на території Волинського воєводства*. Львів; Рівне: Дятлик М., с. 704.

Держархів Волинської обл. Державний архів Волинської області. Ф. 199. Оп. 2. Спр. 2.

Держархів Рівненської обл. 1. Держархів Рівненської області. Ф. 30. Оп. 19. Спр. 287.

Держархів Рівненської обл. 2. Держархів Рівненської області. Ф. Р-2771. Оп. 2. Спр. 408.

Жив'юк А. 2008. Діяльність контрольно-розвідувального пункту військової спецслужби Державного центру УНР в екзилі у Рівному на Волині (20–30-ті роки ХХ ст.). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: наукові записки РДГУ*. Рівне: РДГУ, Вип. 14. С. 109–114.

Сідак В. С. Вронська Т. В. 2003. *Спецслужба держави без території: люди, події, факти*. Київ: Темпора, 240 с.

Спецслужби УНР. 2017. Спецслужби УНР 20-30-х років минулого сторіччя в архівних документах розвідки. 2017. Київ.

ЦДАЛ. Центральний державний історичний архів України, Львів. Ф. 580. Оп. 1. Спр. 482.

References

Bulba-Borovets T. 1981. Army without state: Glory and Tragedy of the Ukrainian Insurgent Movement. Memoirs. Winnipeg: "Volyn" p. 328 (ukr).

BSA SSU – Branch State Archive of the Security Service of Ukraine, Kyiv F. 5. C. 10418. Archivist and criminal case Litvinenko-Morozenko Ivan Danilovich (ukr).

BSA FISU 1 – Branch State Archive of the Foreign Intelligence Service of Ukraine. F. 1. C. 12617. The case of correspondence of the UNR. Volume 2 (ukr).

BSA FISU 2 F. 1. C. 12617. The case of operative correspondence. Other, hetmans. 1928–1929 Volume 5 (ukr).

BSA FISU 3 – Branch State Archive of the Foreign Intelligence Service of Ukraine. F. 1. C. 12617. The case of operative correspondence. UNR – 1932 Volume 6 (ukr).

BSA FISU 4 – Branch State Archive of the Foreign Intelligence Service of Ukraine. F. 1. C. 12617. The case of operative correspondence. UNR – 1932. Volume 7 (ukr).

BSA FISU 5 – Branch State Archive of the Foreign Intelligence Service of Ukraine. F. 1. C. 12617. The case of operative correspondence. UNR – 1931. Volume 8 (ukr).

BSA FISU 6 – Branch State Archive of the Foreign Intelligence Service of Ukraine. F. 1. C. 12617. The case of operative correspondence. UNR – 1931. Volume 9 (ukr).

Davydyuk R. 2016. Ukrainian political emigration in Poland: composition, structure, socio-political practices on the territory of the Volyn Voivodship. Lviv; Rivne: Dyatlyk M., p. 704 (ukr).

State Archives of Volyn region. F. 199. Op. 2. C. 2 (ukr).

State Archives of Rivne region 1. F. 30. Op. 19. C. 287 (ukr).

State Archives of Rivne region 2 F. R-2771. Op. 2. C. 408 (ukr).

Zhiviyuk A. 2008. The activity of the control and intelligence unit of the military special service of the State Center of the UNR in the exile in Rivne and Volyn (20–30th years of the XX century). Actual problems of national and world history: scientific notes of the RDGU. Rivne: RDGU, Issue 14, p. 109–114 (ukr).

Sidak V. S. Vronska, T. V. 2003. Special service of the state without territory: people, events, facts. Kyiv: Tempora, p. 240 (ukr).

Special services of the UNR 2017 - Special Services of the UNR of 20–30 years of the last century in the archival documents of intelligence. 2017. Kyiv (ukr).

CSHAU – Central State Historical Archive of Ukraine, Lviv. F. 580. Op. 1. C. 482 (ukr).

Davydiuk R.

RIVNE INTELLIGENCE VECTOR OF THE STATE CENTER OF THE UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC

The Volyn borderlands in the interwar period was the scene of the confrontation between the Soviet, Polish, and UNR secret services. The activation of the military special service of the State Center of the Ukrainian People's Republic was crowned by the creation of a network of intelligence stations in the Polish-Soviet borderlands.

The article analyzes the activity of the control and intelligence unit in Rivne, headed by the colonel of the UNR Army Ivan Lytvynenko-Morozenko, and found that his entourage was a former military unit of the UNR, and that both Ukrainian political emigrants and local residents were involved in the agency. One of the main tasks of the Ukrainian intelligence in Rivne was the preparation and transfer of agents to the territory of the Ukrainian SSR in order to gather the necessary information, transport literature, establish contacts with the local population, ascertain their mood and attitude towards the Bolshevik authorities. In the context of engaging in intelligence work, both from the Soviet and from the Ukrainian-Polish side, a large group of people, the phenomenon of overturning agents was widespread. It was proved that in order to expand the possibility of communication

with political emigrants, local population, representatives of the Polish authorities, I. Lytvynenko joined the active social work.

The scientific novelty of the article is the introduction into the scientific circulation of declassified documents of the Branch State Archive of the Foreign Intelligence Service of Ukraine, which made it possible to clarify the specifics of the work of the special services of the State Center of the UNR in the interwar Rivne, to prove that the organs of the State Political Department were well informed about its activities, had a lot of agents, often worked to stay ahead.

The control and intelligence station of the State Center of UNR in Rivne conducted an active work directed against the USSR, with certain achievements. However, insufficient observance of the rules of conspiracy, lack of experience, internal contradictions and good preparation of the Soviet secret services leveled its success and led to the canning this station in 1935.

Keywords: State Center of the Ukrainian People's Republic, special service, control and intelligence stations, Volyn borderlands, State Political Administration.

РОЛЬ ПСИХОЛОГІЧНИХ УСТАНОВОК У ВИЖИВАННІ В УМОВАХ ЕКСТРЕМАЛЬНОЇ ЗАГРОЗИ: ВИПАДОК СОЛДАТІВ УПА У КОНЦТАБОРАХ ГУЛАГу (1940 – 1950-ті роки)

У статті розглядається проблема впливу етичних та мотиваційних чинників на успішність виживання колишніх вояків та офіцерів УПА у концентраційних таборах ГУЛАГу. Основою тактики виживання було збереження груп однодумців та формування власної монополії на рівні побуту, чому сприяла активна комунікація у середовищі таких самих колишніх вояків та дотримання частини ритуалів, успадкованих з попереднього життя. Вагому роль у цьому процесі відіграло перенесення деяких специфічних рис військової етики та побуту у нову дійсність. Це дозволяло сформувати сильну внутрішню мережу, яка, у свою чергу, стала основою для формування табірної підпілля, діяльність якого стала вагомим чинником кінця системи ГУЛАГу.

Ключові слова: Українська повстанська армія, ГУЛАГ, тактика виживання, мотивація, монополія на рішення.

Постановка проблеми та стан її дослідження. Проблему смертності і виживання у концтаборі прийнято розглядати у контексті суто фізичної витривалості на дію виключно факторів матеріального типу – голоду, холоду, хвороб, цілеспрямованого масового вбивства в'язнів шляхом розстрілів та відправки на особливо важкі роботи. Відповідно, тактика виживання переважно розглядається, як комплекс свого роду «запобіжних заходів» у вигляді послідовного уникання фізичних навантажень, саботажу розпоряджень адміністрації концтабору та різного роду хитрощів, які мали на меті максимально зберегти в'язня у фізичному плані.

Попри це, не менше значення мали також емоційні та вольові фактори. З точки зору психології особистості, перебування у концтаборі належить до ситуацій, які глибоко травмують особистість і потенційно можуть довести до її розпаду. Віктор Франкл (*Франкл, 2016:13*) та Бруно Беттельхайм (*Bettelheim, 1991:3*) частково на основі власного емпіричного досвіду, частково на основі досліджень описали механізм такого розпаду та визначили принципові «точки

Ісаюк Олеся Ігорівна, кандидат історичних наук, Національний музей-меморіал «Тюрма на Лонцького», м. Львів.

© Ісаюк О.І., 2019

неповернення», які є складовими процесу травматизму. Пізніше їхні висновки були підтвержені та уточнені іншими фахівцями з теми. Обидва погляди були сформовані на матеріалі нацистських концтаборів, але, з урахуванням типологічної подібності двох тоталітаризмів та їхніх карально-репресивних систем, немає серйозних аргументів проти поширення висновків обох досліджень на дійсність концтаборів системи ГУЛАГу та розглянути їх на прикладі – у даному випадку – учасників українського визвольного руху.

Загальну картину і теоретичні механізми того, яким чином етичні установки сприяють фізичному виживанню у концтаборах, ми висвітлювали у кількох попередніх публікаціях (*Ісаюк, 2017*), тож у даній статті обмежимося коротким оглядом, доповненим кількома зауваженнями щодо випадку в'язнів – колишніх військових, під визначення яких явно підпадають солдати УПА – в'язні ГУЛАГу.

Згідно з поглядами Франкла та Беттельхайма, основна специфіка ситуації концтабору полягала не стільки у загрозі фізичної смерті, скільки у постійній загрозі душевного зламу, як наслідку перебування в атмосфері постійної загрози, неможливості вплинути на ситуацію у будь-який спосіб та постійного спостереження, на перший погляд, абсолютно безсенсовного насильства. Другою особливістю був відрив від будь-яких традиційних джерел «порядку» та видимого раціонального принципу, слідуючи якому, можна було б вижити. Усе це мало наслідком розчарування у принципі у самій можливості порятунку, втраті відчуття майбутнього, відчуття втрати контролю над своїм життям і подіями у ньому. Саме це відчуття було визначальним у контексті «втрати бажання жити».

Спільною «відправною точкою» у міркуваннях як Б. Беттельхайма, так і В. Франкла, є принципова важливість для виживання збереження цілісності власної особистості і власного контролю над оцінкою ситуації. Відповідно, під терміном «виживання» у даному тексті слід розуміти не тільки фізичне виживання, а й збереження структури особистості, здатності адекватно сприймати світ і себе в ньому. За реаліями радянської тоталітарної системи ці зауваження набувають чи не більшого значення, ніж у нацистські часи з двох міркувань. Насамперед, нацисти не тільки сприймалися як ворог, але і були кардинально іншими «у першому наближенні» – за мовою, побутовими звичками, культурними пластами, які були використані для формування ідеологічних картинок. До того ж нацисти з міркувань «расової ідеології» свідомо проводили межу між собою та

місцевим населенням. Натомість, у випадку радянської системи принципове відмежування від системи, як передумови збереження ідентичності та адекватного сприйняття світу, було складнішим. З одного боку, впливав фактор близькості мов та побутових деталей, з іншого – радянська влада активно залучала до своїх проєктів та практик усіх, хто опинявся у межах досяжності. Класичним зразком подібної практики є практиковане так зване самоврядування в'язнів у концтаборах, коли ряд посад всередині табору займали самі в'язні.

В умовах концтабору, на думку Беттельхайма, у ході спроб пристосуватися до травматичних умов особистість набуває інфантильних ознак, починає підсвідомо асоціювати себе з особою, яка створила або підтримує травматичну ситуацію, поступово поступаючись власною прерогативою рішень щодо себе та звужуючи горизонт планування (*Bettelheim, 1991:101-102*). Відповідно, суть виживання полягає у тому, щоб зберегти власний контроль над прийняттям рішень, хоча б у дрібницях та виробити власне ставлення до того, що відбувається, яке б відрізнялося від нав'язуваного. Б. Беттельхайм перелічує ряд методів, які дозволяють в'язневі зберегти власну автономність у питанні прийняття рішень і оцінки оточуючої ситуації: раціоналізація факту перебування у концтаборі, що передбачало формулювання причини, яка робила в'язня небезпечним для влади; позиціонування себе як мученика в інтересах інших; емоційне відсторонення від усього, що відбувалося; вибіркова непам'ять – не тільки щодо поточного перебування у концтаборі, а й щодо попереднього життя, що передбачало тримати у пам'яті лише те, що було потрібним для виживання; мрії про майбутнє – як форма формування візії майбутнього; постійна турбота про збереження їжі, якщо вдавалося її роздобути; постійне збереження анонімності, тобто уникання особистого контакту з представниками табірної адміністрації; розмови з іншими в'язнями (*Bettelheim, 1991:171-235*).

У системі поглядів Віктора Франкла центральне місце займає поняття сенсу. На думку В. Франкла, для виживання у концтаборі принциповими вимогами є знаходження сенсу власного перебування у концтаборі, розташування такого у системі координат, яка піддається логічному узгодженню. Додатковими і неунікненими елементами відчуття «сенсу» є віра у власне майбутнє і свідомість мети: «В'язень, який втратив віру у майбутнє – своє майбутнє – приречений» (*Франкл, 2016:89*).

Для забезпечення реалізації усіх згаданих умоглядних конструкцій необхідне дотримання кількох умов на рівні побуту. Насамперед, є важливою присутність групи однодумців, з якими в'язня пов'язує емоційний контакт, базований на родинних зв'язках, дружбі, спільності професії, приналежності до тієї чи іншої спільноти, причому критично важливо, щоб учасники цієї групи поділяли спільний погляд на факт ув'язнення.

Другою важливою умовою є умовне відокремлення від ув'язнювачів у вигляді зведення свого роду бар'єрів – емоційне дистанціювання; розуміння себе, як частини більшого цілого; використання кожної вільної хвилини для відновлення сил або догляду за собою; «гублення» серед масиву в'язнів, що сприяло виведенню себе із зони уваги вартівників та табірних «промінентів». Б. Беттельхайм слушно зазначає, що більшість цих методів не забезпечували повного відокремлювання, більше того, вони вимагали контакту з представниками табірної адміністрації, але це було об'єктивним наслідком механізмів табірної життя (*Bettelheim, 1991:83*).

Для того, щоб усі описані механізми збереження психологічної автономності та мотивації спрацювали, в умовах концтабору (за винятком ситуацій з прямою фізичною загрозою, на кшталт розстрілу чи останньої стадії виснаження) принципово важливою передумовою є наявність певних характеристик та обставин:

1) власна етична система поглядів, яка служить мотиватором до дій і визначає поведінку у конкретній ситуації;

2) уміння розташувати перебування у концтаборі у логічній системі «причина-наслідок», через формулювання адекватної відповіді на питання «чому я тут?»; надання сенсу подіям, що розгортаються;

3) сприйняття перебування у концтаборі як виклик або перешкоду, яку слід здолати;

4) існування мети, часто ірраціональної в принципі і напевне ірраціональної, як на умови концтабору;

5) здатність до прийняття рішень, базованих на власній системі переконань і власних уявленнях, що добре, а що ні;

6) збереження власної монополії на прийняття рішень на рівні щоденного побуту;

7) візія власного майбутнього;

8) наявність невеликої групи, поєднаної глибокими емоційними зв'язками, яка виступає «групою підтримки» у контексті власних переконань;

9) внутрішня солідарність;

10) регламентація на підставі морального імперативу поведінкових патернів.

Ця загальна схема мала свою специфіку у випадках різних груп в'язнів. Так, Бруно Беттельхайм зазначав, що політичні в'язні зазвичай легше адаптовувалися до умов ув'язнення та й самого цього факту, оскільки ще перебуваючи на волі, розуміли, що подібна перспектива є дуже ймовірним фіналом їхньої діяльності (*Bettelheim, 1991:20*). Виглядає логічним припущення, що свою специфіку вибудови тактики психологічного самозбереження мали також в'язні – колишні військові, навіть коли йшлося про солдатів та офіцерів підпільної армії, яка, по суті, виросла з підпільної невійськової організації, яка була змушена перейняти певні риси військових структур через специфіку діяльності. Доказом цього є як дані про те, що мережі опору у нацистських таборах переважно формувалися групами військовополонених – наприклад, мережа опору у концтаборах Маутхаузен та Бухенвальд, створені значною мірою офіцерами та бійцями Червоної армії, а також мережа спротиву в Аушвіці, початок якій поклав ротмістр (лейтенант) Вітольд Пілецький, так і спогади «старих» в'язнів ГУЛАГу про різку зміну балансу сил між в'язнями та адміністрацією табору після появи у ГУЛАГу великої кількості колишніх повстанців. Найвідомішим свідченням такого типу є відома фраза Олександра Солженіцина: «...молоді хлопці, взяті просто з партизанської стежки, розглянулися серед нашої неволі, вжахнулися і потягнулися до ножа...».

У випадку в'язнів серед військовополонених реалізація цього переліку має певну специфіку, описану у дослідженнях Дейва Гроссмана (*Grossman, 1996*) та Джудіт Герман (*Герман, 2015*). З точки зору Дж. Герман, принциповим є саме момент розуміння можливості – або неможливості – кардинально вплинути на ситуацію (*Герман, 2015:61*). Саме для військових принциповим моментом уникнення травми або ж вироблення ефективного механізму спротиву є наявність невеликого «свого» підрозділу, члени якого міцно пов'язані між собою емоційно (*Герман, 2015:110*). Також є критично важливим розуміння принципової можливості перемоги над противником, оскільки відсутність такого розуміння позбавляє солдатів можливості раціоналізувати неминучі на війні втрати побратимів (*Герман, 2015:97*).

Мета статті – розглянути конкретні прояви і механізми, які сприяли формуванню ефективної тактики виживання, яка з часом переросла в організований спротив, найвищим пунктом якого стала хвиля повстань у таборах ГУЛАГу у 1953 – 1955 рр. Аналіз поглядів згаданих дослідників та загальний контекст робить імовірним припущення, що специфіка адаптації в'язнів – колишніх військових мала потужний етичний аспект, який виростав з етики середовища, і це твердження стосується також солдатів та офіцерів Української Повстанської Армії.

Основним матеріалом, на підставі якого проведено аналіз, є корпус мемуарів тих солдатів та офіцерів УПА, які пережили ув'язнення у ГУЛАГу, оскільки специфіка теми вимагає аналізу особистих переживань, які найкраще представлені у спогадах, як групі джерел. Додатковою групою джерел є спогади свідків «зі сторони», тобто політв'язнів інших національностей та, інколи, політичних переконань.

Виклад основного матеріалу. На фоні цивільних ув'язнених солдати – навіть підпільної армії – мали певні переваги на стартовому періоді, які були логічним наслідком особливостей у принципі військового побуту. Насамперед, роль імперативу, який підказував, як чинити у спірних ситуаціях – зрозуміло, з поправкою на особливості ситуації – виконував військовий статут або документи, які його заміняли. Інша особливість – система військових рангів та звань фактично пропонувала уже сформовану систему ієрархії і взаємного підпорядкування у потенційній підпільній мережі спротиву. До того ж сукупна дія усіх особливостей концтабору призводила до того, що більші шанси на виживання мали ті в'язні, які потрапляли до концтабору у складі організованих груп з внутрішньою ієрархією та етикою – тут важливою деталлю є те, що повстанці потрапляли до ГУЛАГу цілими транспортами (*Герман, 2015:98*).

Уже на початку перебування у концтаборі в'язень стикався з потребою визначити своє місце у новій для нього і аж надто травматизуючій реальності. Тут принципову роль відігравала свідомість того, що ув'язнення було закономірним варіантом наслідку участі у збройній боротьбі зі зброєю в руках. Кажучи більш загально, це було особливістю політичних в'язнів як класу, що зафіксував ще Бруно Беттельхайм (*Bettelheim, 1991:21*). У випадку вояків Української Повстанської Армії вони просто продовжували боротьбу, і

саме мотивація продовжувати цю боротьбу була основою мотивації. Характерне у цьому плані висловлювання Романа Загоруйка («Лапайдуха»): «За те, що всупереч своїй волі, потрапив у руки ворога живцем, був змушений розплачуватися, принизливо гнути спину на нього. Хто цього не пережив, не зрозуміє мого морального стану, в якому я опинився – ганебного приниження людської гідності. Хоч навколо більшість політв'язнів становили мої земляки, від цього мені було не легше...» (*Загоруйко, 2005:498*). Як видно з цього уривку, мотивація на боротьбу спричинила навіть дещо зворотний ефект – примусові роботи, які були частиною реальності радянської репресивної системи, сприймаються як додатковий символ упокорення. Відповідно до цього слухняне виконання всіх робіт означало у такій системі координат підкорення, а з точки зору Б. Бетгельхайма, втрату мисленневої автономії і дуже серйозні втрати у плані монополії на прийняття рішень. Самі ув'язнені вояки та члени ОУН добре розуміли силу мотивації, що особливо яскраво видно у ситуаціях, коли вони перетинаються з представниками інших національностей, які проходять період адаптації до реалій табору. Так, старшина УПА Володимир Грицай («Чорнота») так пояснює молодому політв'язневі з Естонії секрет виживання у таборі: «...треба тільки сильно хотіти, а ще сильніше вірити в те, що побореш її...» (*Грицай & Грицай, 2001:125*).

Хоча зазвичай у випадку ув'язнених учасників підпілля вагомою частиною мотивації була націоналістична ідеологія, у випадку вояків УПА відбулася видозміна у бік обов'язку перед рештою товаришів, Батьківщиною та необхідності протистояти ворогові, під яким розуміли радянський режим у всіх його проявах. Очевидно, на таку явну видозміну у бік чисто військової етики вплинув той факт, що велика частина вояків УПА не була членами ОУН (*Патриляк, 2012*), але мала за спиною кількарічний досвід військової боротьби. Як приклад можна розглянути прохання пораненого Любомира Полюга до візника – місцевого селянина, якого енкаведисти змусили везти арештанта «в район», коли прохання передати у с. Княгиничі, де на той час розташовувалася підпільна штабквартира Романа Шухевича, аргументоване «Не зробити зрадником» (*Полюга, 2003:85*), оскільки «там люди пропадуть» (*Полюга, 2003:86*). Зрозуміло, що Л. Полюга не міг сказати про все прямо, але вибір аргументації не міг вплинути на суть сказаного.

Специфіка принесеної «з волі» підпільної організації забезпечила такий важливий елемент побудови ефективної тактики опору,

як формування вузької групи однодумців. У випадку УПА, з 1945 р. у ній тривав процес розбиття великих відділів, яким було складно пересуватися непоміченими та забезпечувати власну інфраструктуру, на менші, які були більш маневрені, що було важливим в умовах масованих облав та широкого застосування тактики блокади населених пунктів (*Патриляк, 2012:509*).

Ці організаційні принципи були успішно перенесені у концтабірну реальність. Попри те, що обов'язковою вимогою було дотримання загально-'язничної солідарності і той факт, що «своїми», за принципом спільності ворога, вважали всіх політв'язнів, незалежно від національності та політичних переконань, конкретні підпільні структури формувалися виключно з тих, хто мав досвід боротьби в рядах УПА та під час слідства не заплямував себе обширними «всипами», тобто наданням інформації слідству: «...переважну більшість наших в'язничених становили колишні члени ОУН і бійці УПА, котрі... не заплямували своєї честі...» (*Загоруйко, 2005: 533*).

Останній принцип забезпечував виконання такої важливої умови, як підпорядкування власних дій певному моральному імперативу. Крім того, що існувала група, яка підтримувала таку лінію поведінки, саме слідування такому принципу було запорукою вступу до групи і перебування у ній. В умовах концтабору залишитися без підтримки власної національної групи чи групи, сформованої за будь-яким іншим принципом, означало суттєво знизити власні шанси на виживання – що було додатковим стимулом для постійного підпорядкування власних рішень загальному моральному імперативу.

На рівні щоденного практичного життя принциповими були два елементи: збереження максимально можливої монополії на побутовому рівні та прийняття рішень на підставі власних уявлень про те, що добре і погано. «Монополізацію» власного побутового простору зафіксували сторонні спостерігачі, передусім дисиденти-євреї 1970-х років, що застали колишніх повстанців (яким свого часу «вліпили» по 25 років ув'язнення) в'язнями у першій половині 1970-х років і зафіксували власні враження.

У спогадах цих спостерігачів проглядається напрочуд виразний візуальний образ українця-політв'язня. Наприклад, політв'язень 1970-х років євреї Йосиф Менделевич так описував свого товариша по ув'язненню, колишнього бійця УПА: «...щойно траплялася можливість, займався самоосвітою. Із сільського хлопчини Гриць

перетворив себе в інтелігента, що володіє кількома мовами, обізнаний з філософії, історії природничих науках...» (*Менделевич, 2013:147*).

Інший дисидент, засуджений «за сіонізм», Анатолій Радигін, давав такий «збірний портрет» колишнім воякам УПА, які були його товаришами по ув'язненню: «...серед сірої таборової юрби вирізнялися дві категорії, помітно відмінні від однаково безбарвних облич... Другі – колишні патріоти і старшини УПА, оунівці і безпартійні українські патріоти. ...Коли раптом у метушливій табірній масі проходила людина, підтягнута й чепурна, спокійна й небагато-слівна, виголена, у чистій сорочці і вичищеному взутті, у дбайливо припасованій арештантській одежі, можна було майже без помилки вгадати її національність... і прапор, під яким вона боролася (серед українських поліцаїв і донощиків таких майже не було). Це були люди, вірні... раз і назавжди даній присязі. ...їхній фанатизм доходив до чернечої аскези. Більшість з них не курили і не тяглися до спиртного» (*Радигін, 2013: 208-209*). Цей спогад характерний тим, що через порівняння колишніх «бандерівців» та колишніх поліцаїв і «донощиків» (тобто тих, які свого часу вибрали модель виживання, яка передбачала перейняття «повістки дня» агресора, персоніфікованого чи то в особі нацистського окупанта, чи то в особі табірної начальства ГУЛАГу) яскраво демонструє, що суть проблеми лежить не у бажанні вижити самому по собі і не в походженні чи позиції того, хто намагається вижити, а у виборі імперативу виживання.

Досягнути настільки характерного зовнішнього вигляду було б неможливим без постійного догляду за собою. З точки зору описаної нами техніки виживання, постійне виконання певних побутових дій, ґрунтуючись виключно на внутрішній потребі, без будь-якої спонуки з боку, є основним способом і методом збереження монополії на прийняття рішень на побутовому рівні, що у підсумку дозволяло зберегти «інакшість», помітну навіть сторонньому спостерігачеві. Це також дозволяло встановити власну «повістку дня», розширюючи стандартний табірний графік власним графіком. Прямий зв'язок між почуттям власної гідності, як засобу протистояння табірній адміністрації і – ширше – всій тоталітарній системі та підтримання власного вигляду на певному рівні вловив Михайло Хейфец у своєму відомому тексті «Святі старці з України»: «У Саранчукові, селянському синові, жило високе почуття власної гідності, яке він нікому не дозволяв принижувати...» (*Хейфец,*

2013:561). «Режимник відібрав у нього стару шапку – на «спеці» носили якісь особливі, на суворому режиму були «не положені», так Саранчук «лишину виїв» начальникові, а примусив видати собі нову шапку» (*Хейфец, 2013:562*).

Зрозуміло, що мало це й чисто практичний аспект – підтримання особистої чистоти та забезпечення гігієни давало додатковий запас міцності та опірності у разі хвороби, що було важливо в умовах фактичної відсутності будь-якої медичної допомоги.

Втім, ще суворішою була монополізація внутрішнього простору. З точки зору теорії Беттельхайма, наявність простору для комунікації є принциповою умовою, щоб не перейняти логіку, яку намагається нав'язати адміністрація табору. З точки зору В. Франкла, комунікація є одним із засобів взаємної моральної підтримки та підживлення мотивуючої місії.

Внутрішній простір зазвичай заповнювали ритуалами, які допомагали підтримувати відмінні від довколишньої реальності риси власної ідентичності. Основними ритуалами такого роду було дотримання церковних та народних традицій – зрозуміло, тих, які можна було провести напівпідпільно, а то й узагалі нелегально, оскільки тут уже вступав у силу прагматичний аргумент уникнення карцеру. Практично у кожних спогадах можна віднайти опис в'язничної молитви. Наприклад, у спогадах Любомира Полюги: «...помолився і ліг спати...» (*Полюга, 2003:103*).

Особливо важливим було святкування великих церковних свят на кшталт Великодня та Різдва. Ось приблизний вигляд святкування Різдва у Степлагу: «...Урочисто відмовили ми Отче наш», хором поздоровили «Христос родився» – та заспівали «Бог предвічний»... Сіли за стіл, пробували співати дальші коляди, щедрівки. Десь півтори години тривала наша спільна вечеря...» (*Порендовський, 2005:143-144*). За свідченнями того ж автора, на Різдво 1953 року у третьому лагпункті Кенгіра вдалося навіть організувати вертеп у вигляді коробки з ляльками-фігурами, що зображували Святе сімейство (*Порендовський, 2005:145*). Аналогічно намагалися відсвяткувати Великдень.

Такі святкування виконували подвійну роль. З одного боку, вони давали свого роду психоемоційну розрядку, що було важливо у ситуації постійного терору. Але найголовніше – таким чином в'язні вибудовували свій символічний календар незалежно від зусиль

адміністрації табору, виключно на власному ентузіазмі та ресурсі, і таким чином зберігали власну монополію на прийняття рішень та підґрунтя для підтримки моральних підстав власної мотивації.

Власну монополію оберігали дуже ревно. Крім закономірного оберігання конспіративної мережі, що було актуально для 1950-х років, ішлося, знову ж таки, про збереження певної монополії на власний погляд на речі. І ця остання мотивація зберігалася, можливо, до кінця перебування українців у ГУЛАГу, про що свідчить така характерна цитата: «...з віддаленого, пустого кута зони, де збилося 70-80 чоловік... розливалися, злітаючи й завмираючи, голоси хору. Чудова пісня. Українська пісня. Обличчя людей незвичайні. Це не професійна капела однаково байдужих, обфрочених співаків; цей спів не був подібний на узгоджений гук товариства напідпитку, завчений спів солдатів на муштрі... це був не спів, це була якась молитва, схвильована приналежність до чогось незрівнянно вищого, ніж просто спів. Хтось із моїх знайомих, російський акордеоніст, хотів пристати до цієї приголомшливої музики. ...Його ніхто не прогнав. Але зустріли поглядами здивування і невдоволення. У інших випадках цього хлопця приймали й вітали самі ж українці. Тепер він був чужий» (*Радигін, 2013: 205*).

Як наслідок описаного вище, солдати Української Повстанської Армії та учасники цивільного підпілля стали дещо особливою групою серед в'язнів концтаборів системи ГУЛАГ. Загальне враження, яке справляли політв'язні – колишні вояки УПА, було доволі незвичним на фоні стереотипного уявлення про ГУЛАГ і концтабір, як явище. Так, естонський дисидент Сімас Кудірка так характеризував цих в'язнів: «...хоч знищені фізично, залишалися людьми незламного духу...» (*Кудірка, 2013:110*). Загальна характеристика колишніх повстанців, дана політв'язнем-євреєм Йосифом Менделевичем, виглядає так: «Їх відзначала незвичайна чесність, незаплямованість душі, справжня духовна чистота...» (*Менделевич, 2013:147*). Інший в'язень – єврей зауважив в українських політв'язнях «незнищену жадобу батьківщини» (*Радигін, 2013:204*). На такому фоні виглядає логічним, що загальне враження від повстанців вкладається у характеристику ще одного дисидента: «розбита, але не переможена армія».

На рівні спільноти підпільні й явні групи колишніх вояків УПА добивалися того, що їхня «повістка дня» впливала на дії адміністрації таборів і змушувала останніх домовлятися. А це вже повністю ламало логіку тоталітаризму і принцип існування концтабору,

як такого. Особливо яскраво це проявилось у період великих табірних повстань у 1953 – 1955 рр.

Такі результати у ситуації ув'язнення, яка для багатьох інших груп в'язнів закінчилася трагічно, були наслідком послідовного збереження власного «порядку денного», мінімальної монополії на прийняття рішень на побутовому рівні, базованому на характерному для військового співтовариства світогляді «свій – чужий». Такий стан речей підтримувався специфікою внутрішньої організації. Через необхідність постійно дотримуватися жорстких правил конспірації достатньо часто характер відносин усередині організації мав певні риси військового співтовариства. У складних ситуаціях це забезпечувало автоматичну підтримку з боку товаришів по нещастю та за рахунок інерції певного поведінкового зразка, який апріорно вимагав впевненості у собі та швидкої орієнтації у обставинах.

Висновки. Підсумовуючи, можна зробити висновок, що тактика, яка дозволила членам українського визвольного руху ефективно протистояти концтабірній реальності, була не чим іншим, як присотуванням звичної для них етики та світоглядних принципів до нових умов. Внутрішня етика була частково сформована навичками виживання в умовах підпілля та ув'язнення і, як наслідок, формування специфічної етики, притаманної підпіллю і політичному ув'язненню як явищу. Загальне правило було просте: кожен, хто ув'язнений з політичних причин тою ж владою, що й ти, є твоїм союзником.

Одночасно слід зауважити, що етично-емоційний чинник можна розглядати виключно як допоміжний у проблемі виживання у концтаборі, оскільки основними причинами високої смертності були абсолютно незадовільні побутові умови, поєднані з непосильною працею. Прикладом цього є доля військовополонених-червоноармійців у нацистських концтаборах, серед яких смертність досягнула 60%. Хоча вони, як і група членів ОУН, були об'єднані навколо чіткої ідеологічної системи й ідентифікаторів «свій-чужий», але були поставлені у настільки незадовільні умови виживання, за яких розраховувати на серйозний вплив морального чинника було б утопією.

Також не слід забувати, що частково тактика виживання, застосовувана членами ОУН та полоненими повстанцями, була наслідком об'єктивних умов і основні її прийоми були, по суті, частиною в'язничної культури як такої.

Використані посилання

Bettelheim B. 1991. *The Informed Heart: A Study of the Psychological Consequences of Living Under Extreme Fear and Terror*. London.

Grossman D. 1996. *On Killing: The Psychological Cost of Learning to Kill in War and Society*. Boston.

Герман Дж. 2015. *Психологічна травма та шлях до видужання. Наслідки насильства – від знуцань у сім'ї до політичного терору*. Львів.

Грицай Я., Грицай П. 2001. *А рани не гоїлися....* том 3. Торонто: Бібліотека Літопису УПА.

Загоруйко Р. 2005. *«Лапайдух» Повернення зі справжнього некла*. Львів.

Ісаюк О. 2017. *Кров Макавеїв та циганська скрипка в угорській пушті: геноцид євреїв і ромів у спогадах членів ОУН, ув'язнених в Аушвіці*. Голокост і сучасність, № 1, с. 113-134.

Кудірка С. 2013. *Мої зустрічі з українцями – політв'язнями*. Київ: Іноземці про українських політв'язнів, с. 95 – 124.

Менделевич Й. 2013. *Спогад про українських політв'язнів*. Київ: Іноземці про українських політв'язнів, с. 145 – 162.

Патриляк І. 2012. *Встань і борись... Думай і вір...* Львів-Київ: Українське націоналістичне підпілля і Українська повстанська армія. 1942 – 1960.

Полюга Л. 2003. *Шляхами спогадів*. Львів.

Порендовський В. 2005. *У кігтях «Степлагу» (Кенгір, 1949 – 1954)*. Львів.

Радигін А. 2013. *Розповідь про бачене і пережите*. Київ: Іноземці про українських політв'язнів, с. 203 – 242.

Франкл В. 2016. *Людина у пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі*. Харків.

Хейфец М. 2013. *Святі старці з України*. Київ: Іноземці про українських політв'язнів, с. 553 – 585.

References

Bettelheim B. 1991. *The Informed Heart: A Study of the Psychological Consequences of Living Under Extreme Fear and Terror*. London (eng).

Grossman D. 1996. On Killing: The Psychological Cost of Learning to Kill in War and Society. Boston (eng).

German J. 2015. Psychological trauma and path to recovery. Consequences of violence – from domestic abuse to political terror. Lviv (ukr).

Grytsay Ya., Grytsay P. 2001. And the wounds did not heal... Volume 3. Toronto: The Library of the UPA's Chronicle (ukr).

Zagoruiko R. 2005. "Lapaiduh" Return from true hell. Lviv (ukr).

Isayuk O. 2017. Makavayev Blood and Gypsy Violin in Hungarian Pasht: Genocide of Jews and Romans in the memoirs of members of the OUN, prisoners in Auschwitz. Holocaust and the present, Issue № 1, p. 113-134 (ukr).

Kudirka S. 2013. My encounters with Ukrainians - political prisoners. Kyiv: Foreigners about Ukrainian Political Prisoners, p. 95-124 (ukr).

Mendelevich Y. 2013. Memoirs on Ukrainian Political Prisoners. Kyiv: Foreigners about Ukrainian Political Prisoners, p. 145-162 (ukr).

Patrilyak I. 2012. Rise and fight ... Think and believe ... Lviv-Kyiv: Ukrainian nationalist underground and the Ukrainian Insurgent Army. 1942 – 1960 (ukr).

Polyuga L. 2003. Ways of memories. Lviv (ukr).

Porendovskii V. 2005. In the claws of "Stepag" (Kengir, 1949 – 1954). Lviv (ukr).

Radygin A. 2013. The story about the seen and experienced. Kyiv: Foreigners about Ukrainian Political Prisoners, p. 203-242 (ukr).

Frankl B. 2016. A man in search of true meaning. Psychologist at a concentration camp. Kharkiv (ukr).

Heifets M. 2013. Holy Elders from Ukraine. Kyiv: Foreigners about Ukrainian Political Prisoners, p. 553–585 (ukr).

Isayuk O.

PSYCHOLOGICAL INSTALLATIONS AND SURVIVAL IN TERMS OF EXTREMAL THREAT: THE CASE OF THE UPA SOLDIERS IN THE CONCENTRATION CAMPS OF THE GULAG (1940-1950'S)

The article deals with the problem of of ethical and motivational factors' influence on the former UPA soldiers' and officers' success of survival in the GULAG concentration camps. According to

B. Bettelheim and V. Frankl works, the basis of survival tactics was the preservation of like-minded people's groups and forming their own monopoly at the level of everyday life. Analyse of memoirs, written by former concentration camps prisoners, gives an opportunity to reconstruct ways of using this tactics by soldiers of Ukrainian Insurgent Army. Military men had own particularities, which originated from internal military ethics and organisation principles of army. It was facilitated by active communication among the same former soldiers and the observance of some of the rituals inherited from their previous life. Transfer of certain elements of military ethics and life into a new reality. was played a significant role in this process.

Finally, principles of survival, formulated by B. Bettelheim and another researchers and internal military ethics and way of thinking, transferred into more effective version of survival tactics with two main characteristics. The first, high motivation and understanding Soviet Union as enemy had given opportunity to avoid including into concentration camp psychology and saving of own mind autonomy. The second principal characteristic of such mix was presence of strong internal structure, based on rank system in UPA, what had given system of own hierarchy, alternative to totalitarian GULAG hierarchy. All, included into illegal soldier community, got adaptation preferences during the beginning period of imprisonment.

This allowed to form a strong internal network, which, in its turn, became the basis for the forming the GULAG underground, the activities of which became a significant factor in crashing the GULAG system.

Keywords: Ukrainian Insurgent Army, GULAG, survival tactics, motivation, monopoly on decisions.

ВОЛОДИМИР ЦЕЛЕВИЧ: ВНЕСОК У ЗАСНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ГОРОЖАНСЬКОГО КОМІТЕТУ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Проаналізовано громадсько-політичну діяльність відомого галицького політика Володимира Целевича у перші два десятиліття ХХ ст. крізь призму суспільно-політичних процесів у регіоні. Акцентовано увагу на особливостях формування його світогляду, внеску у заснування Українського Горожанського Комітету (УГК), Української військової організації (УВО), виокремлено коло його однодумців, серед яких – майбутні лідери національно-державницьких партій Галичини, національно-культурних організацій краю. Відзначено, що, перебуваючи в УГК, УВО у період національно-визвольних змагань, польсько-української війни 1918 – 1919 рр., він доклав чимало зусиль для захисту національно-культурних, соціально-політичних прав українців Східної Галичини, через що зазнав репресій та переслідувань від польської влади.

Ключові слова: В. Целевич, ЗУНР, Український Горожанський Комітет, Українська військова організація, польсько-українська війна, репресії.

У роки Першої світової війни, польсько-української війни 1918 – 1919 рр. на «політичній арені» Східної Галичини з'явилась постать Володимира Целевича – одного з найавторитетніших українських політиків першої половини ХХ ст. У синтезі історії України, у спеціальних працях, які присвячених історії створення Українського Горожанського Комітету (УГК), Української військової організації (УВО), належним чином не відображена його громадсько-політична праця у цих організаціях. Важливі зрізи його біографії здебільшого розкриваються у публікаціях історико-біографічного, джерелознавчого та іншого тематичного спрямування. Дослідження часто некоректно відображають суспільні реалії та події, учасником яких був один із лідерів націонал-демократів, нав'язують суб'єктивні погляди й оцінки. Окреслені чинники зумовили авторське зацікавлення проблемою.

Володимир Целевич народився у 1890 р. (або ж 1891 р.) у с. Русатичі Бобрецького повіту Львівського воєводства у родині

Середюк Марія Степанівна, здобувач Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, м. Львів.

© Середюк М.С., 2019

сільського учителя Михайла Целевича (українские националистические организации в годы Второй мировой войны, 2005: 1085). непересічна ерудиція, потяг до гуманітарних дисциплін дозволили йому після закінчення сільської школи та гімназії вступити на юридичний факультет Львівського університету імені Яна Казимира. Одразу ж «як начитаний і свідомий українець, він зі студентських років поринув у вир суспільно-громадського та культурного життя» (Качкан, 2009: 162).

Спогади його сучасників свідчать, що майбутній лідер УНДО «майже постійно» був членом Виділу IV Секції Українського Студентського Союзу (УСС), а також націонал-демократичної секції цієї студентської організації, де гуртувалися студенти–прихильники Української Національно-Демократичної Партії (УНДП). У цей період головою Секції був В. Пежанський, членами Виділу разом із В. Целевичем – Є. Коновалець та М. Струтинський (*Навроцький, 1963: 53*). З-поміж тогочасних акцій, які провели члени студентської організації, виокремимо оприлюднену УСС відозву «За український університет», яка викликала широкий резонанс у регіоні. Передумови цієї політичної акції описав О. Зінкевич: «Захопившись візією існування українського університету у Львові, як святині української науки і культури, Є. Коновалець ініціює підписання спільної декларації представниками всіх студентських організацій і секцій – «За український університет». Власне серед студентів, які підписали документ, знаходимо прізвище В. Целевича (*Євген Коновалець та його доба, 1974: 104*). У декларації з обуренням зазначалося: «Заявляємо торжественно, що ми і надалі стоятимемо з цілою рішучістю при домаганні цілого народу за заснування самостійного українського університету з осідком у Львові» (*Діло, 1913: 1*).

У роки Першої світової війни, як зазначав О. Навроцький, «Володимир Целевич був уже «добрим правником і мав політичний нерв та вже деякий досвід у громадському житті» (*Навроцький, 1963: 55*). Ймовірно, тоді ж він розпочав роботу на посаді судді м. Львова. Ці факти дозволили йому стати одним із засновників, а згодом – секретарем Українського Горожанського Комітету м. Львова (УГК), нав'язати контакти із відомими громадсько-політичними діячами, військовими, серед яких його найближчі товариші – М. Матчак та С. Федак.

Так у розпал польсько-української війни 5 грудня 1918 р. Польський Тимчасовий Комітет (ПТК) дозволив С. Федаку заснувати

УГК із застереженням, що діяльність організації буде спрямовано виключно на «задоволення щоденних потреб і охорони українців Львова» (*ЦДІАЛ України, ф. 462, оп. 1, спр. 2, арк. 1*). В одному із перших звернень УГК наголосив, що розпочинає діяльність «у найбільш трагічні хвилини нашого національного і державного життя..., серед нерозумного засліплення і ненависті, серед оргій помсти ображеної величі, серед цілковитого розвалу усіх основ громадського життя...» (*ЦДІАЛ України, ф. 462, оп. 1, спр. 3, арк. 24*). Згідно зі Статутом найвищим органом УГК проголошувалися загальні збори. Також утворено Малу (займалася поточними справами) та Велику Ради у складі почесних, звичайних членів і добродіїв, яка вирішувала усі «складні» питання діяльності Комітету.

Секретарем УГК обрано В. Целевича (1919 – 1921 рр.). При організації діяла низка комітетів та секцій, які надавали матеріальну допомогу полоненим, інтернованим, арештованим і німецьким, самаритянську допомогу, займалися посередництвом у питаннях працевлаштування, давали правові поради (управлінську шкільну), допомагали гірським повітам (*ЦДІАЛ України, ф. 462, оп. 1, спр. 3, арк. 1 зв.*). Наголосимо, що виконувати статутні завдання УГК допомагала українська еміграція. Сучасники подій відзначають: «На диво, найменше було клопоту з фондами. Американська, а передусім канадська еміграції виявили себе такими жертвеними, як ніколи перед тим і ніколи пізніше. Напливали гроші поважними сумами, одного разу від Українського Канадського Червоного Хреста прийшов чек на п'ять тисяч доларів, що в тому часі, перерахувавши на польські гроші, було колосальною сумою. Приходили великі посилки з харчами, одягом, медикаментами та іншими речами. А що не було їх де примістити, то д-р Федак «зареквірував» для тієї цілі залу «Сокола-Батька». Майже до стелі сягали мішки і скрині...» (*Навроцький, 1963: 67*).

Отже, можемо зробити висновок, що, по-перше, В. Целевич в умовах воєнних дій 1918 – 1919 рр. отримував необхідні для життя фінансові та матеріальні засоби. По-друге, працюючи секретарем УГК, він нав'язав контакти із українською еміграцією, що дозволило йому на початку 1920-х рр. емігрувати до США та продовжити збір коштів на потреби українського національно-визвольного руху у краї.

Особливості створення та діяльності УГК, зокрема її секретаря В. Целевича, яскраво ілюструють спогади З. Книша. Громадсько-політичний діяч констатував: «На початку 1919 року д-р Лев Ганкевич і д-р Степан Федак вистаралися в ген. Розвадовського,

коменданта Львова, про дозвіл заложити Український Горожанський Комітет. Цей Комітет мав різні Секції, як правну, опіки над інтернованими і полоненими, допомоги політичним в'язням і т. д. Особливо повні руки роботи мала Секція Правних Порад у часі, коли поляки, ідучи вслід за українською армією в відступі, арештували українців, що працювали в урядах за своєї влади, позбавляли їх праці і платні та інтернували. В Українському Горожанському Комітеті працювали, крім д-ра Лева Ганкевича і д-ра Степана Федака, проф. Маріян Панчишин, його брат-правник, Ольга Кривокульська (пізніша дружина проф. Маріяна Панчишина), суддя Володимир Целевич, Білобрамівна (пізніша дружина молодшого д-ра Панчишина), а потім ще Ярослав Чиж, Осип Навроцький та інші. Деякі з тих осіб зайняли пізніше високі керівні пости в Українській Військовій Організації» (*Книги, 1963: 23*).

До УГК В. Целевич запросив також О. Навроцького: «Десять на початку вересня я наткнувся на Руській вулиці на Володимира Целевича, мого доброго знайомого і товариша з львівського університету та з Академічного Дому, – згадував той згодом. – Коли по першій привітанні він довідався, що я не знаю, що з собою робити, одразу запропонував мені роботу на пості начальника канцелярії в Українськiм Горожанськiм Комітеті, де він був секретарем. Володимир Целевич домовився зо мною, що другого дня вранці підемо до Голови УГК, д-ра Степана Федака. Д-р Степан Федак знав мене з-перед війни. Він був головним директором «Дністра» і «Карпаті», а я працював там як кореспондент. Привітав він мене з поворотом з війни, як знайомого, і без балачок затвердив пропозицію Володимира Целевича. З бюро дир. Степана Федака в «Дністрі» ми обидва з Целевичем пішли до канцелярії УГК по другій стороні Руської вулиці під ч. 3, II поверх» (*Навроцький, 1963: 72*).

Згодом, В. Целевич познайомив О. Навроцького із членом УГК Я. Чижом, який запропонував тому створити «осередок-команду [УВО – *Авт.*] та намітити до неї ще двох членів, з таким застереженням, щоб нічого [поки що – *Авт.*] не говорити про УВО» (*Навроцький, 1963: 72*). «Над пропозицією Ярослава Чижа я довго не надумувався, – відзначав О. Навроцький, – і по короткій розмові погодився на неї... Після розмови з Ярославом Чижем вернувся я до канцелярії УГК і, коли побачив Володимира Целевича, з місця рішився запропонувати його на члена Команди, хоч він не був військовиком» (*Навроцький, 1963: 73*).

О. Навроцький констатував, що «швидко рішився запропонувати Юрка Полянського на третього члена Команди». Я. Чиж і М. Матчак погодилися на його пропозицію, після чого «він негайно після того розмовився з Володимиром Целевичем і Юрком Полянським. Вони теж погодилися, без ніяких застережень. Внедовзі ми зійшлися всі п'ять, таки в бюрі УГК, і устійнили, що ця нова станція буде називатися «Начальна Колегія Української Військової Організації» (*Навроцький, 1963: 73*).

Власне координаційна робота УВО проходила в рамках УГК. «Офіційних нарад чи засідань ми не відбували, – відзначали члени Комітету. – Ми [О. Навроцький – *Авт.*] обидва з Володимиром Целевичем працювали в одній кімнаті, Ярослав Чиж був близько, а Михайло Матчак і Юрко Полянський заходили до УГК часто. І не думали ми про якийсь регулямін, чи протоколи. Спочатку йшлося про те, щоб вишукувати старшин і стрільців та розбудовувати організацію» (*Навроцький, 1963: 73*). Надалі В. Целевич «від ранку до пізньої ночі» працював в УГК.

Незважаючи на застереження ПТК, УВО все частіше вдавалася до політичних акцій. Однією з перших акцій організації став бойкот рішення польського уряду про поділ Галичини на воєводства (*ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 357, арк. 15*). У жовтні 1920 р. члени Начальної команди, серед яких і В. Целевич, виготовили «проклямацію з протестом проти рішення польського уряду та розліпили її по місті. «Обов'язок виконати цей задум упав на членів Начальної Колегії, – зазначали учасники акції. – Кожний з нас дістав від Матчака згорток проклямацій, запасся в коробку з клеєм і квачем та нічно вийшов на місто. Трохи було моторошно від незвичної роботи і все-таки небезпечного підприємства, бо ж могло статися таке, що при першій, на загал дрібній акції, ледве створена Начальна Колегія УВО попадеться в польські руки. Та все пройшло щасливо...» (*Навроцький, 1963: 74*).

Зауважимо, що поступово роль В. Целевича в УВО, зважаючи на відсутність належного досвіду у військових кампаніях, звелася до суто організаційної роботи. Провід в організації перейняли Є. Коновалець, Д. Паліїв, Б. Гнатевич, В. Кучабський, О. Коберський, С. Федак та інші. військові, які «почували себе ще зв'язаними військовою дисципліною, а передусім братерством зброї, а дійсність під польським режимом ставала щораз більш болюча для тих, що ще так недавно були вояками вільної української

держави і наявно бачили різницю між свободою у власній державі і поневоленням» (*Навроцький, 1963: 75, 76*).

Зрештою мілітаризація організації нерідко призводила до арештів її провідних членів. Зокрема, 4 грудня 1919 р. підпоручник поліції Піхлер заарештував В. Целевича, М. Ільницького, І. Панчишина та Л. Малецького, яких помістили до в'язниці разом із рецидивістами. Тільки 9 грудня затриманих допитали і відпустили, зважаючи на відсутність складу злочину. Ув'язнення провідних членів УГУ та УВО викликало обурення широкої громадськості (*ЦДДАЛ України, ф. 462, оп. 1, спр. 3, арк. 64*).

Зокрема після наради Великої Ради, УГК надіслала лист до міністра внутрішніх справ Польщі Войціхівського, в якому вимагала звільнення ув'язнених та справедливого розслідування у справі (*ЦДДАЛ України, ф. 462, оп.1, спр. 3, арк. 64*). У таких умовах В. Целевич усе більше схилявся до політичної діяльності, «культурно-освітньої й економічної праці для української людности своїх повітів». Більше того, О. Навроцький зазначає, що УВО на зламі 1921 – 1922 рр. делегувало В. Целевича, а також і його особисто «активізувати політичні партії»: першу – національно-демократичну, другу – радикальну.

«Не беруся твердити, що саме ми обидва зрушили їх, – продовжував О. Навроцький, – бо в одній і в другій партіях були в проводі визначні громадяни й політики, що відчували свою відповідальність і не потребували заохоти збоку, але все ж таки ми немало причинилися до того, що вони почали активніше виступати та що прийшло до створення Міжпартійної Ради з націонал-демократів, радикалів і християнських суспільників» (*Навроцький, 1963: 77*).

Провідні члени УНДП доволі насторожено сприймали перебування В. Целевича в УВО. Проте більшість «цивільних» з-поміж членів Міжпартійної Ради і Партійних проводів «багато чого здогадувалися, та не прозраджувалися з тим і не плескали язиками». Щоб уникнути зайвих конфліктів, О. Навроцький та В. Целевич «брали участь у засіданнях і нарадах Міжпартійної Ради не як представники Української Військової Організації, тільки як умандатовані члени представництва політичних партій, що до них кожен... належав. Всі годилися з фактом існування УВО і відносилися до згоданих членів Начальної Команди УВО з довір'ям і з прихильністю» (*Навроцький, 1963: 77*).

Після замаху С. Федака на маршала Й. Пілсудського та воєводу В. Грабовського 25 вересня 1921 р. В. Целевич був арештований, оскільки він був втаємничений у деталі проведення операції. Тому, коли він разом із О. Навроцьким прийшли до батька С. Федака «в понеділок уранці, на другий день по атентаті, до його бюро в «Дністрі», а ми робили це кожного дня для обговорення біжучої роботи в Українським Горожанським Комітеті – то він стрінув нас такими словами: «Не маю до вас, хлопці, жалю, що ви призначили мого сина. Але кому прийшло до голови вибрати саме сина Федака, що, як Голова Українського Горожанського Комітету, репрезентує тепер українців?». Не ждучи на нашу відповідь, казав нам сідати і реферувати справи» (*Навроцький, 1963: 78*).

Уже 16 жовтня 1921 р. арештували В. Целевича та інших членів УГК, а 19 жовтня того ж року влада взагалі заборонила діяльність Комітету. Українська преса назвала цей день (16 жовтня) «Чорною неділею». Уже о восьмій годині ранку поліція провела обшук у приміщенні УГК, а також у будинку В. Целевича та О. Навроцького. Останніх згодом «спроваджено до Комітету, щоб вони були присутні при ревізіях, а відтак їх доведено до арешту» (*Чорна неділя у Львові, 1921: 1*). «Чорна неділя зробила велике вражіння на львівську людність, – відзначали кореспонденти «Свободи». – Цілий день люде стояли громадками на вулицях і дивилися, як транспорти арештованих під сильними ескортами відправлялися до поліції. Не в одного українця стискалися п'ястки і виривались з уст глухі прокльони – та не сила було щось зробити...» (*Чорна неділя у Львові, 1921: 1*).

Додамо, що В. Целевич був добре ознайомлений із особливостями проведення іншого, не менш резонансного агентату – замаху на угодовця С. Твердохліба. О. Навроцький зазначав, що на другий день після атентату на С. Твердохліба, Є. Коновалець «зумисне зайшов, щоб поінформувати, що організатор атентату Дзіковський заломився, стратив нерви, готовий «засипати» всіх і вся. Сказав, що ввечері виїздить на село, до батьків, що Володимир Целевич уже перенісся до мешкання д-ра Степана Біляка і радив також подумати про те, щоб скритися на якийсь час» (*Навроцький, 1963: 79*).

Однак, не послухавши Є. Коновальця, О. Навроцький потрапив у поліційний відділок, де «інсп. Лукомський та підкомісар Чеховський і навипередки один поперед другого питалися, чи знаю я полк. Євгена Коновальця та Володимира Целевича і де вони. З того

я виміркував, що вони обидва не дали себе схопити. Стало мені легше на душі, і я спокійно відповів їм, що обидвох тих панів знаю, але невідомо мені, де вони тепер» (*Навроцький, 1963: 79*).

Незважаючи на репресії, В. Целевич не полишив (припинив) контактів із Є. Коновальцем та провідними членами УВО. Він був втаємничений у переговори Начальної колегії УВО із еміграційним урядом ЗУНР. Зокрема, одна із таких зустрічей відбулася восени 1922 року. О. Навроцький у спогадах відтворив деталі цієї події: «Зустріч з членами Делегатури [ЗУНР – *Авт.*] відбулася в будинку «Сільського Господаря» при вул. Зіморовича, ч. 20, в кімнаті на першому поверсі. Не пригадую точно, хто з членів Делегатури, крім проф. Галуцинського, був на цій зустрічі. Здається мені, що д-р Іван Куровець, д-р Володимир Охримович, інж. Юліян Павликовський і ще дехто. Нас було трьох – полк. Євген Коновалець, Володимир Целевич і я, правдоподібно також проф. Юрко Полянський. Зустріч тривала коротко. Проф. Галуцинський з'ясував ситуацію і запитався Полковника, чи і як Українська Військова Організація задумує реагувати. Полковник заявив, що Начальна Команда УВО дасть наказ припинити саботажну акцію і заподав причини. На цьому зустріч закінчено і всі розійшлися» (*Навроцький, 1963: 79*).

Вагомим був внесок В. Целевича у підписання заяви Міжпартійної ради від 22 січня 1922 р., в якій йшлося про цілковиту довіру до уряду Є. Петрушевича. «Д-р Євген Петрушевич і його уряд являються єдиним правним заступництвом українського населення Східної Галичини, отже величезної більшості населення нашого краю взагалі, перед державами й народами світу». Цікаво, що серед 15 осіб прізвище В. Целевича у заяві на другому місці після голови УНТП. Часопис «Свобода» риторично запитував: «Який українець не знає цих імен наших давніх і випробуваних борців за народне право?» (*Свобода, 1922: 1*).

У цей ж період В. Целевич долучається до допомогової акції української еміграції. У 1923 – 1924 рр. він перебував у США та Канаді, де збирав кошти на культурно-освітні та соціально-економічні потреби українства. В. Качкан справедливо зазначав, що «про його діяльність тут, на жаль, скупі дані» (*Качкан, 2009: 159*). Проте, у спогадах П. Задорецького знаходимо відомості, які свідчать про його активну громадсько-політичну й освідмлюючу працю на американському континенті: «Пригадую, як сьогодні,

що це була субота, коли дістав я листа, читав і очам своїм не вірив, що «якийсь визначний гість з Європи конче хоче зі мною бачитись». З великою цікавістю телефоную до п. Галичина і питаю, хто саме є той визначний гість? Довго тієї ночі з суботи на неділю не міг я заснути. Перейшов у своїх думках усіх відомих мені в краю наших визначних людей і спинився на особі добре відомого мені особисто нашого судді Володимира Целевича, який після Першої світової війни бував у мене в хаті в Нью-Йорку, тож здавалось мені, що суддя Целевич висланий з краю в Америку з якоюсь важною справою. Він знав мене з часів січового руху в Америці, коли він, як суддя, переводив серед нью-йоркських січовиків «присягу на вірність і поміч українському народові в його визвольній боротьбі» та промовляв на січовім святі для відзначення «Листопадового Чину» (святкування дало почин до відзначення «Першого Листопада» по всіх українських громадах в Америці)» (*Євген Коновалець та його доба, 1974: 826*). Після повернення із американського континенту та виходу із УВО В. Целевич став одним із лідерів новоутвореного УНДО, що започаткувало новий етап у його політичній біографії.

Отже, перші кроки у громадсько-політичному житті краю В. Целевич здійснив у лавах УСС, націонал-демократичної секції цієї студентської організації, де гуртувалися студенти-прихильники Української Національно-Демократичної Партії (УНДП), а також УГК, який базував свою діяльність на позапартійній основі та опікувався національно-культурним та соціально-економічним життям українців Східної Галичини. У цей же період він став одним із засновників УВО, а після повернення із еміграції розпочав політичну кар'єру.

Список використаних джерел та літератури

ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 357.

Діло. 1913. 4 лютого. С. 1.

Євген Коновалець та його доба. Мюнхен, 1974. 1019 с.

Качкан В. Україноцентризм Володимира Целевича. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія «Літературознавство». Тернопіль, 2006. № 27. С. 139 – 154.

Книш З. Підгрунття УВО. *Статті й матеріали до діяння Української Військової Організації*. Торонто: Срібна сурма, 1963. Ч. 2. С. 23 – 48.

Навроцький О. Початки УВО в Галичині-II. Статті й матеріали до діяння Української Військової Організації. Торонто: Срібна сурма, 1963. Ч. 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://knysh.national.org.ua/uvo-2/r02.html> (дата перегляду: 3 грудня 2018 р.)

Украинские националистические организации в годы второй мировой войны. документы. в двух томах. том 2. 1944 – 1945. Биографические справки. м., 2005. с. 1085.

ЦДІАЛ України, ф. 462, оп. 1, спр. 2.

ЦДІАЛ України, ф. 462, оп. 1, спр. 3.

Чорна неділя у Львові. *Свобода*. 1921. 5 листопада. С. 1.

REFERENCES

DAIFO, p. 2, op. 1, sp. 357. (ukr).

Business, 1913. February 4, p. 1. (ukr).

Eugene Konovalts and his day. Munich, 1974. 1019 p. (ukr).

Kachkan V., 2006. Ukrainian Centerism of Volodymyr Tselevich. Scientific notes of the Ternopil National Pedagogical University named after. Volodymyr Hnatyuk. Series "Literary Studies". Ternopil, No. 27. pp. 139 – 154. (ukr).

Knysh Z., 1963. Podvoroho UVO. Articles and materials for the action of the Ukrainian Military Organization. Toronto: Silver Antimony, 1963. Part 2, pp.23 – 48. (ukr).

Navrozky o., 1963. beginning of the uho in galicia-ii. articles and materials for the action of the ukrainian military organization. toronto: silver antimony, 1963. part 2. [electronic resource]. Available at: <http://knysh.national.org.ua/uvo-2/r02.html> [Accessed 3 December 2018] (ukr).

Ukrainian nationalist organizations during the Second World War. Documents In two volumes. Volume 2. 1944 – 1945. Biographical information. Moscow, 2005. p. 1085. (rus).

CDIAL Ukraine, f. 462, op. 1, sp. 2. (ukr).

CDIAL of Ukraine, f.462, op.1, sp.3. (ukr).

Black Sunday in Lviv, 1921. Freedom. 5 November, p. 1. (ukr).

M. Serediuk

VOLODYMYR TSELEVYCH: CONTRIBUTION TO THE ESTABLISHMENT OF THE UKRAINIAN HOROZHANSKY COMMITTEE AND THE UKRAINIAN MILITARY ORGANIZATION

The social-political activity of the well-known Galician politician Volodymyr Tselevych during the first two decades of the twentieth century was analyzed in the light of socio-political processes in the region. It was noted that the future leader of the Ukrainian National-Democratic Association started his “political career” in the Division of the IV Section of the Ukrainian Student Union, as well as in the National-Democratic section of this student organization, where the students of the Ukrainian National Democratic Party were grouping together.

A particular focus was made on the peculiarities of the formation of his belief system, his contribution to the founding of the Ukrainian Horozhansky Committee, the Ukrainian Military; the circle of his fellow-thinkers was distinguished, among which were the future leaders of the national-state parties of Galicia and the national-cultural organizations of the region. It was proved that the role of V. Tselevych in the Ukrainian Military Organization (UMO) due to the lack of proper experience in military campaigns was gradually reduced to a purely organizational work, and E. Konovalets, D. Paliyiv, V. Kuchabskyi, O. Koberskyi, S. Fedak, etc. took over the leadership in the organization.

The activities of Volodymyr Tselovych at the Ukrainian Horozhansky Committee (UHC) were considered; he directed his activities to meet the daily needs and protect the Ukrainians of Lviv. It was noted that as a secretary of the organization, he coordinated the activities of a number of committees and sections that provided material assistance to captives, arrested and feeble persons, was engaged in mediation regarding matters of employment, provided legal advice.

It was stated that Volodymyr Tselevych, while being in the UHC, UMO during the period of national liberation struggles, the Polish-Ukrainian war of 1918-1919, made significant efforts to protect the national-cultural, social and political rights of the Ukrainians of Eastern Galicia, collaborated with the Ukrainian political emigration, which caused him sufferings from repressions and persecutions from the Polish authorities.

Keywords: V. Tselevych, WUPR, UHC, UMO, repressions.

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНІ ЗАХОДИ РОСІЙСЬКОЇ ВЛАДИ ПЕРЕД СІЧНЕВИМ ПОВСТАННЯМ 1863 – 1864 рр.

У статті розглянуто приготування російського царату, спрямовані на відвертання польського Січневого повстання на теренах Правобережної України. Висвітлено загальну політичну ситуацію у краї, проаналізовано причини протиріч між соціальними прошарками і групами. Крізь призму соціальних настроїв у Південно-Західному краї Російської імперії досліджено рівень готовності адміністративно-мілітарних керівних структур Київського генерал-губернаторства до «антидержавницьких дій», простежено створення при губернських і надгубернських установах оперативних відділів моніторингу настроїв серед населення та впливу зовнішніх факторів. Встановлено міру ефективності залучення частин регулярного війська щодо запобігання збройним виступам та їх використання у якості поліцейських підрозділів. Окремо з'ясовано ставлення місцевого населення (зокрема, українського селянства) до повстанців, сприйняття й потрактування ними їхніх програмних політичних цілей і прагнень. Показано реакцію європейських країн на події у Царстві Польському та на заході Російської імперії, простежено вірогідність їх мілітарного втручання з метою локалізації репресивних дій російського самодержавства. Представлено об'єктивні і суб'єктивні причини поразки польського патріотичного повстання та її наслідки для мешканців регіону.

Ключові слова: Київське генерал-губернаторство, соціально-політичне становище, Січневе повстання, російська армія.

Постановка проблеми та її актуальність. Із втратою незалежної держави наприкінці XVIII ст. польський етнос упродовж першої половини наступного століття жив мріями і планами про її відродження, вважаючи єдиним шляхом досягнення своєї мети збройне повстання. Колонізатором і поневолювачем була імперія Романових, яка намагалася асимілювати поляків, втягнути їх до загальноімперського простору, знищивши національні ознаки та ідентичність. Перші два збройні повстання, у 1794 р. під проводом Т. Костюшка та Листопадове повстання 1830 – 1831 рр., закінчилися поразками через перевагу росіян у мілітарній організації (Скрипник, 2016).

Скрипник Анатолій Юрійович, доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри інформаційної діяльності, документознавства і фундаментальних дисциплін Подільського спеціального навчально-реабілітаційного соціально-економічного коледжу, м. Кам'янець-Подільський.

© Скрипник А.Ю., 2019

Однак знищити саму думку поляків про відновлення власної держави їм остаточно не вдалося.

Разом з тим змінювалася й сама імперія. Після поразки у Східній (Кримській) війні 1853 – 1856 рр. вона ступила на шлях реформ. Одним з інститутів держави, який зазнав докорінних змін, стала імператорська армія. Відмовившись від старої кріпосницької моделі, керівництво намагалося надати їй новітніх форм: перевага якості над кількістю, реформа навчальних закладів, модернізація озброєння і, нарешті, докорінно новий територіальний принцип розташування (дислокації) – військові округи, що дало можливість остаточно поєднати адміністративні й військові повноваження. На початку 60-х років XIX ст. ці два чинники вкотре вступили в історичне протиріччя.

Мета і завдання дослідження. Проблематика подій 1863 – 1864 рр. на теренах Правобережної України не втрачає своєї актуальності й досі. Сучасні українські дослідники, використовуючи архівні матеріали, активно вивчають різноманітні аспекти польського визвольного руху та його вплив на соціальні реалії регіону. Свідченням важливості є проведення наукових конференцій, семінарів, круглих столів тощо. 9 листопада 2018 р. в стінах НІАМ «Київська фортеця» пройшла Міжнародна конференція, присвячена Січевому повстанню, за участю фахівців з України та Польщі. Одним із наукових векторів залишається мілітарний чинник. Відомо, що приготування тривали одночасно з обох сторін і мали характер планомірної підготовки, яка потім переросла у партизанську війну повстанців проти російської армії і поліції.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Події Січевого повстання виявилися завершальним циклом збройної боротьби поляків за незалежність у XIX ст., давши історикам чимале поле для досліджень та аналізу подій у політичній, соціальній та військовій площині. За останні більш ніж сто років нагромаджено чималий джерельний масив, видано десятки праць.

Усвідомлення польською нацією зникнення її держави з політичної карти Європи, зокрема й насильницьке захоплення «східних кресів», послужило потужним імпульсом до національно-патріотичної боротьби протягом більш ніж 100 років. Цей насичений і драматичний період мотивував детальне вивчення політичних, військових та соціальних подій у краї представниками історичної школи XIX ст. і сучасними дослідниками. Тому праці, присвячені подіям Січевого повстання, є досить численними. Його причини, рушійні

сили, перебіг подій та результати науково систематизовані, пояснені низкою дослідників з широким використанням архівних матеріалів та спогадів самих учасників. Серед фахівців такої проблематики варто згадати комплексну колективну працю С. Києновича, А. Загорського та В. Заєвського (*Kieniewicz, Zahorski and Zajewski, 1992*), а також наукові здобутки Т. Гасовського (*Gąsowski, 2016*), Т. Кізвальтера (*Kizwalter, 1999*), Б. Томашевського (*Tomaszewski, 2006*). Польські вчені продовжують перебувати в авангарді сучасної європейської історіографії вивчення минулого Правобережної України. Однак все активніше до наукових студій долучаються й українські історики. Використовуючи переважно архівні джерела часів Російської імперії, до їх поля наукового зору потрапляє перебіг подій в окремих повітах та факти спільної боротьби поляків і українців проти російських колонізаторів. Потужним рушієм дослідження Січневого повстання стали спільні наукові проекти. Наприклад, колективна монографія за редакцією І. Кривошеї й Н. Моравця (*Кривошея&Моравць, 2014*) та документально-історичне есе Д. Кулиняка й І. Дерека (*Кулиняк&Дерек, 2018*), в яких висвітлено події повстання, розкрито передісторію та перебіг подій, значна увага сфокусована на діях російської влади як репресивному чинникові.

Виклад основного матеріалу. 3 літа 1861 р., крім турбот з реалізації селянської реформи, в російській адміністрації краю з'явилася ще одна перспективна проблема. Все частіше жандарми доповідали губернаторам і Київському генерал-губернатору І. Васильчикову про посилення патріотичних і бунтівних настроїв серед частини населення Правобережжя. Судячи зі всього, назрівало ще одне польське повстання: розповсюджувалася заборонена література, вербувалися майбутні бійці повстанських загонів, збиралися кошти на придбання зброї, відбувалися маніфестації, демонстративні святкування таких подій, як Люблінська унія, Конституція 3-го травня, співи заборонених патріотичних пісень, «котяча музика» під вікнами колабораціоністів (*Дьяков, 1993:136*). Тільки у серпні-вересні 1861 р. на теренах Київського генерал-губернаторства поліцією і жандармами було зафіксовано близько 45 подібних демонстрацій (*Зашикільняк-&Крикун, 2002: 327*).

Керівництво повстанців було налаштовано досить рішуче: «Народ згоден проливати кров, тому що прагне політичного бунту, тому що хоче незалежності, хоче бути вільним. Геть царські милості, ми взялися до зброї, і тільки зброя вирішить наше протистояння з Московією!» – йшлося у відозві ватажків (*Dokumenty*

Komitetu Centralnego Narodowego i Rządu Narodowego 1862 – 1864, 1968:99). Намагаючись не допустити загострення ситуації в Польщі, у Петербурзі лібералізували умови селянської реформи 1861 р. та водночас намагалися залучити українське селянство на свій бік у боротьбі з польським національно-визвольним рухом. (Секретное предписание генерал-губернатору Юго-западного края, генералу Анненкову Николаю Николаевичу о военно-полицейских мероприятиях 1863 г., л. 3).

Виявилось, що це не так важко зробити. Зверхнє ставлення пихатої шляхти до своїх кріпаків та відмова надати їм реальну свободу локалізували повстання. Егоїзм польського дворянства зумовив його поразку, а рішення петербурзької адміністрації кардинально і швидко, без періоду тимчасовозобов'язаного стану селян, здійснити поземельну реформу остаточно позбавило заколот підтримки. Саме під впливом національного повстання 1863 р. наділи українських і польських селян були збільшені у Київській губернії на 28,9%, у Подільській – на 26,4% і у Волинській – на 21,2% (*Костюшко, 1962:271*). На думку російського історика Ю. Зельдича, «Самодержавство чудово використало ситуацію у своїх політичних цілях, вбивши клин між польською шляхтою та українським селянством, який витягнути було вже неможливо» (*Зельдич, 2006:211*).

Реакцією на потенційні загрози стало поступове впровадження запобіжних заходів військового характеру. В апаратах київського і віленського генерал-губернаторів було встановлено цілодобове чергування спеціальних старших ад'ютантів та особистих ад'ютантів, а їм на допомогу призначали обер-офіцерів чином не нижчим за підполковника зі штабів корпусів (*ПСЗРИ 1. № 37227*). До них надходила уся оперативна інформація щодо загального становища у краї, яку вони негайно доводили до відома начальників.

На початку серпня 1862 р. у Петербурзі не виключали можливість запровадження військового стану в західних губерніях. Однак, надали можливість генерал-губернаторам самим вирішувати, коли його вводити і де саме, не озираючись на царя чи міністрів. Разом з тим, окремим указом були регламентовані права і повноваження представників влади на випадок легітимізації мілітарного чинника. Вони були подібні до тих, які запроваджувалися під час повстання 1830 – 1831 рр.: вся влада належала військовим, беззаперечне кадрове підпорядкування чиновників губернських і повітових установ,

арешти підозрілих, судові переслідування, повний контроль поліції над суспільно-економічним життям, можливість застосування владою зброї (*ПСЗРИ 2*, № 37328).

У зв'язку з початком посилення соціально-політичної напруги в Царстві Польському та небезпекою вибуху другого польського патріотичного повстання російське самодержавство розпочало військові приготування, територія краю поступово наповнилася військами. Обидві сторони формували і накопичували сили, а на початку лютого 1863 р. з Правобережжя до Польщі вступили частини військ Київського військового округу (*Скрипник, 2016:411*). Як і в 1794 р. та 1831 р., росіяни робили все для того, щоб повстання не поширилося на терени Київського генерал-губернаторства. За наказом командувача військами округу для захисту Волинської губернії був направлений загін на чолі з генерал-лейтенантом Рудановським. Одна частина під його особистим командуванням прикривала Волинь з боку Литви (Гродненської і Мінської губерній) на ділянці від Ратно до річки Горинь. Друга частина – під командуванням генерал-ад'ютанта графа Ржевудського прикривала південний кордон та західну частину Волині. Крім свого головного призначення з охорони меж губернії, обидва загони зобов'язали допомагати військам на території Люблінського відділу у пошуках загонів повстанців (*Гескет, 1894:19*).

Завдяки жандармській агентурі вищому керівництву стали відомі подробиці початку повстання. У грудні 1862 р. київський генерал-губернатор надіслав губернаторам секретний циркуляр про близький початок «польського бунту». В ньому повідомлялося, що повстання може розпочатись наприкінці грудня цього ж року, надсилався малюнок зразка таємного знаку, за яким змовники мали впізнавати один одного. Наголошувалося, що кожен повстанець має присягнути на вірність Польщі й по можливості залучити якнайбільшу кількість учасників (*Циркуляр Київського генерал-губернатора начальникам губерній грудень 1862 р., арк. 7-8*). За розпорядженням подільського губернатора у прикордонних містечках та селах були введені посилені патрулі, важливі об'єкти в містах взяті під охорону, на вулицях, окрім поліцейських, чергували воєнні патрулі. З метою перешкодження проникненню повстанців з території Австрії на всіх поромних переправах через Дністер виставили військові пости, а берег патрулювали кінні роз'їзди, сформовані з місцевих селян (*Про патрулі в повітах і поліційній охороні грудень 1862 р., арк. 38*). На літо 1863 р. російський уряд

істотно збільшив кількість військ у самій Польщі й Західному краї, тобто у Білорусі, Литві та Правобережній Україні (*Циркулярний припис Київського військового, Подільського і Волинського генерал-губернатора про призначення його командиром окремого корпусу для боротьби з польськими революціонерами.*, арк. 1 – 3; 38-39).

Намагаючись діяти на випередження, київський генерал-губернатор кн. І. Васильчиков наприкінці серпня 1862 р. отримав право на впровадження військових судів, які могли судити за «Польовим карним положенням» осіб, обвинувачених у безладах і бунтах, що призвели до введення військового стану, протягом 24 годин, а вирок виконувати одразу ж (*ПСЗРИ 3, № 37370*). Такі заходи мали на меті залякати бажаючих виступати проти існуючого державного ладу та дати більше можливостей і свободи дій репресивній машині у справі нівелювання хвилі соціального піднесення та революційних настроїв у польському суспільстві.

Ще одним превентивним заходом росіян, який явно недооцінило польське політичне керівництво, стало створення з військ 1-ї Армії та 1-го, 2-го і 3-го армійських корпусів на теренах потенційного ареалу повстання трьох військових округів: Варшавського, Віленського та Київського, з метою зосередження усієї повноти військової влади в руках генерал-губернаторів у зонах їх відповідальності (*ПСЗРИ 4, № 38452*). Наступним кроком проти поляків було несподіване оголошення самодержавством у вересні 1862 р. чергового рекрутського набору, призначеного на початок 1863 р. (*ПСЗРИ 5, № 38622*). «За цим законом конскрипти (новобранці – А. С.) у кількості близько 10 тис. осіб мали бути призвані виключно з міського населення. Цей набір припадав на бойову силу заклоту і мав завдати організації чималої шкоди» (*Гескет, 1894:8*). Тому значна частина польської молоді призовного віку покидала міста підросійської Польщі і гуртувалася в лісах. Польські історики сходяться на думці, що саме ці фактори стали передчасними спонукальними імпульсами для виступу у Царстві Польському (*Kieniewicz, Zahorski and Zajewski, 1992:584*).

Такі подальші події, як хід повстання та заходи з його придушення, не тільки спонукають до висновків про потенційну перевагу імперської воєнної машини над патріотичними потугами поляків, а й складають враження, по-перше, певної моральної готовності та віри у свої сили адміністративних органів влади за підтримки

військового командування; по-друге, збіг у часі аграрних перетворень та повстання створив для влади сприятливі умови. Серед таких дещо несподіваних збігів була підтримка влади українськими селянами, які під керівництвом офіцерів штабу Київського військового округу створювали селянські сторожі, що протидіяли повстанцям (*Шандра, 2014:106*).

Історичний парадокс полягав у тому, що коли почалося повстання, українські селяни – недавні дестабілізатори соціальних змін – кинулися допомагали російським військам усіма силами: вилучували одинаків-інсургентів, захоплювали та конвоювали полонених і навіть вступали у сутички (*Переписка з 9-ю артилерійською бригадою про отримання зброї сільською сторожею в Брацлавському і Винницькому повітах, червень 1863 р. арк. 22 – 24*). «Під Києвом, біля сіл Ковалівка і Пологи, загін озброєних селян на чолі з волосним старшиною І. Шадуром оточив групу повстанців. Погрожуючи знищенням, вони кричали: «Здавайтеся, а то ми вас зв'яжемо, як вже багатьох таких пов'язали». Ті почали втікати, але селяни переслідували їх наче мисливські собаки. В селах били у дзвони, палали багаття, ламалися містки через потічки та мочарі на шляху поляків» (*Позанский, 1885:450*). Часто організаторами і ватажками селянських загонів ставали відставні чи безтерміново-відпускні солдати й унтер-офіцери. Вони діяли разом з підрозділами регулярних військ та переслідували й розшукували повстанців з не меншою завзятістю, ніж драгуни (*Позанский, 1885:572*). У селі Солов'ївка Радомишльського повіту Київської губернії загін польських революціонерів у кількості 21 особи був оточений і жорстоко повністю перебитий селянами, які діяли виключно сокирами та кілками (*Берг, 1879:55*). Таке ставлення до своїх поміщиків стало дещо несподіваним для російської влади. Волинський військовий губернатор князь М. Друцкой-Соколинський із задоволенням доповідав до Петербурга: «Усюди, де піднімали голову заколотники, як-то в повітах: Житомирському, Новоград-Волинському, Заславському, Острозькому та Овруцькому – вони отримували відсіч з боку сільського населення, – населення мирного, але натхненного подякою Царю-Визволителю і відданістю уряду. Нехтуючи небезпекою, вони хапали десятками озброєних повстанців і приводили до начальства» (*Айранетов, 2013:69*). Маючи такого союзника на місцях, вище керівництво імперії зосередилося на придушенні

повстання у самому Царстві Польському, Білорусі та Литві. Переважна більшість боєздатних військ, а це дивізії Гвардійського та Гренадерського корпусів, були направлені саме туди.

Разом з тим, ноти протесту західноєвропейських держав щодо польського питання почали переростати у серйозні приготування до війни. Розуміючи це, генерал Д. Мілютін писав, що „Війна з коаліцією європейських держав у цей час була б для нас загибеллю. Наші військові сили не готові до війни, по усіх частинах шойно розпочаті перетворення і розробка нової організації армії». Незважаючи на збільшення за півроку повстання кількості військ у Європейській Росії на 167 тисяч і доведення зального числа до 690 тисяч вояків при 1026 гарматах, з яких у Варшавському, Віленському і Київському військових округах знаходилося 342 тисячі при 410 гарматах, боєздатність військ була низькою. Небезпека зіткнення з колишніми супротивниками по Кримській війні та отримання чергової поразки були реальними (*Редигер, 1900:245*). Втім, повстання вдалося спочатку локалізувати, а потім і ліквідувати, використовуючи виключно наявні військові частини. Разом з поліцейськими вони проводили масовані обшуки в маєтках підозрюваних поміщиків за доносами селян. Неподалік від житлових і господарських будівель знаходили приховану вогнепальну зброю, свинцеві кулі, дріб, картеч, шаблі, кінські сідла та кіраси. Солдатів всіляко заохочували до сумлінного виконання своїх обов'язків, місцеві мешканці часто допомагали викрити такі схованки, щоб помститися своїм господарям (*Переписка з Подільським губернатором щодо осіб, які брали участь у польському повстанні листопад 1863 р., арк. 1-2; 29*).

Висновки. Важливим чинником дослідження Січневого повстання стає неупереджений аналіз загальної боєздатності загонів повстанців та їх спроможності протистояти регулярним військам. На думку польського дослідника Я. Бартизеля, «Повстання одразу ж стало ragexcellence, тобто нерегулярним бродінням, яке то зростає, то слабшає і перетворюється на партизанську війну. Ця війна імпровізована, вона триває в лісі, а не у відкритому полі, без вищого командування, штабу і плану, здійснюється добровольцями, які не мають військової освіти. Її зміст – це сутички, а не битви регулярних тактичних з'єднань. Такий характер малої партизанської війни – геррильї, яка тривала проти регулярної армії найбільш потужної країни тодішньої Європи, – з самого початку мав вражаючу диспропорцію власних сил та сил ворога» (*Бартизель, 2013:179*). Такі об'єктивні підстави зумовлювали й поразку. Якщо перемогу

не здобула тридцять років тому добре вишколена й озброєна регулярна армія Царства Польського, то яким дивом це могли зробити слабкі лісові загони з примітивною холодною зброєю?

Використані посилання

Gąsowski T. 2016. *Konsekwencje powstań narodowych w XIX wieku dla polskiej tożsamości narodowej*. SCIAGA.pl. [online] Доступно: <http://sciaga.pl/tekst/58014-59-sens_powstan_narodowych_w_xix_wieku> [Дата звернення 12 травня 2016].

Kieniewicz S., Zahorski A., Zajewski W. 1992. *Trzy powstania narodowe: kościuszkowskie, listopadowe, styczniowe*. Warszawa: PWN, s. 671.

Kizwalter T. 1999. О nowoczesności народу: przypadek polski. Warszawa. s. 229.

Komitet Centralny jako Rząd Narodowy. 1968. Dokumenty Komitetu Centralnego Narodowego i Rządu Narodowego 1862–1864. Wrocław, s. 99.

Tomaszewski B. 2006. Źródła narodowości. Powstanie i rozwój polskiej świadomości w II połowie XIX i na początku XX wieku. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 397.

Айрапетов О. Р. 2006. Внешняя политика Российской империи (1801–1914). Москва: Европа, 245 с.

Бартызель Я. 2013. 1863 – вместе в пропасть. В: О. Р. Айрапетов, ред. *Русский сборник: исследования по истории России*, том XV. Москва, с. 179.

Берг Н. В. 1879. Польское восстание в 1863–1864 гг. *Русская старина*. Том XXV. Вып. 7. С. Петербург: с. 55.

Гескет С. 1894. Военные действия в Царстве Польском в 1863 году. В: Пузыревский, ред. *Начало восстания (Январь, Февраль и первая половина Марта)*. Глава X. Варшава: с. 401.

Дьяков В. А., ред. 1993. Краткая история Польши. С древнейших времен до наших дней. Москва: с. 136.

Зашкільняк Л., Крикун М. 2002. *Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів*. Львів, с. 326–328.

Зельдич Ю. В. 2006. Петр Александрович Валуев и его время: Историческое повествование. Москва: Аграф, с. 576.

Костюшко И. И. 1962. *Крестьянская реформа 1864 года в Царстве Польском*. Москва: изд-во АН СССР, с. 271.

Кривошея І., Моравець Н., ред. 2014. Польське національне повстання 1863-1864 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів. Умань: ФОП Жовтий О.О., с. 184.

Кулиняк Д., Дерек І. 2018. За нашу і вашу свободу. *Документально-історичне есе*. Київ: Саміт-Книга, с. 112.

Переписка з 9-ю артилерійською бригадою про отримання зброї сільською сторожею в Брацлавському і Винницькому повітах. *Державний архів Житомирської області*, Ф. Д-701, (Штаб Тульчинського військового загону Київського військового округу), Оп. 1, Спр. 2, Арк. 22-24.

Переписка з Подільським Губернатором щодо осіб, які брали участь у польському повстанні. *Державний архів Хмельницької області*. Ф. 634. (Кам'янець-Подільська військово-слідча комісія). Оп. 1. Спр. 2. Арк. 1-2; 29.

Позанский Б. 1885. Воспоминания о польском восстании в Украине 1863 г. *Киевская старина*. Том XIII. Київ: с. 450; 455.

Про патрулі в повітах і поліційній охороні. *Колишній Кам'янець-Подільський державний міський архів*. Ф. 228. (Канцелярія Подільського губернатора), Оп. 1. Спр. 3476. Арк. 38.

ПСЗРИ 1. Закон № 37227. О разрешении иметь в Дежурствах некоторых Начальников губерний Старших Адъютантов в штаб-офицерских чинах до Подполковника включительно. В: *Полный свод законов Российской империи (далі – ПСЗРИ-II)*. С. Петербург: Тип. II Отд. Соб. Е.И.В. канц., 1863. Т. XXXVI. Отд. 2. с. 138.

ПСЗРИ 2. Закон № 37328. О правилах на случай объявления каких-либо местностей Западных губерний на военном положении. В: *ПСЗРИ-II*. С. Петербург: Тип. II Отд. Соб. Е.И.В. канц., 1863. Т. XXXVI. Отд. 2. с. 225-226.

ПСЗРИ 3. Закон № 37370. О представлении Главным Начальникам Западных губерний права предавать военному суду, по Полевому Уголовному Уложению, виновных в беспорядках, подавших повод к объявлению каких-либо местностей в военном положении и приводит приговоры о них в исполнение немедленно. В: *ПСЗРИ-II*. С. Петербург: Тип. II Отд. Соб. Е.И.В. канц., 1863. Т. XXXVI. Отд. 2. с. 251-252.

ПСЗРИ 4. Закон № 38452. Высочайше утвержденное Положение о Главном Управлении войсками входящими ныне в состав

1-й Армии. В: *ПСЗРИ-II*. С Петербург: Тип. II Отд. Соб. Е.И.В. канц., 1865. Т. XXXVII. Отд. 1. с. 660-664.

ПСЗРИ 5. Закон № 38622. О производстве в 1863 году рекрутского набора с обеих полос Империи. В: *ПСЗРИ-II*. С. Петербург: Тип. II Отд. Соб. Е.И.В. канц., 1865. Т. XXXVII. Отд. 2. с. 1-4.

Редигер А. Ф. 1900. *Комплектование и устройство вооруженной силы*. Изд. третье. Санкт-Петербург: Военная типография (Издание Главного штаба), с. 576.

Секретное предписание генерал-губернатору Юго-западного края, генералу Анненкову Николаю Николаевичу о военно-полицейских мероприятиях. В: *Российский государственный архив древних актов*. Ф. 1468 (Сборный личный фонд), Оп. 1, Д. 60. Л. 1-3.

Скрипник А. Ю. 2016. Російський військовий чинник у суспільно-політичному та економічному розвитку Правобережної України (1792–1865 рр.), Кам'янець-Подільський: вид. ФОП Зволейко Д. Г., с. 612.

Скрипник А. Ю. 2018. Мілітарне протистояння у Листопадовому повстанні 1830-1831 рр. на Правобережній Україні. *Військово-науковий вісник Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного*. Вип. 30. Львів: НАСВ, с. 47–60.

Циркуляр Київського генерал-губернатора начальникам губерній. *Колишній Кам'янець-Подільський державний міський архів*. Ф. 228. (Канцелярія Подільського губернатора), Оп. 1. Спр. 3347. Арк. 7-8.

Циркулярний припис Київського військового, Подільського і Волинського генерал-губернатора про призначення його командиром окремого корпусу для боротьби з польськими революціонерами. *Державний архів Хмельницької області*. Ф. 123. (Подільський губернський предводитель дворянства). Оп. 1. Спр. 281, Арк. 1-3; 38-39.

Шандра В. С. 2014. Соціальні і політичні наслідки для України польського Січневого повстання 1863 року. Вип. 1. (№ 514) УДЖ, с. 106.

REFERENCES

Gąsowski T. 2016. Consequences of national uprisings in the 19th century for the Polish national identity. SCIAGA.pl. [online] Available at: <http://sciaga.pl/tekst/58014-59-sens_powstan_narodowych_w_xix_wieku> [Accessed 12 May 2016] (pl).

Kieniewicz S., Zahorski A., Zajewski W. 1992. Three national uprisings: Kościuszko, November, January. Warsaw: PWN, p. 671 (pl).

Kizwalter T. 1999. On the modernity of the nation: the Polish case. Warsaw, p. 229 (pl).

Central Committee as the National Government. 1968. Documents of the National Central Committee and National Government 1862-1864. Wrocław, p. 99 (pl).

Tomaszewski B. 2006. Sources of nationality. Establishment and development of Polish consciousness in the second half of the 19th and the beginning of the 20th century. Wrocław: Publisher of the University of Wrocław, p. 377 (pl).

Airapetov O. R. 2006. Foreign Policy of the Russian Empire (1801–1914). Moscow: Europe, p. 245 (rus).

Bartyzel I. 2013. 1863 - together into the abyss. In: O.R. Airapetov, ed. Russian collection: research on the history of Russia, vol. XV. Moscow, p. 179 (rus).

Berg N.V., 1879. Polish uprising in 1863–1864. Russian olden times. Vol. XXV. Issue 7. St. Petersburg: p. 55 (rus).

Gesket S. 1894. Military actions in the Kingdom of Poland in 1863. In: Puzyrevsky, ed. The beginning of the uprising (January, February and the first half of March). Chapter X. Warsaw: p. 401 (rus).

Dyakov V. A., ed. 1993. A brief history of Poland. From ancient times to the present day. Moscow: p. 136 (rus).

Zashkilnyak L., Krykun M. 2002. History of Poland: from ancient times to the present day. Lviv, p. 326–328 (ukr).

Zel'dich Yu. V. 2006. Pyotr Aleksandrovich Valuev and His Time: A Historical Narrative. Moscow: Agraf, p.576 (rus).

Kostyushko I. 1962. The peasant reform of 1864 in the Kingdom of Poland. Moscow: Publishing House of the Academy of Sciences of the USSR, p. 271 (rus).

Krivosheya I., Moravets N., ed. 2014. Polish national uprising of 1863-1864 in the Right-Bank Ukraine: from myths to facts. Uman: FOP Zhovtyy O.O., p. 184 (ukr).

Kulinyak D., Derek I. 2018. For our and your freedom. Documentary-historical essay. Kyiv: Summit Book, p. 112 (ukr).

Correspondence from the 9th artillery brigade on the acquisition of weapons by the village guard in the Bratslav and Vinnitsa counties. State Archive of Zhytomyr Region, F. D-701, (Tulchinsky Headquarters Military Detachment of the Kyiv Military District), Op. 1, Sp. 2, Arch. 22-24 (ukr).

Correspondence with the Podilsky Governor regarding the persons who participated in the Polish uprising. State Archives of Khmelnytsky Region. F. 634. (Kamyanets-Podilsky Military Investigation Commission). Op. 1. Sp. 2. Arch. 1-2; 29 (ukr).

Pozansky B. 1885. Memories of the Polish uprising in Ukraine 1863. Kiev olden times. Volume XIII. Kyiv: s. 450; 455 (rus).

About patrols in counties and police guards. Former Kamyanets-Podilsky State Urban Archive. F. 228. (Office of Podilsky Governor), Op. 1. Sp. 3476. Arch. 38 (ukr).

CSLRE 1. Law No. 37227. About permission to have on duty some Chiefs of Provinces of Senior Adjutants in headquarters ranks up to Lieutenant Colonel inclusive. In: A complete set of laws of the Russian Empire (hereinafter - CSLRE-II). St. Petersburg: Type. II Dep. Sob. E.I.V. office, 1863. T. XXXVI. Department 2. p. 138 (rus).

CSLRE 2. Law No. 37328. On the rules in case of declaring any areas of the Western provinces in a state of martial law. In: CSLRE-II. St. Petersburg: Type. II Dep. Sob. E.I.V. office, 1863. T. XXXVI. Department 2. p. 225-226 (rus).

CSLRE 3. Law No. 37370. On the submission to the Chief Superior of the Western Provinces of the right to bring to the military court, according to the Field Criminal Code, the perpetrators of the unrest, giving rise to the declaration of any areas in a state of war and to execute sentences about them immediately. In: CSLRE-II. St. Petersburg: Type. II Dep. Sob. E.I.V. office, 1863. T. XXXVI. Department 2. p. 251-252 (rus).

CSLRE 4. Law No. 38452. The Highest Approved Regulations on the Main Command and Control of the Troops that are now part of the 1st Army. In: CSLRE-II. St. Petersburg: Type. II Dep. Sob. E.I.V. office, 1865. T. XXXVI. Department 2. p. 660-664 (rus).

CSLRE 5. Law No. 38622. On the production in 1863 of recruitment from both lanes of the Empire. In: CSLRE-II. St. Petersburg: Type. II Dep. Sob. E.I.V. office, 1865. T. XXXVI. Department 2. p. 1–4 (rus).

Rediger, A. F. 1900. Manning and organisation of armed forces. Third Ed. St. Petersburg: Military Printing House (Edition of the General Staff), p. 576 (rus).

Secret order to the Governor-General of the South-Western Territory, General Annenkov Nikolai Nikolayevich on military and police activities. Q: Russian State Archive of Ancient Acts. F. 1468, (Composite Personal Fund), Op. 1, D. 60. L. 1-3 (rus).

Skrypnyk A. Yu. 2016. Russian military factor in the socio-political and economic development of the Right-Bank Ukraine (1792-1865) Kamenetz-Podilsky: publishing house of the FOP Zvolejko D.G., p. 612 (ukr).

Skrypnyk A. Yu. 2018. Militaristic confrontation in the November uprising of 1830-1831 in the Right-Bank Ukraine. Military Scientific Herald of the National Hetman Petro Sagaidachny Army Academy. Issue 30. Lviv: NAA, p. 47–60 (ukr).

Circular of the Kiev Governor-General to the heads of the provinces. Former Kamyanets-Podilsky State Urban Archive. F. 228. (Office of Podilsky Governor), Op. 1. Sp. 3347. Arch. 7-8 (ukr).

The Circular Order of the Kyiv Military, Podilsky and Volyn Governor-General on the appointment of his commander of a separate corps to fight the Polish revolutionaries. State Archives of Khmelnytsky Region. F. 123. (Podilsky provincial leader of the nobility). Op. 1. Sp. 281, Arch. 1-3; 38-39 (ukr).

Shandra V.S. 2014. Social and political implications for Ukraine of the Polish January uprising of 1863. Issue 1. (No. 514) UIZ, p. 106 (ukr).

Skrypnyk A.
**MILITARY AND POLITICAL PRECAUTIONS OF THE
RUSSIAN AUTHORITY BEFORE THE JANUARY REVOLT
OF 1862-1863**

The paper considers the Russian tsarist's precautions against Polish January rebellion in Right-Bank Ukraine, reveals general political situation in the region, analyzes reasons of conflicts between social strata and groups.

The overall political situation in the Russian Empire serves the background of the research of administrative and military bodies of Kyiv province preparations against the «antigovernment revolts». The author states that within the provincial authority bodies and institutions of higher subjectivity, the departments whose functions included investigation of social opinions and interference of external factors were formed. Besides, the effectiveness of regular army units used to combat armed revolts and their police functions as well as local citizens' (Ukrainian peasants in particular) attitude towards the rebels, interpretation and perception of the latter's political goals and strivings are outlined. The research reveals the reaction of the European countries to the events in the Polish Kingdom and in the west of the Russian Empire, probability of their military interference in order to limit the Russian autocracy's repressive actions, objective and subjective reasons of the Polish patriotic rebellion defeat and its effect upon the local population.

After the loss of state independence in the late 18th century, during the first half of the next century the Poles dreamt and planned its revival where the only way to reach this goal was an armed revolt. The Russian Empire as a colonizer and oppressor tried to assimilate the Poles and incorporate them into the imperial whole by destroying national specifics and identity. It defeated the first two armed revolts, in 1794 lead by T. Kostiushko and the November revolt of 1830-1831, as the Russians were more skilled in military organization. But they failed to squelch the Poles' dream to revive their own state.

In the meantime, the Empire itself was changing. After it was defeated in the Eastern (Crimean) War of 1853-1856, it started a series of reforms. One of the institutions to be totally reformed was the imperial army. The authorities rejected the former serf model and strove to make it up-to-date, i.e. quality above quantity, reformation of military schools, weapons updating and a totally new principle of territory dislocation – by military districts, what enabled the coalescence of administrative and military powers.

In early 60-ies of the 19th cent. these two factors fell into historic opposition.

The problem field of the events of 1863-1864 in Right Bank Ukraine goes on attracting scholarly attention. Contemporary Ukrainian

researchers use archive materials to thoroughly study various aspects of Polish liberation movement and its influence upon social life of the region. Scientific conferences, seminars, discussions of the analyzed issues are held. Among those discussed, military factor has been one of the hotly debated.

The January Revolt happened to be the final stage of the armed struggle of the Poles for state independence in the 19th cent., which served a sphere of sufficient historic research and the events analysis from the political, social and military point of view. Vast source investigation and dozens of publications reflect the results of study in more than a hundred years.

Keywords: Kyiv governor-general authority, social and political situation, January Revolt, Russian Army.

БЕЗПЕКОВІ ЧИННИКИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

У даній науковій статті розглянуто концептуальні питання, що стосуються безпекових чинників у формуванні зовнішньої політики України. Окреслено чинники національної безпеки та їхнє місце у зовнішньополітичній діяльності України. Звернена увага на те, що в умовах російської агресії проти України питання національної безпеки залишається одним із ключових у формуванні її міжнародної політики. Показано, що через зовнішню політику Українська держава намагається долучитись до європейської системи безпеки, спираючись при цьому на власні сили і стратегічних партнерів. Зроблено висновки про те, що питання національної безпеки є важливою складовою при розбудові взаємин між Україною та іншими державами.

Ключові слова: міжнародні відносини, національна безпека, зовнішня політика, російська агресія.

Анексія Криму та розгортання Російською Федерацією військової агресії проти нашої держави, що призвело до фактичної окупації окремих районів Донецької та Луганської областей, внесли суттєві корективи в процес формування української державної політики у сфері національної безпеки та оборони. Не є винятком і зовнішньополітична діяльність нашої держави, адже, проводячи миролюбну зовнішню політику, Україна стала об'єктом агресії з боку держави, яка виступала гарантом її територіальної цілісності та суверенітету згідно із Будапештськими меморандумом. Однак події першої половини 2014 р. змусили нашу державу кардинально переглянути підходи до визначення ключових засад зовнішньополітичної доктрини, яка в умовах військової агресії повинна була забезпечувати виконання завдань із збереження державного суверенітету та відновлення територіальної цілісності держави. Ефективне відстоювання національних інтересів на міжнародній арені ставало можливим лише в тому випадку, коли питання нацбезпеки та оборони були враховані під час її формування та реалізації.

Ткачук Андрій Павлович, кандидат історичних наук, аташе з питань оборони Посольства України у Республіці Австрія.

© Ткачук А.П., 2019

У системі міжнародних відносин Україна продовжує залишатися стратегічно важливою державою в регіоні. Втім, як зазначав провідний український фахівець у галузі дослідження національної безпеки В. Горбулін, участь України у побудові нового світоустрою може бути активною і пасивною, а це, своєю чергою, може стати для неї або найважливішим критерієм розвитку державності, або, навпаки, її стагнації. У найближчій перспективі в нашої держави не залишається вибору, окрім як: або стати сильною державою, або зіштовхнутися з реальною небезпекою поглинання (*Горбулін, Власюк, Лібанова, Ляшенко, 2015*). Саме тому дослідження зовнішньої політики України на предмет відстоювання національних інтересів, передусім у галузі зовнішньої політики, є як ніколи актуальним. Зазначимо, що у вітчизняній історіографії проблема національної безпеки у контексті здійснення Україною своєї зовнішньополітичної діяльності, окрім уже згаданого В. Горбуліна, знайшла своє висвітлення в працях Г. Перепелиці, С. Віднянського, Л. Чекаленка, В. Почепцова, П. Гай-Нижника, А. Кудряченка, І. Тодорова та інших фахівців. Питання національної безпеки в зовнішній політиці в умовах анексії Криму та війни на Сході України, безсумнівно, є перспективними для фахових досліджень. Водночас не слід забувати, що такі дослідження потребують врахування усіх чинників, передусім – загрози розгортання повномасштабних бойових дій проти нашої держави з боку Росії. Адже будь-яка неточність у визначенні державних пріоритетів та неналежна оцінка наявних викликів ставить під загрозу подальше існування України як суверенної держави. Дослідження безпекових чинників у зовнішній політиці України в умовах російської агресії є *метою даної статті*.

Виклад основних результатів дослідження. Згідно із Основним законом нашої держави – Конституцією України – ключова роль у формуванні державної політики на міжнародній арені належить Президенту України. Також до її практичної реалізації залучені український Уряд, вітчизняне МЗС, центральні органи виконавчої влади. Пріоритетом українських зовнішньополітичних зусиль у сфері забезпечення національної безпеки є входження України в європейський економічний і політичний простір, а також у систему колективної безпеки та інтеграції в НАТО. Сьогодні можна стверджувати про те, що у своїй більшості українське суспільство з розумінням ставиться до ролі держав Європейського Союзу та членів Організації Північноатлантичного договору (НАТО) в побудові

ефективної системи світової безпеки. В умовах нової конфігурації розстановки силових векторів у світі та в регіоні передусім відбувається поступова еволюція процесу творення системи колективної безпеки. Зростає розуміння важливості України з точки зору формування нової архітектури безпеки і в державах Заходу. Як приклад підтвердження важливості ролі України у сфері забезпечення безпеки, варто згадати слова представниці ЄС із зовнішніх справ та політики безпеки Ф. Могеріні, яка чітко вказала на залежність ефективності зовнішньої і безпекової політики Європейського Союзу від успішного вирішення конфлікту на Донбасі та втілення в життя необхідних реформ в Україні (*Офіційний сайт Президента України, 2015*). Не залишається жодних сумнівів, що у процесі розвитку та будівництва європейської політики безпеки державні інтереси та цілі України є дотичними до інтересів та цілей країн ЄС.

Сучасна військово-політична ситуація навколо України вказує на те, що у военній сфері основні виклики та загрози національній безпеці нашої держави з боку Росії є як ніколи актуальними. Зауважимо, що в окремі моменти суспільно-політичних подій в Україні вони стають динамічнішими, інтегруються з іншими викликами, які за своїм змістом не є військовими. Частина російських викликів щодо України носять асиметричний характер і поряд із глобальними загрозами тероризму та кіберзлочинності значно переважають над «традиційними» військовими загрозами. Росія намагається переконати світову спільноту в своїй правоті, а тому використовує для цього всі наявні можливості. Як влучно зауважив український дослідник І. Тодоров, сила пропаганди, грошей та інших видів впливу призвела до того, що позиція Росії відстоюється не лише окремими прошарками населення, а й певними політичними силами і політиками (*Тодоров, 2017:107*).

В умовах військової загрози питання обороноздатності України та стану її армії стало потужним чинником у формуванні безпекової стратегії не лише України, але, наскільки видається, Європейського континенту. В комплексі із дипломатичною та інформаційною діяльністю вони покликані відстоювати національні інтереси виключно мирним шляхом. Особливе значення у цьому випадку має дипломатія, адже завдяки вмiлим, на наш погляд, діям вітчизняних дипломатів світове співтовариство дізналося про реальну ситуацію на Донбасі, підступну та реваншистську стратегію Кремля. Більше того, Україна отримала підтримку з боку громадськості провідних

держав світу, що відбилося не лише у численних заявах та деклараціях, але й у санкційних списках проти РФ та в матеріальній і військовій допомозі Україні.

Окремі аспекти державної політики у сферах національної безпеки і оборони належать до комплексу питань, які традиційно отримують свою реалізацію через зовнішню політику. Зокрема, вони окреслені в Стратегії національної безпеки України, Стратегії воєнної безпеки України, Стратегії кібербезпеки України, документах, що стосуються держбезпеки та схвалені Радою національної безпеки і оборони України (РНБО), а також стали ключовою темою в щорічних посланнях Президента України до Парламенту (*Сіцінський, 2017*). На базовому рівні питання національної безпеки знайшли своє відображення в Законі «Про національну безпеку України» (*Верховна Рада України, 2018*), а також у Законі «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» (*Верховна Рада України, 2018*) та інших нормативно-правових актах.

Починаючи з 2014 р., вище державне керівництво України намаглося сформуванати державну політику в сфері безпеки згідно із ризиками, що склалися. Відповідні зміни втілились у низці законодавчих актів та нормативно-правових документів. Зокрема, Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості» постановив, що основним завданням України є її інтеграція в європейський політичний, економічний, правовий простір. (*Верховна Рада України, 2015*).

Окремі аспекти національної безпеки, які реалізуються державою під час її діяльності на міжнародній арені, закріплені у Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», яка була ухвалена Указом Президента України у січні 2015 р. У Стратегії визначено, що основними пріоритетами України є відновлення територіальної цілісності, створення ефективного сектору безпеки і оборони, підвищення обороноздатності держави, реформа ЗСУ, реформування державного управління, підвищення якості антикорупційної політики, інтеграція в ЄС та особливе партнерство з НАТО (*Указ Президента України, 2015*).

У «Стратегії національної безпеки України», затвердженій Указом Президента України 26 травня 2015 р., основними завданнями визначено мінімізацію загроз державному суверенітету, створення

умов для відновлення територіальної цілісності України у межах міжнародно визнаного Державного кордону; гарантування її мирного майбутнього як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави; забезпечення інтеграції України у Європейський Союз та формування умов для вступу в НАТО (*Сіцінський, 2017*). Окрему увагу привертає положення, що стосується забезпечення національної безпеки на міжнародній арені. Відмовившись від політики позаблоковості, що не забезпечила територіальної цілісності держави, було зроблено акцент на тому, що в середньостроковій перспективі Україна повинна опиратися на власні можливості, а також зберігає за собою право обирати, в яких системах колективної безпеки і оборони їй брати участь задля забезпечення ефективного гарантування державного суверенітету і територіальної цілісності.

Геостратегічний вимір національної політики безпеки отримав висвітлення в Законі «Про внесення змін до деяких законів України щодо зовнішньополітичного курсу України» від 8 червня 2017 р. У ньому інтеграцію в НАТО визначено одним із національних пріоритетів. Як йшлося в документі, з цією метою Україна активізує зусилля з усього комплексу реформ, в тому числі у безпековому та оборонному секторах задля досягнення відповідності критеріям членства в Альянсі (*Верховна Рада України, 2017*).

З огляду на високу ймовірність застосування військової сили проти нашої держави з боку Росії, її було означено як однозначного противника у новій Военній доктрині України. В рішенні РНБО «Про нову редакцію Военної доктрини України» від 24 вересня 2015 р. було проаналізовано зміст та особливості відомих сучасних конфліктів, окреслено принципи і шляхи запобігання їх виникнення. Серед інших також розглядалися питання підготовки до воєнного конфлікту, захист суверенітету та територіальної цілісності за допомогою військових засобів. Цим документом наша держава підтвердила відмову від політики позаблоковості та у черговий раз задекларувала відновлення стратегічного курсу на євроатлантичну інтеграцію. Крім того, важливим моментом стало наголошення на потребі збільшення професійної складової у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також потребі удосконалення системи мобілізаційної підготовки і мобілізації. Загалом було сформовано комплекс заходів, необхідних для відновлення державного контролю над окупованими територіями, та визначено

пріоритети з розвитку оборонної галузі України. Тобто було враховано усі складові безпекового потенціалу, які необхідні для протистояння агресору (*Нова Воєнна доктрина України, 2015*).

У Законі «Про національну безпеку України» зафіксовані базові положення та чітко унормовані існуючі виклики для України після анексії Криму та тимчасової окупації окремих територій Донецької і Луганської областей (*Верховна Рада України, 2018*). Положення правової основи державної політики у сферах національної безпеки і оборони закріплені в ст. 2. Водночас у наступній статті містяться принципи державної політики у сферах національної безпеки і оборони. До них належать:

- верховенство права, прозорість та дотримання засад демократичного цивільного контролю за функціонуванням сектору безпеки і оборони та застосуванням сили;

- єдине управління у сферах національної безпеки і оборони з метою забезпечення належного реагування на потреби Українського народу у сфері безпеки, ефективності виконання завдань, обов'язків та використання ресурсів;

- дотримання норм міжнародного права, участь в інтересах України у міжнародних зусиллях з підтримання миру і безпеки, міждержавних системах та механізмах міжнародної колективної безпеки;

- розвиток сектору безпеки і оборони як основного інструменту реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони.

Фундаментальними національними інтересами України на зовнішньополітичній арені Законом визначено інтеграцію України в європейський політичний, економічний, безпековий та правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами (*Верховна Рада України, 2018*). Звісно, це пов'язано з тим, що саме НАТО виступає головним чинником забезпечення безпеки в регіоні. Поряд із ними треба зважати на такі вектори безпекової політики на зовнішньополітичній арені, як ОБСЄ та Спільна європейська політика безпеки і оборони (СЄПБО) Європейського Союзу. Участь в Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ), на наш погляд, не слід розглядати, оскільки він не несе в собі жодних перспектив, а самі держави – учасниці даного Договору проводять російськоцентричну зовнішню політику.

ОБСЄ засвідчила свою ефективність у пошуку прийнятних для всіх сторін рішень з питань контролю над озброєннями, зміцнення довіри та регіональної безпеки. Крім цього, ефективність ОБСЄ в порівнянні з іншими організаціями держав Євроатлантичного та Євразійського регіонів полягала в тому, що організація усувала небезпеку ізоляції окремих країн, а також не мала жорстких обмежень свободи дій її членів. Звісно, в умовах військових дій на Донбасі та діяльності Спеціальної моніторингової місії (СММ) ОБСЄ на Донбасі виникають певні питання щодо її ефективності, адже організація зосередила свою діяльність виключно на аспектах верховенства права і прав людини, демократизації і належного державного управління, а також виконує функції форуму, на якому пострадянські країни мають можливість на рівних зустрічатися з європейськими країнами. Діяльність СММ є важливим внеском у процес мирного вирішення ситуації на Донбасі. Що стосується СЄПБО, то вона є складовою спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС і має усі ознаки інституту колективної безпеки. Проте темпи формування самостійної оборонної складової ЄС, на наш погляд, залишаються повільними. Попри претензії ЄС на самостійну роль у формуванні безпеки і оборони, функції та спроможності СЄПБО на сучасному етапі досить обмежені (попередження конфліктів і постконфліктна відбудова). Партнерство з ЄС у рамках діяльності цієї організації у світлі можливого набуття членства в ЄС можна б було вважати складовою державної політики євроатлантичної інтеграції. Поглиблення партнерства України з ЄС у рамках СЄПБО є важливим напрямом міжнародних заходів із забезпечення національної безпеки та вагомим внеском у регіональну і глобальну безпеку. Слід зазначити, що агресивна політика Росії та воєнні дії російської військової машини у різних «гарячих точках» світу спонукали європейське співтовариство до пошуку нової стратегії та тактики згідно з сучасними умовами. Як наслідок, різко зросли витрати на оборони у державах Прибалтики та Західних державах, що межують з нашою державою, – Польщі та Румунії. Через зовнішню політику Україна, спираючись на власні сили і стратегічних партнерів, намагається взяти участь у європейській системі безпеки. Сьогодні можна говорити про розбудову разом з країнами-сусідами своєрідної субрегіональної системи безпеки (як підтвердження можна вважати активізацію військових навчань спільної Литовсько-польсько-української бригади).

Виклики російської агресії змусили Українську державу переглянути підхід до балансування між проросійським та західним векторами зовнішньої політики і чітко визначити пріоритетність євроатлантичного вектора у формуванні безпекової складової українського існування. Саме тому після численних дебатів і, подекуди, спроб політичних маніпуляцій, українським Парламентом (голосували «за» – 334 народних депутати із 385, зареєстрованих у сесійній залі) було підтримано президентський законопроект про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору). Як зазначено в преамбулі Конституції, згідно з змінами Верховна Рада піклується про зміцнення громадянської злагоди на землі України та підтверджує європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу країни. Статтею 85 за Верховною Радою України закріплено владу з визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та НАТО. Натомість глава держави – Президент України – виступає гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та НАТО. Також Закон вказує на те, що Кабінет Міністрів забезпечує реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Євросоюзі та НАТО (*Верховна Рада України, 2019*). Цілком імовірно, що у перспективі такий крок сприятиме формуванню нових стратегічних союзів держав, які формуватимуть систему регіональної і глобальної безпеки, а Україна в них зможе запропонувати власну ефективну альтернативу світовим викликам безпеки з урахуванням досвіду протистояння російській агресії.

Висновки. Питання національної безпеки у реалізації Україною своєї зовнішньої політики у сучасних умовах російської агресії є надзвичайно вагомим й актуальним. Воно стосується таких сфер державної політики, як захист суверенітету та забезпечення міжнародної підтримки у протистоянні з агресором. Зовнішня політика України повинна враховувати особливості державної стратегії у сфері безпеки, як у внутрішньому (національно-державний), так і зовнішньому (регіональний і глобальний) вимірах. Опираючись на власні сили і стратегічних партнерів, Україна намагається взяти

участь в європейській системі безпеки передусім через свою активну зовнішню політику. Подальше врахування безпекових аспектів під час формування і реалізації зовнішньої політики України дозволить розширити кількість потенційних союзників у побудові нової архітектури регіональної та глобальної безпеки, що в перспективі сприятиме підсиленню обороноздатності України.

Використані посилання

Верховна Рада України. 2015. Закон України Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості. Закон від 23.12.2014 № 35-VIII. [online] Київ: ВРУ. Доступно: <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/35-19>> [Дата звернення 15 грудня 2018].

Верховна Рада України. 2017. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо зовнішньополітичного курсу України) [online] Київ: ВРУ. Доступно: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61822> [Дата звернення 6 лютого 2019].

Верховна Рада України. 2018. Закон України Про національну безпеку України. [online] Київ: ВРУ. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>> [Дата звернення 1 лютого 2019].

Верховна Рада України. 2018. Закон України Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях. [online] Київ: ВРУ. Доступно: <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>> [Дата звернення 9 січня 2019].

Верховна Рада України. 2018. Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) [online] Київ: ВРУ. Доступно: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64531> [Дата звернення 6 вересня 2018].

Власюк О.С., Кононенко С.В. 2017. Актуальні аспекти вдосконалення моделі національної безпеки України. *Стратегічна панорама*, Випуск № 1, с. 17–24.

Горбулін В.П., Власюк О.С., Лібанова Е.М., Ляшенко О.М. 2015. *Донбас і Крим: ціна повернення*. Київ: НІСД, с. 474.

Інформаційно-аналітичний центр національної безпеки України. *Нова Воєнна доктрина України*. [online] Доступно:

<<http://mediarnbo.org/2015/09/04/nova-voyenna-doktrina-ukrayini>> [Дата звернення 17 січня 2019].

Сіцинський Н.А. 2017. Концептуальні принципи зовнішньо-політичної діяльності України та її нормативно-правове наповнення. *Інвестиції: практика та досвід*, № 5, с. 97–104.

Тодоров І.Я. 2017. НАТО і війна на сході України (2014–2017 рр.) *Збірник наукових праць Стратегії зовнішньої та безпекової політики провідних міжнародних акторів*. Київ: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», с. 102–109.

Указ Президента України Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020». 2015. [online] Київ: ВРУ. Доступно: <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>> [Дата звернення 17 лютого 2019].

Україна залишається високим пріоритетом у зовнішній політиці Європейського Союзу – зустріч Президента з Високим представником ЄС Могеріні. Офіційний сайт Президента України [online] Доступно: <<https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-zalishayetsya-visokim-prioritetom-u-zovnishnij-poli-36270>> [Дата звернення 9 листопада 2018].

REFERENCES

Verkhovna Rada of Ukraine. 2015. The Law of Ukraine On Amendments to Some Laws of Ukraine Regarding Ukraine's Refusal to Implement Non-Subsidiarity Policy. Law dated December 23, 2014 № 35-VIII. [online] Kiev: VRU. Available at: <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/35-19>> [Accessed 15 December 2018] (ukr).

Verkhovna Rada of Ukraine. 2017. Draft Law on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine (regarding the foreign policy course of Ukraine) [online] Kyiv: VRU. Available at: <http://w1.c1rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61822> [Accessed 6 February 2019] (ukr).

Verkhovna Rada of Ukraine. 2018. Law of Ukraine On National Security of Ukraine. [online] Kiev: VRU. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>> [Accessed 1 February 2019] (ukr).

Verkhovna Rada of Ukraine. 2018. Law of Ukraine «On the peculiarities of state policy on ensuring the state sovereignty of Ukraine in temporarily occupied territories in the Donetsk and Luhansk oblasts.» [online] Kiev: VRU. Available at: <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>> [Accessed 9 January 2019] (ukr).

Verkhovna Rada of Ukraine. 2018. Draft Law on Amendments to the Constitution of Ukraine (Regarding the Strategic Course of the State for Acquiring Full-fledged Membership of Ukraine in the European Union and the North Atlantic Treaty Organization) [online] Kiev: VRU. Available at: <http://w1.c1rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64531> [Accessed 6 September 2018] (ukr).

Vlasyuk O.S., Kononenko S.V. 2017. Current aspects of improving the national security model of Ukraine. Strategic Panorama, Issue # 1, p. 17-24 (ukr).

Gorbulin V.P., Vlasyuk O.S., Libanova E. M., Lyashenko O.M. 2015. Donbass and Crimea: the price of return. Kyiv: NISS, p. 474 (ukr).

Information and Analytical Center of National Security of Ukraine. New Military Doctrine of Ukraine. [online] Available at: <<http://mediarnbo.org/2015/09/04/nova-voyenna-doktrina-ukrayini>> [Accessed 17 January 2019] (ukr).

Sitsinsky N.A. 2017. Conceptual Principles of Ukraine's Foreign Policy and its Regulatory Content. Investments: Practice and Experience, Issue 5, p. 97-104 (ukr).

Todorov I.Ya. 2017. NATO and the war in eastern Ukraine (2014-2017). Collection of scientific papers of the Strategy of foreign and security policy of leading international actors. Kyiv: State Institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine», p. 102-109 (ukr).

Decree of the President of Ukraine on the Strategy for Sustainable Development «Ukraine – 2020». 2015. [online] Kiev: VRU. Available at: <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>> [Accessed 17 February 2019] (ukr).

Ukraine remains a high priority in foreign policy of the European Union - a meeting of the President with the High Representative of the EU Mogerini. The official website of the President of Ukraine [online] Available at: <<https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-zalishayetsya-visokim-prioritetom-u-zovnishnij-poli-36270>> [Accessed 9 November 2018] (ukr).

Tkachuk A.

SECURITY FACTORS OF THE FOREIGN POLICY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF RUSSIAN MILITARY AGGRESSION

In this general paper, conceptual issues concerning security factors in the formation of Ukraine's foreign policy are devoted. The basic factors of national security and their place in foreign policy of Ukraine are outlined. The documentary sources show the growth of the security factor in the legislative acts adopted after 2014 in the cause of Russian aggression against Ukraine. It is indicated that effective defending of national interests on the international arena was only possible if national security and defense issues were taken into account when formulating and implementing foreign policy. It is shown that in the sphere of national security, the key priority of Ukrainian foreign policy efforts is Ukraine's entry into the European economic and political space, as well as the system of collective security and integration into NATO. Attention is drawn to the fact that in today's conditions of aggression against Ukraine, the question of national security remains one of the key issues in shaping the international policy of our state. Taking geopolitical challenges and harmonizing the foreign policy of the state with the principles of national security both in the internal and regional and global dimensions allows not only to ensure the proper functioning of foreign policy, but also to provide conditions for transformation, implementation of various measures for the entry into the complex of the new architecture of the regional and global security. It is concluded that national security issues are an important part of state policy in the international arena, as evidenced by numerous laws and regulations that directly or indirectly relate to Ukraine's foreign policy and its interaction with the world.

Keywords: international relations, national security, foreign policy, Russian aggression.

УДК 94 (477)(094) «1941»

ТРОФИМОВИЧ В.В.

<http://orcid.org/0000-0003-0083-0437>

ТРОФИМОВИЧ Л.В.

<http://orcid.org/0000-0003-2393-9128>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.31.2019.81-98>

ВІДОБРАЖЕННЯ АКТА 30 ЧЕРВНЯ 1941 РОКУ В ІСТОРИЧНИХ ПРАЦЯХ І МЕМУАРАХ УЧАСНИКІВ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

У статті здійснена спроба охарактеризувати Акт відновлення української державності через призму історичних праць і мемуарів учасників визвольного руху. З'ясована тогочасна діяльність ОУН(б) та її взаємини з німецькими окупантами. Звернута увага на те, що її лідери до липня 1941 р. мали переважно слабе уявлення про справжні плани нацистської верхівки стосовно України. Наведені факти широкої підтримки українцями Акта 30 червня 1941 р. та їхньої активної участі у державотворчому процесі. Висвітлена реакція німецького керівництва на Акт 30 червня і наступні дії ОУН(б). Вказано на закінчення ситуативного союзу між гітлерівцями й бандерівцями і початок підготовки останніх до відкриття антинімецького фронту.

Ключові слова: Акт 30 червня 1941 р., відновлення української державності, ОУН(б), німці, праці, мемуари.

Постановка проблеми та її актуальність. Майже вісім десятиріч відділяє нас від безкомпромісного Акта відновлення української державності. «Актом 30 червня 1941 р., – писав Петро Мірчук, – український нарід заманіфестував перед цілим світом і перед історією, що він бажає сам керувати своїм життям і що він готов боронити своє право на вільне життя у своїй власній, самостійній державі перед імперіалістичними зазіханнями кожного ворога і за кожних умов... Акт відновлення української державності та успішна політична й мілітарна боротьба проти німецького окупанта є доказом політичної зрілості, моральної сили та дисциплінованості українського народу і ввійдуть в історію як світла сторінка гідної постави української нації в важких умовах Другої світової війни» (Мірчук, 1953:52, 56).

Трофимович Володимир Васильович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри гуманітарних наук, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Трофимович Лілія Володимирівна, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних наук, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Трофимович В.В., Трофимович Л.В., 2019

Аналіз попередніх досліджень. Унікальне джерело вивчення передумов, причин і наслідків проголошення Акта становлять твори та мемуари учасників українського визвольного руху. Уміщуючи значну кількість фактичного матеріалу, насичені враженнями та спостереженнями, вони значною мірою дають змогу відтворити тогочасні події, проаналізувати позицію керівників ОУН, показати їх взаємини з нацистами. Водночас, віддаючи належне значущості вищевказаним джерелам, ми враховували притаманну їм істотну дозу авторського суб'єктивізму, можливість відхилення при висвітленні описуваних подій, що пов'язано з обмеженістю людської пам'яті, а тому викладений тут матеріал зіставлявся зі свідченнями інших джерел.

Мета та завдання дослідження. Спираючись на твори та мемуари учасників української визвольної боротьби періоду Другої світової війни, здійснена спроба простежити відображення у них передумов, причин і наслідків Акта 30 червня 1941 р.

Виклад основного матеріалу дослідження. Напередодні нападу Німеччини на СРСР ОУН(б) і ОУН(м) істотно поживали свою діяльність. «Про те, що буде війна, знав кожний смертельник, її було чути в весняному повітрі, – згадував Максим Скорупський. – ... Українці готувались до війни. Організації УН – Мельника і Бандери – в великій тайні перед німцями транспортували людей на землі й масово перекидали своїх членів на терен т. зв. Г.Г.» (*Туди, де бій за волю, 1992:49*).

Як впливає з праць і мемуарів оунівських лідерів, керуючись постулатом «опертя на власні сили» як засадничий фундамент в їхній боротьбі за українську державність, вони разом із тим не виключали можливої підтримки ззовні. З цього приводу Микола Лебедь писав: «У тій площині тодішне українство та його політичний провід шукали в світі прихильників чи там союзників, які були б готові дати бодай моральну підтримку українському народові в реалізації його цілей. Був факт, що в сучасній Європі тільки Німеччина явно готувалася до війни з СРСР, і тому це було природне й наскрізь зрозуміле явище, що український нарід сподівався від німецько-совєтського конфлікту зміни дотеперішнього положення, але очевидячки не такої, щоб поневолення большевицькою Москвою замінити новим поневоленням Німеччиною. Бо сподіваючись німецько-совєтської війни, український нарід підготовлявся використати її виключно для того, щоб відбудувати свою самостійну незалежну державу» (*Лебедь, 1946:13*).

Опрацювання теоретичної та мемуарної спадщини оунівських функціонерів наводить на думку, що на початку війни останні мали переважно слабе уявлення про нацистські наміри стосовно України. «Питання, як поведуться німці супроти України, залишались відкритим, – згадував член Проводу українських націоналістів Дмитро Андрієвський. – Щоб в'яснити позицію німців, ПУН уважав за вказане викликати їх на одвертість і з тією метою в квітні 1941 р. зложив записку, в якій виловив національно-державницькі позиції ОУН... Співробітник Референта Зовнішніх Справ, д-р Панченко-Юревич, що був головним автором записки, передав її в належні руки. Сподіваної реакції в написаній формі не було...» (*Андрієвський, 1955:156*).

Водночас, доки офіційний Берлін не продемонстрував непритовненої ворожнечі до України, доти міркування очільників бандерівської ОУН полягали у наступному. Якщо він поставить за мету розвалити СРСР на національні незалежні держави, зазначав Ярослав Стецько, то ОУН буде вважати Німеччину зовнішньо-політичним союзником проти сталінського режиму (*Стецько, 1967:193*). Своєю чергою, Степан Бандера наголошував, що ...українцям, на його думку, в умовах, що склалися після 22 червня 1941 р., належало безкомпромісно плекати свою долю власними руками. Виходячи з цього, тогочасне ставлення Організації до офіційного Берліна уявлялося таким: доконані факти з ймовірною перспективою співробітництва на засадах рівноправності та реалізація доконаних фактів на випадок іншого розвитку подій (*Бандера, 1948:15*). «З цією нашою тактикою вичікування, – пояснював Я. Стецько, – не стоїть у ніякому зв'язку рішення проголосити відновлення державності і творити державне правління, бо це не було залежне від тієї чи іншої постави Німеччини, але це була закономірна консеквенція боротьби нації за незалежність, яка використовує кожну міжнародну пригожу ситуацію, щоб задокументувати свою волю до державного незалежного життя» (*Стецько, 1967:29*).

Характерно, що ще у Меморандумі, підготовленому групою членів РП ОУН на чолі зі С. Бандерою за тиждень до початку німецько-радянської війни та переданому до Райхсканцелярії 23 червня, звучало недвозначне попередження і навіть прихована погроза на адресу офіційного Берліна: «Навіть, якщо німецькі війська при вступі в Україну, звичайно, спочатку будуть вітати як визволителів, то незабаром ця ситуація може змінитися, якщо Німеччина прийде в

Україну не з метою відновлення Української держави і відповідними гаслами» (*ОУН в 1941 році. Ч. 1, 2006:183*). І далі: «Українець також, яким його створили останні двадцять років, повний рішучості створити підвалини, які б забезпечили національний розвиток в незалежній державі. З цією рішучістю повинна рахуватися кожна держава, яка, переслідуючи власні інтереси, хоче створити новий порядок на східноєвропейському просторі» (*ОУН в 1941 році. Ч. 1, 2006:188*).

Отже, твори та мемуари керманівців бандерівської ОУН підтверджують думку про те, що Організація була категорично налаштована на відновлення державності.

Разом з тим, як зазначив Ярослав Дашкевич, в оунівському середовищі плекалася романтична мрія, що розпочата війна буде стимулом до чергової української революції, яка розв'яже державотворчі та інші завдання. «Неадекватне захоплення міфом Української революції 1917 – 1921 рр., всі помилки якої треба було виправити, стало причиною цієї ілюзії. Війна 1941 р. революційної ситуації на стероризованій і безмежно заляканій Східній Україні не створила, а революційні прояви на західноукраїнських землях, які спостерігалися в червні-липні 1941 р., майже зразу опинилися під контролем нових окупантів, або були придушені кованим німецьким чоботом. Реальна дійсність виявилася далекою від прокованого сценарію» (*Дашкевич, 2001:XLIII*).

Для здійснення запланованого, як писав Василь Кук, поряд з трьома Похідними групами сформовано спеціальну – Львівську (близько 20 осіб), до складу якої увійшли члени Проводу ОУН(б) та її ключові функціонери. Вона мала вирішувати завдання, пов'язані з відновленням державності. 23 червня В. Кук, М. Лебедь, І. Равлик, Я. Стецько на автомобілі прибули на правий берег р. Сян з метою найшвидше потрапити до Львова (*Кук, 2001:XI–XIII*). «З Кракова виїхали ми таємно від німців, використовуючи наявні в нас німецькі військові документи, – писав В. Кук. – Добратись нам до Львова треба було раніше, ніж там установиться німецька адміністрація. Цим пояснюється поспіх групи: якнайшвидше до Львова, щоб не запізнитись! ... 28 червня ... в'їхали ми у Львів» (*Кук, 2001:XI–XII*).

За спогадами В. Кука, він одразу зайнявся встановлюванням зв'язків із українським підпіллям, відновленням і водночас перебудовою роботи бандерівської ОУН: «Доки німці не визначили

свого ставлення до української державності, необхідно було зберегти підпільну мережу, робити запаси зброї й амуніції, медикаментів та підпільної техніки. З іншого ж боку, треба було також частину кадрів скерувати на роботу в легальних установах (державно-адміністративних, культурно-освітніх тощо). Іван Равлик та Євген Врецьона із запалом узялися за організацію у Львові місцевої української міліції, яка у той час стала єдиною реальною силою, на котру могла легально опертися новостворювана українська влада» (*Куж, 2001:ХІІІ*).

Інші члени Львівської групи 29 і 30 червня здійснювали інтенсивну підготовку до скликання Народних Зборів. Зокрема, Я. Стецько мав зустрічі із відомими громадськими діячами міста з метою запрошення на них останніх, а також обговорював їх входження до уряду, що формувався, і до міської управи (*Куж, 2001:ХІІ*).

Уранці 30 червня гітлерівські військові частини увійшли у Львів. «Львів прийняв німців з мішаними почуваннями, – писав у своїх мемуарах Кость Паньківський. – Не було того ентузіазму, з яким вітали в 1915 році австрійців після російської інвазії, але була велика радість з приводу відходу більшовиків. Неповні два роки їх панування далися добре взнаки, що ж сказати про останній тиждень війни й терору» (*Паньківський, 1957:30*).

Серед прибулих вояків був і батальйон «Нахтігаль», український особовий склад якого ще майже два тижні перед тим присягнув на вірність українському народові. «Українське населення дуже врадувалося, бачачи в місті рідне військо, – згадував Степан Котелець-Лісовий. – Вістка про це дуже швидко поширилася по всій околиці, і відразу з усіх сусідніх сіл і містечок почали до Львова масово приїздити, здебільше на роверах, хлопці і дівчата, щоб зустрітися зі своїми братами або судженими в рядах нашого війська. Це були дуже радісні хвилини вітання, з обіймами, поцілунками, сльозами зворушення ... молодих хлопців найбільше цікавило питання, коли почнуть брати їх усіх до українського війська» (*Котелець-Лісовий, 1982:81*).

Слід зазначити, що з ініціативи ОУН(б) 22 червня у Кракові був створений Український Національний Комітет, до складу якого увійшли особи, які представляли більшість емігрантських організацій (*Лебедь, 1946:14*).

Зміст праць і спогадів оунівських діячів засвідчив: заява фюрера 22 червня з приводу нападу на СРСР, нестримний рух гітлерівських військ углиб України, їх відверте ігнорування перемовин з

бандерівцями штовхало останніх до відповідних висновків. Їм ставало все більш очевидно, що очільники Третього райху, по-перше, не виявляють бажання підтримати державотворчі процеси в Україні, а по-друге, не насміляться на перших порах викликати проти себе спротив її народу. Двоїстою політикою, пустопорожніми обіцянками, підігріванням сподівань на державну незалежність після переможної війни з Радянським Союзом вони намагалися перешкодити тому, аби рух українців до незалежності був націлений проти райху. Натомість, офіційний Берлін прагнув залучити останніх у війну проти СРСР, міцно пов'язати з нацистськими намірами, не допустити здійснення ними самостійної політики, використати сповна і виснажити сили українського народу, реалізовувати власні плани, згідно з якими Україна мала стати колонією. Як бачимо, бандерівці не мали жодних аргументів на користь того, що нацисти зацікавлені у відродженні української державності і, крім того, дозволять здійснити цей акт у Києві. Лідери ОУН(б) тепер схилялися до думки, що самостійна політика повинна здійснюватися за власною ініціативою. Йшлося про те, щоб скористатися тогочасним хаосом і безладдям, коли радянські війська залишили Львів, а наступаючі гітлерівські ще не встигли створити постійну адміністрацію, і невідкладно проголосити відновлення Української держави.

Отже, ОУН(б) прагнула радикальними діями поставити нацистів перед доконаним фактом, змусити їх вже тоді чітко визначитися: підтримувати чи не підтримувати українські державотворчі кроки, створити юридичну основу для наступних державотворчих процесів чи боротьби з тими, хто стане на перешкоді реалізації цих планів, перекреслити найнебезпечніші для України підступні гітлерівські задуми і відкрити перспективу незалежній визвольній політиці.

Слід зазначити, що контури майбутнього Акта проглядалися вже у травневих 1941 р. політичних вказівках ОУН(б) «Боротьба й діяльність ОУН під час війни» та в загальних напрямних з інструкцій її Революційного Проводу під аналогічною назвою. Тут, зокрема стверджувалося: «На звільнених від московсько-большевицької окупації частинах української землі, не ждучи на ніщо, ОУН проголошує відбудову Української держави, встановляє владу, яка має zorganizувати державне життя в усіх ділянках та кермувати ним... Центром красної влади повинен бути Львів». Автори цих документів водночас попереджали: якщо з боку нацистів буде негативна реакція на призначення оунівських представників в органи управління і спроби заміни останніх своїми людьми, то не підкорятись

німецьким наказам, мотивуючи це тим, що тільки керівництво ОУН(б) може усунути їх з посад (*ОУН в 1941 році, Ч. 1, 2006:61, 68, 71*).

Як впливає зі спогадів Юрія Степового, «ОУН ще на самому початку німецького маршу на Схід стояла на засаді, що німцям не можна довіряти в їхніх обіцянках, але, по можливості, пролазити до їхніх установ і під плащиком лояльності та співпраці розбудувати якнайширше революційне підпілля, на кожному кроці саботувати їхні наміри...» (*Степовий, 1947:12*). Інший оунівець, М. Карпій, згадував, що за кілька днів до скликання Народних Зборів він отримав від керівника Похідної групи «Північ» Дмитра Мирона розпорядження про те, що якщо німці вороже зустрінуть проголошення відновлення державності на Тернопільщині, то потрібно буде «стріляти їх» (*Карпій, 1943:23*).

Звідси можна зрозуміти, що львівський сценарій задумувався бандерівцями заздалегідь, у глибокій таємниці від гітлерівців, тим більше без погодження з ними, і через це став для останніх цілковитою несподіванкою.

Тим часом 30 червня понад 60 осіб заповнили приміщення Товариства «Просвіта». «Тут зібрались, – зазначив В. Кук, – представники української громадськості Львова й околиць: церковні достойники, вчені, інтелігенція, робітники, селяни, учасники підпільної визвольної боротьби» (*Кук, 1993:31*).

Звертаючись до них, Я. Стецько озвучив Акт відновлення Української Держави. В ньому зазначалося, що «волею українського народу Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери проголошує відновлення Української Держави, за яку поклали свої голови цілі покоління найкращих синів України» (*ОУН в 1941 році. Ч. 1, 2006:250-251*).

До речі, ця думка вказувала також на зв'язок української державності 1917 – 1921 рр. з тогочасним державотворчим процесом. Тут же повідомлялося, що на західноукраїнських землях формується українська влада, яка підпорядкується загальнонаціональному уряду, створеному у Києві з волі українського народу.

Звертаємо увагу на те, що структурно текст проголошеного документа складався з трьох пунктів. Окрім вищевикладених двох, останній у післявоєнних виданнях на Заході переважно опускався, що давало привід опонентам називати бандерівців «маріонетками», «колаборантами», а сам Акт – «оперетковим». А лакуни в тексті

звучали так: «3. Відновлена Українська держава буде тісно співдіяти з націонал-соціалістичною Велико-Німеччиною, що під проводом Адольфа Гітлера творить новий лад в Європі й світі та допомагає українському народові визволитися з-під московської окупації. Українська Національна Революційна Армія, що творитиметься на українській землі, боротиметься далі спільно з союзною німецькою армією проти московської окупації за Суверенну Соборну Українську Державу і новий лад у цілому світі» (*ОУН в 1941 році. Ч. 1, 2006:251*).

З цього приводу В. Кук писав так: «Кожна політично грамотна людина, вникнувши у зміст цього абзацу, може зробити лише один висновок: новоповстаюча Українська Держава буде співпрацювати з Німеччиною тільки за умови визнання німецьким урядом Української держави. Для того й проголошувалась Українська держава, власне створювався уряд, щоб Україна могла на рівних правах вести переговори, укладаючи союзи, провадити спільну війну проти своїх національних ворогів. Це цілком нормальна політика вільного суверенного народу» (*Кук, 2001:XIX*). Він пояснював, що оунівці не робили секрету з того, що вбачали у Третньому райху союзника у війні з СРСР, але лише у випадку визнання Берліном української державності. У зв'язку з цим для них не мав жодного значення характер політичного ладу в Німеччині, оскільки визначальним була протидія спільному ворогу. Адже США та Великобританія також закрили очі на сталінський тоталітарний режим, коли об'єдналися з ним в коаліцію проти теж спільного ворога – нацизму (*Кук, 2001:XIX*).

Своє тлумачення змісту третього пункту виклав і С. Бандера у зверненні «Слово до Українських Націоналістів-Революціонерів за кордоном» від 1948 р. «Дехто закидає, що під час Акта 30 червня 1941 р. були вжиті фрази і жести приязного супроти Німеччини тону, – писав він. – В цій справі пора сказати отверте слово, бо наша правда ясна і чиста, і треба припинити фальшиве змалювання дійсності... Коли ж Німеччина пішла війною проти Росії, нашого ворога, то Україна не могла прийняти неприхильно цього факту. Але тим ще не розв'язувалося питання взаємин між Україною і Німеччиною. Воно мусіло залежати тільки від одного: як поставиться Німеччина до державної суверенності України, чи буде шанувати українську суверенність, українські інтереси, чи буде шукати в Україні союзника проти большевицької Росії, – чи трактуватиме

Україну як воєнну здобич і об'єкт своїх цілей... Ми мусіли стати і стали на позиції незалежної реалізації наших національних цілей, оборони наших прав і інтересів. А далі мусіла сказати своє слово Німеччина» (*Бандера, 1948:17*). На зборах було зачитано декрет про створення Державного Правління, очолювати яке призначили Я. Стецька. Хоча про їх скликання німецьку адміністрацію не поставили до відома, у залі з'явилися капітан Ганс Кох – колишній сотник Української Галицької Армії і майор Ерїх фон Айкерн. Попросивши слова, Г. Кох зробив акцент на тому, що в умовах війни потрібно сконцентрувати всі сили для остаточної перемоги над більшовицьким ворогом, а тому українська справа не на часі. Тим більше що вона не відноситься до повноважень вермахту, а у майбутньому її буде розв'язувати сам фюрер. «У промові Коха була помітна нервозність, невпевненість, – пригадував В. Кук. – Видно було, що і скликання Народних Зборів, і проголошення Акта відновлення Української Держави було для німців цілковитою і дуже неприємною несподіванкою. Всі присутні в залі з його виступу зрозуміли (до речі, Г. Кох виголосив промову спочатку німецькою, а наприкінці – українською мовами. – *Авт.*), що ставлення німецького уряду до української державності буде негативне, але мовчали» (*Кук, 1993:47*).

У розглядуваний період стало відомо, що напередодні відступу радянських військ органи НКВС масово знищували у тюрмах політв'язнів. «Я досі не можу спокійно згадувати страшних картин, які довелося побачити в перші дні війни, – писала пізніше член ОУН Галина Дідик. – Тоді, після відступу радянських військ, розшукуючи близьких мені людей, я була в тюрмах Львова, Тернополя, Бережан, Нараєва. Я бачила витягнені з катівень і потаємних ям і виставлені для опізнання рідними і друзями тисячі трупів – постріляних, помордованих, часом із слідами варварських знущань: вирізаними на тілі тризубами, виколотими очима, повідрізуваними носами, вухами, грудьми» (*Дідик, 1987:188*). Враження про ці жахіття знаходимо і в мемуарах учасниці оунівського підпілля Марії Савчин. «Напередодні втечі НКВД масово вимордувала українських політв'язнів у львівських тюрмах, – згадувала вона. – Тюремні підвали, подвір'я і камери були загачені трупами помордованих. Туди приходили рідні та впізнавали серед убитих своїх дітей, батьків. Скоро стало відомо, що таке ж вимордування політв'язнів було проведене по всіх містах Західної України. На честь загиблих

ОУН(р) встановила загальну жалобу, і в пам'ять про них насипали по селах і містах високі могили. Вони, ті могили, постійно нагадували нам, що боротьба, в якій віддали життя помордовані в'язні, ще не закінчена і на нас лягає обов'язок завершити її перемогою» (Савчин, 2003:40-41).

У зв'язку з тим для значної частини краян гітлерівці сприймалися рятувальниками від злочинів радянського режиму, а учасники зборів із розумінням сприйняли останній пункт Акта.

Інформація про Акт відновлення української державності швидко поширювалась українськими теренами, викликаючи урочисті демонстрації, підписання численних маніфестів на його підтримку, що, до речі, підтверджувало легітимність останнього. У таких умовах оунівці приступили до формування місцевих державних адміністрацій. «Війна принесла синьо-жовті прапори на Україну в неможливо короткий строк, – писав Тарас Клекіт у статті «Голос крові», надрукованій у підпільному журналі ОУН «Ідея і чин». – Їм не здивувалися, не запитували, чиї це прапори, навіть маленькі діти. Їх прийняли давно й прийняли не як гостей, а так, як приймають Бога: просто до серця, відразу, безоглядно й навіки» (Клекіт, 1943:23).

Отже, на західноукраїнських теренах зароджувався і набирив силу державотворчий процес. Активна учасниця тогочасних подій О. Романишин згадувала: «В княжому городі Льва вже кипіла гарячково праця – народ з ентузіазмом почав відновляти та організувати свої власні адміністративні, господарські та культурні установи, власну міліцію – охорону й безпеку громадян і держави; почав направляти та урухомлювати пошкоджені в часі воєнних дій установи та устаткування, найважливіші засоби для життя міста: воду, світло, харчові крамниці, лікарні, транспорт тощо. Ціле місто потонуло в синьо-жовтих прапорах. Подібно поступало українське населення всюди на звільнених від москалів теренах. Народ почав відбудовувати свою власну державу» (Романишин, 1981:1034). Подібну інформацію знаходимо й у мемуарах Богдана Казанівського: «Населення Львова бачило вперше явну організовану силу ОУН... і хоч не всі були націоналістами або прихильниками ОУН, то кожний український патріот радів Актом 30-го червня і готовий був даром допомагати в адміністрації. Це було видно з того, як до команди зголошувалися різні люди з різними фахами й хотіли стати до праці, не питаючи за платню. Це було велике духовне

піднесення народу, який знав, чого хоче й що має робити для великої справи» (*Казанівський, 1975:217 - 218*). Навіть К. Паньківський, який критично оцінював організовані бандерівцями Народні Збори, у своїх спогадах, однак, визнавав наступне: «Ми мусили з тим рахуватися, що за шумними гаслами ОУН йде велика частина громадянства, а передовсім молоді» (*Паньківський, 1957:74*).

Державотворча активність була вкрай негативно сприйнята нацистською верхівкою. Львівські події змусили її показати справжнє ставлення до українського питання. Наслідком цього стало затримання 5 липня у Кракові і відправлення до Берліна Степана Бандери та його соратників, де вимагали від них визнати недійсним Акт 30 червня. Наступного дня з'явилася відозва ОУН(б). «Закріплюючи на своїх землях українську владу, – наголошувалось у ній, – мусимо пам'ятати: війна ще не скінчена! Доки на наших землях зістанеться хоч один москвин, лях чи інший ворог – наїзник, ми боремося далше... Пам'ятаймо: вся влада в українські руки! До влади дійдемо тільки збройною рукою» (*ОУН в 1941 році. Ч. 1, 2006:290 - 291*).

11 липня окупаційна влада видала розпорядження про заборону не лише маніфестацій на підтримку Акта 30 червня, а й взагалі будь-якої політичної діяльності українських організацій (*Україна у Другій світовій війні у документах, 1997:166*).

Як впливає з німецьких дипломатичних джерел, міністру закордонних справ І. Ріббентропу 21 липня рекомендували дотримуватись позиції, що події 30 червня були «самовільними діями відомої честолюбної й активної групи Бендери» та що «інсценізований нею у Львові Акт не має жодного державно-правового значення» (*Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны, 2012:379*).

Свою чергою, політична служба ОУН у німецькій столиці озвучила тоді ж заяву «Щодо становища у Львові». У ній зазначалося, що події 30 червня слід сприймати як «історичний факт», а проголошений Акт, так само, як Акт 22 січня 1918 року у Києві і Акт 1 листопада 1918 року у Львові, «стане символом сучасної визвольної боротьби української нації» (*ОУН в 1941 році. Ч. 2, 2006:351*). У заяві робився наголос на тому, що «удар по українському уряді буде трактуватися українським народом як ворожий акт німецького райху проти ідеї української державності» (*ОУН в 1941 році. Ч. 2, 2006:352*).

У зв'язку з цим Петро Дужий зауважив: «Люди побачили, що нові окупанти не кращі за московитих. Акт 30 червня прискорив процес політичного прозріння. І в тому його велике значення» (*Дужий, 1993:28*).

У відповідь на вимогу нацистів ліквідувати уряд і припинити державотворчу пропаганду ОУН(б) підготувала меморандум, у якому, зокрема, зазначалося: «Ліквідація теперішнього державного уряду, який постав на українській землі з волі українського народу за відсутності ставлення щодо будівництва Української держави з боку Німеччини, могла б вказувати на той факт, що Німеччина не бажає постання Української держави... Ці застереження ми наводимо тому, що питання Акта 30 червня 1941 року має для української політики принципове значення та далекосяжні наслідки... висунена вимога... заперечує ці далекосяжні фактори» (*ОУН в 1941 році. Ч. 2, 2006:439, 443*).

Попри німецькі розпорядження не влаштовувати маніфестацій на підтримку Акта і взагалі не займатися політичною діяльністю, бандерівці не припинили його проголошувати в містах і селах. Так, згідно з інформацією, надісланою крайовим провідником Іваном Климів-Легендою С. Бандері, ОУН(б) змогла перебрати владу у 187 з 200 районів Волині, Галичини, Буковини – у 3300 населених пунктах (*Відновлення Української держави в 1941 році, 2001:180*).

15 вересня окупанти повторно заарештували С. Бандеру, Я. Стецька, а також півтори тисячі бандерівців по всій Україні та в еміграції, яких згодом вивезли в концтабір Заксенхаузен, 15 функціонерів Організації були розстріляні, інші інтерновані. «В тому самому менш-більш часі відбулись арешти теж по всіх інших містах Західньої України, – писав П. Мірчук. – Причому Гестапо вжило підступу і зради: підшившись під військове командування, Гестапо запросило представників української влади на місцях на нараду для обговорення справ, що виринали у зв'язку з перебуванням на українській території німецької армії, і коли українські представники прийшли, їх було негайно заарештовано і при вжитті фізичного насильства відставлено до поліційних тюрем у Львові» (*Мірчук, 1967:428*). За словами колишнього в'язня концтабору в Аушвіці Михайла Марунчака, «погромний наступ на Організацію Українських Націоналістів-Революціонерів у вересні 1941 року започаткував приплив сюди українського політичного елемента, який був призначений на знищення. Це підтвердили дальше фізичні ліквідації українців зимою 1941–42 років в Києві» (*Марунчак, 1992:370*).

Дізнавшись про арешти 15 вересня, М. Лебедь скликав того ж дня у Львові, на конспіративній квартирі, нараду керівного складу бандерівської ОУН, якому вдалося залишитися на волі. «Лебедь уже мав короткі інформації про те, як пройшли арешти в різних станицях Львова і ближчих районів, заслухав вістей від присутніх, заповів, що організація переходить вповні до підпілля і починає вести боротьбу проти німецьких окупантів, – згадував її учасник Мирослав Прокоп. – Він також повідомив, що на найближчу дату скликає конференцію, про яку повідомить зв'язками...» (*Цит. за: Патрляк, 2012:139*).

Висновки. Отже, праці і спогади учасників українського визвольного руху воєнної доби свідчать, що підготовлений активом ОУН(б) і проголошений 30 червня 1941 р. у Львові Акт відродження української державності викликав величезний ентузіазм серед українського населення і став початком державотворчих процесів у краї. Проаналізувавши реакцію офіційного Берліна на зазначені події, оунівські лідери усвідомили, що їхній ситуативний союз із гітлерівцями закінчився, а надії на підтримку останніми української справи – ніщо інше, як ілюзії. Відтепер ОУН(б) розпочинає підготовку до відкриття нового фронту – антинімецького. «Уже у вересні 1941 р. гітлерівці розпочали по всій Україні масові арешти членів і прихильників ОУН, – згадував її провідний діяч Василь Галаса. – Тим самим німецькі окупанти оголосили війну українському національно-визвольному рухові і всьому народові. Ми відповіли на війну війною. Тепер ОУН стала до боротьби проти двох окупантів – гітлерівської Німеччини та большевицької Росії. Ішлося не про фронтові атаки проти двох загарбників, а про визначення ідейно-політичної платформи визвольного руху щодо цих імперій, армії яких змагалися за панування над Україною. Наша платформа відкидала згубну орієнтацію певних українських кіл на Німеччину або Росію. Практичну боротьбу ми вели тими силами, які змогли на той час організувати, і такими методами, які були доцільні й можливі у кожній конкретній ситуації» (*Галаса, 2005:34*).

Проголошення Акта 30 червня 1941 р. та безкомпромісне відстоювання його створювало бандерівській ОУН морально-політичну перевагу для того, щоб взяти у свої руки кермо націоналістичного Руху опору.

Використані посилання

Андрієвський Д. 1955. Міжнародна акція ОУН. *Організація українських націоналістів. 1929–1954*. Б.м: На чужині, с. 141–165.

Бандера С. 1948. Слово до Українських Націоналістів-Революціонерів за кордоном. *На чужині*. с. 69.

Відновлення Української держави в 1941 році. *Нові документи і матеріали*. 2001. К.: Українська видавнича спілка, с. 198.

Галаса В. 2005. *Наше життя і боротьба. Спогади*. Львів: Видавництво «МС», с. 272.

Дашкевич Я. 2001. Відновлення Української держави 1941 р. Проблеми дослідження. *Українське державотворення. Акт 30 червня 1941: Збірник документів і матеріалів*. Львів; К.: Літературна агенція «Піраміда», с. XXIV–XLV.

Дідик Г. 1987. До Президії Верховної Ради СРСР. *Український вісник*. К.; Львів, Вип. 8. с. 187–192.

Дужий П. 1993. До генези відновлення української державності в 1941 році. Національно-визвольна боротьба 20–50-х років ХХ ст. в Україні. *Збірник матеріалів Першої міжнародної наукової конференції*. Львів, 25–26 червня 1991. К.; Львів, с. 20–29.

Казанівський Б. 1975. *Шляхом Легенди: Спомини*. Лондон: Українська видавнича спілка, с. 292.

Карпій М. 2004. *Дорога на Схід України. За її волю*. Тернопіль: Лілея, с. 86.

Клекіт Г. 1943. *Голос крові. Ідея і чин*. Ч. 3. с. 21–23.

Котелець-Лісовий С. 1982. Мій спомин з Легіону. *У лавах дружинників: Спогади учасників*. Денвер, с. 74–101.

Кук В. 1993. Відновлення Української Держави (До 50-річчя Акту відновлення Української Держави, проголошеного у Львові 30 червня 1941р.). *Національно-визвольна боротьба 20–50-х років ХХ ст. в Україні. Збірник матеріалів Першої міжнародної наукової конференції*. Львів, 25–26 червень 1991. К.; Львів, с. 30–59.

Кук В. 2001. Державотворча діяльність ОУН. Акт відновлення Української держави 30 червня 1941 р. *Українське державотворення. Акт 30 червня 1941 р. Збірник документів і матеріалів*. Львів; К.: Літературна агенція «Піраміда», с. V–XXIII.

Лебедь М. 1946. УПА. Українська Повстанська Армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за українську самостійну соборну державу. Ч. 1. *Німецька окупація України*. Видання Пресового Бюро УГВР, с. 127.

Марунчак М. 1992. На ревірі в Авшвіці й остання вибірка до газу на блоці ч. 19. *В боротьбі за Українську Державу. Есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни*. Львів: Меморіал, с. 369–390.

Мірчук П. 1953. *Акт відновлення Української Державности 30 червня 1941 року: (його генеза та політичне й історичне значення)*. Друге видання. Мюнхен, с. 64.

Мірчук П. 1967. Гітлерівський наступ на українських самостійників. *Ярослав Стецько. 30 червня 1941. Проголошення відновлення державности України*. Торонто: Гомін України, с. 427–431.

ОУН в 1941 році. Документи. В 2-х ч. Ч. 1. 2006. К.: Інститут історії України НАНУ, с. 336.

ОУН в 1941 році. Документи. В 2-х ч. Ч. 2. 2006. К.: Інститут історії України НАНУ, с. 337–616.

Паньківський К. 1957. *Від держави до Комітету*. Нью-Йорк; Торонто, с. 160.

Патриляк І. 2012. *«Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.)*. Львів: Часопис, с. 592.

Романишин О. 1981. В 40-ву річницю Акту. *Визвольний шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник*. Кн. 8. с. 1032–1037.

Савчин М. 2003. *Тисяча доріг. Спогади жінки-учасниці підпільно-визвольної боротьби під час і після Другої світової війни*. К.: Смолоскип, с. 546.

Степовий Ю. 1947. *Син Закарпаття (українське революційне підпілля в Києві) 1941–1942 р.* Мюнхен: Вид-во ім. Хвильового, с. 34.

Стецько Я. 1967. *30 червня 1941. Проголошення відновлення державности України*. Торонто: Гомін України, с. 13–326.

Туди, де бій за волю (спогади курінного УПА Максима Скорупського-Макса). 1992. К.: Вид-во ім. О. Теліги, с. 351.

Україна у Другій світовій війні у документах. *Збірник німецьких архівних матеріалів. Т. 1.* 1997. Львів, с. 384.

Украинские националистические организации в годы Второй Мировой войны. Документы: В 2-х т. Т. 1: 1939–1943. 2012. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), с. 817.

REFERENCES

Andriyevs'kyi D. 1955. OUN International Action. Organization of Ukrainian nationalists. 1929–1954. Na chuzhyni, pp. 141–165 (ukr).

Bandera S. 1948. The Word to Ukrainian Nationalist Revolutionaries Abroad. Na chuzhyni, p. 69 (ukr).

Restoration of the Ukrainian state in 1941. New documents and materials. 2001. Kyiv: Ukrainian Editorial Association, p. 198 (ukr).

Galasa V. Our life and struggle. Memoirs. 2005. Lviv: Editorial office "MS", p. 272 (ukr).

Dashkevych Ya. 2001. Restoration of the Ukrainian state in 1941. Problems of research. Ukrainian state building. Act 30 June 1941: Collection of documents and materials. Lviv; Kyiv: Literary agency „Piramida”, pp. XXIV–XLV (ukr).

Didyk G. 1987. To the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR. Ukrainian Herald. Kyiv; Lviv, N. 8. pp. 187–192 (ukr).

Duzhyi P. 1993. By the genesis of the restoration of Ukrainian statehood in 1941. National liberation struggle 20-50s of the twentieth century in Ukraine. Collection of Materials of the First International Scientific Conference. Lviv, 25–26 June 1991. Kyiv; Lviv, pp. 20–29 (ukr).

Kazanivs'kyi B. 1975. Through the Legend: Memorial. London: Ukrainian Editorial Association, p. 292 (ukr).

Karpiy M. 2004. Road to the East of Ukraine. For her will. Ternopil': Lileya, p. 86 (ukr).

Klekit G. 1943. Blood voice. The idea and the work. N. 3. pp. 21–23 (ukr).

Kotelec'-Lisovyi S. 1982. My remembrance of the Legion. In the ranks of the warriors: memories of the participants. Denver, pp. 74–101 (ukr).

Kuk V. 1993. Restoration of the Ukrainian State (To the 50th anniversary of the Act of Recovery of the Ukrainian State, proclaimed in Lviv on June 30, 1941). National liberation struggle 20-50s of the twentieth century. in Ukraine. Collection of Materials of the First International Scientific Conference. Lviv, 25–26 June 1991. Kyiv; Lviv, pp. 30–59 (ukr).

Kuk V. 2001. State-building activity of the OUN. Act of restoration of the Ukrainian state on June 30, 1941. Ukrainian state building. Act of June 30, 1941. Collection of documents and materials. Lviv; Kyiv: Literary agency „Piramida”, pp. V–XXIII (ukr).

Lebed' M. 1946. UPA. Ukrainian Insurgent Army. Her genesis, growth and actions in the liberation struggle of the Ukrainian people for the Ukrainian independent congregation state. Part 1 German occupation of Ukraine. Edition of the Press Bureau of the Ukrainian Main Liberation Board, p. 127 (ukr).

Marunchak M. 1992. On the revue in Auschwitz and the last assortment for gas at block 19. In the struggle for the Ukrainian state. Essays, memoirs, testimonies, chronicles, documents of the Second World War. Lviv: Memorial, pp. 369–390 (ukr).

Mirchuk P. 1953. Act of restoration of Ukrainian State on June 30, 1941: (his genesis and political and historical significance). Second edition Munich, p. 64 (ukr).

Mirchuk P. 1967. Hitler's offensive against Ukrainian settlers. Yaroslav Stetsko June 30, 1941. Proclamation of the restoration of statehood of Ukraine. Toronto: Gomin Ukrayiny, pp. 427–431 (ukr).

OUN in 1941. Documents in 2 parts. Part 1. 2006. Kyiv: Institute of the History of Ukraine, p. 336 (ukr).

OUN in 1941. Documents in 2 parts. Part 2. 2006. Kyiv: Institute of the History of Ukraine, pp. 337–616 (ukr).

Pan'kivs'kyi K. 1957. From State to Committee. New-York; Toronto, p. 160 (ukr).

Patrylyak I. 2012. "Rise and fight! Listen and Believe...": Ukrainian Nationalist Underground and Rebel Movement (1939–1960). Lviv: Chasopys, p. 592 (ukr).

Romanyshyn O. 1981. In the 40th anniversary of the Act. Liberation path Social-political and scientific literary monthly magazine. Book 8. pp. 1032–1037 (ukr).

Savchyn M. 2003. A thousand roads. Memoirs of women participating in the underground liberation struggle during and after the Second World War. Kyiv: Smoloskyp, p. 546 (ukr).

Stepovyι Yu. 1947. Son of Transcarpathia (Ukrainian Revolutionary Underground in Kyiv) 1941-1942. Munich: Khvylovyyi Editorial office, p. 34 (ukr).

Stetsko Ya. 1967. June 30, 1941. Proclamation of the restoration of statehood of Ukraine. Toronto: Gomin Ukrayiny, pp. 13–326 (ukr).

There, where the fight for freedom (the memoirs of the kuriinyi UPA Maxim Skorupsky-Max). 1992. Kyiv: Olena Teliha Editorial office, p. 351 (ukr).

Ukraine in the Second World War in documents. Collection of German archival materials. Vol. 1. 1997. Lviv, p. 384 (ukr).

Ukrainian nationalist organizations during the Second World War. Documents: In 2 volumes. Vol. 1: 1939–1943. 2012. Moscow: ROSSPEN, p. 817 (rus).

Trofymovych V., Trofymovych L.

DISCLOSURE OF THE ACT OF 30 JUNE 1941 IN THE HISTORICAL WORKS AND MEMORIES OF PARTICIPANTS OF THE UKRAINIAN LIBERATION MOVEMENT

Due to the source of study analysis and synthesis, the authors found out the materials in the historical works and memoirs of the participants in Ukrainian liberation movement. The following materials are connected with the Act of June 30, 1941 about the restoration of the Ukrainian state. They are reviewed and compared with other sources, including the importance of these sources, the authors subjective opinions, the influence of the social-politic situation on their writings, political and party affiliations, the possibility of wrong coverage of the events and the limit of human memory ability.

Through the prism of historical works and memoirs, the current activity of The Organization of Ukrainian Nationalists was explained in the article. It was guided by the principle of relying on its own forces in its struggling for the Ukrainian statehood, and at the same time, to gain strong support of the external factors. After working out these sources we can conclude that the leaders of the OUN until July 1941 had mostly abstract, general and controversial ideas of the real Nazis intentions towards Ukraine.

Historical works and memories of the participants of the Ukrainian liberation movement during the war period indicated that: The Act of restoration of the Ukrainian state was prepared by the leaders of Bandera 's OUN, proclaimed on June 30, 1941 in Lviv, and caused great enthusiasm among the Ukrainians and became the beginning of state-building processes in Western Ukraine. After analyzing the reaction of Berlin to these events, the banderites realized that their alliance with the Nazis was broken. Since then, Bandera 's OUN had begun their preparations for the opening of a new front against German.

Keywords: The Act 30 June 1941, Ukrainian nationality renewal, OUN(b), Germans, works, memoirs.

ВІЙСЬКОВА КАФЕДРА ЛЬВІВСЬКОГО ПОЛІТЕХНІЧНОГО ІНСТИТУТУ НА СЛУЖБІ РАДЯНСЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ (1944–1991)

Розглянуто та проаналізовано політико-пропагандистську діяльність військової кафедри Львівського політехнічного інституту. У студії використано архівні матеріали, статті періодики, нормативно-правові акти радянських органів влади, інформація інтерв'ю із випускниками військової кафедри Інституту. На основі використаних матеріалів проаналізовано військово-політичне навчання студентів, методи і форми пропаганди комуністичної ідеології офіцерами кафедри радянської ідеології для молоді Галичини. Авторка дійшла низки висновків: військова кафедра Львівського політехнічного інституту проводила активну політико-пропагандистську роботу зі студентами, яких часто залучали до різного роду політичних заходів та святкувань, була важливою ідеологічною одиницею вишу. Водночас на офіцерів військової кафедри була покладена місія вишколити достатньо фахових офіцерів запасу Радянської Армії.

Ключові слова: військова кафедра, Львівський політехнічний інститут, ідеологія, офіцери запасу.

Радянську систему військового вишколу розпочали розгортати у вишах Львова в останній період німецько-радянської війни, Наказом наркома оборони СРСР № 75 та Постановою РНК СРСР № 413 від 13 квітня 1944 року, за якими у вищих цивільних навчальних закладах СРСР мали відновити військове і військово-морське навчання студентів. Згідно із цими правовими документами військовий вишкіл студентів мав на меті *«виховати студентську молодь в любові до Батьківщини і відданості радянській владі...»* (Совет Народных Комиссаров СССР. Постановление № 413 «О военной подготовке студентов высших учебных заведений», 1944). Військову кафедру Львівського політехнічного інституту (далі – ЛПІ) засновано після відновлення діяльності Інституту на початку 1944 – 1945 н. р. згідно з Наказом Всесоюзного комітету у справах

Шелестак Лариса Романівна, магістр історії, аспірант кафедри історичного краєзнавства Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів.

© Шелестак Л.Р., 2019

вищої школи при РНК СРСР № 86 від 16 вересня 1944 р. «Про затвердження структури інституту» (*Історична довідка ЛПП, арк. 6*).

Джерельна база дослідження є достатньою та різноманітною. Передусім автор використала матеріали Державного архіву Львівської області: фонд Львівського політехнічного інституту радянського періоду Р-120 – це, насамперед, протоколи засідання військової кафедри. Із фонду Партійного комітету ЛПП – П-380 використано протоколи партійних зібрань кафедри та протоколи партійного бюро кафедри. Для аналізу пропагандистської діяльності офіцерів військової кафедри використано матеріали інститутської газети, органу партійного комітету, студентського профкому та профкому працівників інституту – «Радянський студент», зокрема статті самих офіцерів кафедри та начерки студентів про власний військовий досвід. Для підтвердження авторських міркувань використано інтерв'ю із випускниками ЛПП, тези яких дають нам певну оцінкову характеристику політичної роботи кафедри. Щодо історіографії досліджуваної проблеми, важливою для нас є інформація статті «Студентство України за демократичне вирішення питання військової підготовки наприкінці 80-х – початку 90-х років ХХ ст.» львівського науковця Олега Муравського, основною проблематикою якої є студентські протести кінця 1980-х років.

Авторка поставила за *мету* дослідити роль військової кафедри в політичному вихованні студентів одного із найбільших вишів Львова радянського періоду, всебічно розглянути ідейно-політичну діяльність офіцерів кафедри. Завдання студії: дослідити основні шляхи інформування та поширення комуністичних догм, популяризації військової служби та досягнень радянської військової справи офіцерами військової кафедри, методи політичного впливу на студентську молодь.

Від початку свого створення військова кафедра Львівського політехнічного інституту як структурна одиниця вже радянського вишу виконувала ідейно-виховну функцію. За кожним факультетом призначали офіцера, який не лише відповідав за військове навчання студентів, створення військово-наукових гуртків та секцій, але й складав на кожного студента, що навчався на військовій кафедрі, так звану особову справу: вивчав повну біографію, особисті дані студента, характеристики з деканату (*Протоколи засідань партійного бюро за 1950 р., 1950, арк. 68*) та комсомольської організації (*Протоколи засідань кафедри за 1952–1953 учебный год, 1953, арк. 24 зв.*).

Зважаючи на те, що на Галичині в кінці 1940-х – на початку 1950-х років діяло підпілля ОУН, у вищих навчальних закладах проводились репресії щодо студентів, які могли бути пов'язані із націоналістами. З цього приводу в 1950 р. на засіданні партійного комітету Львівського політехнічного інституту обговорювали роботу відділу кадрів та приймальної комісії щодо їхньої пильності у прийомі документів і вказаних у них біографічних даних абітурієнтів. Зокрема, негативно висловлювались про механізм прийому студентів до Інституту і представники військової кафедри. Так начальник військової кафедри упродовж 1946 – 1957 рр., генерал-майор А.П. Голубєв наголошував, що завданням кафедри військової підготовки була атестація студентів, а в особових справах не зазначено інформацію про рідних та чи були вони на окупованій території. Інженер-полковник Л.Г. Кніна запропонував вимагати у студентів через деканати повні біографії, щоб порівняти їх з тими, що вже були в особових справах, та краще вивчити студентство (*Протоколи засідань партійного бюро за 1950 р., 1950, арк. 68*).

У 1952 р. трапився випадок відрахування студентів із Інституту за «націоналістичну пропаганду», який активно обговорювали на засіданні військової кафедри. Відрахованими були студенти п'ятого курсу Шах і Шалівський. Незважаючи на добру характеристику та атестацію офіцерів запасу Радянської Армії, вони так і не були в комсомолі (*Протоколи засідань кафедри за 1951–1952 учебный год, 1952, арк. 33 зв.*). Студенти друкували агітаційні листівки на горищі гуртожитку, а відтак були заарештовані як «вороги народу» (*Протоколи засідань кафедри за 1951–1952 учебный год, 1952, арк. 34.*). Начальник кафедри наголошував, що велика кількість студентів має добрі характеристики та успішність, але у своїй біографії зазначали, що батько чи матір репресовані або мали родичів, зв'язаних із «бандерівцями». Тому закликав краще вивчати самих студентів, збирати автобіографічні дані студентів другого і четвертого курсів, тобто тих, хто проходив табірні збори (*Протоколи засідань кафедри за 1951–1952 учебный год, 1952, арк. 33 зв.*).

Як члени ВКП(б) (згодом КПРС), офіцери кафедри вважали за потрібне вдосконалити механізм вивчення біографії студентів, які тільки-но потрапляли на військову кафедру. Полковник Григорян зауважував, що він, як курсовий офіцер, за наказом писав характеристики на студентів, яких він не знав, користуючись лише

інформацією із характеристики декана факультету (*Протоколи засіданий кафедри за 1951–1952 учебный год, 1952, арк. 34*). Майор Шабанов на засіданні кафедри висловився: «ворог пішов у підпілля і застосовує всі засоби щоб втаїти свою роботу. Не потрібно забувати те, що ми живемо там, де є сильний націоналістичний рух і тому нам слід бути пильними» (*Протоколи засіданий кафедри за 1951–1952 учебный год, 1952, арк. 35*). Попри самокритичне ставлення офіцерів до якості політичної роботи кафедри, спостереження за студентами в інституті велись на потрібному, для радянських репресивних органів рівні. Наприклад, у 1951 р. на табірних зборах офіцери дізналися, що студент хіміко-технічного факультету Белогаєв був заарештований та перебував у полоні.

Також під підозру потрапляли студенти, які з різних причин часто пропускали заняття в Інституті (*Протоколи засіданий кафедри за 1951–1952 учебный год, 1952, арк. 34 зв.*). Цікаво й те, що траплялися випадки, коли самі студенти скаржилися в деканат чи громадські організації при факультеті, що їм заважало вступати в комсомол. Наприклад, студент четвертого курсу Попович скаржився, що не може вступити в комсомол, бо боявся, що його вб'ють «бандерівці» (*Протоколи засіданий кафедри за 1951–1952 учебный год, 1952, арк. 34*).

Офіцери військової кафедри часто писали статті у студентське періодичне видання інституту «Радянський студент», які стосувалися радянських державних свят, відзначення річниць військово-політичних подій в СРСР, а також статті про військових теоретиків та історію зброї. Звичайно, всі вони мали ідеологічний характер, звеличували роль військової сили Радянського Союзу, часточкою якої були і вони. «Партія Леніна–Сталіна – натхненник і організатор перемог» – газетна стаття до дня Радянської Армії, авторства генерал-майора А.П. Голубєва, у якій він розглядав воєнні події німецько-радянської війни крізь призму радянської політичної ідеології (*Голубєв, 1947:2*).

Викладачі військової кафедри були активними дописувачами газетних публікацій ідеологічного вмісту, їхнім завданням було донести до студентської молоді інформацію про успіхи Радянської Армії, її досягнення у військовій справі. Так майор І. Ляшенко присвятив статтю «Артилерія Радянської Армії» до дня артилерійських військ СРСР (19 листопада) (*Ляшенко, 1947:2*).

Стаття підполковника Г. Мадєєва «Конструктор російської гвинтівки» була присвячена 100-річчю з дня народження С. І. Мосіна, першого в Росії розробника конструкції магазинної гвинтівки – трилінійної гвинтівки зразка 1891 р. (*Мадєєв, 1949:4*), яку активно використовувала Радянська Армія до середини 1970-х років.

Важливі теми, які піднімали викладачі військової кафедри, стосувалися їхньої бойової участі у Другій світовій війні. Часто викладачі залучали студентів, щоб ті поділилися своїми спогадами із однолітками на різного роду лекціях та на сторінках студентської газети. Це були короткі, інколи автобіографічні, замітки самих студентів про їхнє перебування на війні. Писали їх студенти різних факультетів, різних курсів. В основному, це була інформація про випадок із життя на фронті, про бій та захоплення у полон німецьких військовиків, форсування річок (*Чернілевський, 1947:3*), облоги українських міст (*Кулик, 1947:3*).

Упродовж 1960-х – 1970-х років офіцери військової кафедри організовували зустрічі студентів із ветеранами Другої світової війни (*Сморчков, 1975:2*), проводили молодіжні вечори на факультетах, присвячені військово-історичним подіям (*Протоколи партійних збораній военой кафедри ЛПИ (17.03.1960–29.12.1960), 1960, арк. 78*), а також екскурсії в музей Прикарпатського військового округу, Львівську філію Центрального музею В. Леніна та місцями боїв німецько-радянської війни (*Зінченко, 1947:2*).

Часто із виховною метою на військовій кафедрі проводили ленінські читання, колективні перегляди кінофільмів, політінформації. Студентів залучали до проведення заходів у Будинку офіцерів (*Рожков, 1988:3*) та парадів на честь радянських свят.

Однак, як свідчать студенти, що навчалися на військовій кафедрі ЛПІ, зокрема на автомобільно-технічному циклі, який очолював тоді полковник Оганов, ідеологічна робота там проводилась «*про людське око*», офіцери кафедри робили це неохоче, формально. Все ж головним завданням циклу було опанування численної автомобільної техніки, якої було достатньо, її ремонт та обслуговування, практичні водіння, інші речі, вкрай потрібні для вишколу кваліфікованих командирів автомобільної чоти (взводу) (*Якимович, 2019, аудіо 41:45*).

Слід пам'ятати, що військова кафедра була не єдиною в Інституті структурною одиницею, метою якої була політико-пропагандистська діяльність. Заняття із політінформації проводились регулярно, офіцери кафедри викладали лекційний матеріал, однак досконалого

знання із цього предмета не вимагали (*Войтович, 2019, аудіо 31:30*), ця інформація мала радше інформаційний та рекомендаційний характер.

У другій половині 1980-х років на хвилі суспільних змін студенти багатьох цивільних вишів СРСР відкрито виступили проти військового навчання, передовсім через його обов'язковість. Крім того, причинами невдоволення студентів стали, по-перше, розрив між рівнем викладання у вишах профільних дисциплін за спеціальністю і рівнем військового навчання; по-друге, невідповідність, у багатьох випадках, профілю і змісту програм вишколу офіцерів запасу (*Феськов, 2013:28*).

Із наростанням антимілітарних поглядів у молоді, бойкотуванням студентами військових кафедр, поширення по всьому СРСР студентських акцій протесту проти загальної військової повинності, військові кафедри вищих навчальних закладів опинились в ситуації, в якій вже потрібно було пропагувати молоді не так політичні порядки в країні, як відстоювати свою потрібність та необхідність військового навчання. На військових кафедрах вишів робили спроби заспокоїти студентів та дійти з ними певного компромісу (*Муравський, 2008:82 - 83*). Навчальну програму із військової підготовки було переглянуто та скорочено: так, наприклад, у Ризькому політехнічному інституті період військового навчання скоротили з трьох років до одного, однак ці дії адміністрація інституту обґрунтовувала аж ніяк не з політичного боку, а підкреслювала важливість виробничого навчання студентів над військовим (*3 життя вузів країни, 1989:4*). Викладачі військових кафедр спільно з адміністраціями вишів організовували бесіди із студентами (*Шлаін, 1983:3*), писали статті у студентські газети, щоб заохотити молодь проходити військовий вишкіл та переконували у його необхідності.

Не став винятком і Львівський університет (тепер – Львівський національний університет імені Івана Франка). Так, студенти почали відкрито говорити або про реформу військової кафедри і зменшення кількості годин, відведених на військове навчання, або взагалі виступали проти вивчення військової справи (*Миронюк, 1988:1*). Резонансною у цьому питанні стала стаття студента факультету журналістики І. Ткаленка у стіннівці під назвою «Непереможна

і легендарна», в якій він «ледь не ставив питання про доцільність Радянської Армії» та вимагав реформувати військове навчання (*Миронюк, 1988:1*).

Начальник військової кафедри Львівського університету К. І. Миронюк у відповідь на студентські вимоги погоджувався проводити реформи. У 1987–1988 н. р., враховуючи те, що багато студентів вже відслужили в армії до початку навчання на військовій кафедрі, відмінили заняття із загальновійськових статутів та муштрового вишколу, а сам начальник кафедри наголошував, що «це було зроблено з ініціативи кафедри» (*Миронюк, 1988:1*). Кафедра працювала також над удосконаленням форм і методів проведення занять, наприклад, у 1988 р. студенти факультету журналістики відвідали розгорнуту польову друкарню та редакцію газети (*Миронюк, 1988:1*).

Враховуючи пропозиції і побажання студентів, кафедра визначила терміни військового вишколу від п'ятого до восьмого семестрів, скоротивши програму на 100 год., відмінила обов'язкове самонавчання і тренування зі спеціальності, встановила для студентів довільну форму одягу та зачіски (*Миронюк, 1988:1*).

Наголосимо, що начальник кафедри франкового вишу був категоричним у питанні доцільності військового вишколу. «Заперечення військової підготовки у вишах – це пряме заперечення і закону СРСР про загальну військову повинність. Адже саме на його основі прийнято рішення про введення військової підготовки у вишах» (*Миронюк, 1988:1*).

Однак, попри активну полеміку щодо важливості військового вишколу, що вирувала в країні, і, зокрема, серед молоді Львова, автор не може стверджувати, що в Львівському політехнічному інституті ця проблема була настільки гострою. Лібералізація до студентства з боку військової кафедри Інституту однозначно була. Вже від 1988–1989 н. р. студентам дозволили різні стрижки, довільні одяг та взуття; скоротили кількість навчальних годин на військовій кафедрі (*Слисесв, 1989:4*). Автор не знайшла інформацію стосовно бойкоту студентами Політехніки військового навчання. Навпаки, в Інститутській пресі зустрічаються статті самих студентів, які мали на меті переконати читачів у потрібності військового вишколу, зауважуючи, що на військовій кафедрі студенти не

тільки отримували військову спеціальність, але й навички водіння, брали активну участь у військово-патріотичних заходах, політінформаціях, екскурсіях (Рожков, 1988:3).

Керівництво Інституту проводило кампанії, щоб заохотити молодь проходити військовий вишкіл. Так і надалі до радянських свят офіцерів військової кафедри нагороджували грамотами, а про їхню військову звитягу розповідали на урочистостях та в студентській пресі (*Йолтуховська, 1988:1–3*).

Отже, військова кафедра мала на меті не лише вишкіл студентів, але й була політико-ідеологічною одиницею Львівського політехнічного інституту.

1. Офіцери військової кафедри проводили активну військово-політичну роботу в Інституті. При кожному факультеті призначали факультетського курсового офіцера, завданням якого було проводити військово-політичні та патріотичні заходи; він вивчав біографії студентів, що навчались на кафедрі, заводив на кожного студента окрему особову справу, писав на них характеристики.

2. Окрім цього, усі викладачі військової кафедри брали активну участь у проведенні в Інституті політичних заходів, організовували військово-патріотичні бесіди, екскурсії та вечори.

3. Важливим внеском офіцерів кафедри в ідеологічну діяльність Інституту були їхні статті у студентській газеті, які пропагували комуністичні догми, вихваляли здобутки Радянської Армії у Другій світовій війні, досягнення у радянській військовій справі.

4. Військово-патріотична робота зі студентами призвела, з одного боку, до розуміння та прийняття студентами свого військового обов'язку, а з іншого, надмірна політична заангажованість суспільства у всіх сферах діяльності вплинула на назрівання в кінці 1980-х років антимілітарних поглядів у молоді. Однак, у порівнянні, наприклад, із Львівським університетом імені Івана Франка, у Львівській Політехніці перехід від військового навчання Радянської Армії до Української був плавним – це було спричинено передовсім тим, що в Політехніці було значно більше військово-технічного вишколу і він явно переважав над ідеологічною пропагандою.

У подальших студіях актуально дослідити та зробити порівняння політико-пропагандистської діяльності військових кафедр вищих навчальних закладів Львова.

Використані посилання

Голиков В. И., ред. 2013. Вооруженные Силы СССР после Второй мировой войны: от Красной Армии к Советской. Ч. 1: Сухопутные войска, Томск: Издательство научно-технической литературы, с. 28.

Голубев А. П. 1947. Партія Леніна-Сталіна – натхненник і організатор перемог. *Радянський студент*, 23 лютий 1947, № 6, с. 2.

Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО) Ф. Р-120: *Львівський політехнічний інститут, Історична довідка ЛПИ.*, арк. 6. Посилаючись на Ф. Р-120, оп. 32, спр. 2, арк. 11–13, 29–30.

ДАЛО. Ф. П-380: Партийний комітет ЛПИ, оп. 1. спр. 68: *Протоколи засідань партійного бюро за 1950 р.*, арк. 283.

ДАЛО. Ф. П-380: Партийний комітет ЛПИ, оп. 1, спр. 353: *Протоколи партійних зборань военной кафедри ЛПИ (17.03.1960–29.12.1960).*, арк. 78.

ДАЛО. Ф. Р-120: Львівський політехнічний інститут, оп. 12, спр. 109: *Протоколи засідань кафедри за 1951–1952 учебный год.*, арк. 35.

ДАЛО. Ф. Р-120: Львівський політехнічний інститут, оп. 12, спр. 123: *Протоколи засідань кафедри за 1952–1953 учебный год.*, арк. 34.

Слисеев А. 1989. Невже не можна знайти вирішення? *Радянський студент*, 8 лютого 1989, № 4, с. 4.

3 життя вузів країни. 1989. *Радянський студент*, 25 січня 1989, № 3, с. 4.

Зінченко М. 1976. Добра традиція. *Радянський студент*. 4 лютого 1976, с. 2.

Йолтуховська Л. 1988. Це просто щастя – знати їх. *Радянський студент*, 23 лютого 1988, № 9, с. 1–3.

Кулик С. 1947. Штурм міста Черкаси. *Радянський студент*. 23 лютого 1947, № 6, с. 3.

Ляшенко І. 1947. Артилерія Радянської Армії. *Радянський студент*, 20 листопада 1947, с. 2.

Мадеев Г. 1949. Конструктор російської гвинтівки. *Радянський студент*, 5 травня 1949, № 17. с. 4.

Миронюк К. І. 1988. Пам'ятати про обов'язок. *За радянську науку*, 22 листопада 1988, № 32, с. 1.

Муравський О. 2008. Студентство України за демократичне вирішення питання військової підготовки наприкінці 80-х – початку 90-х років ХХ ст. *Військово-науковий вісник Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного*, Випуск 10, с. 81–89.

Навчання на військовій кафедрі Львівського політехнічного інституту: інтерв'ю із д.і.н., професором, завідувачем кафедри середніх віків та візантиністики ЛНУ ім. Івана Франка Леонтієм Войтовичем, підготувала Лариса Шелестак. 2019. ЛНУ ім. Івана Франка. 15 січня 2019, с.10.

Навчання на військовій кафедрі Львівського політехнічного інституту: інтерв'ю із д.і.н., професором кафедри історичного краєзнавства ЛНУ ім. Івана Франка Богданом Якимовичем, підготувала Лариса Шелестак. 2019. ЛНУ ім. Івана Франка. 12 лютого 2019, с. 12.

Постановление Совета Народных Комиссаров СССР № 413 от 13 апреля 1944 г. «О военной подготовке студентов высших учебных заведений», [online] Доступно: < <http://bdsa.ru/D0%B4/820-668>> [Дата звернення 1 лютого 2019].

Рожков В. 1988. Наша друга професія. *Радянський студент*, 23 лютого 1988, № 9, с. 3.

Сморчков С. 1975. Розповідь про нескорених. *Радянський студент*, 4 березня 1975, № 8, с. 2.

Чернілевський К. 1947. Форсування річки Серет. *Радянський студент*, 23 лютого 1947, № 6, с. 3.

Шлаїн Я.Н. 1983. Зустріч з ректором. *За радянську науку*, 15 лютого 1983, № 5, с. 3.

REFERENCES

Golikov V. I., ed. 2013. Armed Forces of the USSR after the Second World War: from the Red Army to the Soviet. Part 1: Land Forces, Tomsk: Publishing House of Scientific and Technical Literature, p. 28 (rus).

Golubev A. P. 1947. The Party of Lenin-Stalin – the inspire and organize victories”, Soviet student, 23 February 1947, No. 6, p. 2 (rus).

State Archives of Lviv Region (hereinafter - SALR) F. R-120: Lviv Polytechnic Institute, Historical Reference of LPI, sheet 6. Referring to: fond R-120, series 32, file 2, sheet 11–13, 29–30 (ukr).

SALR. F.P-380: Party Committee of LPI, series 1, file 68: Protocols of the assembly of the party organization for 1950, sheet 283 (rus).

SALR. F.P-380: Party Committee of LPI, series 1, file 353, Protocols of the assembly of the military department of LPI (03/17/1960–29.12.1960), sheet 78(rus).

SALR. fond R-120: Lviv Politechnic institute, series 12, file 109, Protocols of the assembly of the department for 1951–1952, sheet 35 (rus).

SALR. fond R-120 Lviv Politechnic institute: series 12, file 123, Protocols of the assembly of the department for 1952–1953, sheet 34 (rus).

Yeliseyev, A. 1989, Is it possible to find a solution? Soviet student, No. 4. p. 4(ukr).

From the life of universities of the country. 1989, Soviet student, 25 January 1989, No. 3, p. 4 (ukr).

Zinchenko M. 1976. Good Tradition. Soviet student, 4 February 1976, p. 2 (ukr).

Yoltukhovska L. 1988. This is just a happiness to know them, Soviet student, 23 February 1988, No. 9, p. 1–3 (ukr).

Kulik S. 1947. Assault of the city Cherkasy, Soviet student, 23 February 1947, No. 4, p. 3 (ukr).

Lyashenko I. 1947. Artillery of the Soviet Army, Soviet student, 20 November 1947, p. 2 (ukr).

Madeev G. 1949. Inventor of the Russian rifle, Soviet student, 5 May 1949, No.17, p. 4 (ukr).

Myronyuk K. I. 1988. To Remember the duty, For Soviet Science, 22 November 1988, No. 32, p. 1 (ukr).

Muravskiy O. 2008. Student of Ukraine for a democratic solution to the issue of military training in the late 80's and early 90's of the XX century”, Military Scientific Herald of the Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy, Issue 10, pp. 81–89 (ukr).

Studying at the military department of the Lviv Polytechnic Institute: an interview with D.Sc., Professor, Head of the Department of Middle Ages and Byzantine Studies Leontiy Voitovich, LNU Ivan Franko, prepared by Larysa Shelestak. 2019. LNU Ivan Franko. 15 January 2019, p.10 (ukr).

Studying at the military department of the Lviv Polytechnic Institute: an interview with D.Sc., Professor of the Department of historical regional studies Bogdan Yakimovich, LNU Ivan Franko,

prepared by Larysa Shelestak. 2019. LNU Ivan Franko. 12 February 2019, p.12 (ukr).

Resolution of the Council of People's Commissars of the USSR No. 413 of April 13, 1944 «On military training of students of higher educational institutions» [online] Available at:

<<http://bdsa.ru/DO%B4/820-668>> [Accessed 1 February 2019] (rus).

Rozhkov V. 1988. The our second profession. Soviet student, 23 February 1988, No. 9, p. 3 (ukr).

Smorchkov S. 1975. The Story about unbroken. Soviet student, 4 March 1975, No. 8, p. 2 (ukr).

Chernilevskiy K. 1947. Forcing the River Seret. Soviet Student, 23 February 1947, No. 6, p. 3 (ukr).

Shlain Ya. N. 1983. Meeting with the Rector. For Soviet Science, 15 February 1983, No. 5, p. 3 (ukr).

Shelestak L.

MILITARY DEPARTMENT OF THE LVIV POLYTECHNIC INSTITUTE AT THE SERVICE OF THE SOVIET IDEOLOGY (1944–1991)

The Soviet military training system unfolded at the universities of Lviv during the last period of the German-Soviet war, by the order of the People's Commissar of Defense of the USSR No. 75 and by the Resolution of the People's Commissariat of the USSR No. 413 from April 13, 1944, which restored military and naval training in higher civilian educational institutions of the USSR. According to these legal documents, the aim of military training was “educating the students youth in the love to the Motherland and the devotion to the Soviet authorities”. The military department of the Lviv Polytechnic Institute was founded after the restoration of the Institute in the early 1944–1945.

The main idea of the research to investigate the role of the military department in the political education of students of one of the largest universities of Lviv in the Soviet period, to comprehensively consider the ideological and political functions of the officers of the department. Author were trying to investigate methods of political influence on student's youth, to show main ways to inform and spread communist dogmas, popularize military service and achievements of the Soviet Army.

In this research author used the materials of the State Archive of the Lviv region: the fund of the Lviv Polytechnic Institute of the Soviet period, R-120 and the fund of the Party Committee of the Lviv Polytechnic Institute – P-380. The materials of the «Soviet student institute's newspaper» were used for the analysis of the political and ideological activities of officers of the military department. To confirm author's arguments, were used interviews with graduates of Lviv Polytechnic Institute, which give us some characteristic of the political work of the department.

The tasks of military department of Lviv Polytechnic Institute were not only just training the officers. It also served as a key link in the ideological and political work. In order to identify «Ukrainian bourgeois nationalists», the teachers of the department filled up so called personnel file for every student, with information about origin, parents and family.

As a conclusion we need to say that the military department of the Lviv Polytechnic Institute conducted active political and propaganda work with students, who were often involved in various kinds of political events and celebrations. Military patriotic work with students led, on the one hand, to the understanding and acceptance by students their military duty, and on the other hand, the excessive political engagement influenced the maturing of anti-militaristic attitudes among young people in the late 1980s.

Keywords: military department, Lviv polytechnic institute, ideology, reserve officers.

УДК 94(477) «1918»

ТКАЧУК П.П.

<https://orcid.org/0000-0002-7190-7887>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.31.2019.112-123>

ВІЙСЬКОВІ РЕФОРМИ ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО У КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ (квітень – грудень 1918 р.)

Проаналізовані військові реформи гетьмана Павла Скоропадського в контексті державотворчих процесів в Українській державі. Відзначено, що можливість для військового будівництва обмежувалися німецькою окупаційною владою, а також пропозицією федерування України з іншими частинами небільшовицької Росії, яку сповідував кадетсько-октябристський уряд Української Держави. Зазначено, що гетьман взяв курс на створення регулярної боєздатної армії, для чого залучив досвідчених генералів, адміралів, старших офіцерів колишньої царської армії, які виявили бажання служити Україні. Доведено, що за Гетьманату були закладені основи для розвитку українських Збройних Сил, які за своєю організацією, структурою, командними кадрами, озброєнням і тактикою виходили на рівень з арміями європейських держав.

Ключові слова: Павло Скоропадський, Українська держава, військові реформи, Збройні сили.

Актуальність проблеми. Збройні Сили завжди були вирішальним фактором існування державних утворень, особливо в умовах зовнішньої агресії. Сьогодні, коли триває російська агресія на Сході нашої держави варто звернутись до історичного минулого, зокрема до періоду Української Держави часів гетьмана Павла Скоропадського. Цей період став показовим у розбудові регулярного національного війська. Досвідчений військовик, до революції командир 34-го армійського корпусу, почесний отаман Вільного козацтва, гетьман Павло Скоропадський, прийшовши до влади 29 квітня 1918 р., зосередив основну увагу на формуванні власної регулярної армії.

Метою статті є аналіз військових реформ того важкого періоду української історії. Розбудовувати Збройні Сили П. Скоропадському доводилося у складних геополітичних умовах. Німецькі окупанти, вважаючи Гетьманат тимчасовою владою, категорично виступали проти його планів сформувати масову армію на основі загальної

Ткачук Павло Петрович, доктор історичних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, начальник Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Ткачук П.П., 2019

військової повинності. Власне, на думку начальника штабу групи німецьких військ «Київ» генерала В. Гренера, український уряд мав насамперед підтримувати німецькі збройні сили у заготівлі зерна і продуктів. Цим, зокрема, займалися німецькі консульські установи у Києві, Харкові, Катеринославі, Одесі, Миколаєві. Обмежувала гетьманське правління й Австро-Угорщина, до окупаційної зони якої відійшла частина Волині, Подільська, Херсонська і Катеринославська губернії. Відтак гетьманові довелося всіляко маневрувати (*Литвин, 2003:260–268*).

Виклад основного матеріалу. Ініціативи влади також стримувала російська імперська спадщина, яка регенерувалася в правничій практиці, пресі, церковно-релігійному житті, використанні старих кадрів, толеруванні політично різнобарвної російської еміграції. Щоб прихилити на свій бік загалом небідне офіцерство російської армії, яке осіло на Наддніпрянщині, гетьман вже у першій своїй «Грамоті до всього українського народу» оголосив недоторканність приватної власності, свободу торгівлі й підприємництва, відновлення основ культури і цивілізації (*Україна: хроніка XX століття: 177, 178*). Водночас прагнув заручитися підтримкою духовенства Православної церкви, яке традиційно мало капеланів у військових частинах (*Ульяновський, 1997:60–75*). Оновлено текст військової присяги (один варіант – для сповідуючих християнство, другий – для інших). Ухвалено «Закон про військову підсудність». Вживалися різні заходи, які мали зробити службу в армії привабливою і почесною.

Перед військовим відомством гетьман П. Скоропадський визначив завдання створити 300-тисячну регулярну армію (*Brucki, 2000:599*). Однак, командування німецької окупаційної армії дозволило гетьманові мати військову формацію не більше 65 тис. вояків. У цій ситуації П. Скоропадський вирішив укомплектувати свої війська вишколеними офіцерськими кадрами, тобто мати кадрову армію, яка могла б у короткий термін розгорнутися у заплановану за мобілізацією. Отже, Військове міністерство розгорнуло у травні – червні процес комплектування армії командним складом полків і дивізій восьми армійських корпусів: Волинського, Подільського, Херсонського, Київського, Чернігівського, Полтавського, Харківського і Катеринославського. Гетьман планував мати армію мирного часу, яка потребувала 175 генералів і 14930 штаб- і обер-офіцерів, з них не менше 500 офіцерів Генерального штабу (*Монкевич, 1995:67–112*).

Кожен корпус мав складатися з двох піхотних дивізій, двох бригад польових гармат, однієї бригади власних гармат, одного корпусу кінного полку, чотирьох автопанцерних і радіотелеграфічних сотень, повітряного полку, двох залізничних сотень, технічного і санітарних куренів. Піхотна дивізія мала складатися з трьох піхотних полків, полк – з трьох куренів, курінь – з трьох стрілецьких сотень і сотні скорострільів. Артилерійська бригада мала складатися з трьох полків, кожен полк – з трьох батарей (*Якимович, 1996:96–98*). Чимала увага приділялася відродженню козацьких військових традицій. 24 липня запроваджено Закон про обов'язковість військової повинності (*Задунайський, 2003:98–104*).

«Гетьман намагався організувати спочатку невелику, але цілком певну армію, – зазначав діаспорний історик Василь Верига. – Як основа її мав бути сформований надійний офіцерський корпус з тодішніх, дуже старанно вибраних, українських і російських офіцерів. Але на перешкоді стали німці... Єдине, чого вдалося добитися Гетьманові – це дозвіл на сформування однієї пішої т.зв. Сердюцької дивізії із добровольців» (близько п'ять тисяч вояків. – *Авт.*) (*Верига, 1998:335*). Обходячи перепони або знаходячи компроміси з німцями, П. Скоропадський розгортав нове військове будівництво з утворення вищих структур українського війська, зокрема артилерії.

Уже 2 – 10 травня 1918 р. було сформовано Раду міністрів на чолі з головою (отаманом) Федором Лизогубом, зокрема й Військове міністерство, яке виконувало головне завдання – організацію української армії. Підбираючи кандидатуру на посаду військового міністра, П. Скоропадський запропонував її відомому артилеристу генералові Василю Кирею, який, щоправда, відмовився. Кандидатура генерала В. Дашкевича-Горбацького викликала спротив німців. Отож, міністром став українець з Чернігівщини, син священика, бойовий генерал, командувач армії в роки Першої світової війни Олександр Рогоза (1858 – 1919).

До складу Міністерства входило Головне Артилерійське Управління (ГАУ), функції якого були подібними до згаданого вже ГАУ російської армії. Його очолив 63-річний генерал-хорунжий Іван Значко-Яворський, уродженець Полтави, вихованець Чугуївського юнкерського училища та Академії Генерального штабу, кавалер Золотої Георгіївської зброї. Під його керівництвом діяли навчальні, технічні та господарські формації артилерійського відомства. Йому

підпорядковувалися відділи: загальний (полковник Гоголь-Яновський), ручної зброї (полковник Вакар), гарматний (полковник Християнович), амуніції і набоїв (полковник С. Лукашевич), хімічний (полковник Володимир Сінклер) (*Монкевич, 1995:67–112*).

У липні 1918 р. ГАУ очолив 44-річний генерал Микола Синєоків, високоосвічений артилерист. Він закінчив Донський кадетський корпус, артучилище і Михайлівську артакадемію, до призначення на посаду був начальником артилерії 1-го Волинського корпусу. 3 жовтня 1918 р. – генерал-значковий (генерал-лейтенант). У березні 1919 р. перейшов до Добрармії Денікіна, згодом перебував в еміграції (помер у 1934 р.) (*Волков, 2002:514*).

Вишколом кадрів займалася Головна Шкільна Управа, якій підпорядковувалися військові школи, училища, кадетські корпуси всіх родів зброї. До її складу, зокрема, входив Навчальний відділ з підвідділом гарматних шкіл, який влітку 1918 р. очолив уже згаданий генерал І. Значко-Яворський. При Головній Шкільній Управі діяла Комісія з утворення військових шкіл в Україні під керівництвом генерала М. Юнаківа. До організаційно-методичної роботи в комісії генерал залучив досвідчених генералів: А. Нілуса, С. Дельвіга, Д. Промтова, О. Попова, В. Кирея. Саме їх зусиллями були створені або відновили навчання кадетські корпуси у Києві, Полтаві, Одесі, Сумах і Миколаєві, Київська юнацька гарматна школа (начальник – Д. Промтов), Одеська юнацька гарматна школа (А. Нілус), Старшинська артилерійська школа в Дарниці під Києвом (О. Попов) та запроєктовано Львівську юнацьку гарматну школу (*Монкевич, 1995:77,78*).

Потужні сухопутні сили армії Української держави слід було укомплектувати командними кадрами. Їх брак відчувався особливо у нижній ланці, що потребувало створення або відродження системи військової освіти, занедбаной в добу Центральної Ради. Саме з цією метою декретом гетьмана від 17 червня 1918 р. при Військовому міністерстві була сформована спеціальна «Комісія по утворенню постійних військових шкіл та Академії України». Її очолив досвідчений генеральний значковий (генерал-лейтенант) Микола Юнаків. Уродженець Чугуєва, син генерала російської армії отримав блискучу освіту: закінчив кадетський корпус, 1-ше Павловське училище, Миколаївську академію Генштабу, служив у елітних частинах, був професором Академії, автором воєнно-історичних праць, а в роки Першої світової війни командував 4-ю армією (*Литвин, Науменко, 2007:217*).

До складу нової комісії увійшли сорок генералів і полковників Генерального штабу, зокрема генерали Сергій Дельвіг, Олександр Остафіїв, Василь Кирей, Дмитро Промов, Іван Значко-Яворський, Варфоломій Євтимович, Всеволод Петрів, Леонтій Родцевич, а також колишні начальники військових училищ і кадетських корпусів Євген Сіماشкевич, Тарас Протазанов, Борис Гернгрос, Михайло Клінгенберг та ін. Вказана комісія діяла спільно з Головною Шкільною Управою, збереженою від часів Центральної Ради (*Кривизюк, 2006:46*).

«Для майбутньої армії слід було утворити відповідні школи, – згадував П. Скоропадський. – Як це не було важко, але ми сподівалися утворити п'ять шкіл. На посаду головного начальника військово-освітньої справи я запросив професора Миколаївської військової академії генерала М. Юнаківа» (*Скоропадський, 1995:179, 180*). Але зусиллями Головної Шкільної Управи та Комісії генерала Юнаківа план гетьмана перевершили: було створено десять Юнацьких шкіл. Зауважимо, що в структурі управи функціонували відділи піхотних, кінних, гарматних та інших шкіл, які творили мережу військових навчальних закладів Сухопутних військ армії Української держави. Зокрема, розгорнув діяльність відділ піших шкіл.

Головна Шкільна Управа, підпорядкована Військовому міністерству у тісній взаємодії із вказаною Комісією генерала М. Юнаківа утворила мережу військових шкіл для підготовки командних кадрів Сухопутних військ армії Української держави. Відділ піших шкіл під керівництвом полковника Генштабу Всеволода Петріва утворив так звані Юнацькі школи: 1-шу Київську ім. Б. Хмельницького (начальник – генерал Йосип Богданович); 2-гу Київську (генерал Олексій Максимів); Полтавську (генерал Микола Анісімов); Одеську (генерал Олександр Кислов); Чугуївську (генерал Тарас Протазанов). Житомирську і Львівську планувалося відкрити згодом. Відділ гарматних шкіл полковника Івана Значко-Яворського опікувався Юнацькими школами: Київською (начальник генерал Дмитро Промтов); Одеською, утвореною на базі заснованого 1914 р. Сергієвського артилерійського училища на чолі з колишнім начальником училища генералом Андрієм Нілусом; Львівською (в проекті). Крім того, Головній Шкільній Управі підпорядковувалися: Єлисаветградська кінна Юнацька школа (полковник О. Петренко); Київська інженерна (генерал Е. Ельснер) (*Скоропадський, 1995:179, 180*).

Усвідомлюючи надзвичайно важливу роль кадетських корпусів у процесі виховання і вишколу майбутніх командирів, П. Скоропадський у своїх спогадах відзначав: «Одним з моїх перших наказів було відновлення кадетських корпусів... Кадетські корпуси я повернув у лоно військового міністерства» (*Скоропадський, 1995:179*). Зазначимо, що одним із перших актів Тимчасового уряду Росії 1917 р. їх передали у підпорядкування Міністерства освіти, що призвело до їх занепаду. Цікаво, що утворені 1938 р. артилерійські спецшколи (всього 16), в яких вихованці навчалися за програмою 8 – 10 класів й скеровувалися в артучилища, теж були спочатку підпорядковані Наркомосу СРСР. Лише 1946 р. вони переведені під юрисдикцію Міністерства оборони, що радикально поліпшило їх матеріально-технічну базу і кадрове забезпечення (*Кім, 6, 7*).

В Українській державі було відновлено функціонування кадетських корпусів як важливої ланки у системі підготовки командних кадрів для Сухопутних військ армії. Зазвичай їх створювали на базі існуючих в Україні навчальних закладів. Відтак, улітку 1918 р. терміново відкрили п'ять кадетських корпусів, на чолі яких здебільшого стали колишні начальники подібних закладів: Київський (генерал Євген Сімашкевич); Полтавський (генерал Микола Антонов); Одеський (генерал Микола Родцевич); Сумський (генерал Андрій Саранчов); Миколаївський (проект).

Кадетські корпуси були повністю укомплектовані офіцерським і викладацьким складом й частково – кадетами вже до кінця 1918 р. (*Скоропадський, 1995:180*). Важливе місце в системі підготовки командних кадрів займала заснована у Києві влітку 1918 р. Інструкторська школа старшин, в якій передбачалося вдосконалювати чи підвищувати кваліфікацію командирів у перспективі – їх використання на вищих посадах Сухопутних військ. Її очолив 42-річний генерал-майор Олексій Максимів, переведений з посади начальника 2-ї Київської Юнацької піхотної школи. На відміну від інших військових навчальних закладів, Інструкторська школа прийняла до пішого куреня та кулеметних, кінних, інженерних сотень і гарматної батареї разом 1300 старшин. 6 серпня 1918 р. школа здійснила перший випуск 283 старшин, які були призначені на командирські посади: у 3-й Херсонський армійський корпус – 55, в 5-й Чернігівський – 58, 6-й Полтавський – 57, 7-й Харківський – 56 і у 8-й Катеринославський – 57 старшин. Після другого випуску Школи 5 вересня у піхотні частини скерували 440 старшин, у кулеметні – 54,

інженерні – 20, гарматні – 52 і в кінноту – 55 старшин (*Монкевич, 1995:78, 79*). Зауважимо, що в цю та інші зразково-інструкторські частини П. Скоропадський зобов'язав прийти офіцерів і понадстрокових унтер-офіцерів російської армії та недавніх юнкерів військових шкіл у віці до 35 років; старшим за віком дозволялося вступати до зразково-інструкторських частин добровільно (*Державний вістник, 1918:1*).

Відповідно до планів гетьмана П. Скоропадського 29 жовтня 1918 р. у Києві відкрито державну Військову академію з трирічним курсом навчання. Її начальником призначено авторитетного військового діяча 48-річного генерала Миколу Юнаківа. На початку листопада 1918 р. оголосили прийом у Юнацькі школи молодих людей до 25 років із середньою освітою або випускників кадетських корпусів та в інші навчальні заклади Української держави. Але цей процес зупинило антигетьманське повстання під керівництвом Директорії УНР.

Згідно з наказом гетьмана П. Скоропадського у травні 1918 р. створено комісію для опрацювання штатів військових частин армії Української держави під головуванням Начальника Генерального штабу генерала О. Сливинського. До її складу ввійшла група досвідчених генералів (С. Дельвіг, В. Сінклер, О. Акерман, Д. Альтфатер, Ф. Колодій), яка розробила організаційну структуру артилерії та штати її частин і підрозділів (*ЦДАВО України, ф. 1074, оп. 2, спр. 7, арк. 37а*). В основу організації артилерії покладено структуру, яка існувала в російській армії, з деякими змінами: враховано досвід світової війни та реальні можливості. Зокрема, артилерія за видами поділялася на польову, гірську і кінну. Найчисленнішою була польова артилерія, яка входила до складу піхотних дивізій і армійських корпусів (84 гарматних полки), яка, у свою чергу, ділилася на легку, важку і мортирну. Залежно від організаційного підпорядкування артилерія поділялася на армійську, корпусну і дивізійну (*Кравчук, 1997:132*). Зауважимо, що пізніше, в 1930-х роках, в арміях з'явилася ще й полкова та батальйонна артилерія.

Координувало цю важливу роботу Управління Головного інспектора артилерії на чолі з генералом-значковим Сергієм Дельвігом, яке підпорядковувалося Начальникові Генерального штабу. Головний інспектор артилерії у тісній співпраці з Управою персонального складу Головного штабу (начальник – військовий старшина, підполковник Микола Удовиченко) насамперед укомплектував свій

апарат управління, командний склад армійської, корпусної і дивізійної артилерії високоосвіченими здібними старшинами і генералами з бойовим досвідом. Зокрема, всі вісім начальників артилерії корпусів були генералами, шестеро з них – М. Синєоків, І. Пашенко, М. Данилович, С. Лукашевич, П. Деревницький, Є. Пашенко – закінчили кадетські корпуси, артучилища, артакадемії, двоє – В. Добровольський та І. Жуків – вищу освіту здобули в Офіцерській артшколі. В роки Першої світової війни на фронті командували гарматними полками, бригадами. Дві третини з них були українцями.

Зокрема, високий фаховий рівень демонстрували брати Іван і Євген Пашенки, перший – начальник артилерії 2-го Подільського корпусу, а другий – 6-го Полтавського. Вони народилися на Полтавщині й походили зі старовинної козацької родини. Військову освіту здобули у Полтавському Петровському кадетському корпусі, Михайлівському артучилищі і Михайлівській артилерійській академії в Петербурзі. В роки Першої світової війни командували гарматними бригадами на Південно-Західному фронті. За бойові заслуги відзначені багатьма нагородами. Генерали були щирими українцями, активно працювали у період формування артилерії своїх корпусів. На жаль, їхня плідна праця обірвалася наприкінці 1918 р. з приходом до влади Директорії, яка повторила помилки Центральної Ради стосовно «старих» кадрів. Генералів змусили покинути службу й згодом емігрувати (*Литвин, Науменко, 2007:153, 154*).

Високоосвіченими, з багатим фронтовим досвідом були всі 24 командири гарматних бригад корпусної і дивізійної артилерії, з них у ранзі генералів – 15, а решта – полковники. Військову освіту в обсязі кадетського корпусу, артилерійського або військового училища та артакадемії мали 15 комбригів, шестеро закінчили Офіцерську артшколу. Таким чином, 21 артилерійський командир мав вищу військову фахову освіту. На посади командирів гарматних полків, запланованих для формування, підібрано й призначено здібних старшин у званні полковник. Серед них було чимало діячів українського руху в російській армії.

Висновки. Отже, на відміну від Центральної Ради гетьману П. Скоропадському попри опір німецької окупаційної влади вдалося від самого початку державотворення взяти курс на створення регулярної боєздатної армії, на засадах плановості, організації зверху відповідно до опрацьованої концепції, структури і штатів. У перші ж місяці до військового будівництва залучено близько 300 генералів і адміралів, офіцерів Генерального штабу колишньої російської армії,

які мали добру військову освіту, фронтовий досвід кількох війн. Завдяки відкриттю кадетських корпусів і військових училищ армія мала можливість поповнювати командирські кадри. Були створені умови для формування артилерійських полків і бригад. Цей процес проходив під керівництвом чіткої системи управління артилерією – від Головного інспекторату артилерії Збройних сил до командирів полків і окремих дивізіонів.

24 липня 1918 р. П. Скоропадський і його уряд ухвалили розроблений Генеральним штабом за участю досвідчених генералів і полковників Генштабу О. Сливинського, О. Галкіна, М. Какуріна, Є. Мішковського, С. Дельвіга, В. Сінклера, М. Юнаківа, В. Петріва генеральний план організації армії Української держави, який доповнено 6 вересня після таємної зустрічі Скоропадського з імператором Вільгельмом II у Берліні. Українська армія мала бути доведена до 300 тис. козаків і складатися з восьми армійських корпусів. У кожному з них мало бути дві піхотні, одна кінна дивізії та три гарматні бригади й окремий гарматний полк. До служби в армії залучалося 175 генералів, близько 45 тис. старшин, зокрема 500 старшин Генерального штабу (*Крип'якевич, Гнатевич, Стефанів, 1992:426*). Тоді ж у Берліні гетьману дозволено перебрати Чорноморський флот і приєднати Крим.

Водночас планувалося до листопада укомплектувати всі частини старшинським і підстаршинським складом, а з 15 листопада здійснити перший призов 85 тис. добровольців. До березня 1919 р. передбачали мобілізувати ще 79 тис. і невдовзі довести чисельність армії до 300 тис. козаків, що гарантувало Українській державі повну безпеку (на ці заходи уряд виділяв 1 млрд 254 млн карбованців) (*Крип'якевич, Гнатевич, Стефанів, 1992:426*). Щодо оснащення зброєю, бойовою технікою та усім необхідним, то проблем майже не було: російські війська Південно-Західного і Румунського фронтів залишили в Україні багато озброєння і військового майна в місцях постійної дислокації.

Таким чином, гетьман П. Скоропадський розгорнув активне військове будівництво, навіть попри несприятливу геополітичну ситуацію. Виступ Директорії проти Гетьманату восени 1918 р. призупинив військову, аграрну та інші реформи, започатковані П. Скоропадським та його урядом. Гетьманські військові реформи частково впровадили опоненти навесні 1919 р. «Ясновельможний пан гетьман всієї України» (офіційний титул П. Скоропадського) емігрував до Німеччини, де він з'явився на світ й дістав на чверть століття життєвий прихисток. Там же і похований наприкінці Другої світової війни.

Використані посилання

- Brucki J. 2000. *Petlurowcy*. Kraków, s. 600.
- Верига В. 1998. *Визвольні змагання в Україні. 1914–1923*. У 2-х томах. Т. 1. Львів, с. 524.
- Волков С. В. 2002. Белое движение. *Энциклопедия гражданской войны*. Санкт-Петербург; Москва, с. 672.
- Державний вістник*. 1918. Київ, 22 жовтень 1918, с. 1.
- Задунайський В. 2003. Вплив козацьких військових традицій на ставлення Збройних сил Української держави гетьмана П. Скоропадського. *Історичні і політичні дослідження*. Донецьк, № 3-4, С. 98–104.
- Кравчук М. 1997. Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України в 1914–1993 рр. Івано-Франківськ, с. 292.
- Кривизюк Л. 2006. Збройні сили України 1917–1920 рр. Вишкіл і виховання. Львів, с. 313.
- Крип'якевич І., Гнатович Б., Стефанів З. 1992. *Історія українського війська*. Львів, с. 702.
- Литвин М., Науменко К., 2007. *Збройні Сили України ХХ ст. Генерали та адмірالی*. Харків; Львів, с. 278.
- Литвин В. 2003. *Україна: доба війн і революцій (1914–1920)*. Київ, с. 413.
- Монкевич Б. 1995. Організація армії Української Держави 1918 р. *Україна в минулому*. К.; Львів, Випуск 7, с. 67–112.
- Науменко К. 2001. *Юність командирів*. Хабаровск; Львов; Москва, с. 112.
- Скоропадський П. 1995. Скоропадський Павло. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. Київ; Філадельфія, с. 443.
- Україна: хроніка ХХ століття. Довідкове видання. Рік 1918. 2005. Київ, с. 402.
- Ульяновський В. 1997. Церква в Українській державі (Доба Гетьманату Павла Скоропадського). Київ, с. 313.
- ЦДАВО України*, ф. 1074, оп. 2, спр. 7, арк. 37а.
- Якимович Б. 1996. *Збройні сили України. Нарис історії*. Львів, с. 359.

REFERENCES

- Brucki J. 2000. *Retlurowcy*. Kraków, s. 600 (pol).
- Veriga V. 1998. *Liberation competition in Ukraine. 1914 – 1923*. In 2 volumes. T. 1. Lviv, p. 524 (ukr).

Volkov S.V. 2002. White Movement. Encyclopedia of Civil War. St. Petersburg; Moscow, p. 672 (ukr).

State Newswire. 1918. Kiev. 22 October 1918. p. 1 (ukr).

Zadunaysky V. 2003. Effect of the Cossack military traditions on the attitude of the Ukrainian Armed Forces Hetman P. Skoropadsky. Historical and political studies. Donetsk, № 3-4, pp. 98 – 104 (ukr).

Kravchuk M. 1997. Legal framework for the construction of the National Armed Forces of Ukraine in 1914 – 1993. Ivano-Frankivsk. p. 292 (ukr).

Kryvyzyuk L., 2006. Armed Forces of Ukraine 1917 – 1920. Education and upbringing. Lviv, p. 313 (ukr).

Krypyakevych I., Gnatovych B., Stefaniv S. 1992. History of the Ukrainian army. Lviv, p. 702 (ukr).

Lytvyn M., Naumenko K. 2007. Armed Forces of Ukraine of the XX century. Generals and Admirals. Kharkiv; Lviv, p. 278 (ukr).

Lytvyn V. 2003. Ukraine: the era of wars and revolutions (1914–1920). Kyiv, p. 413 (ukr).

Monkevych B. 1995. Organization of the Army of the Ukrainian State in 1918 Ukraine in the past. K.; Lviv, Issue 7, pp. 67 – 112 (ukr).

Naumenko K. 2001. Youth of the commanders. Khabarovsk; Lviv; Moscow, p. 112 (rus).

Skoropadskiy P. 1995. Skoropadskiy Pavlo. Memoirs. End of 1917 – December 1918. Kiev; Philadelphia, p. 443 (ukr).

Ukraine: A Chronicle of the Twentieth Century. Reference edition. Year 1918, 2005. Kyiv, p. 402 (ukr).

Ulyanovskyi V. 1997. Church in the Ukrainian state (Date of Hetmanate of Pavlo Skoropadsky). Kyiv, p. 313 (ukr).

TsDAVO of Ukraine, f. 1074, op. 2, sp. 7, arch. 37a (ukr).

Yakymovych B., 1996. Armed Forces of Ukraine. Essay story. Lviv, p. 359 (ukr).

Tkachuk P.

Military reforms of hetman Pavlo Skoropadskiy in the context of processes of state development in Ukraine (April-December 1918)

The military reforms of hetman Pavlo Skoropadskiy in the context of processes of state development in Ukraine have been analyzed. The period is pointed out to be quite significant for developing a national regular force; though, in 1918 there were no chances for force

development because of the German rule and also there was an offer to federate Ukraine with the other parts of non-Soviet Russia, which was supported by Cadet and October government of Ukraine. A political stance of ministers and cadets proved that the recognition of the independence of Ukraine was contextual (except for the head of the government Lyzohub who was an Octobrist) as a required stage for a federate, parliamentary or monarchical Russia.

It is established that Skoropadskyi succeeded in obtaining the permission for developing numerous Ukrainian Forces such as career-oriented corps, divisions which included gun brigades, engineering units with the officer and sergeant personnel and equipment. This stage of the force development was special because there was a planned organization at a high level in accordance with the developed organizational structures.

It was admitted that unlike «The Tsentralna Rada», hetman focused on developing a capable regular army with involving experienced generals, admirals, and senior officers of a former imperial army, who were willing to serve Ukraine. It was proved that though there were a plenty of enlisted generals who were not committed statist, they stayed in the army because it was the way to provide for a family or because of a professional need «to serve».

The Russian system was taken as a base for organizing the land forces of the Ukrainian Army and their kinds of armament, particularly the armament control system which was renewed and implemented starting from the Chief inspecting officers of infantry, artillery and mounted troops to commanders of corps, divisions of brigades and regiments. After coming back from battlefield to the base, 15 gun brigades joined the Ukrainian Army, except for most demobilized soldiers. The Serdiutska dismounted division was organized and Sira dismounted division was entirely preserved. Also, there was restored the function of infantry, artillery and a horse cavalry school and cadet corps. To conclude, thanks to hetman ruling the bases for developing Ukrainian Armed forces were established which in organization, structure, commanders, armament and tactics reached the same level of development as the European armies.

Keywords: Pavlo Skoropadskyi, Ukraine, military reforms, Armed Forces.

ВТРАТА БОЄЗДАТНОСТІ РОСІЙСЬКОГО ВІЙСЬКА У 1917 р. (НА ПРИКЛАДІ 11-ї АРМІЇ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ФРОНТУ)

У статті розглядаються проблеми, пов'язані з втратою боєздатності військових підрозділів російської імператорської армії, які воювали на терені відповідальності командування Південно-Західного фронту. За приклад взято російську 11-ту армію, яка впродовж 1917 р. воювала в складі Південно-Західного фронту на території Волині та Галичини. Досліджуються та аналізуються причини цього явища, насамперед, більшовицька агітація в регулярному війську, створення солдатських комітетів, випадки дезертирства, саботажу наказів командування. Тут важливо вказати, що млявий перебіг війни у 1917 р. та агітація у бойових підрозділах різних політичних сил робили свою справу – армія починала втрачати дисципліну, а відтак і боєздатність.

Ключові слова: Південно-Західний фронт, 11-та армія, Українська Центральна Рада, російське військо, більшовицька агітація.

Постановка проблеми та її актуальність. Затяжний характер, якого набула Перша світова (Велика) війна, змінив ставлення до військового протистояння не лише цивільного населення, яке було обтяжене військовими повинностями, але й військових, здебільшого із солдатського середовища, які по кілька років не були вдома. На зміну патріотичному пориву у 1914 р. прийшло розчарування, поступове усвідомлення безперспективності ведення бойових дій у 1917 р.

Саме 1917 р. став переломним у ставленні особового складу військових підрозділів російської імператорської армії до війни, до військово-політичних обставин, тісно з нею пов'язаних. Східний фронт, який проходив українськими землями через територію Волині й Галичини, після низки бойових операцій у 1916 р. перетворився на лінію розмежування з перманентними бойовими діями, які не мали стратегічного значення як для цієї території, так і для загального стану війни.

Дем'янюк Олександр Йосипович, доктор історичних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи та моніторингу якості освіти Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк.

© Дем'янюк О.Й., 2019

Окрім того, 1917 р. став роком революційних змін на теренах Російської імперії. Ці процеси активізували низку негативних перетворень у військових підрозділах російської армії, що, у свою чергу, призвело до зниження бойової готовності імператорського війська. Наростання більшовицької агітації у військових частинах призвело до радикалізації погляди солдатів, матросів та офіцерів, а, відтак, почастишали випадки дезертирства, саботажу наказів командування, залишення бойових позицій, мародерства тощо. Ці та інші чинники зумовили доцільність наукового опрацювання матеріалів щодо діяльності військових підрозділів російської армії у 1917 р.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Формуючи загальну картину бойових дій під час Першої світової війни на Східному фронті, вітчизняні вчені вивчали окремі військові операції, перебіг бойових дій, військово-політичні події, які відбувалися в цей час та впливали на ситуацію на фронтах. Проте детального дослідження процесів, які відбувалися в окремих військових частинах упродовж нетривалого часу нами не виявлено. Однак на увагу заслуговують праці *Л. Дециньського* про події на Південно-Західному фронті у 1917 р. (1999), *О. Дем'янюка* про військово-політичну ситуацію у військових підрозділах, які дислокувалися на Волині в 1917 р. (2010), *Р. Зінкевича* про збройну боротьбу в арміях Південно-Західного фронту наприкінці 1917 р. (2007, 2008), *А. Науменка* про ситуацію в арміях Південно-Західного фронту (2009).

Мета та завдання дослідження. З огляду на стан наукової розробки пропонованої проблеми, розглянемо ключові причини втрати боєздатності російського імператорського війська, зокрема частин 11-ї армії Південно-Західного фронту, з'ясуємо ступінь поширення в підрозділах армії дезертирства, мародерства, росту рівня злочинності, порушень вимог військових статутів.

Виклад основного матеріалу дослідження. До складу Південно-Західного фронту, про який буде йти мова в статті, у 1917 р. входили: 7-ма, 8-ма, 9-та, 11-та Осібна армії, а також короткий час (липень – вересень 1917 р.) 1-ша армія. На початок 1917 р. командувачем 11-ї армії був генерал від інфантерії Д. Баланін.

Наприкінці 1916 – на початку 1917 рр. зафіксовано поширення невдоволення серед солдатів російської армії. Війна, яка за планами російського уряду повинна була бути нетривалою та переможною, затягувалася. Солдати-селяни, відірвані від господарства та землі, починали тяготитися війною. Зменшилася мотивація до захисту

держави, звузилося ідеологічне підґрунтя «війни до переможного кінця», зросла соціалізація і більшовизація армії. Вже на початку 1917 р. в арміях Південно-Західного фронту налічувалося 32 більшовицькі групи і 3 військові організації.

З огляду на ситуацію, яка склалася у розташуванні Південно-Західного фронту, командування доповідало в ставку Верховного головнокомандувача: «Основна маса мобілізованих перебуває під впливом більшовиків» (*Акимов, 1997:90*).

У період кількомісячного зимово-весняного «сидіння» серед солдатів з'явилися агітатори і, користуючись певним затишшям на фронті, проводили пропаганду соціалістичних ідей соціально-економічного характеру, які попадали на податливий ґрунт. На фоні соціальної руйнації почали розквітати правопорушення та злочинність. Почастішали випадки зловживання службовим становищем, підробки документів, спекуляції, ошуканства; різко зросла кількість крадіжок і грабунків. Із щоденника начальника 4-ї Фінляндської стрілецької дивізії (II армійський корпус 11-ї армії) генерал-лейтенанта В. Сєлівачова дізнаємося про падіння бойового духу навесні 1917 р. й серед офіцерів. Так, молодший офіцер, який збирався йти в розвідку, заговорив з розвідником і сказав, що «війна не закінчиться на нашу користь, але як би вона не закінчилася, а я після війни зніму мундир та виїду в Німеччину» (*Сєлівачев, 1925:121*).

Крім того, у прифронтовій зоні розпочало ширитися дезертирство. Російське командування для боротьби з дезертирством змушене запровадити особливий режим у Рівному, Жмеринці, Підволочиську, Новоселиці, Проскурові, Бердичеві, Житомирі (*Бернадський, 1999:15*).

Доволі млявий перебіг війни на Східному фронті, який був притаманий фактично для всього 1917 р., та агітація у військах різних політичних сил робили свою справу. Армія поступово починала втрачати дисципліну, а відтак і боєздатність. 24 квітня 1917 р. командувач 11-ю армією генерал-лейтенант А. Гутор доповідав головнокомандувачу Південно-Західним фронтом генералу від кавалерії О. Брусилову: «Визнаю очевидну необхідність самої енергійної боротьби з ситуацією, яка склалася у війську, щоб не довести його до повного розпаду та повної втрати ним боєздатності» (*Гутор, 1968:73*). Це, у свою чергу, радикально впливало на зміни у прифронтових повітах як з російського, так і з австро-німецького боку.

У військових підрозділах ворогуючих сторін поширювалися листівки антивоєнного та антидержавного змісту. Противники обмінювалися пропагандистськими акціями в чужих окопах. Так, німецьке командування Східного фронту поширювало в російських окопах листівки, де йшлося про те, що «російські солдати є жертвами британських підбурювачів» і висловлювалась готовність вести переговори не з офіційним Петербургом, хто б там не був при владі, а з будь-яким російським воєначальником (*Gilbert, 1994:318,319*). Австрійці, за твердженням командувача 11-ю армією генерал-лейтенанта А. Гутора, «...наполегливо працюючи над розпадом нашої (російської – О. Д.) армії, не вбереглися й самі від зарази розпаду й на цей момент не можуть вповні назвати свою армію боєздатною. Принаймні, те, що спостерігається в австрійських частинах перед фронтом армії, по характеру наближається до стану нашого війська» (*Гутор, 1968:73*).

Під час осінньо-зимового періоду 1916 – 1917 рр. серед особового складу армій Південно-Західного фронту починає ширитися агітаційна робота російської соціал-демократичної робітничої партії. Обидві її гілки – більшовики та меншовики – боролися за вплив на солдатське середовище. Позиція більшовиків для більшості солдатів російської армії була ближчою. Завдяки пропаганді та агітації вони збільшували соціальне підґрунтя для своїх ідей серед армій Південно-Західного фронту.

Уже до лютого 1917 р. на Південно-Західному фронті працювали окремі більшовицькі агітатори, які після Лютневої буржуазної революції в Росії почали діяти в армії відкрито, подекуди своїми вчинками загрожуючи боєздатності російського війська. Сильними позиції більшовиків були й в 11-й армії. У телефонограмі Верховному головнокомандувачу командувач Південно-Західного фронту генерал від кавалерії О. Брусилів, характеризуючи вплив більшовиків на солдатські маси, зазначав, що «на темну масу їхній вплив поза сумнівом продовжує бути шкідливим і боротьба з ним важка» (*Гончаров, 2010:208*). Очевидно, що такі намагання більшовиків призводили до збільшення кількості антистатутних виступів, непокори командуванню, саботуванні команд, дезертирства, братання. Під час відвідування військовим міністром Росії А. Керенським частин 11-ї армії йому нерідко доводилося вступати в полеміку з солдатами. Про один такий епізод, що стався наприкінці червня 1917 р., згадував начальник штабу 11-ї армії генерал-майор Б. Геруа:

«Міністр вийшов з автомобіля-трибуни та запропонував солдатам розповісти йому про свої потреби. Стрій, і без того мало на нього схожий, перетворився в звичайний натовп. Керенського тісно обступила купка солдатів. Один із них, сміливий та розв'язний, миттєво розпочав викладати свої «тріади». Вони зводилися до того, що «ми свою справу зробили» і що необхідно частини на передовій змінити й відвести в тил» (*Геруа, 1970:195*).

Гасла, навіювані більшовицькими агітаторами, опановували солдатські маси та перекочували у свідомість місцевого населення. Простий люд «легко й довірливо йшов за комуністичними гаслами, які він добре розумів, а гасла національні були йому аж надто мало знані» (*Огієнко, 1968:5*).

Альтернативою до поширення більшовицької пропаганди в російському війську та створення рад солдатських депутатів став український рух. Уже в березні 1917 р. в армії почали організовуватися українські ротні громади. В них групувалися солдати-земляки з різних повітів України. З'явилися українські військові ради та комітети. Їх діяльність була скерована на піднесення національної самосвідомості солдатів-українців. У підрозділах Південно-Західного фронту створювалися різноманітні військові гуртки, клуби, ради та інші організації. Так, уже в квітні 1917 р. вони були організовані у XXIV армійському корпусі 11-ї армії, в 155-й Піхотній дивізії 11-ї армії, в гарнізонах Тернополя, Рівного, Житомира (*Нова Рада, 1917*).

Комісар 11-ї армії А. Чекотило, повідомляючи військового міністра Тимчасового уряду Росії генерал-майора А. Верховського про складну морально-етичну ситуацію в армії, зазначав, що він звертався за допомогою до Української Центральної Ради, позаяк «4-та дивізія входить до складу українізованого VI корпусу, чому голос Центральної ради буде особливо вагомим» (*Исторический архив, 1957:49*).

Однак навесні 1917 р. цей рух ще не набув масовості та не міг виступати структурованою ідеологічною одиницею. Українські політичні партії відносилися до українського військового руху, як зрештою, і до українських військових формувань з пересторогою та нерозумінням їх важливості для поточного історико-політичного моменту.

Поряд із тим слід зазначити, що серед солдатського середовища військових частин більшовицька пропаганда та її соціальні гасла знаходили щораз більше прихильників. Уже від весни 1917 р. на

фронті 11-ї армії поширюється братання з солдатами ворожих армій. 13 квітня 1917 р. командувач 11-ю армією генерал-лейтенант А. Гутор рекомендував командирам корпусів низку заходів задля припинення братання на фронті: «Останнім часом повсюдно помітне посилення братання з ворогом й мовчазна, ніби за взаємною згодою, домовленість не стріляти. В чергове наполягаю на використанні у викоріненні цього зла всіх можливих заходів, причому кращим засобом вважаю періодичні обстріли легкої артилерії» (*Гапоненко, 1958:497*). А вже 24 квітня, доповідаючи головнокомандувачу Південно-Західним фронтом генералу від кавалерії О. Брусилову, генерал-лейтенант А. Гутор змушений був констатувати, що «спроби артилерії припинити братання зустрічаються піхотою з величезною злобою, аж до загрози жорсткої розправи з батареями, які ведуть обстріл» (*Гутор, 1968:67*).

Єфрейтор команди розвідників 35-ї піхотної дивізії 11-ї армії Я. Кальницький згадував, що в травні 1917 р. «після братання в наших солдат з'являлися шоколад, змішана з цукром австрійська кава, ром, галети, інколи – жовті важкі черевики або сірі обмотки. Значно рідше з'являлися фотокартки, де було зображено російських та австрійських солдатів разом. В австрійських шанцях після братання насолоджувалися російським житнім хлібом, міцним цукром та примірювали складні папахи. Начальство багато сварилося через братання, і дійшло до того, що було виведено частини з перших ліній, а нас, розвідників, змусили і вдень нести охорону укріплень» (*Кальницький, 1964:28*).

У повідомленні про настрої в солдатському середовищі 11-ї та інших армій Південно-Західного фронту восени 1917 р. зазначалося, що «значними групами більшовицька течія шириться, загалом настій тривожно-вичікувальний, наповнений невизначеністю й непослідовністю. Склалося ідейне визнання більшовизму і, як наслідок, його застосування – братання» (*РГВИА, ф. 2003, оп. 4, д. 27, л. 267*). Голова армійського комітету 11-ї армії прапорщик Н. Криленко в брошурі «Чому побігла російська революційна армія» констатував: «І відмова від наступу, і братання були значними показниками революційної енергії та революційної готовності народних мас до боротьби з війною, які необхідно було використати й скерувати» (*Крыленко, 1917:22*). Проти братання виступали й російські періодичні видання, які «на чолі з «Русским словом» виступили проти братання, називаючи його ганьбою та зрадою» (*Кальницький, 1964:29*).

Поступово зміна суспільно-політичної ситуації всередині воюючих сторін та перенесення внутрішньодержавних настроїв на переду призвели до змін у бойових підрозділах. Ці зміни не завжди носили демократичний характер, деколи підриваючи боєздатність військових підрозділів та перешкоджаючи виконанню тактичних завдань. Про стан справ 11-ї армії повідомлялося: «Ще до прийняття закону про виборність командного складу, деякі частини започаткували в себе це право раніше його офіційної санкції. Так, комітет летючого пункту 3-ї гвардійської дивізії, відсторонив начальника і заволодів усім майном; комітет санітарного потяга змістив старшого лікаря, завідуючого господарством і сестер милосердя і вибрав нових осіб (11-та армія)» (*Гончаров, 2010:360*).

На початку грудня 1917 р. з частин 11-ї армії надходили ще сумніші новини. Виконувач обов'язків начальника військово-політичного відділу уповноваженого начальника штаба верховного головнокомандувача А. Сорочан доповідав, що «солдатами 22-го стрілецького полку вбито начдива 6-ї Сибірської дивізії Петрова та арештовано начальника штабу дивізії Колецького» (*Гончаров, 2010:470*).

Втручання в командування військовими частинами в бойових умовах та дискредитація генералітету перед особовим складом розкладали дисципліну та ширили анархію у військах: «Трагізм вищого командного складу полягає ще й в тому, що замість того, аби віддані обов'язку частини виступали проти ворога, він повинен їх скеровувати для втихомирювання охоплених заколотом полків і цілих дивізій в тилу й для припинення мародерства та грабунку» (*Красный архив, 1933:97*).

Командувач 11-ї армії генерал-лейтенант А. Гутор доповідав головнокомандувачу Південно-Західного фронту генералу від кавалерії А. Брусилу: «Дисципліна у війську впала до межі. Нової, свідомої дисципліни ще не створено. Це служить приводом до виникнення різноманітних інцидентів. Спостерігалися випадки відмови частин виходити на заняття, на роботи; було два випадки відмови від виступу на позиції» (*Гутор, 1968:68*).

У липні 1917 р. генерал від інфантерії П. Балусев, прийнявши командування над 11-ю армією, змушений був констатувати: «Ознайомившись з настроєм військ, я вжахнувся від цієї ганьби і загибелі, які загрожують Росії та революції. Багато частин перетворилося на ненавчені, недисципліновані озброєні ватаги, які не

тільки протидіють ворогу, але почасти розбігаються від одного лише натяку на його присутність» (*Красный архив, 1933:98*).

Почастішали відмови солдатів регулярної російської армії виконувати військову присягу, вести бойові дії, зміцнювати оборонні рубежі. 12 липня 1917 р. солдати 8-го Туркестанського стрілецького полку відмовилися брати участь у наступі на Ковель. Солдати 501-го стрілецького полку, який розташовувався в Луцьку, відмовилися виступати на бойові позиції.

На початку липня 1917 р. солдати лейб-гвардійського Гренадерського полку відмовилися виступати на позиції. Полковник Громико повідомляв, що «довелося застосувати збройну силу й змусити полк задати організаторів, які в числі декількох офіцерів та близько 130 солдатів арештовані й передані суду. Полк не розформувався, але наступати відмовився й був відведений в тил для оздоровлення» (*Красный архив, 1933:94*).

На прифронтових територіях почали діяльність ради солдатських депутатів та солдатські комітети. Петроградська рада робітничих і солдатських депутатів наказом № 1 закріпила існування уже діючих комітетів і зобов'язала створити там, де їх ще не було. Зазначеним наказом солдатські комітети наділялися повною політичною владою на місцях та зосереджували у своїх руках всі основні функції командування. Відмінялося титулування офіцерів, солдати зрівнювалися в правах з усіма громадянами країни (*Гапоненко, 1957:190*). Повідомляючи про ситуацію в частинах 11-ї армії, характеризується деструктивна роль комітетів різних рівнів. Зокрема, комітет частин штабу 11-ї армії прийняв рішення «реквізувати особистих офіцерських коней, обшукувати офіцерів, що від'їжджають з частин і відбирати в них зброю, перевести офіцерів на гуртожиток» (*Гончаров, 2010:361*).

Щоб якимось чином контролювати створення та діяльність солдатських комітетів, ставка «Тимчасовим положенням по організації чинів діючої армії і флоту» визначила місцем створення комітетів роти, полки, дивізії, корпуси, армії, штаби фронтів. До літа 1917 р. на Південно-Західному фронті до складу комітетів різних рівнів входило більше 75 тис. солдатів.

На комітети покладалися дисциплінарні, господарські та освітні функції, зв'язки з політичним партіями, агітаційно-ораторська робота у військах, розповсюдження літератури (*Дециньський, 1999:14*). Так, 30 червня 1917 р. армійський комітет 11-ї армії у присутності

представників корпусних, дивізійних та фронтового комітетів, обговоривши ситуацію в армії, констатував, що «теперішня ситуація в тилу і на фронті, яскраво проявилася після останнього наступу, далі продовжуватися не може та загрожує повним провалом усіх завоювань революції» (Гончаров, 2010:233).

Командарм 11-ї армії генерал-лейтенант А. Гутор заявляв, що «майже всі резолюції військових частин і заяви делегатів частин в армійському комітеті сходяться в одному – відчувається надзвичайна перевага війною, тотальне бажання якнайшвидшого укладення миру, причому самі делегати заявляють, що вони не виражають того настрою, який в цьому відношенні фактично існує в їхніх виборців» (Гутор, 1968:67).

Окрім комітетів, іншими виборними колегіальними організаціями у військах Південно-Західного фронту були: військові секції Рад робітничих і солдатських депутатів, військові солдатські організації та організації змішаного типу (офіцерсько-солдатські, солдатсько-робітничі) (Зінкевич, 1992:19).

15 квітня 1917 р. в Кременці зібралися делегати 11-ї армії для обрання армійського комітету. Його головою було обрано більшовика прапорщика М. Криленка, який відразу почав піднімати питання припинення війни, зменшення ролі офіцерів, саботування рішення Тимчасового уряду та Української Центральної Ради. Згодом головою армійського комітету 11-ї армії став солдат Піпик, представник партії меншовиків. Комітет поділявся на фракцію більшовиків та блок фракцій соціалістів-революціонерів, меншовиків-оборонців, меншовиків-інтернаціоналістів і безпартійних. Про силу більшовицьких позицій в 11-й армії свідчить факт обрання на Всеросійський з'їзд рад робітничих і солдатських депутатів трьох більшовиків та п'ятох представників блоку інших партій (Дем'янюк, 2010:81).

На фоні занепаду бойового духу в частинах російського війська почастішали селянсько-солдатські грабунки та знищення поміщицького майна, яке зводилося до витіснення землевласників та захоплення чи поділу їх земель між селянами. Випадки вигнання з садіб місцевих поміщиків, а подекуди і їх фізичне знищення стали доволі поширеною практикою у прифронтовій смузі восени 1917 р.

29 листопада 1917 р. жителі с. Ільковець Кременецького повіту разом з солдатами Казанського полку VI армійського корпусу 11-ї армії пограбували, понищили майно та частково зруйнували економію Острозького повітового лікаря Прушинського (ДАВО, ф. 49,

оп. 1, спр. 107, арк. 6). У селах Дмитрівка, Воронівці, Козачки Святе-
нької волості Кременецького повіту за сприяння розквартированого
в цих селах вищезгаданого 64-го Казанського полку розгромили
поміщицькі маєтки (ДАТО, ф. 241, оп. 1, спр. 2, арк. 68).

27 вересня 1917 р. в м. Острог, де дислокувалися управління
XXXIII запасної бригади та 266-й запасний полк, розпочався пог-
ром, що супроводжувався пожежею. Погром, що був розпочатий
солдатами маршових рот Сибірського запасного полку, не вдалося
зупинити власними силами. Під вечір, коли в місто увійшло чотири
ескадрони улан з двома кулеметами, грабунки припинилися, «однак
тисячі солдат з награбованим майном розсіялися навколишньою
місцевістю. Декілька сотень таких зібралося на станції Кривин і
навіть вимагали потяг» (Гончаров, 2010:380, 381).

Подекуди до грабунків та погромів солдатів провокували самі
селяни. Вони, грабуючи панські маєтки, нерідко заохочували сол-
датів військових частин, що дислокувалися поруч, до захоплення
хліба, худоби, коштовностей та іншого майна поміщиків. Вони ж
показували солдатам, де знаходиться майно місцевих панів, а потім
його за безцінь купували у цих самих солдатів.

Окремі військовослужбовці свідомо йшли на грабунки і погроми,
вважаючи, що таким чином вони повертають собі ту частину мате-
ріальних благ, якої вони недоотримали з вини влади. З іншого боку,
солдатсько-селянські погроми влаштовувалися під впливом більшо-
вицької агітації, в ім'я встановлення соціальної справедливості.

Протягом листопада 1917 р. військово-революційні комітети
(ВРК) створювалися в більшості підрозділів 11-ї армії, в гарнізонах
і населених пунктів повітового-волосного рівнів. З'явилися вони в
Луцьку, Ізяславі, Дубні, Староконстантинові, Новограді-Волинську,
Рівному, Коростені, Олевську та в інших населених пунктах.

Так, 2 листопада ВРК був обраний в V армійському корпусі 11-ї
армії. 9 листопада почав працювати ВРК V Сибірського корпусу
11-ї армії. На зборах представників корпусів 11-ї армії, які відбу-
лися 10 листопада в Староконстантинові, було прийнято рішення
про утворення ревкому 11-ї армії, до якого перейшла реальна влада
в армії (Дециньський, 1977:120). Військово-революційні комітети
також створено в XXII армійському корпусі та 50-й Сибірській
піхотній дивізії 11-ї армії.

У листопаді 1918 р. з ініціативи ревкому 11-ї армії було розпо-
чато переговори з німецьким командуванням тих військ, які базу-
валися по той бік від лінії фронту. Спочатку обумовлено про

припинення воєнних дій в коридорі по лінії Берестечко – Волочиськ. 24 листопада 1917 р. командування Південно-Західного фронту досягло домовленості про припинення бойових дій на всьому фронті від Пінська до Могилева-Подільського (*Дециньський, 1977:121*).

Іншою ініціативою ревкомів стали перевибори командного складу всіх частин російської армії. Щодо військових підрозділів, які перебували в той час на території Волинської губернії, то, незважаючи на протести головнокомандувача Південно-Західного фронту, вони пройшли в період з 12 листопада по 16 грудня 1917 р.

За визначеною декретом Ради Народних Комісарів процедурою командири (включно з полковим) обиралися загальним голосуванням відповідних частин: відділень, взводів, рот, команд, ескадронів, батарей, дивізіонів, полків. Командири вище полкового обиралися з'їздами або нарадами при відповідних комітетах. У ході виборів командармом 11-ї армії став капітан Є. Бабін (*Кичий, 1986:71*).

До кінця 1917 р. ситуація в бойових підрозділах армії лише ускладнювалася. III з'їзд 11-ї армії, який відбувся в Кременці 3–5 грудня, це підтвердив. Під час його роботи дискусійними були політичні погляди більшовицької та есерівської партій. Так само прийнято рішення про демократизацію армії, запровадження виборності начальників, командирів та комісарів.

Висновки. Процес розпаду російського імператорського війська й, зокрема, частин 11-ї армії відображений у зведених відомостях про ситуацію в армії: «Головними мотивами, що визначають настрої солдатських мас, залишаються нестримне бажання миру, стихійне устремління в тил, бажання прийти до будь-якого розв'язку. Окрім цього, недостатньо амуніції та продовольства, відсутні будь-які заняття, через непотрібність та марнотратність їх, на думку солдат, напередодні миру, негативно впливають на настрої і приводять до розчарування» (*Гончаров, 2010:358*). Таким чином, опрацьовані документи періоду Першої світової війни дозволяють стверджувати, що впродовж 1917 р. російська імператорська армія поступово занепадала морально, технічно, духовно, професійно, падав бойовий дух. На прикладі 11-ї армії спостерігаємо, що для цього часу характерними рисами армійського життя були: втрата боєздатності, поширення анархії, дезертирства, кримінальних злочинів, відмова виступати на бойові позиції, братання. Усе це відбувалося на фоні зростання більшовицької агітації у війську, створенні в армії комітетів різних рівнів.

Використані посилання

- Gilbert M. 1994. *The First World War*. London, p. 544.
- Акимов Ф. И. 1997. Большевики Украины в борьбе за солдатские массы Юго-Западного фронта. *Военно-исторический журнал*. № 2, с. 84–90.
- Бернадський Б. В. 1999. *Волинь у роки Першої світової війни: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України»*. Львів, с. 20.
- Большевизация фронта в предъюльские дни 1917 г. Красный архив*. 1933. Т. 3, с. 97–98.
- Галин В.В. 2004. *Война и революция*. М.: Алгоритм, с. 592.
- Гапоненко Л. С. ред. 1957. *Революционное движение в России после свержения самодержавия. Документы и материалы*. М.: Изд-во АН СССР, с. 486.
- Гапоненко Л. С. ред. 1958. *Революционное движение в России в апреле 1917 г. Апрельский кризис: документы и материалы*. М.: Изд-во АН СССР, с. 936.
- Геруа, Б. В. 1970. *Воспоминания о моей жизни: в 2-х т.* Париж: Танаис. Т. 2, с. 244.
- Гончаров В. Л. 2010. *1917. Разложение армии*. М.: Вече, с. 496.
- Дем'янюк О. Й. 2010. Військово-політична ситуація на Волині восени 1917 р. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка», Держава та армія*, № 670, с. 80–88.
- Державний архів Волинської області (ДАВО)*, ф. 49, оп. 1, спр. 107.
- Державний архів Тернопільської області (ДАТО)*, ф. 241, оп. 1, спр. 2.
- Дещинський Л. Є. 1977. *Великий Жовтень на Волині*. Львів: Вища школа, с.183.
- Дещинський Л. Є. 1999. Із історії боротьби УНР проти більшовицької агресії (грудень 1917 – січень 1918 рр.): уроки і сучасність. *Вісник державного університету «Львівська політехніка», Держава та армія*, № 377, с. 3–10.
- Зінкевич Л. В. 1992. Політичне становище у військах Південно-Західного фронту після Лютневої революції (лютий-травень 1917 р.). *Вісник державного університету «Львівська політехніка», Держава та армія*, № 268, с. 18–23.

Зінкевич Р. Д. 2007. Процес українізації армії та тилових гарнізонів Південно-Західного та Румунського фронтів у березні-листопаді 1917 р. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка», Держава та армія*, № 584, с. 64–70.

Зінкевич Р. Д. 2008. Політична конфронтація та збройна боротьба в арміях Південно-Західного та Румунського фронтів після приходу більшовиків до влади (кінець 1917 – початок 1919 рр.). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка», Держава та армія*, № 634, с. 36–42.

Из дневника ген. В. И. Селивачева. Красный архив. 1925. Т. 2, с. 118–124.

Из рапорта командующего 11-й армией генерал-лейтенанта А.Е. Гутора главнокомандующему армиями Юго-Западного фронта генералу Брусилову от 24 апреля 1917 года. В: *Революционное движение в русской армии, 27 февраля – 24 октября 1917 года: сборник документов. 1968. М.: Наука, с. 71–73.*

Кальницкий Я. И. 1964. *От Февраля к Октябрю: воспоминания фронтовика*. Харьков: Государственное издательство Украины, с. 156.

Кичий И. В. 1986. *Борьба за власть Советов на Правобережной Украине*. Львов: Вища школа, с. 152.

Крыленко Н. В. 1917. *Почему побежала русская революционная армия*. Пг.: б. и., с. 32.

Науменко А. 2009. До історії бойових дій на Волині під час Першої світової війни. Минуле і сучасне Волині та Полісся. *Науковий збірник: Сторінки воєнної історії краю*, Вип. 30: Мат-ли XXX Всеукр. наук.-практ. істор.-краєзн. конф. Луцьк: МП «Пульс», с. 160–164.

Нова Рада. 1917. 18, 30 квітень 1917.

О положении армии накануне Октября: (донесения комиссаров Временного правительства и командиров воинских частей действующей армии). *Исторический архив. 1957, № 6, с. 48-49.*

Огієнко І. 1968. *Рятування України. На тяжкій службі своєму народові*. Вінніпег: Вид. Товариства «Волинь», с. 96.

Российский государственный военно-исторический архив, Москва, ф. 2003, оп. 4, д. 27.

References

- Gilbert M. 1994. The First World War. London, p. 544 (eng).
- Akimov F. I. 1997. Bolsheviks of Ukraine in the struggle for the soldiers' masses of the South-Western Front. Military history magazine. № 2, p. 84–90 (rus).
- Bernadsky B.V. 1999. Volyn during the First World War: the author's abstract of dissertation work for the degree of historical sciences candidate: specialty. 07.00.01 «History of Ukraine». Lviv, p. 20 (ukr).
- Bolshevization of the front in the pre-July days of 1917. Red Archive. 1933. T. 3, p. 97-98 (rus).
- Galim V.V. 2004. War and Revolution. M.: Algoritm, p.592 (rus).
- Gaponenko L.S. ed. 1957. The revolutionary movement in Russia after the overthrow of the autocracy. Documents and materials. M.: Publishing House of the Academy of Sciences of the USSR, p. 486 (rus).
- Gaponenko L.S. ed. 1958. Revolutionary movement in Russia in April 1917. April crisis: documents and materials. M.: Publishing House of the Academy of Sciences of the USSR, p. 936 (rus).
- Gerua B.V. 1970. Memories of my life: in 2 volumes. Paris: Tanais. V. 2, p. 244 (rus).
- Goncharov V.L. 2010. 1917. Decomposition of the army. M.: Veche, p. 496 (rus).
- Demyanyuk O. Y. 2010. Military-political situation in Volyn in autumn 1917. Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic", State and Army, No. 670, pp. 80-88 (ukr).
- State Archive of Volyn Region (SAVR), f. 49, op. 1, sp. 107 (ukr).
- State Archive of Ternopil Region (SATR), f. 241 op. 1, sp. 2 (ukr).
- Deshchinsky L.E. 1977. Great October in Volyn. Lviv: Higher school, p.183 (ukr).
- Deshchinsky L.E. 1999. From the history of the UNR struggle against the Bolshevik aggression (December 1917-January 1918): lessons and modern times. Bulletin of the State University "Lviv Polytechnic", State and Army, No. 377, p. 3–10 (ukr).
- Zinkevich L.V. 1992. Political situation in the troops of the Southwest Front after the February Revolution (February-May 1917). Bulletin of the State University "Lviv Polytechnic", State and Army, № 268, p. 18–23 (ukr).

Zinkevich R.D. 2007. The process of Ukrainianization of the army and the rear garrisons of the Southwestern and Romanian fronts in March-November 1917. Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic", State and Army, No. 584, p. 64-70 (ukr).

Zinkevich R.D. 2008. Political confrontation and armed struggle in the armies of the Southwestern and Romanian fronts after the Bolsheviks came to power (end of 1917 - early 1919). Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic", State and Army, No. 634, p. 36-42 (ukr).

From the diary of the gen. V.I. Selivachev. Red archive. 1925. T. 2, p. 118-124 (rus).

From the report of the 11th Army commander Lieutenant-General A.E. Gutor to the commander-in-chief of the South-Western Front Amies General Brusilov, dated 24 April 1917. In: The revolutionary movement in the Russian army, 27 February – 24 October 1917: a documents collection. 1968. M.: Science, p. 71-73 (rus).

Kalnitskiy Ya. I. 1964. From February to October: memories of a front-line soldier. Kharkiv: State Publishing House of Ukraine, p. 156 (rus).

Kichiy I.V. 1986. The Struggle for the Power of the Soviets in Right-Bank Ukraine. Lviv: High school, p. 152 (rus).

Krylenko N.V. 1917. Why did Russian Revolutionary Army run? PG: b.i., p. 32 (rus).

Naumenko A. 2009. The history of fighting in Volhynia during the First World War. Past and present of Volyn and Polissya. Scientific Collection: Pages of the Military History of the Region, Issue 30: Material of XXX Allukr. sci. pract. historic province. conf. Lutsk: MP "Pulse", p. 160-164 (ukr).

New Council. 1917, 18, 30 April 1917 (ukr).

On the situation of the army on the eve of October: (reports of the commissar of the Provisional Government and the commanders of military units of the active army). Historical archive. 1957, No. 6, p. 48-49 (rus).

Ogienko I. 1968. Rescue of Ukraine. On a hard service to our people. Winnipeg: View. Volyn Society, p. 96 (ukr).

Russian State Military-Historical Archive, Moscow, f. 2003, op. 4, d. 27 (rus).

Demianiuk O.

**LOSS OF COMBAT CAPABILITY OF THE RUSSIAN ARMY
IN 1917 (VIA EXAMPLE OF THE 11th ARMY OF THE
SOUTHERN-WESTERN FRONT)**

Forming a general picture of the combat actions during the World War First (the Great War) on the Eastern Front, domestic scientists studied separate military operations, the course of hostilities, military-political events that took place at that time and influenced the situation on the fronts.

Instead of this, the article deals with the problems associated with the loss of combat capability of those military units of the Russian army which were fighting in the South-Western Front (via example of the Russian 11th army).

The protracted nature of the World War First changed the attitude to the military confrontation not only of the civilian population, which was burdened with military duties, but also of the military officers (mostly of the soldiers). In 1914, instead of a patriotic enthusiasm, disappointment and gradual awareness of the worthlessness of 1917's combatting came.

The revolutionary processes of 1917 intensified a number of negative changes in the military units of the Russian army, what, in its turn, led to a decrease in the combat readiness of the imperial troops. The rise of Bolshevik agitation in military units led to the radicalization of the views of soldiers, sailors and officers, and, as a result of this, cases of desertion, sabotage of command orders, abandonment of martial law, looting and similar actions became more frequent. These and other factors led to the necessity of scientific research on the materials related to the activities of the military units of the Russian army in 1917.

We note that the sluggish course of the war in 1917 and agitation in the combat units of various political forces did their job – the army began to lose discipline and, hence, its combat capability. The revolutionary mood captured by the army, including by the 11th army, led to the collapse of the Eastern Front and further conclusion of the truce.

Keywords: Southern-Eastern front, 11th army, Ukrainian Central Council, Russian troops, Bolshevik's agitation.

УДК 930.1(73): (327.5/.8:470+571)](042.2) «1945/1948»

BESPEKA V.YU.

<https://orcid.org/0000-0001-6934-1610>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.31.2019.140-149>

ORIGIN OF AMERICAN EARLY PROPAGANDA APPARATUS «COLD WAR» (1945-1948)

The main focus of this study was to identify the main stages of the American propaganda apparatus formation and development at the beginning of the Cold War. In this case, the historiographic works of contemporary American scholars had been analyzed and compared, concerning the activities of the President H. Truman administration on the transformation of existing and the creation of state propaganda new bodies. On the basis of the CIA 's open archival materials, was made an attempt to highlight the main steps taken by the US government to form a legal framework for confronting Soviet information and psychological activities outside the United States.

Keywords: propaganda apparatus, Cold War, USA, USSR, information and psychological confrontation.

Problem statement. Analyzing the events in the international arena at the beginning of the 21st century, the manifestations of confrontation between the United States and the Russian Federation are observed. Contemporary political scholars together with military experts consider them as features of the «new Cold War». Studies related to a preliminary phenomenon such as an antagonism is relevant to the present times. In conditions of current confrontations between major players in the international arena can contribute to formation of the national security of Ukraine. «Hybrid» nature of modern wars and conflicts prompts exceptionally significant research and analysis of counteraction to propaganda.

The urgency of the problem lies in the fact that there are no fundamental researches based on the American experience of countering Soviet propaganda during the Cold War in Ukraine. On the other hand, domestic historiography (as in other post-Soviet countries) is full of publications from the Soviet period, which objectively do not

Безпека Вадим Юрійович, ад'юнкт Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Безпека В.Ю., 2019

cover the events studied, but often mislead about the real state of affairs. An important role in this matter is played by the formation and activities of the USA propaganda special services, especially during the presidency of H. Truman.

Research analysis. There are some foreign studies devoted to analyzing the activities of the administration of President Truman at the beginning of the Cold War. Separately, I would like to highlight the study «The Rhetorical Presidency, Propaganda, and the Cold War, 1945-1955» where the historian Shawn J. Parry-Giles focused on how the Truman and Eisenhower administrations strengthened the power of the rhetorical presidency through the institutionalization of a government propaganda program in peacetime. Based on newly declassified archives and more than 100 interviews with veterans of public diplomacy, from the Truman administration to the fall of the Berlin Wall, another American scientist Nicholas J. Cull in his work «The Cold War and the United States Information Agency: American Propaganda and Public Diplomacy, 1945-1989» relates both the achievements and the endemic flaws of American public diplomacy in this period.

In Ukraine, research on this topic is practically non-existent, except for such historians as M. Bessonova, O. Lysenko, V. Poklyatskaya, and others. However, their scientific research only indirectly and partly affects the activities of American government advocacy programs of the specified period.

The purpose of the article was to identify the main stages of the American propaganda apparatus formation and development at the beginning of the Cold War.

Keeping in mind that an informational as well as psychological impact is executed in terms of «who-what-whom», namely the US propaganda apparatus is recommended to be investigated more precisely. An outbreak of the Cold War, specifically emergence, organization and dissemination of the propaganda during Truman's presidency at the beginning of the Cold War (1945–1948) is regarded as a starting point of the study.

Consequently, when in April 1945, the President Harry Truman took the post of the head of America, the propaganda basic state institution of the Military Information was to be dissolved by the government (*Winkler, 1978:15*). Referring to the American scholar Sh. Perry Giles there were demonstrations of «social hostility to the

US propaganda program», furthermore, the great mass of the population considered those programs as «relics of war period». In result, the administration of President Truman discussed the need to dismantle governmental propaganda in the postwar years. «As an interim decision, the president abolished the Military Information Institution, assigning propaganda operations to the State Department on August 31, 1945» (*Parry-Giles, 2001:5-6*).

Actually, the objective of the American President's administration was to redirect the US propaganda in order to support the US foreign policy. On the top of that, it was supposed to counteract the growing Soviet propaganda machine.

Some American historians have noted the following pertaining to a matter of the study: H. Truman was exposed by the report of American politician A. McMahon. Notably, the latter one claimed that «international information activities are an integral part of the foreign policy. The purpose of the activity should be to understand that on one hand, the knowledge among other people concerning the United States is veritable and unprejudiced, on the other hand it is scanty and distorted. Secondly, to ensure policies directly related to other nations include enough details and background information to shed light on» (*MacMahon, 1946*).

McMahon argued that the American military government propaganda agency should be preserved after the war in order to facilitate promotion of the US foreign policy. In accordance with the above-mentioned positions, the President urged the State Department to unite all the propaganda units into a body called the International Information Service (IIS). H. Truman tried to persuade the Congress that the US propaganda agency would be of vital importance to the post-war peace building of the world, additionally, the International Information Service would play an essential function in promoting the US foreign policy (*Cull, 2008:23*).

In September 1945, Truman appointed B. Benton as Assistant Secretary of State for Social and Cultural Affairs. He was tasked with «selling” America to the world, as well as announcing the idea of propaganda abroad to the American elites. The official found the cooperation with journalists potential as far as they were bound to advocate the US state information programs and their legislative framework. The campaign, supervised by Mr Benton as a director of the temporary program, reflected his own rhetoric throughout the

country. That fact convinced both the media and the Congress to prioritize the establishment of the government “news» in the war of a new generation - the «war of words». As B. Benton and his supporters in Congress emphasized, that «war of words» was designated to prevent armed conflicts, to support peace and accomplishment of the international obligations by countries in the post-war world (*Cull, 2008:6*).

In 1946, the Military Information Service department was reformatted to the State Department Office for International Information and Culture(OIC). At the end of 1946 it consisted of the United States Information Service (USIS) including a radio station «Voice of America». The OIC structure included the desks of the State Department, with five area divisions and a further five ‘operating divisions’ comprising International Broadcasting; International Press and Publications; Libraries and Institutes; International Exchange of Persons; and International Motion Pictures, which commissioned or purchased documentaries to be employed overseas, as Frank A. Ninkovich mentioned in his study «The Diplomacy of Ideas: US Foreign Policy and Cultural Relations, 1938–1950.» The effective operation of U.S. government information dissemination needed to be guaranteed, and so U.S. embassies each had an OIC representative working on U.S. government information initiatives (*Ninkovich, 1981:8-14*).

H. Truman had a goal to enforce the post-war peace through the function of the OIC. The congressional debate over funding the peacetime of the U.S. government overseas information activities from 1945 through 1948, was applied by the Truman administration – a journalistic paradigm – to allay doubts of the media and the Congress over the necessity for the peacetime propaganda program. Such an approach equated propaganda with news and required the testimony of leading editors and journalists to testify the propaganda’s employment and constitutionality (*Benton, 1973:16*).

President H. Truman, in conjunction with the State Department, was eager to enact legislation that would support and fund the U.S. government overseas information agenda. Prior to the renaming of the IIS into the OIC, W. Benton approached Representative Sol Bloom, chair of the Foreign House Affairs Committee, to support and introduce legislation that Benton’s office developed, which would allow the State Department to implement and maintain international information and exchange programs abroad (*Benton, 1973:18*).

W. Benton was willing to initiate and launch a campaign to stimulate mutual international understanding as well as the trustworthy image of the United States through radio and cinematic projects. Collaterally, the administration of the President H. Truman, assisted by the State Department, worked on the legislative framework to sustain and fund US foreign policy. Apart from that, it would allow the State Department to execute international information along with the propaganda programs abroad (*Krugler, 2000:38*).

H. Truman paid considerable attention to the collection and processing of intelligence data in anticipation and prognosis of the Soviet psychological war against the United States. Fears of American authority were not unreasonable ones, in accordance with a telegram of J. Kennan and the State Department Office for International Information and Culture considering announcements of the Voice of America in the USSR, revealed that the Soviet propaganda campaign against the United States was intensifying. H. Truman clearly realized the Soviets were more desperate for psychological than for physical war. Its purpose was to undermine the credibility of the United States throughout the world (*Cull, 2008:24*). To outsmart the official Moscow, the American President initiated the establishment of the reconnaissance apparatus designated to oppose the informational and psychological impact of the Soviet Union.

Truman's main vision was to create the U.S. intelligence agency to collect and analyze all intelligence information in order to provide effective communication between the U.S. government agencies. In his memoir, «Years of Decisions», H. Truman writes: «This scattered method of getting information for the various departments of the government first struck me as being badly organized when I was in the Senate. Our Senate committees, hearing the witnesses from the executive departments, were often struck by the fact that different agencies of the government came up with different and conflicting facts on similar subjects. It was not at first apparent that this was due to the uncoordinated methods of obtaining information. Since then, however, I have often thought that if there had been something like coordination of information in the government it would have been more difficult, if not impossible, for the Japanese to succeed in the sneak attack at Pearl Harbor» (*Truman, 1956*).

As a consequence, in February 1947 the White House presented a bill «On National Security, the Establishment of the Central

Intelligence Agency, the National Security Resources Board, the Joint Staff and the Ministry of Defense», which was approved in the same year, where the Central Intelligence Agency, had functions of the implementation regulator of propaganda methods, which are used to create and distribute informational messages abroad and within the country (*Bond, 1973*).

In 1947 the Marshall Plan was initiated by Secretary of State George Marshall as a mean of the economic aid to European countries in dire need of economic recovery. It was also called the European Recovery Program (ERP) including an informational aspect. According to M. J. Hogan, the «plan itself had a strong propaganda value, but its home agency – the Economic Corporation Agency (ECA) – had an explicit mandate for publicity.» (*Hogan, 1987:85-86*) The Marshall Plan was designed in part to educate the European public about the United States, its culture, society and democratic principles. However, the bill went beyond that realm. N. Cull mentioned, «the U.S. role in reconstruction soon expanded into a large-scale attempt to project the American way of life and the virtues of the free enterprise system» (*Cull, 2008:38*).

The next important step in the formation of propaganda apparatus at the state level was the US Law «On the Exchange of Information and Education of 1948 (Smith-Mundt Act).»

In his speech on containment in March 12, 1947, the President Truman intended to react decisively to negative Soviet propaganda against the United States. During a speech by Truman in Congress, the president clearly wanted his words to combine the congressional views for «confrontation with Stalin». The Moscow Embassy in the United States reacted brilliantly, stressing that the speech of the American president «clearly has an aggressive political content and puts an advocacy mechanism in defense» (*Truman, 1956*). The deterrence policies deployed by the president's apparatus required substantial assistance and the US involvement in Greece and Turkey in order to withstand the growing Soviet influence in the Middle East.

In order to implement the strategy, Benton quickly distributed information about the United States in Greece and Turkey, installing a radio broadcast of the Voice of America. Also, Assistant Secretary of State for Social and Cultural Affairs launched a collaboration with Carl Mundt, a member of the House of Representatives, who presented the bill on the exchange of information and education (also

named after Senator Alexander Smith, who advocated him), where «funding mechanisms have been proposed for dissemination information about the United States and their policies abroad» (*Benton, 1973:19*).

To verify the bill, the Congress formed a special subcommittee for *conducting on-site monitoring of the US propaganda abroad. The members of the subcommittee visited twenty-two European countries in September and October 1947. When they returned, the absolute majority of the Congress was impressed with their positive report on the bill. The bill was finally adopted both by the House of Representatives and the Senate, then, the President G. Truman signed it on January 27, 1948. (Parry-Giles, 2001:21)*

The law as the basis for propaganda, which was replaced by the term «public diplomacy» (Brown, 2008), which better reflects the changed perspective on government information. D. Krugler states: «The Smith-Mundt Act special lessons learned from war years defined a mission of the Cold War» (Krugler, 2000:38).

So, the administration of the president H. Truman created legislation that supported and funded the foreign information program of the US government, namely: 1) The 1947 Law on National Security envisaged the creation of an intelligence apparatus that organized and analyzed data and provided reliable information to US government agencies. 2) The European Recovery Program of 1948 (also known as the Marshall Plan) helped bring the European public true information about the United States. 3) The US Law on Information Exchange and Education of 1948 (also known as the Smith-Mundt Act) provided a legal framework for engaging in information, educational and cultural activities of US audiences around the world.

The study concluded, the primary indicators regarding the commence of the Cold War prompted the American leadership to generate a ramified and effective propaganda apparatus as a main instrument of struggle in that sort of confrontation. The agencies of the informational and psychological impact established at that time would be applied as a solid ground for the USA further propaganda campaigns in the continental part of the country as well as beyond it.

References

Benton W. 1973. My Overview of the Nineteen Forties, The Times. In: *Review: 1940–1949*. New York: Arno Press, p. 16-21.

Bond M. 1973. Central Intelligence Agency. *News Finder*, [online] Available at: <https://www.newsfinder.org/site/more/cia_central_intelligence_agency> [Accessed 10 February 2019].

Brown J. 2008. Public Diplomacy and Propaganda: Their Differences. *AmericanDiplomacy.org.*, [online] Available at: <www.unc.edu/depts/diplomat/item/2008/0709/comm/brown_pudiplp_rop.html> [Accessed 12 December 2018].

Cull N. J. 2008. *The Cold War and the United States Information Agency: American Propaganda and Public Diplomacy, 1945-1989*, *Cambridge Studies in the History*. New York: Cambridge University Press, p. 6-25, 38.

Hogan M. J. 1987. *The Marshall Plan: America, Britain and the Reconstruction of Western Europe 1947-1952*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 85-86.

Krugler D. F. 2000. *The Voice of America and the Domestic Propaganda Battles, 1945-1953*. Columbia: University of Missouri Press, p. 38.

MacMahon A. W. 1946. *Memorandum on the postwar international information program of the USA*, [online] Available at: <<https://www.state.gov/documents/organization/175257.pdf>> [Accessed 10 February 2019].

Ninkovich F. A. 1981. *The Diplomacy of Ideas: US Foreign Policy and Cultural Relations, 1938-1950*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 8-14.

Parry-Giles Sh. J. 2001. The Rhetorical Presidency, Propaganda, and the Cold War, 1945-1955. *Praeger Series in Presidential Studies*. Westport: Praeger Publishers, pp. 5-6, 10-25.

Truman H. S. 1956. *Memoirs By Harry S. Truman Volume Two Years of Trial and Hope*, [online] Available at : <<https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/books-and-monographs/our-first-line-of-defense-presidential-reflections-on-us-intelligence/truman.html>> [Accessed 10 February 2019].

Winkler A. 1978. *The Politics of Propaganda: The Office of War Information, 1942-1945*, New Haven: Yale University Press, p. 15.

Безпека В. Ю.
ЗАРОДЖЕННЯ АМЕРИКАНСЬКОГО ПРОПАГАНДИСТ-
СЬКОГО АПАРАТУ НА ПОЧАТКУ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»
(1945–1948 рр.)

Актуальність дослідження проблеми продиктована передусім тим, що фундаментальні роботи з вивчення американського досвіду протидії радянській пропаганді в часи «холодної війни» в Україні майже відсутні. Натомість вітчизняна історіографія (так само, як і в інших пострадянських країнах) перенасичена виданнями радянського періоду, які не тільки необ'єктивно висвітлюють досліджувані події, але й нерідко вводять в оману щодо реального стану справ. Важливим фрагментом у цьому питанні є формування і діяльність інформаційних органів США, особливо в період президентства Г. Трумена.

Таким чином, основна увага цього дослідження була зосереджена на визначенні основних етапів формування та розвитку американського пропагандистського апарату на початку «холодної війни» другої половини ХХ століття. При цьому проаналізовано та порівняно історіографічні роботи сучасних представників американських наукових кіл щодо діяльності адміністрації президента Г. Трумена з трансформації існуючих та створення нових органів державної пропаганди. На основі відкритих архівних матеріалів ЦРУ зроблено спробу виокремити основні кроки американського уряду з формування законодавчої бази для протистояння радянській інформаційно-психологічній діяльності за межами США.

Адміністрація тогочасного президента створила законодавство, яке підтримувало і фінансувало зарубіжну інформаційну програму уряду США, а саме: Закон «Про національну безпеку» 1947 року передбачав створення розвідувального апарату, який організовував і аналізував дані, надавав урядовим установам США достовірну інформацію; Європейська програма відновлення 1948 року (також відома як план Маршалла) допомогла донести до європейської громадськості правдиву інформацію про Сполучені Штати; Закон США «Про обмін інформацією та освітою» 1948 року (також відомий як Закон Сміта-Мундта) надав законодавчу базу для залучення до інформаційної, освітньої та культурної діяльності США аудиторій по всьому світу.

Таким чином, станом на 1948 рік американський пропагандистський апарат мав розгалужену систему, кістяк якої склали: Управління Державного департаменту з міжнародної інформації та культури, до якої організаційно входили Інформаційна служба США і радіостанція «Голос Америки», а також Центральне розвідувальне управління як регулятор реалізації методів пропаганди, які використовуються для створення та розповсюдження інформаційних повідомлень.

В результаті дослідження зроблено висновок, що перші ознаки початку «холодної війни» спонукають американське керівництво до створення розгалуженого та ефективного пропагандистського апарату, що мав би стати головним інструментом боротьби у протистоянні такого типу. Проаналізований матеріал доводить, що створені у цей час структури інформаційно-психологічного впливу стали твердим підґрунтям для відповідних структур США, які ефективно проявили себе в подальших інформаційних кампаніях як в середині країни, так і за її межами.

Ключові слова: пропагандистський апарат, «холодна війна», США, СРСР, інформаційно-психологічне протиборство.

ДИСКРЕДИТАЦІЯ КОЛИШНІХ УЧАСНИКІВ АНТИРАДЯНСЬКОГО РУХУ ОПОРУ В КАНАДІ: КДБ ПРОТИ ДМИТРА КУП'ЯКА

У статті на основі розсекречених документів колишнього КДБ при Раді Міністрів УРСР проаналізовано кампанію з дискредитації окремих представників української громади в Канаді. За приклад взято справу члена Служби Безпеки ОУН Дмитра Куп'яка, який після Другої світової війни перебрався за океан. Починаючи з 1960 р. КДБ розгорнув пропагандистську кампанію, суть якої полягала у звинуваченнях колишніх учасників антирадянського руху опору у вчиненні воєнних злочинів під час війни (українців, вихідців з балтійських країн). Не надто переймаючись переконливістю доказової бази, радянський режим прагнув передусім дискредитувати звинувачених осіб і посіяти недовіру до них з боку канадської влади. З цією метою організувалися заочні судові процеси, друкувалася спеціальні видання, у канадську пресу просувалися відверто замовні матеріали. Органи влади Канади акцентували увагу на недосконалості радянських доказів і щоразу відкидали вимоги про екстрадицію звинувачуваних.

Ключові слова: КДБ, дискредитація, звинувачення у воєнних злочинах, Канада, Дмитро Куп'як.

Постановка проблеми. У листі першого заступника голови Комітету державної безпеки (КДБ) при Раді Міністрів УРСР полковника Бориса Шульженка (1919–1970) начальникам обласних управлінь КДБ від 16 лютого 1960 р. наголошувалося, що «основні джерела націоналістичних настроїв перебувають за кордоном», передусім у США і Канаді, тому «одним із найважливіших завдань органів державної безпеки... є проведення роботи з ідейного й організаційного розкладання закордонних націоналістичних організацій, їх компрометація перед емігрантами й радянськими громадянами» (*ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 932, арк. 108*). Показовим прикладом компрометації громадянина західної держави, у нашому випадку Канади, є справа колишнього члена Служби Безпеки (СБ) ОУН Дмитра Куп'яка – «Клея» (1918 – 1995), яка набула міжнародного резонансу у 1960 – 1970-х роках.

Сіромський Руслан Богданович, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів.

© Сіромський Р.Б., 2019

Аналіз останніх досліджень. У радянський час навколо справи Д. Куп'яка вправлялася вся пропагандистська машина, на службу якої поставили й істориків. Говорити про хоч найменшу об'єктивність чи науковість таких писань зовсім не доводиться. Останніми роками з'явилися два варті уваги дослідження українських істориків, а саме Андрія Жив'юка (*Жив'юк, 2011*) про технології ідеологічних кампаній в радянський час та Олександра Іщука й Наталі Ніколаєвої безпосередньо про постать Д. Куп'яка (*Іщук & Ніколаєва, 2007*). З канадських видань варта уваги монографія Джеймса Маккензі, яка, однак, не позбавлена недоліків і маніпулятивних суджень (*McKenzie, 1995*). Відкриття ж у нинішній Україні архівів колишнього КДБ і ознайомлення із колись таємними документами дозволяє по-новому поглянути на складні сторінки історії. Тож метою нашого дослідження є аналіз кампанії КДБ з дискредитації окремих учасників антирадянського руху опору (на прикладі справи Д. Куп'яка).

Виклад основного матеріалу. Починаючи з 1960 р. КДБ ініціював активний збір компрометуючих матеріалів на українських емігрантів, діяльність яких можна було підвести під звинувачення у воєнних злочинах (*ГДА СБУ, ф.16, оп. 1, спр. 932, арк. 109–111*). Причину таких дій органів держбезпеки СРСР, очевидно, можна пояснити констатацією факту, що «зарубіжні антирадянські центри й організації завдають Радянській державі великої шкоди» (*ГДА СБУ, ф. 13, спр. 550, с. 3*). Вплив на еміграцію розглядався Московою як важливий елемент «холодної війни», а українські громадсько-політичні організації – як агенти ворожих розвідок. У пропагандистській інтерпретації канадського комуніста українського походження Петра Кравчука (1911 – 1997) йшлося про те ж саме, тільки з допомогою «соковитих» радянських штампів: «Канадська реакція... розгорнула наступ на життєвий рівень трудящих і на їхні демократичні права», а «заохочені палями війни, підкріплені гітлерівськими квіслінгами... українські буржуазні націоналісти на американському континенті ставали все нахабнішими» (*Кравчук, 1963:327*). Насправді, саме в той час українська еміграція Канади розгорнула кампанію з викриття масових порушень громадянських, політичних і релігійних прав українців у Радянському Союзі. На цьому, зокрема, наголошував й історик та українсько-канадський громадський діяч Василь Верига (1922 – 2008): «Українська національна еміграція на Північноамериканському континенті

не дозволяє спокійно спати ані московським можновладцям у Кремлі, ані їхнім прислужникам в Америці й Канаді» (Верига, 2011:55).

Тож в епіцентрі уваги органів радянської держбезпеки опинилися колишні учасники антирадянського руху опору (естонці, латвійці, литовці, українці), які після Другої світової війни емігрували за океан. Без жодної політичної чи організаційної диференціації радянська пропаганда трактувала їх «екстремістами», «нацистськими поплічниками», «злочинцями» і «колаборантами» (Кравчук, 1976:243). Відтак КДБ заходився сприяти «формуванню... правильного уявлення про радянську дійсність», зміцненню прокомуністичних організацій, викриттю «антирадянських центрів» й організацій, шляхом компрометації їх очільників або активних діячів перед громадською думкою Канади. Основна ж мета кампанії пошуку «воєнних злочинців» полягала у тому, щоби передусім «... відволікти їх від боротьби з Радянською державою, зіштовхнути між собою і знесилити у сутичках між собою» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 550, с. 22).

При проведенні операцій із звинувачення у «воєнних злочинах» «не вимагалось звертатися до неперевірених матеріалів або таких, що не відповідають дійсності» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 550, с. 18). Також зазначалося, що для «компрометації... не обов'язково використовувати оригінальні документи. Важливо, щоби ці матеріали відповідали тогочасній ситуації...» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 550, с. 27). Звісно, наголошувалося й на тому, що «спосіб компрометації повинен забезпечувати видимість непричетності органів КДБ до джерела відомостей та їх розповсюдження» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 550, с. 18). Відтак органи КДБ у 1960-х роках підготували й переслали до Канади низку книг, брошур і статей, покликаних «викривати звірства», вчинені «українськими націоналістами» на території СРСР. Зокрема, КДБ через власні канали скерував за океан матеріали проведеного у 1960 р. в Рівненській області судового процесу над «карателями» Бондаренком, Резніковим та іншими (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 550, с. 8).

Матеріали судових справ були покликані інформувати українські громади за кордоном про «відкриті судові процеси над карателями». Начальник КДБ у Рівненській області Петро Арнаутенко (1913 – 1974) називав підпорядковане йому Управління першопрхідцем у проведенні ідеологічних кампаній проти «українського

буржуазного націоналізму» (*Жив'юк, 2011:165*). Рівненські кадебісти одними з перших в УРСР почали фільмувати відкриті судові процеси задля використання їх з пропагандистською метою, у т.ч. за кордоном.

Компрометуючі матеріали КДБ намагався просунути у популярні загальноканадські газети, як-от «The Toronto Star» і «The Globe and Mail» (стаття Джона Гельнера «Канада – сховище воєнних злочинців») (*The Globe and Mail, 1967*), не кажучи вже про цілковито підконтрольні «The Canadian Tribune» та «Вісті з України». Посил статей в канадській пресі був чітким: Канада після Другої світової війни надала притулок українським «воєнним злочинцям» (таких радянська сторона налічувала близько тисячі осіб), які воювали на боці гітлерівської Німеччини, вчинили злочини проти людства на території СРСР, Польщі, Угорщини, брали участь у винищенні в'язнів Освенцима і Треблінки, а відтак повинні бути видані радянській стороні для «справедливого суду» (*ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 1171, арк. 182-183*). Таким чином західні медіа, зокрема канадські, стали розносити заготовлену КДБ інформацію (а фактично, дезінформацію). Намагаючись пояснити стан справи, американський юрист і дослідник Пауль Зумбакіс відзначав: «Нашою вільною пресою, з її фаховим підходом і традиціями, не можна легко маніпулювати. Однак вона перебувала під величезним тиском висвітлити ексклюзивні чи сенсаційні історії» (*Zumbakis, 1986:105*).

Радянська сторона розгорнула кампанію із зверненнями до канадського уряду у справі видачі «воєнних злочинців». Маніпуляції нормами міжнародного права однак не дозволяли радянській стороні домогтися видачі Канадою тих, на кого вказували з Москви. Надіслані КДБ матеріали, покликані слугувати доказовою базою в обвинуваченнях, були переважно трьох типів: 1) документи, вилучені під час окупації Німеччини; 2) свідчення осіб, які проживали на території СРСР; 3) публікації у пресі. Як відзначав уже згадуваний П. Зумбакіс, «використання кожного типу доказів складало юридичну проблему, даючи можливість для їх подальшого оскарження» (*Zumbakis, 1986:58*).

Найбільш резонансною справою, започаткованою у 1960-х роках, можна вважати справу громадянина Канади Дмитра Куп'яка – колишнього учасника антирадянського руху спротиву, члена СБ ОУН. У 1945 р. він перебрався до Польщі, згодом до Німеччини, з 1947 р. – до Великої Британії, і, нарешті, 1948 р. – до Канади, де

працював на підприємстві українського емігранта Петра Політила (*Куп'як, 1991:325*). Поліпшивши свої статки, Д. Куп'як купив невеликий ресторан у Торонто, куди переїхав з дружиною. Згодом він збудував нове ресторанне приміщення на 450 осіб (*McKenzie, 1995:91*) (ресторан «Mayfair Inn» продав у 1972 р., після чого працював на власній фермі).

20 жовтня 1964 р. Міністерство закордонних справ СРСР вручило ноту посольству Канади у Москві з вимогою видачі Д. Куп'яка задля його притягнення до кримінальної відповідальності. Це звернення супроводжувалося кампанією цькування канадця українського походження в радянських газетах і журналах, зокрема, у публікаціях: «В Міністерстві закордонних справ СРСР. Злочинця – до відповідальності» («Известия» від 24 жовтня 1964 р.), «Слідами кривавих злодіянь» («Вільна Україна» від 13 листопада 1964 р.), «Ресторатор-людоїд» («Вісті з України», січень 1964 р.). Однак КДБ обурило той факт, що журналісти недогледіли й надрукували «зайві» слова заарештованого у 1946 р. колишнього крайового референта ОУН західноукраїнських земель Григорія Пришляка – «Тринадцятого» (1913 – 2002), в яких він «відхрещується від того, що ОУН нібито була організацією, що не мала нічого спільного з бандитизмом й переслідувала політичні цілі... Тобто у газеті знайшла підтвердження теза..., яка нами завжди відкидається» (*Даниленко, 2013: 76-77*).

Початок кампанії проти себе Д. Куп'як пригадує так: «День 23-го жовтня 1964 р. почався в нашій ресторані, як і кожного дня... За короткий час до їдальні входять двоє молодих чоловіків і прямують до мого стола. «Ви є Дмитро Куп'як?» – питають в англійській мові. «Так», – відповідаю... Він вийняв з течки телеграму і прочитав: «Советський уряд в Москві переслав канадському представникові в Лондоні панові Дж. Дрю ноту, з вимогою видати їм в руки Дмитра Куп'яка, який переховується в Канаді, за злочини під час і після війни в Україні...» Він ще не закінчив читати, як до їдальні ввійшли нові репортери з інших газет... Їх усіх разом було біля двадцяти осіб... Прихід журналістів змусив мене пережити хвиливе замішання й тривогу: я не знав, як поведися з тими голодними на сенсацію людьми... Усвідомлював те, що Москві йшлося не про мою особу, бо ж я був лише малим коліщатком у системі українського визвольного руху. Їм потрібна була жертва для пропагандивних цілей, щоб шантажувати українських патріотів, і, як жертву,

вони вибрали мене... Я вирішив повести рішучу атаку проти них... Я почав розказувати жадібним до новин кореспондентам про дійсний стан на окупованій Україні» (*Куп'як, 1991: 341-342*).

Оскільки радянська сторона зображала Д. Куп'яка не стільки українським націоналістом, скільки німецьким поплічником (*McKenzie, 1995: 93*), це змушувало його спілкуватися з канадськими журналістами і пояснювати справжню сутність боротьби українського підпілля в роки війни. Отримав підтримку української громади, свідченням чого стали публікації у канадській пресі, зокрема україномовній (*Канадійський фермер, 1964*). Сам Д. Куп'як не заперечував, що із зброєю в руках боровся з радянським режимом та його «вислужниками», однак звинувачення у масовому вбивстві мирного населення категорично відкидав, трактуючи їх «советськими наклепами». Зрештою, канадський уряд відреагував згідно з нормами міжнародного права, відкинувши вимогу СРСР з видачі Д. Куп'яка як безпідставну і таку, що немає доказової бази (*Куп'як, 1991:9*).

У червні 1965 р. радянська сторона вдруге зажадала від Оттави видачі Д. Куп'яка, а до ноти були долучені протоколи свідчень, акти ексгумації тіл убитих (хто і коли їх убив, було незрозуміло). Канадський уряд вдруге відкинув вимогу, мотивуючи це відсутністю належного юридичного підтвердження документів. Саме тоді, як пригадував Д. Куп'як, «вони почали розшукувати членів ОУН-УПА, які в минулому, безпосередньо чи посередньо були пов'язані з моєю групою» (*Куп'як, 1991:350*). У вересні 1967 р. він отримав позов до суду за підписом прокурора Львівської області такого змісту: «Прокуратура Львівської області повідомляє, що за злочини, вчинені вами у 1941–1945 роках на території Львівської області Української РСР, де ви очолювали оунівську банду (типове радянське формулювання – *Р. С.*), проти вас порушена кримінальна справа, у зв'язку з чим викликаємо вас на допит як обвинуваченого... Місце прибуття: Українська РСР, місто Львів, площа Возз'єднання, будинок №7, Прокуратура Львівської області. На випадок неявки слідство в справі буде закінчено заочно і справа направлена за підсудністю» (*Куп'як, 1991: 374*).

Припущення Д. Куп'яка про радянську пропагандистську акцію підтверджують розсекречені документи КДБ УРСР. Справді, матеріали цієї справи вирішили використати задля компрометації учасників антибільшовицької боротьби за кордоном, зокрема в Канаді.

Голова КДБ при РМ УРСР Віталій Нікітченко у доповідній записці від 7 жовтня 1969 р. на адресу ЦК КПУ зазначав: «Комітет державної безпеки при РМ УРСР планує використовувати матеріали цього процесу для викриття антинародної суті українського націоналізму й компрометації Куп'яка. З цією метою намічаємо використовувати періодичну пресу...» (*Даниленко, 2013:240*)

З санкції Прокурора УРСР упродовж 5 – 8 квітня 1968 р. КДБ вдруге заарештував колишніх учасників боївки Д. Куп'яка, а саме Володимира Олійника 1922 р. н. (на час арешту проживав у Донецькій області), Степана Чучмана-Бородайка 1924 р. н. (м. Новий Розділ Львівської області), Андрія Мороза 1922 р. н. (с. Довгий Міст Абанського р-ну Красноярського краю). Про показовість справи свідчить хоча б той факт, що всі троє у свій час притягувалися вже до відповідальності й отримали різні терміни покарання. Крім них були заарештовані ще двоє осіб з боївки Д. Куп'яка – Павло Чучман і Леонтій Поцілуйко. Під час розслідування 1968 р. згадані особи «зізналися» у всіх скоєних злочинах (*ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 971, арк. 276*).

23 жовтня 1969 р. у Палаці культури цукрового заводу смт Красне Буського р-ну Львівської обл. розпочався заочний відкритий судовий процес у справі боївки Д. Куп'яка. На лаві під судних перебувало п'ять осіб, яким інкримінували «участь у масових вбивствах у нічому невинних радянських людей». У звинуваченнях йшлося про дві сотні осіб, передусім представників радянсько-партійного активу, військовослужбовців, але для «більшої переконливості» згадано й про вбивства жінок і дітей (*ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 971, арк. 274*) (Д. Куп'як згодом називатиме це звинувачення абсолютною дурістю). В обвинувальному вирокі від 7 серпня 1969 р. йшлося, що Д. Куп'як та учасники його боївки брали участь у проголошенні самостійності України 30 червня 1941 р., перебували на окупованій нацистами території, катували радянських активістів. Очікувано, судовий вирок був суворим – 14-15 років ув'язнення кожному (*Ищук, 2007:280-281*).

Маючи за мету зіпсувати українсько-польське порозуміння в еміграції, що ґрунтувалося на антирадянській основі, кадебісти окремо наголошували на спаленні боївкою Куп'яка села Адами (сьогодні Буського р-ну Львівської обл.) та вбивства «частини його

жителів – поляків» (Даниленко, 2013:239-240). Відтак КДБ вирішив розіграти польську карту й «через можливості польських друзів провести низку заходів щодо приєднання до голосу протесту віруючих громадян ПНР і можливого направлення від їхнього імені відповідних петицій Папі Римському» (Даниленко, 2013: 241).

Після закінчення судового процесу КДБ ініціював такі заходи: 1) «у населених пунктах, жителі яких постраждали від банди Куп'яка (типове формулювання в радянських документах – *Р. С.*), організувати і провести збори трудящих з вимогою до канадської влади про видачу Куп'яка органам Радянського правосуддя; 2) «організувати направлення радянськими громадянами колективних та індивідуальних листів до Канадського посольства, знайомих і родичів, що проживають у Канаді, в яких розкрити злочини Куп'яка... Аналогічні листи направляти на адресу Куп'яка»; 3) «кінокадри судового процесу й матеріали періодичної преси використовувати для засилання в Канаду й інші капіталістичні країни, де є велика концентрація осіб української національності»; 4) «українському радію, що веде передачі на капіталістичні країни, підготувати серію матеріалів про звірства банд ОУН на території України з використанням фактичного матеріалу судового процесу над спільниками Куп'яка» (Даниленко, 2017:178-179) (кримінальна справа складалася з 51 тому).

Після судового процесу 1969 р. Радянський Союз надіслав канадському урядові третю ногу з вимогою видати Д. Куп'яка, долучивши до неї «юридично підтвержені» матеріали судового процесу (*ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 971, арк. 274*). Однак і цього разу канадська сторона мотивувала свою відмову неналежним обґрунтуванням й відсутністю угоди про екстрадицію, що викликало неабияке обурення радянської сторони (*McKenzie, 1995:57*). Не менше обурення викликало і «зухвале» запрошення у жовтні 1971 р. Д. Куп'яком Голови Ради Міністрів СРСР Олексія Косигіна «на горнятко кави» до себе в ресторан, яке він листом передав до радянського посольства в Оттаві (*The Globe and Mail, 1971*) (О. Косигін у той час перебував з офіційним візитом у Канаді).

У 1970 р. львівське видавництво «Каменярь» опублікувало збірник судових матеріалів над боївкою Куп'яка («Розплата. Документи і матеріали судового процесу над групою бандитів ОУН», 170 с.), який через два роки перевидали англійською мовою для

розповсюдження у Канаді. Сам Д. Куп'як згадував: «Тією книжкою вони обдаровували канадських туристів, а в Канаді розсилали її на адреси визначних людей» (*Куп'як, 1991:350*). Це відбулося під час виборчої кампанії Д. Куп'яка до канадського парламенту від Прогресивно-Консервативної партії від округу Лейкшир (Торонто). Цим вчинком він прагнув продемонструвати і радянській, і канадській владі, що йому нічого боятися і він не переховується (*Луцук&Николаєва, 2007:282*). У спогадах своє рішення він пояснював також тим, щоби, по-перше, «мати вплив на політичне життя Канади», а, по-друге, «шукати нагоди для викриття злочинів, заподіяних Москвою» (*Кравчук, 1976:352*). «Як тільки довідалися в Москві, що я номінований кандидатом, повели проти мене жалюгідну кампанію не тільки в СРСР, а також в Канаді... Московська амбасада в Оттаві розсилає провокативні матеріали про мене до визначних канадців, попереджуючи їх, що я воєнний «злочий» (*Куп'як, 1991:357*).

У Радянському Союзі з'явилася низка пропагандистських публікацій у гумористичних журналах, на взірць «Вбивці дають інтерв'ю» («Крокодил», 1971(16)) або ж «Тягне ката на депутата» («Перець», січень 1973). На виборах Д. Куп'як програв представникові Нової-Демократичної партії Тері Грір, посівши друге місце (водночас набрав більше голосів, ніж представник правлячої на той час в Канаді Ліберальної партії Кен Робінсон). Однак цю поразку він сприйняв достатньо позитивно, відзначаючи: «... найбільшою сатисфакцією для мене було те, що й того разу московській мафії не вдалося зломити мене фальшивою пропагандою, хоча вони витратили на те багато часу і грошей. Я... переміг велику імперію» (*Куп'як, 1991:362*).

Третя велика хвиля цькування Д. Куп'яка припала на 1984 р., коли в радянських періодичних виданнях з'явилися такі публікації, як «Іпостасі містера «Клея» («Жовтень», 1984(1)), «Криваві ростбіфи містера «Клея» («Перець», травень 1984). І хоч автори цих публікацій були інші, простежувалася та ж сама суть й ідентичні штампи, що дає підстави говорити про цілеспрямовану кампанію під керівництвом КДБ. Утім, в епіцентрі нової кадебістської кампанії (операція «Відплата») опинилися вже не вояки ОУН-УПА, а колишні члени Дивізії Ваффен СС «Галичина» (*Сіромський, 2013*).

Висновки. Отже, у своїх заходах КДБ керувався не прагненням до справедливого правосуддя, а наміром дискредитувати окремих

представників української еміграції в Канаді (звідси слабка доказова база, з правової точки зору, але голосні ідеологічні кампанії в медіа). На прикладі справи Д. Куп'яка можемо констатувати ретельну підготовку кампаній компрометації, задля чого використовувалися різноманітні ресурси. Радянська сторона намагалася переконати владу Канади в нелояльності українців до країни свого переживання, закидаючи час від часу Оттаві факт надання громадянства колишнім учасникам антирадянського руху опору (пропаганда їх трактувала «воєнними злочинцями»). Успіхи радянської системи не можна перебільшувати, бо канадська сторона не велася на вимоги Москви, але своїми діями КДБ вніс певну дезорганізацію в ряди українсько-канадських організацій. Побічним наслідком компрометації стала популяризація діяльності української еміграції в Канаді, яка привертала увагу світової спільноти до комуністичної репресивної системи та порушення національних і громадянських прав жителів УРСР.

Використані посилання

McKenzie J. 1995. *War criminals in Canada*. Calgary: Detselig Enterprises, 224 p.

The Globe and Mail. 1967. 29 April 1967.

The Globe and Mail. 1971. 20 October 1971.

Zumbakis P. 1986. Soviet Evidence in North American Courts. An analysis of problems and concerns with reliance on communist source evidence in alleged war criminal trials. Toronto: Canadian edition (Canadians for Justice), 168 p.

Верига В. 2001. *Слово і чин. Вибрані статті, доповіді, розвідки, життєписи. 1946–1988*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 444 с.

Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ), ф. 13 (Колекція друкованих видань КГБ УРСР), спр. 550. Хамазюк І. В., Комлев А. А. *Разложение зарубежных антисоветских организаций*. Высшая школа Комитета государственной безопасности при Совете Министров СССР имени Ф. Э. Дзержинского. 1962. Москва, 30 с.

ГДА СБУ, ф. 16 (Секретаріат ГПУ–КДБ УРСР), оп. 1, спр. 932 (*Документи (вказівки, листи, орієнтування) КДБ при РМ УРСР на*

адресу обласних УКДБ при РМ УРСР з організаційних, господарських і кадрових питань, протидії американській, англійській, західнонімецькій та ізраїльській розвідкам, 30.12.1959 – 29.12.1960). 325 арк.

ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 971 (Документи (повідомлення, доповідні) КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про: результати оперативно-слідчої роботи, поточну оперативну обстановку, антирадянські прояви на місцях та надзвичайні події, розшук агентів інорозвідок, 1.04.1968 – 9.05.1968), 349 арк.

ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 1171 (Документи (повідомлення, доповідні записки) КДБ УРСР на адресу ЦК КПУ щодо поточної оперативної обстановки, терористичних проявів стосовно представників радянської влади, діяльності закордонних українських націоналістичних організацій, 8.07. – 8.09.1980), 340 арк.

Даниленко В. упорядник. 2013. Політичні протести й інакодумство в Україні (1960–1990): Документи і матеріали. Київ: Смолоскип, 736 с.

Даниленко В. упорядник. 2017. *Влада УРСР і закордонні українці (1950–1980-ті рр.)*. Київ: «Смолоскип», 656 с.

Жив'юк А. 2011. Технологія і наслідки ідеологічних кампаній номенклатури КПУ і КДБ проти «українського буржуазного націоналізму» (на прикладі села Дермань Рівненської області). *Вісник Львівського університету: історична серія*. Вип. 46, С. 152–170.

Іщук О., Ніколаєва Н. 2007. Дмитро Куп'як: штрихи до біографії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: історичні науки*. Вип. 9, С. 279–288.

Канадійський фермер. 1964. 31 Жовтень 1964.

Кравчук П. 1963. *На канадській землі*. Львів: Книжково-журнальне видавництво, 394 с.

Кравчук П. 1976. *Листи з Канади. Статті, нариси та памфлети*. Київ: Радянський письменник, 248 с.

Куп'як Д. 1991. *Спогади нерозстріляного*. Торонто; Нью-Йорк, 431 с.

Сіромський Р. 2013. Не може бути жодних судових переслідувань з метою позбавлення членів Дивізії «Галичина» громадянства чи їхньої депортації»: документи та коментарі до історії створення і діяльності «Комісії з виявлення військових злочинців» у Канаді (1985–1987). *Вісник Львівського університету: історична серія*. Вип. 48, С. 186–227.

References

McKenzie J. 1995. War criminals in Canada. Calgary: Detselig Enterprises, p. 224 (eng).

The Globe and Mail. 1967. 29 April 1967 (eng).

The Globe and Mail. 1971. 20 October 1971 (eng).

Zumbakis P. 1986. Soviet Evidence in North American Courts. An analysis of problems and concerns with reliance on communist source evidence in alleged war criminal trials. Toronto: Canadian edition (Canadians for Justice), p. 168 (eng).

Veriga V. 2001. Word and rank. Selected articles, reports, intelligence, biographies. 1946-1988. Lviv: Ukrainian Institute of Ukrainian Studies I. Krypiakievich NAS of Ukraine, p. 444 (ukr).

Branch state archive of the Security Service of Ukraine (hereinafter – BSA SSU), f. 13 (Collection of printed publications of the KGB of the USSR), sp. 550. Khamazyuk I.V., Komlev A.A. The expansion of foreign anti-Soviet organizations. High School of the State Security Committee under the Ministers Council of the USSR named after F.E. Dzerzhinsky. 1962. Moscow, p.30 (rus).

BSA SSU, f. 16 (Secretariat of the GPU-KGB of the USSR), op. 1, sp. 932 (Documents, instructions, letters, orientation) of the KGB under the MC of the USSR to the regional KGB under the MC of the USSR on organizational, economic and personnel issues, counteraction to American, English, West German and Israeli intelligence, December 30, 1959 - December 29, 1960). 325 arc. (ukr).

BSA SSU, f. 16, op. 1, sp. 971 (Documents (reports, reports) of the KGB in the MC of the USSR to the Central Committee of the Communist Party of Ukraine on: results of operative and investigative work, current operational environment, anti-Soviet manifestations in the field and extraordinary events, search for agents of other intelligence, 1.04.1968 - May 9, 1968), 349 arc. (ukr).

BSA SSU, f. 16, op. 1, sp. 1171 (Documents (messages, memos) to the Central Committee of the Communist Party of Ukraine on the current operational situation, terrorist manifestations concerning representatives of Soviet power, activities of foreign Ukrainian nationalist organizations, 8.07 - 8.09.1980), 340 arc. (ukr).

Danilenko V. compiler. 2013. Political protests and dissent in Ukraine (1960-1990): Documents and materials. Kyiv: Smoloskyp, p. 736 (ukr).

Danilenko V. compiler. 2017. The power of the Ukrainian SSR and foreign Ukrainians (1950-1980's). Kyiv: Smoloskyp, p. 656 (ukr).

Zhyv'yuk A. 2011. Technology and consequences of ideological campaigns of the CPU and KGB nomenclature against «Ukrainian bourgeois nationalism» (for example, the village of Derman of the Rivne region). Lviv University Herald: historical series. Issue No. 46, p. 152-170 (ukr).

Ishchuk O., Nikolayeva N. 2007. Dmitry Kup'yak: strokes to a biography. Scientific notes of the National University of «Ostroh Academy»: historical sciences. . Issue No.9, pp. 279-288 (ukr).

Canadian farmer. 1964. 31 October 1964 (ukr).

Kravchuk P. 1963. On Canadian land. Lviv: Book and Magazine Publishing House, p. 394 (ukr).

Kravchuk P. 1976. Letters from Canada. Articles, essays and pamphlets. Kyiv: Soviet writer, p. 248 (ukr).

Kup'yak D. 1991. Memories of not shotten person. Toronto; New York, p. 431 (ukr).

Siromskyi R. 2013. There can be no prosecution for depriving members of the Citizenship Department of Galicia or their deportation: documents and comments on the history of the establishment and operation of the "Commission on the Detection of War Crimes" in Canada (1985-1987). Lviv University Herald: historical series. Issue No. 48, pp. 182-227 (ukr).

Siromskyi R.

DISCREDIT OF FORMER PARTICIPANTS OF THE ANTI-SOVIET RESISTANCE MOVEMENT IN CANADA: KGB AGAINST DMYTRO KUPIAK

The article, based on declassified documents of the former KGB under the Council of Ministers of the Ukrainian SSR, was analyzed by a campaign to discredit certain members of the Ukrainian community in Canada. For example, a member of the OUN Security Service Dmytro Kupiak, who after the World War II crossed the ocean, was taken.

Since 1960 the KGB has launched a propaganda campaign, the essence of which was the allegations of former members of the anti-Soviet resistance movement in war crimes (immigrants from Ukraine

and Baltic States). The KGB has named as Nazi war criminals some Ukrainian leaders and spent disinformation campaign against Ukrainian community. The use of soviet evidence (documents captured by the Soviets from Nazi Germany, testimony or soviet publications) presents legal problems. Without much concern for the convincing evidence, the Soviet regime sought to discredit the accused in the first place and sow distrust on them by the Canadian authorities. For this purpose, off-court trials were organized, special editions were published, and frankly commissioned materials were pushed into the Canadian press. The Soviet agents tried to convince Canadian authorities of the disloyalty of Ukrainians to their own experience. Soviet propaganda has a certain successes because Canadian media were a target of the KGB disinformation. By its actions the KGB has made some disorganization in the ranks of Ukrainian-Canadian organizations.

As a conclusion, we can state that despite all the Canadian authorities focused on the imperfections of Soviet evidence and repeatedly rejected demands for the extradition of the accused. The indirect consequence of discrediting was often the popularization of the activities of Ukrainian emigration in Canada, which attracted the attention of the world community to the communist repressive system and violated the national and civil rights in Ukrainian SSR.

Keywords: KGB, discredit, prosecution of war crimes, Canada, Dmytro KUPIAK.

СИЛИ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ КИТАЮ: СУЧАСНИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Аналізується військова історія створення та діяльності Сил спеціального призначення (ССП) Збройних сил Китайської Народної Республіки (КНР). Відзначається, що на зламі ХХ – початку ХХІ століть зроблено якісний стрибок у модернізації найбільшої армії світу. У січні 2016 р. у КНР було оголошено про початок масштабного реформування збройних сил, кінцевою метою якого є досягнення до 2020 р. нового рівня керованості, оптимальної структурної побудови й забезпечення здатності армії здобувати перемогу в епоху інформаційних технологій. Описується технічне оснащення ССП, їх бойова навченість. Підкреслюється, що Китай поки що не запроваджує єдиний орган управління ССП. Спеціальна підготовка стала елементом боєготовності й у звичайних військах, їх об'єднаннях і з'єднаннях, що різко підвищує потенціал армії Китаю у разі ведення «асиметричної» війни.

Ключові слова: Китайська Народна Республіка, Народно-визвольна армія Китаю, Сили спеціальних операцій Китаю, Сухопутні війська КНР.

Китайська Народна Республіка, про важливість плідних відносин з якою неодноразово заявляли керівники України, стрімко набуває статусу «першої економіки» світу, лідера інноваційного розвитку, перетворилася на потужний чинник світового розвитку й співвідношення сил у світі та в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні (АТР) зокрема. Як заявив на ХІХ з'їзді Комуністичної партії Китаю (КПК) її Голова Сі Цзіньпін, «Китай наближається до того, щоб стати центром світової сцени. До 2050 року ми станемо глобальним лідером із загальної сили нації й міжнародного впливу». Прагнучи до беззаперечного лідерства в АТР, Китайська Народна Республіка (КНР), разом з тим активно бере участь у міжнародному співробітництві з питань безпеки, реалізує «Концепцію безпеки нового типу, засновану на міждержавній довірі».

Слюсаренко Андрій Віталійович, кандидат історичних наук, доцент, заступник начальника Національної академії сухопутних військ України імені гетьмана Петра Сагайдачного з наукової роботи, м. Львів.

© Слюсаренко А.В., 2019

З кінця 1990-х – на початку 2000-х було здійснено помітний якісний стрибок у реформуванні й переозброєнні армії Китаю, яку скоротили до 2,5 млн чол. На основі динамічного й науково-технічного зростання модернізація збройних сил розглядається адміністрацією КНР як важлива складова соціально-економічного розвитку, перехід національної військової сили з рівня регіональної оборони на щабель захисту національних інтересів на глобальному рівні. З 2006 р. Китай реалізує програму (на період до 2020 р.) «Модернізація національної оборони і збройних сил». У січні 2016 р. у КНР оголошено про початок масштабного реформування збройних сил, кінцевою метою якого є досягнення до 2020 р. нового рівня керованості, оптимальної структурної побудови й забезпечення здатності армії здобувати перемогу в епоху інформаційних технологій. В цілому смуга реформування армії КНР розрахована на період до 2049 р. Наголос зроблено на набуття Народно-визвольною армією Китаю (НВАК) спроможності до міжвидової взаємодії, мобільності, впровадження інноваційних технологій, організаційну оптимізацію та постійну боєготовність. Враховуючи малу вірогідність глобальної війни, китайські теоретики військової справи вважають, що метою реформ повинна стати готовність до сучасних війн локального характеру, творення мобільних сил, готових діяти по периметру кордонів до третини всієї НВАК (Гаврилов, 2017; *Republik.ru*, 2016; *Газета «2000»*, 2017).

Не викликає сумніву, що глибока модернізація армії Піднебесної не в останню чергу планується за рахунок посилення її здатності до дій в умовах «дистанційних» війн шостого покоління, пристосування до асиметричних дій та підвищення ваги розвідувальної та інформаційно-кібернетичної складової. Зокрема, з 2016 р. у макроструктуру НВАК впроваджено т.зв. Війська стратегічної підтримки, на які покладено ведення розвідки (ймовірно – передовсім технічними засобами), інформаційної війни, боротьби у кіберпросторі, а також радіоелектронну протидію. Більшість частин цього командування відносяться до космічної інфраструктури (*Militaryarms.ru*, 2018).

Виходячи із зростання ваги Китаю на світовій арені, форсованого та інноваційного розвитку військового потенціалу цієї ракетно-ядерної держави і постійного члена Ради безпеки ООН доцільним виявляється поглиблене вивчення стану й перспектив реформування, оригінальної системи підготовки Сил спеціальних операцій

(ССО) КНР. Нагадаємо, що творення ССО як самостійного функціонального компоненту збройних сил стало мейнстрімом військового будівництва у багатьох державах, включаючи сусідів України. Зростає і значення урахування зарубіжного досвіду розвитку «елітних військ» при розбудові ССО ЗС України відповідно до внесених у чинне законодавство змін, ухвалених у 2015 – 2016 рр. новітніх доктринальних документів в області військового й безпекового реформування.

Проблема військ спецпризначення КНР в радянські часи порушувалась у закритих для широкого загалу працях авторів – співробітників КДБ, ГРУ Генерального штабу Радянської Армії, і висвітлювалася у розрізі вивчення армії Китаю як цілком імовірного противника на фоні різкого загострення з кінця 1960-х років двосторонніх відносин (*Вооруженные силы Китая, 1978:36; Военный потенциал Китая, 1987:336; Сечкин, 1976:584; Басаргин, 1986:196–199; Вооруженная борьба народов Азии за свободу и независимость, 1984:576; Силы специальных операций армий капиталистических государств, 1990:432*). Вивчення військ спецпризначення тривало і після 1991 р. Співробітниками військових формувань України (передовсім – Збройних Сил, СБ України) С. Александровим, О. Анікеєнком, Г. Биструхіним, А. Васьком, Д. Веденеєвим, І. Данилюком, Р. Іваницьким, М. Єзерським, І. Калініним, І. Пегахіним, С. Тітенком, В. Ткаченком, О. Печоріним та іншими дослідниками підготовлено низку наукових та навчальних праць, де висвітлено особливості військ спецпризначення провідних країн світу, а також історичні традиції розвідувальної діяльності Китаю (зокрема – розвинуте мистецтво партизанської та асиметричної боротьби, засноване на традиційному стратагемному мисленні й необхідності протистояти більш сильному в технічному відношенні противнику у 1920 – 1949 рр.), основні етапи творення його розвідслужб та спеціальних військ, їх стан у 1990-ті – на початку 2000-х років (*Александров, 2006:34–40; Анікеєнко, 2005:28; Биструхін&Веденеєв, 2006:44-51; Васько&Ткаченко, 1994; Веденеєв, 2010a:2–3; Веденеєв, 2010b:2–3; Веденеєв, 2010:8-9; Веденеєв, 2011:32–35; Веденеєв&Будков, 2015:392; Данилюк, Печорін, Єзерський, 2017:75; Калінін, 1995:45-49; Матеріали науково-практичного семінару «Перспективи та проблеми розвитку і застосування сил спеціальних операцій, 2011:79; Пегахін, Калінін, Іваницький, 2002:175–179; Сергеев, 2005:100; Титенко, 2008:50–59;*

Ткаченко&Калинин, 1996; Янкович&Єзерський, 2011:43). Зазначимо, що вивчення порушеної нами теми ускладнюється вкрай обмеженою інформацією про хід реформування ССО Китаю. Проте поза увагою дослідників залишаються новачі у розвитку сил спецпризначення КНР, перспективи їх реформування.

Метою статті є дослідження сутності та конкретних проявів процесу реформування ССО Китаю в контексті трансформації воєнної організації КНР.

Армія Китаю виросла із підконтрольних Компартії Китаю напівпартизанських формувань часів війни з японськими агресорами (1931 – 1945 рр.), тривалої війни із буржуазним урядом Гоміндану (1920 – 1949 рр.) і традиційно велике значення приділяла військовій хитрощі, розвідці, роботі серед населення, тактиці прихованих дій, «тактиці горобців» (удари малими групами і миттєвий відхід), просочуванню, ударам по тилових об'єктах і комунікаціях більш сильного ворога, іншим прийомам, органічно властивим силам спецпризначення. Після створення у 1949 р. КНР тривалий час в НВАК не ставилося питання про війська спецпризначення в класичному розумінні. Функції розвідувально-диверсійної діяльності покладалися на армійські розвідувальні частини й підрозділи.

До другої половини 1980-х років у НВАК існували окремі розвідувально-диверсійні батальйони (до 500 бійців) військових округів, окремі розвідувальні роти (до 100 чол.) в арміях. Згадані батальйони, як вважалося, повинні були закидати у воєнний час розвідувально-диверсійні групи (РДГ) чисельністю 10–12 чол. на відстань до 500 км у тил противника. Розвідувальні управління трьох флотів ВМС КНР мали по одному розвідувально-диверсійному загону (до 200 чол.) Тактична розвідка була представлена розвідувальними батальйонами армійських корпусів (дві роти на танках і БТР, розвідувально-диверсійна рота), які мали виставити до 34 розвідувальних груп і 30 РДГ. У посиленій піхотній дивізії передбачалася розвідувальна рота, у піхотних та танкових полках – розвідувальні роти, які мали вести розвідувальний пошук, влаштовувати засідки тощо (*Вооруженные силы Китая, 1978*).

Особливі передумови для розвитку мистецтва спеціальних дій створював сам тип китайського воїна, який увібрав тисячолітні традиції конфуціанської цивілізації та китайського націоналізму, військової традиції, описаної Сунь-Цзи у відомій формулі – «Мистецтво війни є мистецтвом омани». Як зазначають спеціалісти, за

тривалий період національно-визвольної боротьби у китайського вояка сформувалися сміливість, рішучість, величезна витривалість й невибагливість, спокійне ставлення до втрат, схильність до підступної тактики, неабияка військова хитрість. Ці властивості поєднувалися із самопожертвою, дисциплінованістю, сліпим підпорядкуванням, жорстокістю та садизмом, китайським шовінізмом і месіанською переконаністю в особливій культурній перевазі великого Китаю, китайця над іноземними «варварами».

Глибинні зрушення, викликані модернізацією КНР, повною мірою торкнулися реформування збройних сил, модернізації ракетно-ядерного потенціалу, масштабним переозброєнням армії, потужною програмою військового суднобудівництва тощо. Що стосується добірних спецвійськ, то найбільш потужний контингент сил спецпризначення традиційно існує у складі Сухопутних військ Китаю. Відповідно до відкритих концептуальних документів з військової стратегії, Сухопутні війська (СВ) НВАК визначаються для ведення бойових дій на континенті, у взаємодії з іншими видами збройних сил, у складі об'єднаних міжвидових угруповань з метою розгрому противника та оволодіння територією, яку той займає, тощо.

Водночас становлення КНР у статусі нової світової наддержави та усвідомлення проводом КНР важливості впливу на ситуацію у зонах інтересів своєї держави, перспективних сировинних регіонах, об'єктивно приводить до зростання кола завдань сухопутних військ та їх високомобільних компонентів, до яких і відносяться ССО. З 1990 р. підрозділи (кораблі) НВКА почали брати участь у міжнародних операціях під егідою ООН, міжнародних акціях гуманітарного характеру, боротьбі з піратством. Енергійно включилася КНР і до військових навчань учасників Шанхайської організації співробітництва та ОДКБ, проведення антитерористичних навчань (зокрема – у Таджикистані з огляду на зростання загрози вторгнення озброєних угруповань радикальних ісламістів, існування у самому Китаї гострої проблеми уйгурського ісламського сепаратизму й тероризму).

У Сухопутні війська НВКА (1600 тис. вояків), командування якими покладено на командувача – заступника міністра оборони КНР, включені Сили спеціальних операцій, у складі штабу СВ (створений у 2015 р.) діє розвідувальне управління. Раніше

існувало 18 загальновійськових армій СВ (інколи їх іменують армійськими групами, чисельність – 30 – 50 тис. вояків), до складу яких, як правило, входило три механізовані дивізії та частини армійського комплексу, включаючи окремий розвідувальний батальйон (300 – 400 осіб). Армійські розвідпідрозділи проходять підготовку за скороченою й полегшеною програмою підготовки власне військ спецпризначення. Значення ССО зростає й у зв'язку із відпрацюванням НВАК (зокрема, на масштабних військових навчаннях чотирьох округів у 2009 р.) наступальних операцій на глибину до 2000 км, що означає підготовку до можливих дій на території Росії.

Сили спеціальних операцій як компонент СВ НВАК створені у 1988 р. (уперше – в Гуанчжоуському військовому окрузі), відповідно, у кожному із семи військових округів (ВО) розміщено посилені загони ССО («дадуй»), чисельністю до 1000 багнетів кожний, і підпорядковані командувачам округів. Вони запроваджувалися за окремими штатами й структурою, отримували спеціальні озброєння та техніку, їх особовий склад проходив спеціалізований курс навчання. Особливу увагу приділяли фізичній та морально-психологічній підготовці кандидата, відбору особового складу за методиками британської Спеціальної авіадесантної служби (SAS). Своєрідною першою прилюдною демонстрацією можливостей ССО КНР стала їх участь у міжнародних змаганнях спецназу ERNA в Естонії у 1998 р., де представники Китаю виграли 8 із 20 видів змагань та отримали ще кілька призових місць.

Нині ж іде перехід до бригадної ланки організації СВ (зокрема – в інтересах можливості формування міжвидових угруповань сил, маневреності, створення бригад легкого й важкого типів залежно від завдань та природно-кліматичних умов потенційного ТВД), в якій бригада має окрему розвідувальну роту. Не виключено, що структура ССО СВ НВАК зазнає нових змін у зв'язку із реорганізацією структури управління збройними силами. Сьогодні у підпорядкуванні Центральної військової ради КПК замість семи ВО знаходяться п'ять командувань на ТВД (Північне, Центральне, Західне, Південне й Східне), до яких перейдуть загони ССО «дадуй». Командування стали вищими оперативно-стратегічними об'єднаннями НВАК, і під їх управлінням перебувають всі частини СВ, ВПС та ВМС НВАК відповідної території. В СВ НВАК залишилося 13 армій, у кожній з яких передбачено тепер шість

загальновійськових бригад і шість спеціалізованих бригад, однією з яких є бригада спеціального призначення (*Храмчихин, 2017*).

Загони ССО територіальних командувань мають екзотичні назви на кшталт «Яструб», «Сокіл», «Летючий дракон», «Гострий меч південного Китаю», «Нічний тигр» тощо. Штаби округів отримали спеціальні органи управління й планування операцій за участю загонів ССО. Застосування ССО, забезпечення їх інтеграції в операції стратегічного й оперативного-тактичного рівня значно полегшилося із активним впровадженням автоматизованих систем управління військами (АСУВ), зокрема АСУВ «Цюйдянь», яка забезпечує інформаційні потоки між Генеральним штабом НВАК, штабами видів збройних сил, родів військ та командуваннями округів (територіальних командувань) (*Interpolit.ru, 2015*).

Нижчим підрозділом є група з 2-3 розвідників. В основу підготовки бійців покладені традиційні китайські методики та адаптований до місцевих умов кращий світовий досвід. Окрім традиційних розвідувально-диверсійних завдань, бійці спецназу можуть вести контрпартизанську та антитерористичну боротьбу, формувати антиурядове підпілля та повстанські рухи на основі націоналістичних організацій. Відпрацьовуються навички жорстокого залякування противника, застосування тортур, проведення терористичних акцій. За необхідності загони ССО можуть отримувати БТР і БМП, спеціальні автомобілі типу «баггі» тощо.

З погляду зростання можливостей ССО (які перекидаються переважно вертольотами) варто відзначити розвиток Армійської авіації як окремого роду СВ, яка включає авіацію військових округів і поділяється на бригади та окремі полки вертольотів змішаного складу (мають на озброєнні вертольоти вогневої підтримки, транспортно-бойові, транспортно-десантні, РЕБ, рятувально-санітарні тощо). Станом на початок 2015 р. авіація СВ мала 150 бойових машин (Z-10-90, Z-19-60), багатоцільових машин – 351, транспортних – до 340. Іде оснащення ССО безпілотними літальними апаратами (БПЛА), адже, на думку китайських фахівців, в інтересах «воїнів тіні» можуть ефективно працювати мало габаритні і малозумні апарати з радіусом дії 2 – 5 км.

Залежно від географічного розташування кожен загін має власну зону відповідальності і готується до дій проти конкретного противника. Бійці вивчають відповідну іноземну мову, національний характер, збройні сили потенційного противника, систему охорони

його командних пунктів, аеродромів, РЛС, ракетних позицій тощо. Для дій на південному напрямку диверсанти проходять посилену альпіністську підготовку, на південно-східному напрямку приділяють увагу діям в умовах джунглів. На північному напрямку наголос робиться на лижній підготовці, загартовуванню у морози тощо. Всі елітні бійці опановують мистецтво спеціальних дій в індустріальних містах. Усі програми бойової підготовки спрямовуються на індивідуальну підготовку підричників, снайперів, зв'язківців, операторів БПЛА, РЛС, засобів РЕБ (*Шлындов, 2015*).

Добровільний, ініціативний вступ до елітних частин виключений. Туди відбирають вояків інших частин після тривалого спостереження офіцерів ССО. Навчання ведеться на межі психофізіологічних властивостей людини, 3 – 6 міс. на рік, включає давні методики гімнастики Ушу, Цигун, техніки тибетських монахів, різні китайські й японські школи рукопашного бою. Бійці вчаться веденню бою під водою без аквалангів за допомогою спеціальних дихальних вправ. Залежно від дислокації і потенційного ТВД вояки загонів ССО проходять лижну або альпіністську підготовку. Особлива увага приділяється навичкам виживання у різних природно-кліматичних умовах (гори, тайга, безлюдний острів тощо). Бойова і спеціальна фізична підготовка бійців китайських ССО здійснюється практично на межі людських можливостей (віджимання на брусах – 200 разів; віджимання від підлоги – 100 разів за хвилину; влучення кидком гранати у вікно автомобіля з 30 м; форсування водної перешкоди у 5 км у повному спорядженні; підйом на стіну будинку на 5 поверх без допоміжних засобів за 30 с тощо).

Як зазначає авторитетний воєнно-політичний журнал «*Interpolit*», китайська армія створила потужний кадровий сержантський склад, який забезпечує зразкову дисципліну, дбає про високий рівень особистої бойової й тактичної підготовки рядового бійця та первинних підрозділів (у 2009 р. для заохочення кадрового зростання в систему військових рангів ввели 4 сержантських і 4 фельдфебельських звання). Ця обставина особливо важлива для підрозділів спецпризначення, в яких, при їх нечисленності й автономності дій, величезне значення мають індивідуальні якості вояка, рівень його особистої підготовки, морально-психологічна стійкість тощо (*Interpolit, 2015*).

Характерною рисою масштабної підготовки НВАК до асиметричних дій є опанування спрощеною спеціальною підготовкою

вояками окремих армійських з'єднань («дивізій підвищеної готовності»): 162-ї (54-ї армії), 63-ї (21-ї армії) і 149-ї (13-ї армії). Серйозні елементи спецпідготовки властиві і для особового складу «армій швидкого реагування»: 1-ї (Ханчжоу, Нанкінський ВО), 38-ї (86 тис. чол., Баодін, Пекінський ВО), 39-ї (75 тис., Інкоу, Шеньянський ВО) та 54-ї (89 тис., Сінсян, Цзінанський ВО) (*Freejournal, 2019*).

На думку спеціалістів, до сил спецпризначення НВАК слід віднести й особливо підготовлені підрозділи морської піхоти («ударний морський десант») та повітрянодесантних військ («Гострий меч синього неба»). Прагнучи до обстоювання своїх інтересів на морських просторах, Китай в останні роки значно посилив морську піхоту, яка тепер посідає друге після США місце у світі за чисельністю (десантні морські засоби здатні одночасно прийняти на борт до 12 тис. «морпіхів», іде стрімке будівництво нових десантних кораблів). Морська піхота (МП) КНР створена у 1953 р. і нині має власні частини спецпризначення. Амфібійні розвідпідрозділи МП аналогічні морському спецназу та об'єднані у батальйони спецпризначення бригад МП (250 – 400 бійців, три розвідувально-диверсійні роти, включаючи одну парашутно-десантну). На базі батальйону можна розгорнути 16 – 18 РДГ для ведення розвідки у прибережних районах, місцях висадки десанту, розмінування ділянок висадки, знищення важливих берегових об'єктів противника. Створені навчально-тренувальні комплекси на о. Хайнань, біля міст Фучжоу та Чжаньцзянь (*Веденев, 2010b*).

Військові експерти солідарні у думці, що наявність численних, відмінно навчених, належно оснащених спеціальною зброєю та технікою ССО є однією із могутніх складових високих бойових можливостей СВ НВАК. Елітний компонент китайської армії нині перетворився на стратегічне знаряддя далекосяжних геополітичних і гео економічних планів керівництва КНР та спроможний виконувати завдання за призначенням у віддалених географічних зонах, на відстані від основних сил та в будь-яку пору року.

Окремо доцільно зауважити, що реформування й розвиток Сухопутних військ НВАК забезпечують не тільки система військових навчальних закладів, але й низка профільних науково-дослідних установ, які студіюють проблеми оперативного мистецтва, стратегії і тактики, ведуть прискіпливий аналіз застосування військ іноземних держав, розробляють інноваційні методи й способи ведення збройної боротьби у сучасних умовах.

Висновки. Отже, реформування Сил спеціального призначення НВАК відбувається на фоні масштабної реорганізації структури збройних сил, їх СВ зокрема, розширення кола геополітичних й стратегічних завдань Китаю як перспективної світової потуги. Удосконалюється технічне оснащення ССО, їх бойова навченість, запозичується світовий досвід, ведуться профільні наукові розробки й підготовка кадрів. Власні елементи ССО мають Сухопутні війська, повітрянодесантні війська та ВМС. Сильні підрозділи кібервійни та космічної розвідки запроваджуються в єдиних у своєму роді Військах стратегічної підтримки. Водночас, Китай поки що не запроваджує єдиний орган управління ССО. Спеціальна підготовка стала елементом боєготовності й у звичайних військах, їх об'єднаннях і з'єднаннях постійної готовності, що різко підвищує потенціал армії Китаю у разі ведення «асиметричної» війни.

Використані посилання

Александров С. 2006. Современные тенденции развития спецназа иностранных государств. *Неизвестная разведка*. К., № 1-2, С. 34–40.

Анікеєнко О.Ф. 2005. Сили спеціальних операцій армій провідних країн світу та їх застосування. *Інформаційно-аналітичний огляд ЦНДІ ЗС України*. К., № 1, с. 28.

Басаргин А.Н. 1986. *Разведывательная деятельность в политике Компартии Китая и Гоминьдана в годы национально-демократической революции (1921–1949)*. М., С. 196–199.

Биструхін Г.С., Веденєєв Д.В. 2006. Війна в кам'яних джунглях. Міська партизанська війна як феномен збройної боротьби та спеціальної діяльності. 1945–2005 рр. *Монографія*. К.: Генеза, С. 44–51.

Гаврилов В. 2017. Китайская оборона уходит в инновационный отрыв. *Независимое военное обозрение*. 13 января 2017.

Глобальное лидерство к 2050 году. Китай представил стратегию развития на съезде Компартии. *Republik.ru*, [online] Доступно: <<https://republic.ru/posts/87098>> [Дата звернення 16 січня 2019].

Васько А.А., Ткаченко В.И. 1994. Силы специальных операций иностранных государств и их боевое применение в современных условиях. *Учебное пособие*. К.: ИПК СБ Украины.

Веденеев Д. 2010а. Наблюдая за битвой «двух тигров». Из истории специальных служб Китая (1949–1983 годы). *Секретные материалы*. № 6, С. 2-3.

Веденеев Д. 2010б. Возрождение великой империи. Армия и флот Китайской Народной Республики. *Секретные материалы*. № 11, С. 8-9.

Веденеев Д. 2011. Мастера стратагемного искусства. Из истории специальных служб Китая. *Камуфляж*. № 10, С. 32–35.

Веденеев Д.В., Будков Д.В. 2015. Закулисный актер истории. *Очерки истории разведки и контрразведки*. К.: К.И.С., 392 с.

Военный потенциал Китая. 1987. М.: 6 ЦНИИ ГРУ ГШ, С. 241-243.

Вооруженные силы Китая. 1978.К.: КВИРТУ, 36 с.

Вооруженная борьба народов Азии за свободу и независимость. 1984. М.: Наука, 576 с.

Вооруженные силы Китая: структура, численность, вооружение. *Militaryarms.ru*, [online] Доступно: <<https://militaryarms.ru/armii-mira/vooruzhennye-sily-kitaya/>> <https://militaryarms.ru/armii-mira/vooruzhennye-sily-kitaya/> [Дата звернення 24 жовтня 2018].

Вэйвэй Чжан. 5 причин успешности Китая. 2017. *Газета «2000»*. 4 июля 2017, с. 5.

Данилюк І.А., Печорін О.М., Єзерський М.Р. 2017. *Спеціальні операції провідних країн світу*. К.: НУОУ, с. 75.

Калінін І.О. 1995. Перспективи розвитку сил спеціальних операцій на сучасному етапі. *Науковий вісник № 3*. К.: Академія СБ України, С. 45–49.

Матеріали науково-практичного семінару «Перспективи та проблеми розвитку і застосування сил спеціальних операцій». 2011. К.: НУОУ, с. 79.

Пегахін І.А., Калінін І.О., Іваницький Р.С. 2002. Форми та способи бойового застосування сил спеціального призначення. *Труди академії*. К.: НАОУ, Вип.38, С. 175–179.

Сергеев А. 2005. Силы спецопераций: взгляд в будущее. *Неизвестная разведка*. № 3–4, с. 100.

Сечкин Г.П. 1976. *Советские Пограничные войска в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. и возможные их действия в современных операциях*. М.: Воениздат, 584 с.

Силы специальных операций армий капиталистических государств. 1990. М., с. 432.

Солдаты Поднебесной рвутся в бой. *Interpolit.ru*, [online] Доступно: <http://interpolit.ru/blog/soldaty_podnebesnoj_rvutsja_v_boj/2015-09-28-5672> [Дата звернення 28 вересня 2015].

Спецназ Китая – наиболее опасный в мире. *Freejournal*, [online] Доступно: <<http://freejournal.biz/article1902/index.html>> [Дата звернення 16 лютого 2019].

Титенко С. 2008. Силы специальных операций: развитие продолжается. *Неизвестная разведка*. № 1, С. 50–59.

Ткаченко В.И., Калинин И.А. 1996. Тактика ведения боевых действий сил специальных операций армий иностранных государств, их вооружение, оснащение и боевая техника. *Учебное пособие*. К.: Академия СБ Украины.

Храмчихин А. 2017. Новая Великая китайская стена. Военно-политическое руководство Поднебесной готово к «проецированию силы» в глобальном масштабе. *Независимое военное обозрение*. 20 Октябрь 2017.

Шлындов А. 2015. «Воины-тени» на защите Поднебесной. *Особенности подготовки и боевого применения Сил специальных операций Сухопутных войск НОАК*. 27 февраля 2015.

Янкович В.М., Єзерський М.Р. 2011. Сили спеціальних операцій армій провідних країн світу (досвід застосування). К.: НУОУ, с. 43.

References

Alexandrov S. 2006. Current Trends in the Development of Special Forces of Foreign States. *Unknown intelligence*. К., No. 1-2, pp. 34–40 (rus).

Anikieenko O.F. 2005. Special forces forces forces of the leading countries of the world and their application. Information-analytical review of the Central Research Institute of the Armed Forces of Ukraine. К., No. 1, p.28

Basargin A.N. 1986. Intelligence activities in the policies of the Communist Party of China and the Kuomintang in the years of the national democratic revolution (1921–1949). М., pp. 196–199 (rus).

Bystukhin G.S, Vedeneev D.V. 2006. The war in the stone jungle. City partisan war as a phenomenon of armed struggle and special activity. 1945-2005. Monograph. К. : Genesis, p. 44-51 (ukr).

Gavrilov V. 2017. China's defense leaves in an innovative gap. *Independent military review*. 13 January 2017 (rus).

Global Leadership by 2050. China presented a strategy for development at the Communist Party Congress. Republik.ru, [online] Available at: <<https://republic.ru/posts/87098>> [Accessed 16 January 2019] (rus).

Vasko A.A., Tkachenko V.I. 1994. Forces of special operations of foreign states and their military use in modern conditions. Tutorial. K.: IPK SB Ukraine (rus).

Vedeneev D. 2010a. Watching the battle of "two tigers". From the History of Special Services of China (1949-1983). Secret materials. No. 6, p. 2-3 (rus).

Vedeneev D. 2010b. Revival of the great empire. Army and Navy of the People's Republic of China. Secret materials. No. 11, p.8-9 (rus).

Vedeneev D. 2011. Masters of stratagem art. From the history of China's special services. Camouflage. No. 10, pp. 32-35 (rus).

Vedeneev D.V., Budkov D.V. 2015. The behind-the-scenes actor of history. Essays on the history of intelligence and counterintelligence. K.: K.I.S., p. 392 (rus).

Military potential of China. 1987. M.: 6 CNII GRU GS, p. 241-243 (rus).

China's armed forces. 1978. K.: KVIRTU, p. 36 (rus).

The armed struggle of the peoples of Asia for freedom and independence. 1984. M.: Nauka, p. 576 (rus).

China's Armed Forces: Structure, Number, Arms. Militaryarms.ru, [online] Available at: <<https://militaryarms.ru/armii-mira/vooruzhennye-sily-kitaya/>> <https://militaryarms.ru/armii-mira/vooruzhennye-sily-kitaya/> > [Accessed 24 October 2018] (rus).

Weihai Zhang. 5 reasons for China's success. 2017. Newspaper «2000». 4 July 2017, p. 5 (rus).

Danylyuk I.A., Pechorin O.M., Yezerskyi M.R. 2017. Special operations of the leading countries of the world. K.: NUOU, p. 75 (ukr).

Kalinin I.O. 1995. Prospects for the development of special operations forces at the present stage. Scientific Herald No. 3. K.: Academy of Security Service of Ukraine, p. 45-49 (ukr).

Materials of the scientific and practical seminar "Prospects and problems of development and application of special operations forces. 2011. K.: NUOU, p. 79 (ukr).

Peghahin I.A., Kalinin I.O., Ivanitskyi R.S. 2002. Forms and methods of military use of special forces. Labor Academy. K.: NAOU, Issue 38, p. 175-179 (ukr).

Sergeev A. 2005. Special operations forces: a look into the future. Unknown intelligence. 3-4, p. 100 (rus).

Sechkin G.P. 1976. Soviet Border Troops in the Great Patriotic War of 1941-1945 and their possible actions in modern operations. M.: Voenizdat, p. 584 (rus).

Special operations forces of the capitalist states armies. 1990. M., p. 432 (rus).

Soldiers of Celestial Empire are torn into battle. Interpolit.ru, [online] Available at: <http://interpolit.ru/blog/soldaty_podnebesnoj_rvutsja_v_boj/2015-09-28-5_5672> [Accessed 28 September 2015] (rus).

Special Forces of China - the most dangerous in the world. Freejournal, [online] Available at: <<http://freejournal.biz/article1902/index.html>> [Accessed 16 February 2019] (rus).

Titenko S. 2008. Forces of special operations: development continues. Unknown intelligence. Issue № 1, pp. 50–59 (rus).

Tkachenko V.I., Kalinin I.A. 1996. Tactics of conducting combat operations by special operations forces of foreign states armies, their armament, equipment and military equipment. Tutorial. K.: Academy of Security Council of Ukraine (rus).

Khramchikhin A. 2017. The New Great Wall of China. The military-political leadership of the Celestial Empire is ready for a "projection of force" on a global scale. Independent military review. 20 October 2017 (rus).

Shlyndov A. 2015. "Shadow Warriors" in the defense of Celestial Empire. Features of the training and combat use of Special Operations Forces of the Land Forces of the Chinese People's Liberation Army. 27 February 2015 (rus).

Yankovich V.M., Yezersky M.R. 2011. Special operation forces of the world's leading countries armies (experience of application). K.: NUOU, p. 43 (ukr).

Sliusarenko A.

HISTORY OF THE CREATION OF SPECIAL OPERATIONS FORCES OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA ARMED FORCES

The military history of the creation and combat activity of Special Operations Forces (SOF) of the People's Republic of China (PRC) armed forces is analyzed. It is noted that on the cusp of 20th and 21st

centuries a great leap in the world's largest army modernization was made. In January 2016, the PRC announced the start of a large-scale reform of the armed forces which ultimate goal is to achieve a new level of manageability and optimal structural construction as well as to ensure the ability of the army to get the victory in the information technology era by 2020. In general, the RPC army reformation is planned for a period up to 2049. As for the elite Special Forces, it is mentioned that the most powerful SOF contingent is comprised of the PRC armed forces. In accordance with the public conceptual paper on military strategy, the Chinese People's Liberation Army (PLA) is designed to conduct combat operations on the continent, in cooperation with other branches of the armed forces, as part of joint cross-branch groups in order to defeat the enemy, seize the territory, which they occupy etc.

It is noted that in the present conditions the Army range of tasks as well as its high-mobility components, including SOF, is expanding. Since 1990, the PLA units have begun to participate in international operations under the authority of the UN, international actions of a humanitarian nature, and the anti-piracy campaign. The PRC also joined the military exercises of the Shanghai Cooperation Organization and Anti-terrorist Exercises (in particular, in Tajikistan, due to the growing threat of radical Islamist groups invasion, the existence of Uyghur Islamic separatism and terrorism in China).

The SOF technical equipment and their combat trainability are improved; world experience is borrowed; specialized research and personnel training are conducted. The SOF own elements consist of the ground, airborne, and naval forces. It is emphasized that China has not established a single authority for SOF management. Special training has become an element of combat readiness in conventional troops, their formation and high-readiness force which dramatically increases the potential of the PRC army in case of asymmetric warfare.

Keywords: The People's Republic of China, the Chinese People's Liberation Army, People's Republic of China Special Operations Forces, the People's Republic of China ground force.

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ПРОВІДНИХ КРАЇН СВІТУ У ЗАПРОВАДЖЕННІ ТА ФУНКЦІОНУВАННІ СТРУКТУР ЦИВІЛЬНО-ВІЙСЬКОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА (СІМІС)

У статті коротко розкрито історію створення та функціонування структур Civil-Military Cooperation (далі – СІМІС) в арміях провідних країн світу. Обґрунтовано концепції цивільно-військового співробітництва (далі – ЦВС) у нормативно-правових актах оборонної стратегії США та ряду країн Європи. Показано необхідність розуміння концепції СІМІС в умовах військової діяльності, що спрямована на реконструкцію та модернізацію збройних сил у напрямі тісного зв'язку із цивільною стороною. Висвітлено роль ЦВС як механізму, який дозволяє створити передумови для вирішення поставлених задач, надання відповідної допомоги цивільному населенню та успішного завершення збройного конфлікту.

Ключові слова: цивільно-військове співробітництво, доктрина, СІМІС, НАТО, збройні сили.

Постановка проблеми та стан її дослідження. Упродовж останніх років змінилися підходи до врегулювання конфліктів та були суттєво переглянуті правові вимоги щодо до їх учасників. Міжнародна спільнота підвищує вимоги до врахування економічних, соціальних, релігійних, політичних, культурних і гуманітарних факторів під час планування та проведення міжнародних миротворчих операцій. Як показує міжнародний досвід, залучення широкого кола цивільних інституцій у процес вирішення існуючого конфлікту сприяє досягненню спільної мети – врегулювання цього збройного конфлікту.

Актуальність дослідження ЦВС, насамперед, зумовлена збройним конфліктом на Сході України. Система ЦВС в Збройних Силах України є порівняно новою та постійно вдосконалюється. Теоретичний та практичний інтерес складає саме функціонування таких структур в арміях іноземних держав, їх особливості та відмінності від української системи ЦВС.

Чобіт Іванна Романівна, ад'юнкт Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Чобіт І.Р., 2019

Вітчизняні дослідники вже звертали певну увагу на проблематику військово-цивільного співробітництва, досліджуючи інформаційне забезпечення, систему підготовки фахівців цивільно-військової співпраці та цивільно-військові відносини в країнах НАТО. Варто відзначити статті Ю. Калагіна, І. Коропатніка, С. Гаркуші, Н. Васюкової, Е. Тітко, П. Ткачука, В. Опришко, І. Куропаткіна, О. Ноздрачова, О. Лещенко, а також низку колективних робіт. Проте діяльність системи цивільно-військового співробітництва провідних країн світу досліджена не повністю.

Метою статті є аналіз регулювання діяльності структури цивільно-військового співробітництва провідних країн світу із поясненням основних принципів та завдань, де особлива увага звертається на елемент зв'язку із цивільним елементом.

Виклад основного матеріалу. Після завершення Другої світової війни у світовій спільноті з'явився новий етап воєнно-політичних конфліктів, особливістю яких є пріоритет використання противниками широкого спектра невоєнних чинників – економічних, інформаційних, екологічних, соціальних та політичних важелів впливу. З огляду на це такі конфлікти називають «гібридними війнами». Головним завданням «гібридної війни» є не стільки фізичне знищення збройних сил противника, скільки нав'язування агресором своєї ідеології населенню держави, з якою йде протистояння. Тобто у війнах «гібридного типу» цивільне населення не тільки несе основний фізичний та психологічний тягар наслідків збройного протистояння (загроза життю та здоров'ю, порушення умов життєдіяльності), але й знаходиться під шаленим тиском інформаційної та психологічної складової воєнно-політичного конфлікту. Саме тому у 90-х роках ХХ ст., у зв'язку із численними міжетнічними конфліктами на територіях країн Південної та Східної Європи, для врегулювання яких залучалися міжнародні миротворчі контингенти, в органах військового управління збройних сил країн НАТО виникла потреба у створенні структур, які б працювали із цивільним населенням. Власне, на основі досвіду операцій на території колишньої Югославії було зроблено висновок, що застосування військових засобів вже не є вирішальним фактором для досягнення кінцевої мети. Наявні виклики і загрози потребували всебічного вивчення місцевого населення та впливу громадянського суспільства на дії військових багатонаціональних груп.

Саме цивільно-військове співробітництво забезпечувало ефективне проведення таких заходів. Термін СІМІС почав використовуватися з початку 1990-х років (*Ткачук та ін., 2018*). Досвід збройних сил США послугував основою для впровадження концепції, що стосувалася цивільно-військового співробітництва (далі – ЦВС) в рамках НАТО. Адже у Північному Іраку (1991 р.), Сомалі (1993 – 1994 рр.) та Руанді (1994 р.) функціонували центри, котрі слугували пунктами зустрічі представників місцевої влади, міжнародних організацій та представників збройних сил, урядових служб США для вирішення проблемних питань та координації з надання гуманітарної допомоги. Певної структури для таких центрів не було визначено. Їх розмір і склад залежав від конкретної ситуації та потреб (*Civil – Military Cooperation Centre of Excellence, 2016*). Після узагальнення досвіду участі у військових операціях в різних куточках світу в арміях провідних країн та НАТО розпочалась розробка нормативно-правових документів, що стосувалися цивільно-військової співпраці. У 1992 р. НАТО прийняло рішення про участь в миротворчих операціях ОБСЄ і ООН, до яких почали залучати невійськових учасників. З кінця 1995 р. розпочалась реалізація концепції цивільно-військової взаємодії НАТО, яка була пов'язана із врегулюванням ситуації у Боснії і Герцеговині (*Тімко, 2017b*). У серпні 1997 р. був прийнятий перший документ, що стосувався СІМІС, – Військова політика НАТО СІМІС МС 411 (NATO Military Policy on Civil-Military Cooperation) та доопрацьований і прийнятий як МС 411/1 у 2001 р. (*North Atlantic Treaty Organization, 2003*). У цій директиві Військового комітету НАТО говорилося, що ЦВС – це військова структура, основним завданням якої є підтримка цивільних органів влади, місцевого населення, урядових та міжнародних організацій, що забезпечить успішне виконання завдань при застосуванні військ під час проведення міжнародних операцій з підтримки миру та безпеки. Відповідно до МС 411 передбачалося створення робочої групи НАТО, роль якої полягала у повноцінному залученні структур ЦВС до Об'єднаного командування Європи до 2000 р. Також вказувалося, що оперативні командири повинні розглядати СІМІС як складову частину процесу планування для проведення будь-якої операції та залежно від її типу розмішувати підрозділи СІМІС (*Тімко, 2017b*). У 2003 р. було розроблено суттєвий документ ЦВС НАТО – Доктрину СІМІС НАТО АJP-9. Відповідно до доктрини НАТО система ЦВС під час

операцій під егідою НАТО повинна: ставити в пріоритет військові цілі і завдання; підтримувати систему керівництва і контролю на всіх рівнях; бути економічною, а саме мінімально використовувати військові ресурси при максимальному використанні цивільних, до того ж важливо не допустити виснаження останніх, оскільки це негативно вплине на підтримку життєдіяльності місцевого населення; концентрувати увагу на нечисленних, але об'ємних пріоритетних проектах, та дотримуватись зобов'язань, визначених міжнародним гуманітарним правом (*Rietjens, 2008*).

Для ЦВС в операціях з підтримки миру та безпеки додатково застосовуються ще й такі принципи: визначення спільної мети, завдання та сфер впливу для військових і цивільних учасників операції; розподіл відповідальності за успішну чи неуспішну діяльність між військовими і цивільними структурами; налагодження чіткої системи зв'язку і координації між учасниками операції; прозорість дій; обізнаність з місцевою культурою, звичаями та традиціями (*НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2015*).

У 2008 р. через чергову трансформацію Північноатлантичного альянсу у штабі Верховного головнокомандувача Об'єднаних збройних сил НАТО у Європі була переглянута та доопрацьована Доктрина АJP-9 із залученням робочої групи з Чеської Республіки, Данії, Німеччини, Нідерландів, Норвегії та Польщі. Вже у лютому 2013 р. був прийнятий оновлений документ АJP-3.4.9, в якому врахована необхідність адаптації до сучасних викликів та вимог, а також внесені необхідні зміни у бачення ЦВС на основі набутого нового досвіду у веденні військових конфліктів (*Rietjens, 2008*). У документі визначені загальні положення, що стосуються гуманітарної допомоги та розвитку: цілі гуманітарної допомоги та розвитку, що полягають у спільній роботі щодо внеску у покращення якості життя людини; недискримінація, що вказує на надання допомоги виключно на основі визначених потреб, незалежно від розташування, етнічної приналежності, статі, соціального статусу або релігії; повага до людської гідності, яка реалізовується відповідно до принципів та норм міжнародного права, яка також включає в себе повагу культури, релігії та звичаїв; прозорість та підзвітність, що полягають у тому, що, здійснюючи допомогу, варто переконатись у відсутності корупції, крадіжки або зловживання ситуацією; стійкість і готовність полягають у заходах, які реалізуються з урахуванням місцевих умов і спрямовані на зміцнення

місцевих ресурсів за рахунок укріплення громадянського суспільства, органів місцевого самоврядування до поточних потреб; координація, мається на увазі діяльність з урядом і зацікавленими суб'єктами на кожному рівні. Особлива роль у АЛР-3.4.9 відводиться співпраці СІМІС із неурядовими організаціями (НАТО, 2003). Сьогодні союз НАТО обрав шлях врегулювання кризових ситуацій через призму цивільно-військової співпраці, адже які б не були поставлені задачі, вони виконуються у цивільному середовищі, де плідна взаємодія із мирним населенням є чи не найважливішим аспектом для швидкого вирішення конфлікту.

В армії США весь особовий склад, який перебуває на дійсній службі або в резерві, отримує необхідну підготовку для підтримки цивільно-військових операцій та здійснення взаємодії із цивільним населенням. У Доктрині СІМІС США цивільно-військові операції (далі – ЦВО) розуміють як діяльність командира з метою налагодження, підтримання відносин, здійснення впливу чи прагматичного використання стосунків між військовими, урядовими та неурядовими цивільними організаціями, представниками влади, цивільним населенням та території проведення операції з позитивним, нейтральним або ворожим ставленням до військової присутності. Така діяльність здійснюється для полегшення воєнних операцій, консолідації зусиль та досягнення оперативних цілей США. Цивільно-військова операція здійснюється визначними цивільними і військовими представниками або в поєднанні цих двох компонентів. Доктрина СІМІС НАТО та Доктрина СІМІС США дещо схожі між собою, адже у Доктрині НАТО використаний досвід США в миротворчих операціях. Проте існує і певна відмінність між ними. НАТО вбачає у ЦВС можливість покращення координації з цивільним компонентом. Доктрина НАТО не зосереджена суто на проведенні проектів, хоча здійснення гуманітарних проектів на підтримку своїх також не виключається. Підхід США зосереджується на здійсненні впливу на цивільне оточення з метою підтримки своїх сил. Військовослужбовці збройних сил США під час ЦВО можуть виконувати функції цивільних органів влади та організацій, тобто принцип США передбачає певне пристосування до потреб військових. Також цікавим є той факт, що фахівці ЦВС входять до відділу вогневого ураження. А командир перед тим, як прийняти рішення щодо вогневого ураження, запитує у представників ЦВС: чи є можливість вирішити цю проблему шляхом залучення ЦВС, а

саме досягти прихильності місцевого населення, щоб вони не сприяли незаконним збройним формуванням (*Rietjens, 2008*).

Національні доктрини ЦВС різних держав базуються та розробляються відповідно до норм власного національного законодавства, внутрішніх національно-стратегічних орієнтирів та на основі Доктрини НАТО АJP-9 (*Тімко, 2017а*). Наприклад, у доктрині Республіки Хорватія сказано, що сучасна теорія військово-цивільних відносин пов'язана з розподілом сторін, де одна сторона є громадянське суспільство, інша – збройні сили. Починаючи з 2000-х років, уряд Хорватії активізував свою діяльність щодо реформування цивільних і військових відносин. Звичайно, були певні труднощі: необхідність реалізації оборонних реформ у контексті цивільно-військового співробітництва, відсутність досвіду цивільної та військової оборони та необхідність скоротити витрати на оборону із загального бюджету із подальшою модернізацією збройних сил. Доктрина ЦВС збройних сил Хорватії базується на Доктрині АJP-9 НАТО і розглядається як загальні стандарти для здійснення діяльності збройними силами Хорватії. Сьогодні у Хорватії відбувається процес оновлення доктрини АJP-9 до нового стандарту НАТО АJP-3.4.9 (*Лещенко, 2017*). Загалом розвиток системи ЦВС в Хорватії пов'язаний із реформуванням збройних сил до стандартів НАТО.

У збройних силах Королівства Данії система СІМІС функціонує також за стандартами НАТО. Найширше вони застосовували ЦВС під час операцій у боротьбі із повстанцями в Афганістані. ЦВС у Данії являє собою співробітництво, що спрямоване на підтримку операцій військового командира, особливо в операціях щодо стабілізації обстановки, де основним завданням командира є взаємодія із місцевою владою та населенням на території проведення місії. Також фахівці СІМІС виступають у ролі радників із цивільних питань. Відповідно до Доктрини Данії, ЦВС є військовим елементом, який пов'язує громадянське суспільство із військовими та розглядається як форма взаємодії для досягнення поставлених цілей (*Rietjens, 2008*). Тому в пріоритеті СІМІС є підтримка військових в районі виконання завдань та взаємодія із цивільною владою, міжнародними урядовими та неурядовими організаціями. Прикладами співпраці є: консультації, роз'яснення питань щодо комунікації, надання потрібної інформації, нарощування військового потенціалу, економіки, освіти (*Приклади військово-цивільного*

співробітництва, 2019). У 2004 р. Данія була однією із перших країн НАТО, яка розширила діяльність СІМІС щодо задоволення потреб місцевого населення. Такий підхід базувався на досвіді Афганістану, Балкан та Іраку і був взятий за основу щодо покращення діяльності СІМІС в НАТО та в інших країнах з метою вироблення багатостороннього підходу, що прискорить військову стабілізацію. У контексті «данської ініціативи» НАТО почало збільшувати свою взаємодію із Департаментом операцій щодо підтримання миру та Управлінням із координації гуманітарних питань ООН.

У Франції в середині 1990-х років набула актуальності концепція комплексного підходу, яка виникла від час афганської кризи. У 1991 р. Франція долучилась до миротворчих операцій під егідою Альянсу. У 1999 р. представники ЦВС Франції виконували завдання в Югославії. У лютому 2008 р. Франція звернулася до представників СІМІС НАТО з пропозицією зосередитись на комплексному підході щодо африканської та афганської криз. Цей підхід був погоджений у Бухаресті і впроваджений в Афганістані восени 2009 р. (*Carnegie endowment, 2019*) У концепції, запропонованій Францією, йшлося про прагматичне бачення діяльності СІМІС. Тобто йшлося про вдосконалення структури ЦВС таким чином, щоб суб'єкти змогли взаємодіяти та спілкуватися один з одним задля досягнення ефективних та швидких цілей та працювати у трьох узгоджених та скоординованих напрямках: управління, безпеки та економічного і соціального розвитку. Саме Франція запропонувала комплексний підхід НАТО в таких структурних напрямках: планування та проведення операції; актуалізація досвіду навчання та освіти; зміцнення співпраці із зовнішніми суб'єктами; повідомлення для громадськості; стабілізація та реконструкція. При тому залучення та участь громадськості передбачалася на всіх рівнях. Цей підхід спрямований на врегулювання кризи із виконанням всіх елементів, що дозволяють повернутися країні до стабільності (*Carnegie endowment, 2019*).

На початку ХХІ ст. збройні сили Німеччини взяли курс на забезпечення умов політичної безпеки, який передбачав відповідальність перед міжнародною спільнотою та гарантував загальну безпеку, що означало попередження впливу криз і конфліктів, запобігання та їх примирення. Завданням цього курсу було врегулювання будь-яких конфліктів та забезпечення національних інтересів держави. Саме

тоді набула актуальності співпраця Бундесверу із державними та недержавними організаціями в самій країні та поза її межами. На що було спрямовано й військово-цивільну співпрацю. Представником та ініціатором ЦВС у Німеччині є військовий підрозділ Об'єднаних сили забезпечення. Цей орган виконує функцію сполучної ланки та рупора армії для підтримки компетентних органів цивільного захисту як в самій країні, так і у миротворчих місіях за межами держави. ЦВС бундесверу орієнтований на узгоджену взаємодію цивільних і військових осіб, яка під час планування військової операції орієнтована на населення. СІМІС Німеччини за кордоном спрямована на те, що здобувати інформацію у цивільному просторі, аналізувати та оцінювати її з метою визначення гуманітарного становища та намірів цивільного населення (*Rietjens, 2008*). Починаючи з 2013 р., Німеччина сформувала новий підхід до організації ЦВС. Це зумовлено отриманням досвіду у міжнародних операціях з підтримки миру та безпеки та орієнтацією на Доктрину НАТО СІМІС АJP-3.4.9. Отже, військово-цивільна співпраця бундесверу – це взаємодія військових із цивільним населенням для того, щоб сприяти виконанню військових завдань та досягти військових і цивільних цілей в рамках спільного забезпечення безпеки (*Pakistan defence forum, 2019*).

Норвезька структура СІМІС діє також відповідно до Доктрини АJP-9, а у стратегічну концепцію оборони Норвегії входять ряд документів, пов'язаних із цивільно-військовим співробітництвом. Саме цивільно-військове співробітництво втілене як функція у всю національно-військову діяльність. ЦВС Норвегії складається із групи підтримки (діяльність офіцерського корпусу офіцерів забезпечує діяльність для миротворчих місій, операцій ООН, ЄС, ОБСЄ) та волонтерів (зараховуються на індивідуальній основі). Норвегія має досвід розгортання підрозділів ЦВС з 2002 р. у миротворчих операціях у Боснії, Косові, Іраку та Афганістані (*CCOE, 2016*). Саме в Іраку та Афганістані Норвегія використовувала ЦВС як дієвий засіб боротьби з тероризмом. Військово-цивільна співпраця Норвегії охоплює завдання як всередині країни, так і поза її межами. Норвегія є однією із країн – засновниць Центру СІМІС, який розташований у Нідерландах (*Тітко, 2017а*).

Концепція СІМІС у межах нідерландської доктрини не стала винятком і також будується відповідно до Доктрини НАТО. ЦВС підтримує військову місію шляхом координації і співробітництва

між військовими командирами і представниками цивільного населення. СІМІС у Нідерландах розуміється як співпраця між збройними силами та цивільними й урядовими організаціями. ЦВС розділяється на дві категорії: діяльність СІМІС, яка зосереджується на підтримці військових підрозділів цивільними інститутами (інфраструктурна організація, поставка товарів та послуг), та операції СІМІС, які належать до дій військових підрозділів на підтримку цивільних (допомога в реконструкції, ремонт інфраструктури, розмінювання) (*NATO, 2003*). Такі заходи проводяться після врегулювання збройного конфлікту, мета яких полягає у збереженні суверенітету країни та попередженні повторного виникнення конфлікту. Поряд з тим доктрина СІМІС Нідерландів має свої особливості. ЦВС діє не лише за межами країни, але й на своїй території у формі операцій, що стосуються національної безпеки та внутрішніх стихійних лих (*CCOE, 2016*). Відповідно до Концепції оборони Нідерландів ЦВС охоплює шість середовищ: цивільна інфраструктура, економіка і комерція, цивільне адміністрування, гуманітарні питання, справи культури, економічний розвиток (*Тімко, 2017с*). Така діяльність спрямована на розробку проектів для місцевих громад.

Система ЦВС в Україні є дещо схожою із діяльністю СІМІС в Нідерландах. Адже військовослужбовці структури ЦВС виконують завдання на території своєї держави, що і робить українську систему СІМІС особливою. Власне, ідея щодо створення такої структури у складі Збройних Сил України виникла у 2005 р. Цей період характеризується активною участю в миротворчих операціях під егідою ООН (*Кришталь, 2014*). Пропозиції щодо введення в склад миротворчих контингентів компонентів СІМІС пов'язувались із необхідністю підвищення ефективності виконання завдань у міжнародних операціях, зокрема на території Іраку, Афганістану, Грузії, Югославії, Боснії і Герцеговини, Північної Македонії, Хорватії, Анголи, Косова, Демократичної Республіки Конго, Судану, Сьєрра-Леоне. Практична ж реалізація структури ЦВС почалась із ходом Антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей. З травня 2014 р. до другої половини 2016 р. розроблялась нормативно-правова база та поступово структури ЦВС почали створюватись на різних рівнях управління Збройних Сил України (*Верховна Рада України, 2015*).

В українській структурі ЦВС взято за основу не лише Доктрину НАТО, але і враховано вітчизняний досвід на території нашої країни. Система ЦВС України є основною взаємодією між суспільством і Збройними Силами на лінії розмежування, в районах ведення бойових дій та відведення військ (*Верховна Рада України, 1994*). Адже взаємодія між місцевим населенням та військовими частинами (підрозділами) в зоні проведення ООС дозволяє останнім виконувати завдання за призначенням.

Висновки. Проаналізувавши історичний досвід створення та функціонування структури ЦВС армій провідних країн світу, варто зауважити, що діяльність ЦВС є необхідною та невід’ємною їх складовою, яка забезпечує успішне виконання воєнних операцій всередині самих країн, так і поза їх межами. Активізація наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. воєнно-політичних конфліктів «гібридного характеру» актуалізувала питання ефективного захисту та надання допомоги цивільному населенню, збереження його культурних та матеріальних цінностей та й самої інфраструктури держави, на території якої відбувається воєнний конфлікт. Керівництво розвинених країн світу, а також блоку НАТО усвідомило необхідність модернізації підходів до врегулювання воєнно-політичних конфліктів, що відобразилось у вдосконаленні нормативно-правових актів, які стосувалися впровадження та діяльності структури СІМІС.

Характерним елементом діяльності органів СІМІС є те, що їм притаманний цивільний структурний компонент, який спрямований як на співробітництво, так і на допомогу. Така діяльність є новим підходом на шляху розвитку Збройних Сил. Адже, як свідчить досвід миротворчих операцій та ООС на території України, які б не були поставлені завдання, вони виконуються в умовах цивільного середовища і для їх вирішення саме діяльність структури ЦВС дає можливість краще зрозуміти всі особливості даного регіону, швидше врегулювати кризову ситуацію.

Використані посилання

Carnegie endowment, 2019. *Civil-Military Cooperation in Afghanistan: The French Experience*, [online] Available at: <<https://carnegieendowment.org/2014/12/19/civil-military-cooperation-in-afghanistan-french-experience/hxoh>> [Accessed 17 February 2019].

Civil–Military Cooperation Centre of Excellence, 2016. *CIMIC Field Handbook*. 4th edition. Netherlands: CCOE.

North Atlantic Treaty Organization, 2003. *AJP-9 Nato Civil-Military Co-Operation (CIMIC) Doctrine*, [online] Available at: <<https://www.nato.int/ims/docu/ajp-9.pdf>> [Accessed 30 January 2019].

Pakistan defence forum, 2019. *Pakistan defence*, [online] Available at: <<https://defence.pk/pdf/threads/civil-military-cooperation.418248/>> [Accessed 8 February 2019].

Rietjens, S. 2008. *Managing Civil-military Cooperation: A 24/7 Joint Effort for Stability*. Aldershot: Ashgate. ISBN: 9780754672814.

Верховна Рада України, 1994. *Про оборону України*, [online] Київ: ВРУ. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> [Дата звернення 4 лютого 2019].

Верховна Рада України, 2015. *Про затвердження Порядку надання гуманітарної та іншої допомоги населенню Донецької та Луганської областей*, [online] Київ: ВРУ. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/21-2015-%D0%BF>> [Дата звернення 24 січня 2019].

Кришталь І. 2014. *Цивільно-військове співробітництво Збройних Сил України*, [online] Доступно: <https://cimic.com.ua/> [Дата звернення 14 лютого 2019].

Лещенко О. 2017. Міжнародний досвід трансформації систем цивільного захисту в умовах сучасних воєнно-політичних конфліктів. *Молодий вчений*, [online] 8(48), С. 339-344. Доступно: <<http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/8/75.pdf>> [Дата звернення 11 лютого 2019].

Навчальні матеріали онлайн, 2010-2019. *Приклади військово-цивільного співробітництва*, [online] Доступно: <https://pidruchniki.com/82961/politologiya/blok_prikлади_viyskovo-tsivilnogo_spivrobitnitstva> [Дата звернення 8 лютого 2019].

Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, 2015. *Цивільно-військове співробітництво за стандартами НАТО (civil-military cooperation)*. Київ: НУОУ ім. Івана Черняховського.

Тітко Е. 2017а. Доктринальні підходи до розуміння концепції цивільно-військового співробітництва (CIMIC) в оборонних стратегіях Хорватії, Данії, Норвегії та Нідерландів. *Держава і регіони. Серія: Право*, [online] 1 (55), С. 125–131. Доступно: <http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/1_2017/26.pdf> [Дата звернення 4 лютого 2019].

Тітко Е. 2017б. Особливості правового регулювання діяльності СІМІС в організації північноатлантичного договору. *Юридичний науковий електронний журнал*, [online] 2, с. 158-161. Доступно: < [http://www.lsej.org.ua/ 2_2017/44.pdf](http://www.lsej.org.ua/2_2017/44.pdf) > [Дата звернення 1 лютого 2019].

Тітко Е. 2017с. Роль та значення місії ISAF в ісламській республіці Афганістан з урахуванням присутності сил СІМІС. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*, [online] 25, С. 122–125. Доступно: <<http://www.vestnikpravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc25/32.pdf>> [Дата звернення 27 січня 2019].

Ткачук П., Красюк О., Кривизюк Л., Мокоївець В., Федоров О., Заболотнюк В., Бокачов С., Хаустов Д. 2018. *Цивільно-військове співробітництво у сучасному збройному конфлікті*. Львів: НАСВ. 140 с.

References

Carnegie endowment, 2019. Civil-Military Cooperation in Afghanistan: The French Experience, [online] Available at:<<https://carnegieendowment.org/2014/12/19/civil-military-cooperation-in-afghanistan-french-experience/hxoh>> [Accessed 17 February 2019] (eng).

Civil–Military Cooperation Centre of Excellence, 2016.CIMIC Field Handbook. 4th edition. Netherlands: CCOE (eng).

North Atlantic Treaty Organization, 2003. AJP-9 Nato Civil-Military Co-Operation (CIMIC) Doctrine, [online] Available at: <<https://www.nato.int/ims/docu/ajp-9.pdf>> [Accessed 30 January 2019] (eng).

Pakistan defence forum, 2019. Pakistan defence, [online] Available at: <<https://defence.pk/pdf/threads/civil-military-cooperation.418248/>>[Accessed 8 February 2019] (eng).

Rietjens S. 2008. Managing Civil-military Cooperation: A 24/7 Joint Effort for Stability. Aldershot: Ashgate. ISBN: 9780754672814 (eng).

Verkhovna Rada Of Ukraine, 1994. About the defense of Ukraine. [online] Kyiv: VRU. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>> [Accessed 4 February 2019] (ukr).

Verkhovna Rada Of Ukraine, 2015. On Approving the Procedure for Providing Humanitarian and Other Assistance to the Population of Donetsk and Lugansk Oblasts,[online] Kyiv: VRU. Available at:<<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/21-2015-%D0%BF>> [Accessed 24 January 2019] (ukr).

Kryshstal I. 2014. Civil-Military Cooperation of the Armed Forces of Ukraine, [online] Available at: <<https://cimic.com.ua/>> [Accessed 14 February 2019] (ukr).

Leshchenko A. 2017. International experience of transformation of civil defense system in conditions of modern military-political conflicts. *Young Scientist*, [online] 8(48), pp.339-344. Available at: <<http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/8/75.pdf>> [Accessed 11 February 2019] (ukr).

Training materials online, 2010-2019. Examples of military-civilian cooperation, [online] Available at: <https://idruchniki.com/82961/politologiya/blok_prikлади_viyskovo-tsvivilnogo_spivrobotnitstva> [Accessed 8 February 2019] (ukr).

National Defense University of Ukraine named after Ivan Chernyakhovsky, 2015. Civil-military cooperation on NATO standards (civil-military cooperation). Kyiv: NUOU named after Ivan Chernyakhovsky (ukr).

Titko E. 2017a. Doctrinal approaches to understanding the concept of civil-military cooperation (CIMIC) in the defense strategies of Croatia, Denmark, Norway and the Netherlands. *State and regions*. Series: Right, [online] 1 (55), pp. 125-131. Available at: <http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/1_2017/26.pdf> [Accessed 4 February 2019] (ukr).

Titko E. 2017b. Peculiarities of legal regulation cimic activity of the north atlantic treaty organization. *Legal scientific electronic journal*, [online] 2, pp. 158-161. Available at: < http://www.lsej.org.ua/2_2017/44.pdf > [Accessed 1 February 2019] (ukr).

Titko E. 2017c. The role and significance of the ISAF mission in the Islamic Republic of Afganistan taking into account the participation of CIMIC. *Scientific Herald of the International Humanitarian University*, [online] 25, pp. 122-125. Available at: < <http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc25/32.pdf> > [Accessed 27 January 2019] (ukr).

Tkachuk P., Krasnyuk O., Krivizyuk L., Mukoishtev V., Fedorov O., Zabolotnyuk V., Bokachov S., Khustov D. 2018. Civil-military cooperation in the modern armed conflict. Lviv: NAA (ukr).

Chobit I.

HISTORICAL EXPERIENCE OF LEADING COUNTRIES IN THE ESTABLISHMENT AND FUNCTIONING OF CIVIL-MILITARY COOPERATION STRUCTURES (CIMIC)

The article briefly describes the history of the creation and functioning of Civil – Military Cooperation structures in the armies of the leading countries of the world. The concepts of civil-military cooperation in legal acts of defense strategy are justified Croatia,

Denmark, France, Germany, USA, Norway, the Netherlands, Ukraine and also NATO. It is shown that it is necessary to understand the concept of SIMIS in the context of military activities aimed at the reconstruction and modernization of the armed forces in the direction of close ties with the civilian side. The role of the Center is shown as a mechanism that allows creating prerequisites for solving the tasks, providing appropriate assistance to the civilian population and the successful conclusion of an armed conflict.

Statement of the problem and the state of its research. In recent years, approaches to conflict resolution have changed and the legal requirements for their participants have been substantially revised. The international community is increasing the requirements for taking into account economic, social, religious, political, cultural and humanitarian factors when planning and conducting international peacekeeping operations. As international experience shows, the involvement of a wide range of civil institutions in the process of resolving an existing conflict contributes to the achievement of the common goal of resolving this armed conflict.

The relevance of the research center, primarily due to the armed conflict in the East of Ukraine. The CWS system in the Armed Forces of Ukraine is relatively new and is constantly being improved. Theoretical and practical interest is the very functioning of such structures in the armies of foreign states, their features and differences from the Ukrainian system of the Central Military Council.

Domestic researchers have already paid some attention to the problems of military-civilian cooperation, exploring information support, the system of training civil-military cooperation specialists, and civilian-military relations in the NATO countries. It is worth noting the articles of Yu. Kalagin, I. Koropatnik, S. Garkushi, N. Vasyukov, E. Titko, P. Tkachuk, V. Opryshko, I. Kuropatkin, A. Nozdrachev, A. Leshchenko, and also a number of collective works. However, the activity of the system of civil-military cooperation of the leading countries of the world is not fully investigated.

The purpose of the article is to analyze the regulation of the activities of the structure of civil-military cooperation of the leading countries of the world with an explanation of the basic principles and tasks, where special attention is paid to the element of communication with the civilian element.

Keywords: civil-military cooperation, doctrine, CIMIC, NATO, armed forces.

ЛОКАЛЬНІ ВІЙНИ ТА ЗБРОЙНІ КОНФЛІКТИ СУЧАСНОСТІ

УДК 94(477) «1996/2016»:355.3.1:614.39

КАЗАН Е. М.

<https://orcid.org/0000-0002-0997-6945>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.31.2019.193-205>

АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ У ХОДІ ПРОВЕДЕННЯ АТО НА СХОДІ УКРАЇНИ В 2014 – 2016 рр.

У статті висвітлено якість та своєчасність надання медичної допомоги військовослужбовцям ЗСУ в початковий період Антитерористичної операції (2014 – 2016). Відображено проблеми медичного забезпечення ЗСУ, що мали місце на початку російської агресії на Сході України і недоліки в організації військово-медичної служби, які виникли за роки незалежності України в результаті недолугих ресорганізацій та оптимізацій в Збройних силах України, що відбувалась в умовах хронічного недофінансування військово-медичної служби. Зазначено, що медичне обладнання морально і фізично застаріло. Медична і санітарна техніка давно вислужили встановлені терміни та використали ресурси, переважно списані та навіть за їх наявності перебували в неробочому стані, не було індивідуальних засобів медичного захисту. Характерним був брак медичного персоналу та недостатній досвід і навички в галузі військово-польової хірургії та тактичної медицини. Своєчасність надання медичної допомоги не вкладалась у «золоту годину», що пояснювалось недосконалою системою ЛЕЗ і браком санітарного транспорту та індивідуальних засобів захисту. Проаналізовані основні причини смертності поранених, зроблені відповідні висновки щодо вдосконалення надання першої медичної допомоги на полі бою. Вивчено досвід організації медичного забезпечення та інтеграції в єдиний медичний простір на прикладі Луганської області. Відзначено внесок волонтерських організацій, Товариства Червоного Хреста та гуманітарної допомоги іноземних держав. У висновках зазначено необхідність впровадження Військово-медичної доктрини – кодексу правил і принципів військової медицини.

Ключові слова: військово-медична служба, медична допомога, Збройні сили України, Антитерористична операція.

Постановка проблеми. Військово-медична служба ЗСУ як предмет наукових досліджень становить особливий інтерес для військової історії. Неможливо обминути увагою медичне забезпечення ЗСУ, якість та ефективність надання медичної допомоги, від якої залежить збереження життя і здоров'я військовослужбовців та

Казан Емілія Мар'янівна, кандидат історичних наук, викладач кафедри Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Казан Е.М., 2019

функціонування ЗСУ загалом. Оскільки розвиток військово-медичної служби ЗСУ в мирний час відбувався в руслі постійних реорганізацій та деформацій, в умовах постійного недофінансування та неуваги з боку уряду і військового керівництва, то початок російської агресії на східних кордонах України одразу виявив всі існуючі проблеми в медичному забезпеченні і змусив керівництво ЗС України нагально вирішувати цю проблему.

Бойові зіткнення в зоні АТО призвели до значного числа поранених серед українських силовиків (військовослужбовців ЗСУ, МВС, СБУ, Держприкордонслужби, бійців добровольчих батальйонів). Значна їх кількість потрапила до медичних закладів у перші місяці російської агресії, в умовах певного «паралічу» військово-медичної служби Збройних Сил України. Збереження життя військовослужбовців, надання їм своєчасної медичної допомоги на полі бою, вчасна евакуація поранених і якісне надання їм спеціалізованого лікування, швидке одужання і повернення в стрій вийшло на передній план в існуючих умовах недокомплектування Збройних сил та браку військових медиків у результаті «реформ» минулих років.

Багато сучасних науковців вивчали цю проблему. Зокрема, Білий В.Я., Верба А.В, Бадюк М.І., Жаховський В.О., Лівінський В.Г. присвячували свої праці дослідженню системи лікувально-профілактичного забезпечення (*Білий та ін., 2016*). У наукових розвідках Гульпи В. знаходимо висвітлення проблеми організації медичного постачання (*Гульпа, 2016*), Замковий А. піднімав проблему донорства у військах (*Замковий, 2016*), Пилипенко І.М. та Кучма А.Б. описували надання допомоги пораненим в зоні АТО (*Пилипенко&Кучма, 2016*). Однак узагальнювального аналізу щодо існуючої проблеми не робилось, що і пропонує зробити автор цієї статті. А такий аналіз є необхідним для узагальнення досвіду медичного забезпечення та врахування недоліків і прорахунків у майбутньому.

Метою статті є проведення аналізу якості та своєчасності надання медичної допомоги у початковий період АТО.

Виклад основного матеріалу. Якщо розглядати початковий період війни, потрібно зазначити, що за офіційними даними, станом на 29 липня 2014 р. поранення отримали 1236 бійців, а в шпиталях перебувало 745, з них 36 у важкому стані (*Бочерикова, 2014*). Ця інформація на прес-конференції була надана директором військово-медичного департаменту Міністерства оборони України

В. Андронатієм (*Військові медики*). З початку проведення Антитерористичної операції до 1 серпня 2014 р. всього поранено 1236 бійців, у шпиталях України знаходилися 745 військовослужбовців, з яких 36 перебували у важкому стані (*Медичне забезпечення ЗСУ, 2014*). З території Російської Федерації до медичних закладів України успішно транспортовано 18 поранених, легких та середньої тяжкості поранених направлено до Військово-медичного клінічного центру Південного регіону (Одеса), де постраждали знаходилися на лікуванні та проходили курс психологічної реабілітації. Особи у тяжкому стані (4 військовослужбовці) перебували у Головному військовому клінічному госпіталі (Київ). На території Російської Федерації знаходилися 4 поранених військовослужбовці (з них 2 у важкому стані), яких Міністерство згодом доставило в Україну черговим літаком (*Медичне забезпечення ЗСУ*).

Оцінити ефективність системи медичного забезпечення військ під час АТО вкрай важко через відсутність достовірної інформації щодо причин смерті військовослужбовців. Військово-медичній службі не вдалося досягти оптимальних часових показників надання медичної допомоги на полі бою та ранніх етапах медичної евакуації, про що свідчить низьке співвідношення безповоротних і санітарних втрат – 1 : 3,5 (Афганістан – 1 : 32; Чечня-I – 1 : 9; Чечня-II – 1 : 3; Ірак – 1 : 16; Афганістан (НАТО) – 1 : 14). Також викликає занепокоєння та потребує окремого дослідження невелика частка тяжкопоранених (10,4%) у загальній структурі санітарних втрат (*Білий та ін., 2016:73*).

Незважаючи на те, що з початку АТО систему медичного забезпечення ЗСУ переформовано та вдосконалено етапи надання медичної допомоги військово-медична служба виявилася неготовою до надання медичної допомоги значній кількості поранених (*Звіт начмедв ЗСУ*). Для надання допомоги пораненим була мобілізована вся медична служба ЗСУ – близько 1500 чол. (у тому числі 245 лікарів). Однак у зоні АТО відчувалася нестача медичного персоналу. Заходами декількох хвиль мобілізацій вдалося поповнити некомплект медичних служб військових частин і з'єднань.

Через хронічне недофінансування прогресивно погіршувалося матеріально-технічне забезпечення медичної служби ЗС України, поповнення та оновлення запасів медичного майна і ліків у «недоторканих запасах» не проводилось, все, що залишалось придатним до використання, було вилучено на поточне постачання. Станом на

кінець 2013 р. медичне обладнання, більшість якого надійшла на забезпечення медичних підрозділів військових частин і з'єднань та військово-медичних закладів ще за радянських часів, морально і фізично застаріло. Медична і санітарна техніка давно вислужили встановлені терміни та використали ресурси, переважно списані, та навіть за їх наявності перебували в неробочому стані. Забезпеченість лікарськими засобами і перев'язувальними матеріалами була недостатньою, не було індивідуальних засобів медичного захисту (*Білий та ін., 2016:70*).

Попри брак медичного персоналу та незадовільне матеріально-технічне забезпечення медичної служби у досліджуваній період у військових закладах охорони здоров'я було проліковано понад 30 тис. поранених / хворих військовослужбовців. Направлено для лікування за кордон 210 (без урахування заходів реабілітації). У санаторно-курортних закладах МО України проходили реабілітацію 65 поранених військовослужбовців (загалом в них пройшло реабілітаційне лікування майже 2,5 тис. військових).

Доволі висока смертність військовослужбовців пояснюється недофінансуванням військово-медичної служби. Наприкінці серпня 2014 р. забезпеченість медичної служби Збройних Сил України лікарськими засобами становила 87%; перев'язувальними засобами – 93%; витратними медичними матеріалами – 74%; медичною апаратурою та обладнанням – 78%; медичною технікою – 100%; індивідуальними засобами медичного захисту – 100%. Відповідно до контракту між Міністерством оборони України та Міністерством оборони США отримано 2000 наборів індивідуальних для надання невідкладної медичної допомоги. Їх відправлено військовослужбовцям військових підрозділів АТО (*Тернова*).

Інша причина смертності – відсутність донорів. Причини, які негативно впливали на розвиток донорства в Збройних Силах України до початку АТО, можна згрупувати у декілька проблемних блоків: самоусунення командирів і начальників усіх рівнів від участі в організації, агітації та пропаганді донорства; різке скорочення Збройних Сил України; ненадання командуванням військових частин повною мірою встановлених законом пільг донорам; неможливість організації належного донорського харчування в частинах; пріоритет участі особового складу військових частин у господарських роботах та інших заходах над участю в донорстві (*Замковий, 2016:136*).

Незважаючи на скорочення підрозділів служби крові на 60%, кількість донорів, відповідно, і донорської крові у 2015 році не зменшилася завдяки патріотизму людей, незалежно від професій, віку, соціального статусу, віросповідань тощо (*Замковий, 2016:138*).

Слід зазначити, що за видами ушкоджень у військовослужбовців, які лікувались у військових госпіталях у 2014 – 2015 рр.: осколкові поранення склали в 2015 р. – 61,6%, у 2014 р. – 74,8%; кульові – 9,1% та 9,1%, вибухові травми – 27,0% та 12,3%, опіки – 2,3% та 3,8%, відповідно. Як бачимо з наведених даних, останнім часом більше ніж удвічі збільшилась кількість вибухових травм, що пояснюється застосуванням не тільки сучасних видів озброєння, а й значним зростанням кількості підривів на мінах і фугасах. Заради справедливості зазначимо, що у різних регіонах АТО рівень надання медичної допомоги був неоднаковим. Так військові медики Луганської області доволі швидко зуміли налагодити роботу у сфері надання спеціалізованої медичної допомоги пораненим військовослужбовцям; бригади екстреної медичної допомоги приймали від військових медиків постраждалих; евакуація постраждалих забезпечувалася до найближчих лікувальних закладів (Станично-Луганська, Попаснянська, Новоайдарська ЦРЛ та до міської лікарні м. Щастя); персоналом приймального відділення лікувального закладу здійснювалося сортування постраждалих і поранених за ступенем тяжкості та локалізацією ушкоджень; легкопоранені з непроникними ушкодженнями транспортувалися до військових шпиталів, переважно до шпиталю № 59 (м. Сватове, зараз – до м. Сєверодонецька); при тяжких пораненнях проводилося хірургічне втручання (у вищезазначених ЦРЛ, міській лікарні м. Щастя та міських лікарнях міст Лисичанськ, Сєверодонецьк); після надання спеціалізованої медичної допомоги та стабілізації життєвих функцій військовослужбовці, стан яких дозволяв транспортування, направлялися до військових шпиталів переважно санітарним транспортом ЗСУ, а цивільні особи продовжують лікування в цьому закладі, або транспортувалися в інші заклади охорони здоров'я для надання високоспеціалізованої допомоги; вибір засобу транспортування (авіаційний або наземний) здійснювався залежно від ступеня тяжкості стану, важкості поранень та необхідності в терміновому наданні високоспеціалізованої медичної допомоги (*Клименко та Галушка, 2016:50*).

Станом на 1 січня 2016 р. у Збройних Силах України безповоротні втрати становили 2673 особи, а санітарні – 8519 осіб. Проте,

згідно з даними наших провідних науковців, серед такої чисельності жертв лише близько 2% померли після моменту надходження до лікувальних закладів. Тобто, більшість смертельних втрат сталися на полі бою, з яких 13 – 22,3% (згідно з науковими джерелами) – ті, яких можна було б уникнути під час проведення АТО (*Бадюк та ін., 2016:55*).

За даними ООН, з початку проведення АТО на Сході України до середини 2016 р. загинуло понад 9 тисяч осіб і 21 тисяча отримали поранення (*ООН, 2016*). Серед військовослужбовців усіх силових структур найбільших втрат зазнали ЗС України, де безповоротні втрати становлять 2436 осіб, із них бойові – 2041, а санітарні втрати – 8173 особи, зокрема бойові – 6497 (*Санітарні втрати з початку АТО, 2016*).

У 2015 р. вперше в новітній історії України було зібрано та проаналізовано статистичні дані щодо надання стаціонарної допомоги учасникам Антитерористичної операції на Сході України у психіатричних і наркологічних закладах, підпорядкованих МОЗ України. Аналіз отриманих даних показує, що за звітний період проведено лікування 3791 військовослужбовця, з яких 2354 (73,1%) осіб – у психіатричних лікарнях та 1373 (26,9%) – у наркологічних (*Зборовський, 2016:185*).

Середній час від поранення до огляду, для прикладу лікарем-анестезіологом, значно відрізнявся залежно від окремих підрозділів та становив 150 хв при стандартному відхиленні 318 хв. При поглибленому аналізі з урахуванням кількості осіб, яким надана допомога кожним із медичних працівників, середній час до огляду лікарем становитиме 160 хв. Середній час від поранення до огляду лікарем, за даними лікарів-анестезіологів, – 267 хвилин (відхилення – 453). Такі дані свідчать про те, що доступність лікарської допомоги аж ніяк не вкладається в «золоту годину» (*Пилипенко та Кучма, 2016*).

Знову ж таки зазначимо, що хірургічні втручання відбувалися в умовах нестачі медикаментів та інвентарю. Серед навичок, які б хотіли покращити лікарі, передусім було: забезпечення внутрішньокісткового доступу, проведення хірургічного відновлення прохідності дихальних шляхів, регіонарної анестезії кінцівок, покращення знань щодо лікування черепно-мозкової травми, користування сучасними технічними засобами (апарати штучної вентиляції легень,

інфузійні помпи) (*Пилипенко та Кучма, 2016*). Загалом, у середньому забезпеченість військових частин станом на 01 червня 2016 р. склала 88% від потреби, у тому числі: аптечками медичними індивідуальними – 100%; лікарськими засобами для лікування ГРЗ – 82%; антибіотиками та антисептиками – 82%; серцево-судинними препаратами – 79%; перев'язувальними засобами – 95%; витратним медичним майном – 91% (*Гульпа, 2016:229*).

Найчастішими причинами смерті від поранень, яких можна було запобігти, були крововтрата – 60%, пневмоторакс – 30%, обструкція дихальних шляхів – 5% і ще 5% припадало на інші причини. Близько 20 – 25% загиблих на полі бою та ранніх етапах медичної евакуації потенційно могли жити, а померли через відсутність або несвоєчасне чи неякісне надання медичної допомоги (*Білий та ін., 2016:80*). За твердженням військових медиків НАТО, приблизно 20% поранених солдатів помирають під час бою і 90% з них – до того, як отримують допомогу в медичному закладі. Після травматичних поранень у більшості випадків смерть настає внаслідок крововтрати, яка призводить до гіповолемічного шоку, зменшення об'єму циркулюючої крові та поліорганної недостатності (*Білий та ін., 2016:78*). Приблизно 15% втрат, що настали до надходження пораненого до медичного закладу, можна було б запобігти, якби одразу було вжито необхідних заходів: зупинка масивної кровотечі, відновлення прохідності дихальних шляхів, накладення герметичної пов'язки при відкритому пораненні грудної клітки, усунення напруженого пневмотораксу за допомогою декомпресійної голки і, за можливості, дренажування грудної клітки (*Білий та ін., 2016:79*).

Окреслені заходи частково можна було б здійснити за умови забезпеченості ЗСУ індивідуальними аптечками. Власне важливим і вкрай складним питанням з самого початку конфлікту стало забезпечення українських військовослужбовців сучасними польовими аптечками, кровоспинними та знеболювальними засобами. Слід визнати, що наявні в Збройних Силах станом на весну 2014 р. засоби надання першої медичної допомоги були застарілими, а їх кількість – недостатньою (*Військово-медична служба*). Тільки 2015 р. Центральним медичним складом сформовано та видано за нарядами військовим частинам, які виконували завдання за призначенням у районі проведення Антитерористичної операції, 69 688 аптечек АМЗІ. За шість місяців 2016 р. ще видано 26 938 аптечек АМЗІ (разом 96 626). До кінця року було сформовано 100 000 аптечек (*Гульпа, 2016:229*).

У 2014 – 2015 рр. винятково важливе значення, особливо в перші місяці АТО, мала діяльність волонтерських організацій із забезпечення медикаментами медичних установ Міноборони та медичних фахівців у військах. Волонтери почали комплектувати аптечки для військових за сучасними вимогами. Їх мінімальна комплектація включає кровоспинний джгут, бинт для тампонади, просочений гемостатиком, сучасний бандаж на основі еластичного бинта, оклюзійну плівку, назофарингіальну трубку, одноразові рукавички, медичні ножиці з плоским кінцем для швидкого доступу до рани та незмивний маркер. Тільки упродовж серпня 2014 р. волонтери укомплектували 50 тис. таких аптечок (*Хлібко*).

Розглядаючи проблему забезпечення Збройних Сил України аптечками та медикаментами, необхідно згадати ще одне джерело їх постачання, а саме іноземну допомогу: за лінією гуманітарної допомоги від іноземних країн отримано індивідуальні аптечки: Великобританія – 5700 шт., США – 2100 шт., Канада – 324 шт. З початку проведення АТО на рахунок Міністерства оборони України для медичного забезпечення в рамках акції «Підтримай Українську армію» надійшло 150 223 тис. грн, які розподілено безпосередньо у ВМКЦ та військових госпіталях (*Гульня, 2016:229*).

Значну допомогу військово-медичній службі ЗС України надавав Червоний Хрест. Товариство як складова частина Міжнародного Руху Червоного Хреста спрямувало свою діяльність на залучення можливостей Міжнародної Федерації Товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, Міжнародного Комітету Червоного Хреста, партнерських національних товариств, міжнародних інституцій і фондів до фінансування гуманітарних програм допомоги постраждалим. Усього з початку АТО було залучено гуманітарну допомогу від міжнародних донорів на суму більше 400 млн грн (*Усіченко, 2016:293*).

Висновки. Таким чином, Антитерористична операція стала серйозним викликом для системи медичного забезпечення ЗС України. Досвід медичного забезпечення АТО показав, що існуюча система медичного забезпечення військ, система ЛЕЗ не відповідали потребам ЗС України в можливих варіантах їх застосування з огляду на воєнні загрози державі. За таких умов зволікання з реформуванням системи медичного забезпечення військ було неприпустимим (*Білий та ін., 2016:73*).

Медична служба ЗС України навесні 2014 р. перебувала в не найкращому стані. Це стосувалось як кадрового забезпечення (значного скорочення посад у попередні декілька років), так і матеріально-технічного – починаючи від забезпечення бійців сучасними індивідуальними аптечками і закінчуючи обладнанням госпіталів. Нагальні потреби часу змушували невідкладно шукати шляхи розв’язання проблем, наприклад, комплектування волонтерами аптек. Важливу роль у медичному забезпеченні ЗСУ відіграла допомога іноземних держав, Червоного Хреста.

За час АТО військові медики набули значного досвіду, який часто йшов врозріз із попередніми уявленнями щодо організації медичного забезпечення. Необхідність комплексного оновлення й реорганізації системи медичного забезпечення ЗС України обумовила розробку Військово-медичної доктрини – кодексу правил та принципів функціонування військової медицини у державі в мирний час, у період воєнного стану (або реальних бойових дій), а також під час надзвичайних ситуацій чи техногенних катастроф.

Використані посилання

Бадюк М.І., Жупан Б.Б., Ковида Д.В., Микита О.О., Губар А.М. 2016. Інноваційні проекти в медичному забезпеченні Збройних Сил України в умовах ведення антитерористичної операції. Збірник наукових праць: *Медичне забезпечення антитерористичної операції: науково-організаційні та медико-соціальні аспекти*. К., с. 55.

Білий В.Я., Верба А.В., Бадюк М.І., Жаховський В.О., Лівінський В.Г. 2016. Еволюція поглядів та розвиток системи лікувально-евакуаційного забезпечення військ – уроки для Збройних Сил України. Збірник наукових праць: *Медичне забезпечення антитерористичної операції: науково-організаційні та медико-соціальні аспекти*. К., С. 70, 73, 78, 79, 80.

Бочерикова Є. 2014. *Медичне забезпечення Збройних Сил України в зоні АТО: проблемні питання*. Аптека. Вип. 30 (951). 4 серпня 2014.

Військові медики, [online] Доступно: <<http://www.moz.gov.ua>> [Дата звернення: 10 лютого 2019].

Військово-медична служба, [online] Доступно: <<http://army.unian.ua>> [Дата звернення: 5 лютого 2019].

Гульпа В. 2016. Організація медичного постачання військових частин та медичних підрозділів сил АТО. Збірник наукових праць:

Медичне забезпечення антитерористичної операції: науково-організаційні та медико-соціальні аспекти. К., 229 с.

Замковий А. 2016. Оптимізація забезпечення гемотрансфузійними засобами військово-лікувальних закладів під час проведення АТО. Збірник наукових праць: *Медичне забезпечення антитерористичної операції: науково-організаційні та медико-соціальні аспекти.* К., С. 136, 138.

Зборовський О. 2016. Психічні порушення в учасників АТО та методи їх корекції. Збірник наукових праць: *Медичне забезпечення антитерористичної операції: науково-організаційні та медико-соціальні аспекти.* К., с. 185.

Звіт начмеда ЗСУ: все є на 90%, меддопомога максимально наближена до «передка», [online] Доступно: <<http://novynarnia.com>> [Дата звернення: 12 березня 2019].

Клименко П.М., Галушка А.М. 2016. Медична обстановка в районі проведення антитерористичної операції та її вплив на організацію медичного забезпечення військовослужбовців і цивільного населення. Збірник наукових праць: *Медичне забезпечення антитерористичної операції: науково-організаційні та медико-соціальні аспекти.* К., с. 50.

Медичне забезпечення Збройних сил України в зоні АТО: проблемні питання. Аптека. 2014. Вип. 30. 4 серпень 2014.

Медичне забезпечення Збройних сил України в зоні АТО: проблемні питання, [online] Доступно: <<http://www.apteka.ua/article/301169>> [Дата звернення: 12 лютого 2019].

ООН: На Донбасі загинули понад 9 тисяч осіб, [online] Доступно: <<http://socportal.info>> [Дата звернення: 12 березня 2019].

Пилипенко М.М., Кучма А.Б. 2016. Аналіз надання допомоги пораненим в зоні проведення АТО на догоспітальному етапі за опитуванням медичних працівників. *Медицина неотложных состояний.* Вип. 4 (75).

Санітарні втрати з початку АТО на Донбасі – 8130 військово-службовців, безповоротних – 2491. *Міністерство оборони України,* [online] Доступно: <<http://ua.censor.net.ua>> [Дата звернення: 12 березня 2019].

Тернова С. *Медики на війні – як забезпечити готовність «Номер один»?*, [online] Доступно: <http://www.vz.kiev.ua>> [Дата звернення: 15 лютого 2019].

Усіченко І. 2016. Діяльність Товариства червоного хреста України з надання медико-соціальної допомоги постраждалим від наслідків збройного конфлікту на Сході України та анексії Криму. Збірник наукових праць: *Медичне забезпечення антитерористичної операції: науково-організаційні та медико-соціальні аспекти*. К., с. 293.

Хлібко М. «Рятівничка» на полі бою, [online] Доступно: <<http://na.mil.gov.ua/9623-ryativnichka-na-poli-boyu>> [Дата звернення 13 березня 2019].

References

Badyuk M.I., Zhupan B.B., Kovyda D.V., Mykyta O.O., Gubar A.M. 2016. Innovative projects in the medical support of the Armed Forces of Ukraine in the context of conducting anti-terrorist operations”. Collection of scientific works: Antiterrorist operation medical support: scientific, organizational and medical-social aspects. K.: p. 55 (ukr).

Bilyi V.Ya., Verba A.V., Badyuk M.I., Zhahovskyi V.O., Livynskiy V.G. 2016. Views evolution and system of medical and evacuation support for troops development – lessons for the Armed Forces of Ukraine. Collection of scientific works: Antiterrorist operation medical support: scientific, organizational and medical-social aspects. K.: pp. 70, 73, 78, 79, 80 (ukr).

Bocherykova Ye. 2014. Medical support of the Armed Forces of Ukraine in the ATO zone: problematic issues. Pharmacy. Issue No. 30 (951) (ukr).

Military doctors, [online] Available at: <<http://www.moz.gov.ua>> [Accessed 11 March 2019] (ukr).

Military Medical Service, [online] Available at: <<http://army.unian.ua>> [Accessed 11 March 2019] (ukr).

Gul’pa V. 2016. Military units and ATO forces medical units medical supplies organization”. Collection of scientific works: Antiterrorist operation medical support: scientific, organizational and medical-social aspects. K.: p. 229 (ukr).

Zamkovyi A. 2016. Military medical institutions provision optimization by hemotransfusion means during ATO”. Collection of scientific works: Antiterrorist operation medical support: scientific, organizational and medical-social aspects. K.: p. 136, 138 (ukr).

Zborovskiy O. 2016. ATO participants mental disorders and methods of their correction. Collection of scientific works. Antiterrorist operation medical support: scientific, organizational and medical-social aspects. K.: p. 185 (ukr).

Medical service chief report: everything available at 90%, medical aid is as close as possible to the "enemy line", [online] Available at: <<https://novynarnia.com/2016/10/04/zvit-nachmeda-zsu-vse-ye-na-90-meddopomoga-maksimalno-nablizhena-do-peredka>> [Accessed 12 March 2019] (ukr).

Klymenko P.M., Galushka A.M. 2016. Medical situation in the anti-terrorist operation area and its impact on the organization of medical support for servicemen and civilians. Collection of scientific works: Antiterrorist operation medical support: scientific, organizational and medical-social aspects. K.: p. 50 (ukr).

Medical support of the Armed Forces of Ukraine in the ATO zone: problem issues. 2014 Pharmacy. Issue No. 30 (951) (ukr).

Medical support of the Armed Forces of Ukraine in the ATO zone: problem issues, [online] Available at: <<http://www.apteka.ua/article/301169>> [Accessed 12 February 2019] (ukr).

UN: More than 9 thousand people were killed in the Donbass, [online] Available at: <<http://socportal.info>> [Accessed 12 March 2019] (ukr).

Pylypenko M.M., Kuchma A.B. 2016. Analysis of the provision of assistance to the wounded in the area of ATO at the pre-hospital stage according to medical staff poll", Emergency Medicine, Issue No 4 (75) (ukr).

Sanitary losses from the start of ATO on the Donbass - 8130 military personnel, irreversible – 2491, Ministry of Defence Ukraine, [online] Available at: <<http://ua.censor.net.ua>> [Accessed 12 March 2019] (ukr).

Ternova S. Doctors in the war – how to ensure the "Number one" readiness? [online] Available at: <<http://www.vz.kiev.ua>> [Accessed 12 March 2019] (ukr).

Usichenko I. 2016. Medical and social assistance providing by Ukrainian Red Cross to the victims of the armed conflict in the East of Ukraine and the annexation of the Crimea". Collection of scientific works: Antiterrorist operation medical support: scientific, organizational and medical-social aspects. K.: p. 293(ukr).

Khlibko M. „Rescuer” at the battlefield, [online] Available at: <<http://na.mil.gov.ua/9623-ryativnichka-na-poli-boyu>> [Accessed 13 March 2019] (ukr).

Kazan E.

QUALITY AND INTEGRITY OF PROVIDING MEDICAL AID TO THE MILITARY MEDICAL SERVICE OF THE ARMED FORCES

The article highlights quality and timeliness of provision of health care for the Armed Forces troops in the initial period of Anti-Terrorist Operation (2014-2016). It also reflects problems of health care that occurred at the beginning of Russian aggression in the East of Ukraine and flaws in the medical corps organization that arose during the years of Ukrainian independence because of inefficient reorganizations and optimizations in Armed Forces of Ukraine that took place under conditions of chronic underfunding of the medical corps. The article states that as of the end of 2013 medical equipment, majority of which arrived in Soviet time to provide medical divisions of military units and associations and military medical establishments, was morally and physically outdated. Medical and sanitary equipment has long served the established terms and used resources, mostly written off, and even when resources were available the equipment still was in a non-working condition. The availability of medicines and dressings was insufficient, there were no individual medical aids. This as well as lack of medical staff and insufficient experience and skills in military-field surgery and tactical medicine affected greatly the quality of medical care. Furthermore, timeliness of medical care did not fall within the time frame of the “golden hour”. That can be explained by the imperfect system of evacuation and medical care, lack of sanitary transport and personal protective equipment. The article analyzes the main causes of mortality of the wounded, offers respective conclusions on improvement of first aid on the battlefield. It also researches the experience of organization of health care and integration into a common medical area using the example of Lugansk region. The article notes the contribution of volunteering organizations, Red Cross Society and humanitarian assistance from foreign countries to the establishment of the system of health care and its full functioning. The conclusions point out the necessity of implementation of the Military Medical Doctrine – code of rules and principles of military medicine.

Keywords: Military Medical Service, Medical Aid, Armed Forces of Ukraine, Anti-Terrorist Operation.

УДК:741.5:32:004.9[327:355 (470)]

ПИТЛЬОВАНА Л. Ю.

<http://orcid.org/0000-0002-5700-9992>

БУРАКОВ Я. Ю.

<https://orcid.org/0000-0002-8572-3253>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.31.2019.206-224>

УКРАЇНА, РОСІЯ І СВІТОВА БЕЗПЕКА У КАРИКАТУРІ ДЕРІЛА КЕЙГЛА ТА ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСУ CAGLE CARTOONS

У статті розкриваються особливості репрезентації подій в Україні, починаючи з 2004 р., та російсько-українського збройного конфлікту 2014–2019 років у політичній карикатурі інтернет-ресурсу Cagle Cartoons та американського карикатуриста Деріла Кейгла (Daryl Cagle). Проаналізовано 520 карикатур ресурсу, виокремлено і систематизовано основні тематичні блоки, висвітлені у сюжетах політичних карикатур. Проаналізовано найпоширеніші концептуальні графічні метафори, образи України, Росії та країн Заходу у контексті російсько-українського конфлікту, а також ставлення художників-карикатуристів до зображуваних подій.

У результаті дослідження встановлено, що спільними особливостями карикатур є чітко виражена, незалежно від національної приналежності художника, антиросійська позиція; представлення України як жертви російської агресії; підкреслення злочинного характеру дій В. Путіна та російських військ у Криму та на Сході України; виражений гендерний дискурс малюнків (Україна репрезентується як жінка, Росія – як чоловік (найчастіше – В. Путін), створюючи бінарну опозицію «слабкість – сила»). Більшість малюнків розглядають українсько-російську війну не лише як локальний конфлікт, який становить загрозу інтересам і безпеці України, а у значно ширшому безпековому контексті.

Ключові слова: безпека, політична карикатура, українсько-російський збройний конфлікт, Cagle Cartoons, Daryl Cagle.

Постановка проблеми та стан її дослідження. Поле сучасних історичних досліджень має в своїй основі широкую джерельну базу, важливою частиною якої є візуальні матеріали. Візуальний поворот породив також розвиток методології роботи з візуальними джерелами.

Питльована Лілія Юрївна, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри світової історії нового і новітнього часу Українського католицького університету, м. Львів.

Бураков Ярослав Юрїйович, студент 4-го курсу Інституту комп'ютерних наук та інформаційних технологій Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів.

© Питльована Л.Ю., Бураков Я.Ю., 2019

Політична карикатура, переживши пік своєї популярності у період домінування паперових засобів масової інформації, не втрачає свого значення і сьогодні. Вона є важливим елементом побудови інформаційної моделі навколо тієї чи іншої проблеми, події, особи в інтернет-ЗМІ та соціальних мережах, продукування відповідного дискурсу. Репрезентація інформації візуальними методами не лише слугує вдалим доповненням текстового матеріалу, а й часто промовляє до реципієнта більш наочно. За словами американського художника Мета Воркера, карикатуристи дають серйозні коментарі на серйозні теми несерйозними засобами (*Підсумки року, 2018*). Карикатура спонукає читача мислити образно і критично, а відчитування карикатури дає йому емоційне задоволення, можливість власної інтерпретації відображеного у ній сюжету. Водночас, будучи репрезентацією уявлень художника, карикатура спрямовує читача до бажаної оцінки запропонованої інформації.

Тема висвітлення російсько-українського конфлікту у політичній карикатурі частково представлена у дослідженнях Католи В. (*Катола, 2017*), Ходаківського М. (*Ходаківський, 2015*), Яцимірської М. (*Яцимірська, 2015*), проте докладного аналізу рефлексії американської карикатуристики на згадану тематику не існує.

Актуальність дослідження зумовлена важливістю дослідження репрезентації карикатуристами США подій російсько-українського конфлікту, донесення ними свого бачення до широкого читача і впливу, таким чином, на формування відповідної громадської думки. Критично-сатиричний погляд на агресію Росії щодо України і його дослідження особливо важливі в умовах ведення Російською Федерацією широкомасштабної інформаційної війни проти України і можуть слугувати засобом ефективної протидії інформаційним маніпуляціям окремих держав. Особливого значення у даному контексті набувають інтернет-ресурси, такі як Cagle Cartoons, з огляду на можливість масового доступу до них.

Метою статті є аналіз особливостей відображення у політичній карикатурі Деріла Кейгла та інтернет-ресурсу Cagle Cartoons причин, перебігу та наслідків російсько-українського збройного конфлікту 2014 – 2019 років.

Виклад основного матеріалу. Однією з найважливіших рис політичної карикатури є її актуальність. Вона означає відповідність у часі сюжету малюнка певним подіям у внутрішній чи зовнішній політиці, а також відповідність рівню зацікавленості цими подіями

тієї аудиторії, для якої карикатура призначена. Таким чином, можлива ситуація, коли політична подія чи процес все ще тривають, однак втрачають важливість для художника, громадської думки, політиків, урядовців, їх місце займають злободенніші проблеми. У таких випадках спостерігається поступовий чи різкий спад кількості карикатур, публікованих на певну тему. Різке їх зменшення відбувається також тоді, коли події у гарячій точці починають набувати характеру хронічного конфлікту з нечіткою перспективою його розв'язання.

Одним із прикладів спаду синусоїди зацікавленості карикатуристів є українсько-російський конфлікт. Амплітуда їхнього інтересу сягнула піку в період російської агресії проти України 2014 р., а станом на початок 2019 р. ми можемо спостерігати цілковитий його спад.

Свого часу нами уже досліджувався сайт друкарського і цифрового синдикату (Print and digital syndicate) Cagle Cartoons (<http://www.caglecartoons.com>). Корпорація була створена 2001 р. Дерілом Кейглом (Daryl Cagle) (нар. 1956 р.), одним із найбільш плідних сучасних американських карикатуристів. Маючи понад 3 млн унікальних відвідувачів щомісяця, сайт є одним із найбільших інтернет-ресурсів політичної карикатури США. Синдикат розповсюджує малюнки 127 провідних карикатуристів та 9 оглядачів (фейлетоністів) (близько 20 лауреатів Пулітцерівської премії у більш як 850 передплатних газет США (з них понад половина щоденних) та світу (*Питльована, 2016*). Серед найвідоміших карикатуристів, членів синдикату – Adam Zyglis («Buffalo News», «Washington Post»), Пулітцерівська премія 2015 р.; Steve Sack («Minneapolis Star Tribune»), Пулітцерівська премія 2013 р.; Mike Keefe («Denver Post», «Colorado Independent»), Пулітцерівська премія 2011 р.; Stephen Paul Breen («San Diego Union-Tribune»), Пулітцерівська премія 1998 і 2009 рр.; Michael Ramirez («Los Angeles Times», «USA Today»), Пулітцерівська премія 1994 і 2008 рр.).

Бізнес-модель корпорації базується на принципі «package service» («пакетний сервіс»), коли видавництва-передплатники отримують необмежений доступ і право на необмежені публікації карикатур ресурсу за єдину плату. У такий спосіб найкращі карикатури можуть бути швидко передруковані у багатьох світових виданнях, і їх можуть оглядати мільйони читачів (*Tornoe*).

Засновник синдикату Д. Кейгл розпочав свою творчу кар'єру після закінчення коледжу Каліфорнійського університету в Санта-Барбарі і переїзду в Нью-Йорк наприкінці 1970-х років. Упродовж п'ятнадцяти років Деріл працював художником у The Jim Henson Company, випускаючи славнозвісні «Муппети» (The Muppets), ілюструючи численні книги, журнали, календарі та іншу друковану продукцію, пов'язану з шоу. Впродовж цього часу він також залучається до створення рекламних кампаній відомих компаній, зокрема, McDonalds, працює винахідником і дизайнером дитячих іграшок, ігор та книжок.

З середини 1990-х років Д. Кейгл зосереджується на політичній карикатуристиці. Його щоденні редакторські карикатури можна було бачити у виданнях Tribune Media Services, Midweek Newspaper, The Honolulu Advertiser. Упродовж 2000 – 2005 рр. він малює для інтернет-видання Slate.com, що тоді належало The Washington Post Company (*Daryl Cagle bio*). Це новинне видання спеціалізується на висвітленні поточних подій, політиці, культурі. З 2005 р. Д. Кейгл працює карикатуристом телеканалу MSNBC. Він був створений 1996 р. спільно компаніями Microsoft та відділенням американської Національної телерадіомовної компанії NBC, і є доступним глядачам із США, Канади, Південної Африки та Близького Сходу. Від 2010 р. MSNBC неодноразово випереджає за рейтингами свого головного конкурента телеканал CNN. Гаслами каналу MSNBC є «Місце для політики» («The Place For Politics») та «Виявляти ініціативу!» («Lean Forward!») (з 2010 р.), а тематичними пріоритетами – політика та новини. Канал позиціонує свій ухил до лівої політики та Демократичної партії (*Питльована, 2016, с. 136*). Впродовж короткого часу Д. Кейгл також був президентом Національного товариства карикатуристів США.

Методологія нашого аналізу карикатур ресурсу Cagle Cartoons базується на деконструкції та інтерпретації образів, які є ключовими елементами кожної з них, тлумачення метафоричних моделей, символів та алегорій, аналогій, застосованих для відображення тієї чи іншої події чи особи. Необхідним завданням також є деконтекстуалізація малюнків, узгодження з політичними подіями українсько-російського конфлікту та проблемами національної, регіональної та світової безпеки, зіставлення офіційного та медіадискурсу країн Заходу щодо подій в Україні та з'ясування, як він проявляється в карикатурі. Важливим показником є також кількість і частота появи карикатур на досліджувану тематику.

Можемо констатувати, що карикатуристи Cagle Cartoons мали інтерес до подій в Україні, починаючи з 2004 р., однак лише російська збройна агресія проти України спричинила різке збільшення кількості малюнків на українську тематику. Так за пошуковим тегом «Україна» з листопада 2004 до лютого 2019 р. виявлено 520 карикатур. З них 6 стосуються подій Помаранчевої революції, 33 – різних подій в Україні у період з 2006 до листопада 2013 р., 47 присвячені подіям Євромайдану і 434 карикатури – російсько-українському конфлікту. Останні найбільш часто виходять у 2014 р. – 329, а потім спостерігається поступове згасання зацікавленості художників подіями в Україні: 2015 р. – 68 карикатур, 2016 р. – 11, 2017 р. – 7, невелике зростання у 2018 р. – 17, а за перші два місяці 2019 р. – 2. Найбільше уваги подіям в Україні приділяли карикатуристи, які представляють видання США, Нідерландів, Австрії, Словаччини, Болгарії, Румунії.

Для кращої систематизації карикатур нами був здійснений відбір за додатковими пошуковими тегами, такими як «безпека», «війна», «перемир'я» «сепаратизм», «тероризм», «НАТО», «Крим», «ЄС», «зброя», «Путін», «Росія». Аналіз відібраних карикатур дозволив з'ясувати наступне. 2014 – 2015 рр. стали періодом посиленої уваги карикатуристів Cagle Cartoons до ситуації в Україні, у часі їхні малюнки з'являються синхронно до подій в Україні й довкола неї. Більшість малюнків розглядають українсько-російську війну не лише як локальний конфлікт, який становить загрозу інтересам і безпеці України, а у значно ширшому безпековому контексті.

Відповідно до порушеної у карикатурах тематики їх можна згрупувати у декілька блоків:

1) Порушення Росією територіальної цілісності і суверенітету України тлумачиться як руйнування підвалин Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин, а отже, і як загроза загальноєвропейській безпеці (*Ukraine redrawing borders, 2014; Putin stalks his prey, 2014*). Часто використовуваною персоніфікацією Росії на цих малюнках є ведмідь, який чи то переступає кордон України, чи то топче і шматує український прапор – символ державності, чи переміщує на користь Росії прикордонні стовпці (*Ukraine and the bear, 2014; Ukraine by Pavel, Russian appetite, 2014*).

2) Захоплення Росією Криму та включення півострова до складу Російської Федерації презентується авторами карикатур як анексія, акцентується увага на цілковитій незаконності і нелегітимності

проведення референдуму в березні 2014 р. у Криму. На малюнках найчастішим уособленням Росії виступає президент В. Путін (яскравий приклад – образ Путіна-злодія, який поцупив український Крим (*Thief Putin, 2014*). Автори активно використовують інтернет-мем і евфемізм «зелені чоловічки» на означення російських військових у камуфляжах без розпізнавальних знаків, які забезпечили проведення псевдореферендуму, захоплення і окупацію Криму (*Crimea Referendum, 2014*).

3) Початок війни на Сході України карикатуристи пов'язують з політикою Кремля, вони акцентують увагу читачів на факті інспірації та підтримки сепаратистських настроїв на Сході України з боку Російської Федерації. Малюнки демонструють, що так звані українські сепаратисти – це маріонетки Кремля, а роль головного ляльковика знову відіграє В. Путін (*Pro Russia separatists, 2014; Putin and Ukraine separatists, 2014; Putin shares Ukraine, 2014*). Окремі автори навіть відверто порівнюють дії Путіна з підбурювання сепаратистських і проросійських прагнень жителів Донецької та Луганської областей і подальшу агресію російських військ з політикою А. Гітлера щодо ревізії Версальської системи у міжвоєнний період (*Putin Oscar, 2014*).

4) Російсько-український конфлікт на Сході України карикатуристи визначають як «гібридну війну». Автори виокремлюють такі її ознаки, як акумуляція російських військ у безпосередній близькості до державного кордону України; медійна підтримка бойовиків; поставки військової техніки, боєприпасів і амуніції для незаконних збройних формувань на території Донецької та Луганської областей; потужна пропагандистська кампанія з боку російських засобів масової інформації з метою дискредитації київської влади і дезінформації світової громадськості. Художники викривають постачання зброї сепаратистським угрупованням під виглядом гуманітарних конвоїв (*Russian aid to Ukraine, 2014*). Особливо влучно цю тематику розкриває голландський художник Аренд ван Дам (*Russian humanitarian convoy, 2014; Humanitarian mission, 2014; Russian tourists, 2014*). Росія у згаданому контексті зображується у ролі вовка в овечій шкурі (*Czar in Sheep's, 2014*).

5) Інцидент зі збиттям малайзійського літака МН 17 у липні 2014 р. інтерпретується як терористичний акт. Реакція президента Росії на катастрофу і публікацію результатів розслідування Міжнародної групи цивільних журналістів Bellingcat у 2015 р. та спільної

міжнародної групи слідчих (Австралія, Бельгія, Малайзія, Нідерланди, Україна) у вересні 2016 р. дала карикатуристам черговий привід запідозрити російського лідера у підтримці тероризму і фактичній причетності до смерті сотень загиблих, брехні і лицемірств. На малюнках В. Путін найчастіше фігурує із закривавленими руками і довгим, як у Піноккіо, носом (у романі Карло Коллоді ніс дерев'яного хлопчика довшав щоразу, як він говорив неправду) (*MH17 and Putin, 2014; Innocence, 2014; MH17 looting, 2014, Vladimir, 2014; Flight MH17 investigation, 2014*).

6) Карикатури зображають проблеми і виклики безпеці України (найчастіше – загроза втрати національного суверенітету, порушення територіальної цілісності, неможливість реалізації євроатлантичних прагнень (*EU, Ukraine and Russia, 2014*), безпеці Росії (головним чином, економічним і фінансовим наслідкам тривалого інвестування у війну на Сході України (*Russian Economy, 2014*), безпеці Європи (загроза російської експансії, енергетичний шантаж з боку Росії (*War of sanctions, 2014; South stream, 2014*) та світовій безпеці (розв'язання Росією нової «холодної» війни (*Russian Bear, 2014*)).

7) Зусилля ЄС, ОБСЄ, НАТО та США щодо протистояння агресії, керованої В. Путіним, Росії проти України, щодо недопущення остаточного зламу повоєнної системи міжнародних відносин розцінюються авторами карикатур як недолугі, недостатні, нещирі, лицемірні, мізерні (*Putin dominates, 2014; OSCE hostages, 2014*).

За пошуковим тегом «Україна» на ресурсі Cagle Cartoons знаходимо 12 карикатур самого Деріла Кейгла. Усі вони відрізняються винятковою влучністю у висвітленні подій російсько-українського конфлікту. Малюнки, зазвичай, містять небагато текстових коментарів. Художник робить ставку лише на промовисту картинку. Це прийом, до якого вдається більшість сучасних політичних карикатуристів, яким це часто, за словами Енн Тельнас, визнаної художниці політичної сатири, дає можливість виходити за умовний кордон дозволеного (*Секрет актуальності карикатуриста, 2019*). На 11 з 12 карикатур Деріла уособленням Росії виступає президент В. Путін.

Зацікавленість Д. Кейгла ситуацією в Україні розпочалася ще з подій Євромайдану наприкінці 2013 року. Карикатура «Путін розриває Україну» чітко демонструє загрозу сепаратизації Сходу України, спровокованої Росією. Україна в руках Путіна виглядає простою іграшкою, яку можна легко розломити навпіл (*Putin Tears*

Ukraine, 2014). Путіна – розпалювача небезпечних настроїв на півночі і на сході України бачимо на карикатурі «Путін і українські зефірки» (*Putin and Ukraine marshmallows, 2014*). Можна припустити, що автор малюнка робить відсилання до Стенфордського «Зефірного тесту», натякаючи, що Путін не в стані керуватися розумом, а діє лише емоційно та імпульсивно. Наповнений зефіром саквояж Путіна прикрашений зображенням радянської символіки (серп і молот), що підказує читачеві, що всі зусилля Путіна, спрямовані на дестабілізацію ситуації в Україні, зумовлені його бажанням відродження могутності Радянського Союзу. Д. Кейгл підводить читача до думки, що Путін, прагнучи зберегти домінування Росії на всьому пострадянському просторі, радше розв'яже громадянську війну в Україні, ніж допустить її перехід у сферу впливу Заходу, ЄС.

У такій же іпостасі постає президент Росії на карикатурі «Тінь над Україною» (*Shadow Over Ukraine, 2014*). Цікаво, що тінь Путіна, який ногами заступив на східний кордон України, падає не лише на її територію, а й зачіпає сусідні держави – Молдову, Румунію, Угорщину, Словаччину, Білорусь. Д. Кейгл у такий спосіб дає зрозуміти, що агресія Росії проти України – це не локальний конфлікт, це загроза миру і стабільності у всій Центрально-Східній Європі.

Деріл Кейгл не оминув своєю увагою анексію Росією українського Криму (*Putin – Ukraine Purse, 2014*). На присвяченій цій темі карикатурі художник зобразив Путіна як злодія, який вихопив сумочку (у формі Кримського півострова) з рук переляканої і розгубленої жінки – України. Президент США Барак Обама у вигляді американського копа робить очільнику Росії суворе попередження з погрозою змінити своє ставлення до найменш сприятливого.

Проведення референдуму щодо статусу Криму 16 березня 2014 р. Д. Кейгл представляє читачам як перемогу Росії. Путін в образі печерного чоловіка, неандертальця, з великим кийком у руках, тягне за коси здобуту ним жертву – неприємну білявку Україну (*Caveman Putin, 2014*).

Д. Кейгл не лише дорікає західним демократіям у недостатності підтримки в складний для неї момент. Він засуджує спонсорську допомогу, яку надають Росії великі світові виробники на проведення Зимових Олімпійських ігор у Сочі. На тілі Путіна-спортсмена витатуєвана не лише символіка СРСР (серп і молот, карта СРСР), а й назви фірм (Panasonic, Coca Cola, McDonalds, General Electric, Visa, Dow Chemical, Samsung, Proctor and Gamble, Omega), які

надали Росії фінансову підтримку в час, коли Україна потерпає від російської агресії. Татувальник вже зібрався зробити нову наколку у вигляді Криму Путіну, який водночас просить залишити на тілі місце і для усієї України. Тобто автор не сумнівається в тому, що апетити президента Російської Федерації точно не обмежаться Кримським півостровом (*Putin Ukraine and Olympic Games, 2014*).

Прагнення В. Путіна перетравити всі країни на пострадянському просторі і в результаті «зліпити» з них новий СРСР жорстко висміюються Дерілом Кейглом (*Putin Digests, 2014*). Безжалісний характер сатири примножується тим, що Пугін зображений оголеним, що, безумовно, грає на понижуючу дискурсивну стратегію. Читач, як на рентгені, бачить усе нутро зображуваного. Україна, Молдова, Латвія, Литва, Естонія, Грузія, потрапивши у рот Путіну, пройшовши стравоходом і кишківником, виходять назовні у вигляді СРСР. Відразу автора до новоствореного об'єднання підкреслюють мухи, що позліталася над ним.

На черговій карикатурі Д. Кейгла Путін виступає у ролі ляльковика, який керує бойовиками, які є слухняною зброєю у його руках. Автор демонструє зразок використання брехливої риторики Кремля щодо збиття малайзійського пасажирського літака (*Putin Plane and Ukraine, 2014*). Взірець маніпуляції інформаційним простором показано художником на єдиному малюнку, де уособленням Росії виступає не В. Путін, а двоголовий російський орел (*Two Faced Russian Seal, 2014*). Одна голова хижого птаха спонукає населення розпочати громадянську війну в Україні, а друга – застерігає українську сторону не допустити громадянської війни. Обидві карикатури – сатиричне звинувачення Росії у веденні «гібридної війни» проти України, важливими елементами якої є спеціальні інформаційні операції, цільовий психологічний тиск на місцеве населення, дезінформація і маніпулювання фактами, замовчування незручних для РФ подій, тенденційний підбір фактів і «свідків подій» тощо (*Юськів, 2017, с. 30-31*).

Остання карикатура Д. Кейгла, на якій варто зупинитися, має назву «Україна і 45-кілограмовий доходяга» (*Ukraine 98, 2014*). Вона сюжетно базується на епізоді з біографії легендарного американського творця бодибілдінгу Чарльза Атласа (Анджело Сициліано). Будучи замолоду кволим фізично (сам себе називав 97-фунтовим слабаком), він вирішив стати сильним чоловіком після неприємного епізоду на пляжі, коли він на очах у своєї дівчини не зміг належним

чином відповісти хулігану, який ногою сипонув йому в обличчя піском. Зайнявшись фізичними вправами, Ч. Атлас таки зміг дати відкоша своєму кривднику. Історія знайшла своє відображення у численних піснях, фільмах, книгах, телепередачах і коміксах. Використане в карикатурі кліше вперше прозвучало в одному з них – «Mystery in Space», де головний герой Comet говорить, що фізично перед обличчям космічних ворогів він почуватється як 98-фунтовий слабак, але психологічно – як Чарльз Атлас на пляжі (*The Official Website*). На малюнку Деріла Кейгла відбулися деякі перестановки: роль пляжного хулігана відіграє В. Путін, який, граючи біцепсами, шпурляє піском просто в око України, яку уособлює жінка, одягнена в купальник національних кольорів. Її компаньйон по відпочинку – президент США Барак Обама – попри те, що сам виглядає як кволий слабодух, радить Україні натренувати м'язи. Таким чином, художник апелює і до невідповідності України для захисту своїх національних інтересів і до недостатності американських зусиль у підтримці України під час її конфлікту з Росією.

Висновки. Характеризуючи всі проаналізовані карикатури, можемо відзначити такі їх спільні особливості, як чітко виражена, незалежно від національної приналежності художника, антиросійська позиція; однозначні трактування найважливіших подій російсько-українського конфлікту 2014 – 2019 рр., представлення України як жертви російської агресії; підкреслення злочинного характеру дій В. Путіна та російських військ у Криму та на Сході України; виражений гендерний дискурс малюнків (Україна репрезентується як жінка, Росія – як чоловік (найчастіше – В. Путін), створюючи бінарну опозицію «слабкість – сила»).

Використані посилання

Катола В. (2017), Жанрова специфіка української сатиричної зображальної публіцистики на тему російської агресії, *Медіанпрос-тір*, Вип. 10, С. 92–96.

Питльована Л. (2016), «Українська та світова безпека 2014–2016 років у політичній карикатурі Інтернет-ресурсу CAGLE CARTOONS», Виклики політики безпеки: історія та сучасність»: Збірник тез доповідей Міжнародної наукової конференції, НАСВ, Львів, 16–18 червня, 2016, С. 136–137.

Підсумки року: політичні карикатуристи залишаються у небезпеці, доступно на <https://ukrainian.voanews.com/a/journalism-dangerous-cartoonists-4720317.html> [Дата звернення 01 березня 2019].

Секрет актуальності карикатуриста в еру соціальних мереж, Available at: <https://ukrainian.voanews.com/a/cartoonists-staying-relevant-social-media-/4817572.html> [Accessed 01 March 2019].

Ходаківський М. Д. (2015), До питання про постмодерністські основи збройної агресії Російської Федерації проти України, *Правова держава*, Вип. 26, С. 478–487.

Яцимирська М. (2015), Візуальні тексти в соціальних мережах (рефлексії, концепти, емоції), *Вісник Львівського університету*, Сер. Журналістика, Вип. 40, С. 342–350.

Юськів Б.М., Хомич С.В. (2017), Роль медіа-пропаганди в умовах «гібридної війни», *Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць*, Вип. 132, Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, С. 27–43.

Caveman Putin Claims Ukraine by Daryl Cagle, USA. 16.03.2014. Available at: <http://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={B1EA2163-7C80-4CB5-B9E7-77E6BD3758BC}> [Accessed 01 March 2019].

Crimea Referendum by Patrick Chappatte, Switzerland. 10.03.14. Available at: <http://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={634DCABA-EBD9-4D1A-8D0E-BBB4D6F81FE9}> [Accessed 01 March 2019].

Czar in Sheep's Clothing by Taylor Jones, USA. 29.01.2015. Available at: <https://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={5F944B43-77CB-49D7-9DA3-B48537ECA585}> [Accessed 01 March 2019].

Daryl Cagle bio, Available at: <https://darylCagle.com/bio/> [Accessed 01 March 2019].

EU, Ukraine and Russia by Alexander Zudin, Russia. 03.03.2015. Available at: <https://www.cagle.com/alexandr-zudin/2015/03/eu-ukraine-and-russia> [Accessed 01 March 2019].

Flight MH17 investigation by Tom Janssen, The Netherlands. 28.09.2016. Available at: <https://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={9D67156C-DD7A-4700-A0B4-FFCEDE790D0A}> [Accessed 01 March 2019].

Humanitarian mission by Arend van Dam, the Netherlands. 06.08.14. Available at: <https://www.cagle.com/arend-van-dam/2014/08/humanitarian-mission> [Accessed 01 March 2019].

Innocence, by Joep Bertrams, the Netherlands, 29.09.2016. Available at: <https://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={52D163EE-B4AD-4EB0-A654-DDC208A8D88C}> [Accessed 01 March 2019].

MH17 and Putin by Tom Janssen, the Netherlands, 21.07.14. Available at: <https://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={C4333436-DCA8-4795-B49C-518F8D9A9D1F}> [Accessed 01 March 2019].

MH17 looting by Peter Broelman, Australia, 26.07.2014. Available at: <https://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={D1E13A16-F425-492E-B183-5D97D5AD6FB9}> [Accessed 01 March 2019].

The Official Website of Charles Atlas. Available at: <https://www.charlesatlas.com/licensing.html> [Accessed 01 March 2019].

OSCE hostages by Arend van Dam, the Netherlands, 28.04.14. Available at: <https://www.cagle.com/arend-van-dam/2014/04/osce-hostages> [Accessed 01 March 2019].

Putin and Ukraine marshmallows by Daryl Cagle, USA, 19.02.2014. Available at: <http://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={1EF161BA-9EA9-4DBB-844C-871786DEA4DD}> [Accessed 01 March 2019].

Putin and Ukraine separatists by Tom Janssen, the Netherlands, 24.07.2014. Available at: <http://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={DC6783E1-C39D-4DB4-A121-2ACE0D11F974}> [Accessed 01 March 2019].

Putin Digests by Daryl Cagle, USA, 31.03.2014. Available at: <http://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={0D5BDE02-ABAE-4219-BFA6-16CCF263DF5A}> [Accessed 01 March 2019].

Putin dominates by Pat Bagley, USA, 03.09.14. Available at: <https://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={4B8F68BE-7EBD-4F62-9426-6BC64D95D464}> [Accessed 01 March 2019].

Putin Oscar by Dave Granlund, USA, 19.02.15. Available at: <http://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={610F3EFA-33C3-4209-A344-47903D3F72DE}> [Accessed 01 March 2019].

Putin Plane and Ukraine by Daryl Cagle, 21.07.2014. Available at: <http://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={A64846F8-478E-4E4A-8D26-6AEDD7F4D1E0}> [Accessed 01 March 2019].

Putin shares Ukraine by Sergei Elkin, Russia, 25.05.2015. Available at: <https://caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={FD731D17-F4AD-4FF7-BC7D-2CE66A87EB44}> [Accessed 01 March 2019].

Putin stalks his prey by Taylor Jones, USA. 13.02.15. Available at: <http://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={550FF65C-BB6C-4CA4-82C0-1BCA013811CA}> [Accessed 01 March 2019].

Putin Tears Ukraine by Daryl Cagle, USA. 09.12.2013. Available at: <http://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={F12E9B4B-8E7D-4578-A96C-BB756AC86F2A}> [Accessed 01 March 2019].

Putin Ukraine and Olympic Sponsors by Daryl Cagle, USA. 12.03.2014. Available at: <http://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={05F6E5DD-A081-4E86-8979-2E3E37895FDF}> [Accessed 01 March 2019].

Putin – Ukraine Purse Bandit by Daryl Cagle, USA. 06.03.2014. Available at: <http://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={D2CA4DB2-D1B2-4E01-A5C6-3F3F689D7053}> [Accessed 01 March 2019].

Russian aid to Ukraine by Dave Granlund, USA. 28.08.2014. Available at: <http://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={E0F43B8E-1CF2-4B2F-B230-4A8698B8D0DF}> [Accessed 01 March 2019].

Russian appetite by Martin Sutovec, Slovakia. 10.04.2014. Available at: <http://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={3493DEE0-B8E3-435D-8E43-7203F98A1BD9}> [Accessed 01 March 2019].

Russian Bear by Nate Beeler, USA. 21.03.14. Available at: <https://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={396A110B-1153-422C-849F-13347C20991A}> [Accessed 01 March 2019].

Russian Economy by Paresh Nath, UAE. 26.10.2014. Available at: <https://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={9FCAE2F4-0D12-4D5B-9725-D3B33E8D2781}> [Accessed 01 March 2019].

Russian humanitarian convoy by Arend van Dam, the Netherlands. 12.08.14. Available at: <https://www.cagle.com/arend-van-dam/2014/08/russian-humanitarian-convoy> [Accessed 01 March 2019].

Russian tourists by Arend van Dam, the Netherlands. 01.09.14. Available at: <https://www.cagle.com/arend-van-dam/2014/09/russian-tourists> [Accessed 01 March 2019].

Shadow Over Ukraine by Daryl Cagle, USA. 04.03.2014. Available at: <http://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={A5FFC281-F08E-4826-A1B0-6C95DA84DB3A}> [Accessed 01 March 2019].

South stream by Alexander Zudin, Russia. 2.12.14. Available at: <https://www.cagle.com/alexandr-zudin/2014/12/south-stream> [Accessed 01 March 2019].

Thief Putin by Martin Sutovec, Slovakia. 06.03.2014. Available at: <http://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={A181C798-7D6D-493F-B9D9-575538E80322}> [Accessed 01 March 2019].

Tornoe R., *Digital Funnies*, Available at: <https://www.editorandpublisher.com/feature/digital-funnies/> [Accessed 01 March 2019].

Two Faced Russian Seal by Daryl Cagle. 08.04.2014. Available at: <http://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={12A81B30-3DDE-4EA3-B251-9CDFB2FA58AC}> [Accessed 01 March 2019].

Ukraine by Pavel Constantin, Romania. 20.02.2014. Available at: <http://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={962E1173-9E7D-4FD5-83CD-9E86C93939C0}> [Accessed 01 March 2019].

Ukraine 98 Pound Weakling by Daryl Cagle. 01.09.2014. Available at: <http://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={4C9E437A-E12C-42FC-B51A-22D6736C4A1A}> [Accessed 01 March 2019].

Ukraine and the bear by Tom Janssen, The Netherlands. 25.02.2014. Available at: <https://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={1515A76E-87A3-4766-B467-BDA0BBFB573C}> [Accessed 01 March 2019].

Ukraine redrawing borders by Patrick Chappatte, Switzerland. 8.03.2014. Available at: <http://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={DEB00148-E175-4904-9916-7DC6D3200339}> [Accessed 01 March 2019].

Vladimir by Schot, De Volkskrant, Netherlands. 23.07.2014. Available at: <https://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={A4991302-07CF-4DB9-89CC-C2CB69377DBE}> [Accessed 01 March 2019].

War of sanctions by Paresh Nath, UAE. 27.03.14. Available at: <https://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={DE1CBC1B-7871-42D8-8CCD-B670012E6D96}> [Accessed 01 March 2019].

References

Caveman Putin Claims Ukraine by Daryl Cagle, USA. 16.03.2014. Available at: <http://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={B1EA2163-7C80-4CB5-B9E7-77E6BD3758BC}> [Accessed 01 March 2019].

Crimea Referendum by Patrick Chappatte, Switzerland. 10.03.14. Available at: <http://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={634DCABA-EBD9-4D1A-8D0E-BBB4D6F81FE9}> [Accessed 01 March 2019].

Czar in Sheep's Clothing by Taylor Jones, USA. 29.01.2015. Available at: <https://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={5F944B43-77CB-49D7-9DA3-B48537ECA585}> [Accessed 01 March 2019].

Daryl Cagle bio, Available at: <https://darylcagle.com/bio/> [Accessed 01 March 2019].

EU, Ukraine and Russia by Alexander Zudin, Russia. 03.03.2015. Available at: <https://www.cagle.com/alexandr-zudin/2015/03/eu-ukraine-and-russia> [Accessed 01 March 2019].

Flight MH17 investigation by Tom Janssen, The Netherlands. 28.09.2016. Available at: <https://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={9D67156C-DD7A-4700-A0B4-FFCEDE790D0A}> [Accessed 01 March 2019].

Humanitarian mission by Arend van Dam, the Netherlands. 06.08.14. Available at: <https://www.cagle.com/arend-van-dam/2014/08/humanitarian-mission> [Accessed 01 March 2019].

Innocence, by Joep Bertrams, the Netherlands, 29.09.2016. Available at: <https://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={52D163EE-B4AD-4EB0-A654-DDC208A8D88C}> [Accessed 01 March 2019].

Katola, V. (2017), Genre Specificity of Ukrainian Satirical Visual Publicism on the Topic of Russian Aggression (by the materials of Internet resources), *Mediaspace*, Vol. 10, pp. 92-96.

Khodakivskiy M. (2015), On the issue of postmodern basics of armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, *Legal state*, Vol. 26, pp. 478-487.

MH17 and Putin by Tom Janssen, the Netherlands, 21.07.14. Available at: <https://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={C4333436-DCA8-4795-B49C-518F8D9A9D1F}> [Accessed 01 March 2019].

MH17 looting by Peter Broelman, Australia. 26.07.2014. Available at: <https://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={D1E13A16-F425-492E-B183-5D97D5AD6FB9}> [Accessed 01 March 2019].

The Official Website of Charles Atlas. Available at: <https://www.charlesatlas.com/licensing.html> [Accessed 01 March 2019].

OSCE hostages by Arend van Dam, the Netherlands. 28.04.14. Available at: <https://www.cagle.com/arend-van-dam/2014/04/osce-hostages> [Accessed 01 March 2019].

Putin and Ukraine marshmallows by Daryl Cagle, USA. 19.02.2014. Available at: <http://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={1EF161BA-9EA9-4DBB-844C-871786DEA4DD}> [Accessed 01 March 2019].

Putin and Ukraine separatists by Tom Janssen, the Netherlands. 24.07.2014. Available at: <http://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={DC6783E1-C39D-4DB4-A121-2ACE0D11F974}> [Accessed 01 March 2019].

Putin Digests by Daryl Cagle, USA. 31.03.2014. Available at: <http://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={0D5BDE02-ABAE-4219-BFA6-16CCF263DF5A}> [Accessed 01 March 2019].

Putin dominates by Pat Bagley, USA. 03.09.14. Available at: <https://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={4B8F68BE-7EBD-4F62-9426-6BC64D95D464}> [Accessed 01 March 2019].

Putin Oscar by Dave Granlund, USA. 19.02.15. Available at: <http://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={610F3EFA-33C3-4209-A344-47903D3F72DE}> [Accessed 01 March 2019].

Putin Plane and Ukraine by Daryl Cagle. 21.07.2014. Available at: <http://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={A64846F8-478E-4E4A-8D26-6AEDD7F4D1E0}> [Accessed 01 March 2019].

Putin shares Ukraine by Sergei Elkin, Russia. 25.05.2015. Available at: <https://caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={FD731D17-F4AD-4FF7-BC7D-2CE66A87EB44}> [Accessed 01 March 2019].

Putin stalks his prey by Taylor Jones, USA. 13.02.15. Available at: <http://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={550FF65C-BB6C-4CA4-82C0-1BCA013811CA}> [Accessed 01 March 2019].

Putin Tears Ukraine by Daryl Cagle, USA. 09.12.2013. Available at: <http://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={F12E9B4B-8E7D-4578-A96C-BB756AC86F2A}> [Accessed 01 March 2019].

Putin Ukraine and Olympic Sponsors by Daryl Cagle, USA. 12.03.2014. Available at: <http://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={05F6E5DD-A081-4E86-8979-2E3E37895FDF}> [Accessed 01 March 2019].

Putin – Ukraine Purse Bandit by Daryl Cagle, USA. 06.03.2014. Available at: <http://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={D2CA4DB2-D1B2-4E01-A5C6-3F3F689D7053}> [Accessed 01 March 2019].

Pytlova L. (2016), «2014-2016 Ukrainian and World Security in Political Caricature of the CAGLE CARTOONS site», Security Policy

Challenges: Past and Present, Proceedings of the International Scientific Conference, NASA, Lviv, June 16- June 18, 2016, p. 136-137.

Results of the year: political caricaturists are still in danger, Available at: <https://ukrainian.voanews.com/a/journalism-dangerous-cartoonists-/4720317.html> [Accessed 01 March 2019].

Russian aid to Ukraine by Dave Granlund, USA. 28.08.2014. Available at: <http://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={E0F43B8E-1CF2-4B2F-B230-4A8698B8D0DF}> [Accessed 01 March 2019].

Russian appetite by Martin Sutovec, Slovakia. 10.04.2014. Available at: <http://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={3493DEE0-B8E3-435D-8E43-7203F98A1BD9}> [Accessed 01 March 2019].

Russian Bear by Nate Beeler, USA. 21.03.14. Available at: <https://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={396A110B-1153-422C-849F-13347C20991A}> [Accessed 01 March 2019].

Russian Economy by Paresh Nath, UAE. 26.10.2014. Available at: <https://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={9FCAE2F4-0D12-4D5B-9725-D3B33E8D2781}> [Accessed 01 March 2019].

Russian humanitarian convoy by Arend van Dam, the Netherlands. 12.08.14. Available at: <https://www.cagle.com/arend-van-dam/2014/08/russian-humanitarian-convoy> [Accessed 01 March 2019].

Russian tourists by Arend van Dam, the Netherlands. 01.09.14. Available at: <https://www.cagle.com/arend-van-dam/2014/09/russian-tourists> [Accessed 01 March 2019].

The secret of the relevance of the cartoonist at the era of social networks, Available at: <https://ukrainian.voanews.com/a/cartoonists-staying-relavent-social-media-/4817572.html> [Accessed 01 March 2019].

Shadow Over Ukraine by Daryl Cagle, USA. 04.03.2014. Available at: <http://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={A5FFC281-F08E-4826-A1B0-6C95DA84DB3A}> [Accessed 01 March 2019].

South stream by Alexander Zudin, Russia. 2.12.14. Available at: <https://www.cagle.com/alexandr-zudin/2014/12/south-stream> [Accessed 01 March 2019].

Thief Putin by Martin Sutovec, Slovakia. 06.03.2014. Available at: <http://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={A181C798-7D6D-493F-B9D9-575538E80322}> [Accessed 01 March 2019].

Tornoe R., *Digital Funnies*, Available at: <https://www.editorandpublisher.com/feature/digital-funnies/> [Accessed 01 March 2019].

Two Faced Russian Seal by Daryl Cagle. 08.04.2014. Available at: <http://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={12A81B30-3DDE-4EA3-B251-9CDFB2FA58AC}> [Accessed 01 March 2019].

Ukraine by Pavel Constantin, Romania. 20.02.2014. Available at: <http://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={962E1173-9E7D-4FD5-83CD-9E86C93939C0}> [Accessed 01 March 2019].

Ukraine 98 Pound Weakling by Daryl Cagle. 01.09.2014. Available at: <http://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={4C9E437A-E12C-42FC-B51A-22D6736C4A1A}> [Accessed 01 March 2019].

Ukraine and the bear by Tom Janssen, The Netherlands. 25.02.2014. Available at: <https://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={1515A76E-87A3-4766-B467-BDA0BBFB573C}> [Accessed 01 March 2019].

Ukraine redrawing borders by Patrick Chappatte, Switzerland. 8.03.2014. Available at: <http://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={DEB00148-E175-4904-9916-7DC6D3200339}> [Accessed 01 March 2019].

Vladimir by Schot, De Volkskrant, Netherlands. 23.07.2014. Available at: <https://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={A4991302-07CF-4DB9-89CC-C2CB69377DBE}> [Accessed 01 March 2019].

War of sanctions by Paresch Nath, UAE. 27.03.14. Available at: <https://www.caglecartoons.com/viewimage.asp?ID={DE1CBC1B-7871-42D8-8CCD-B670012E6D96}> [Accessed 01 March 2019].

Yatsymirska M. (2015), Visual texts in social networks (reflections, concepts, emotions), *Visnyk of Lviv University, Series Journalism*, Vol. 40, p. 342-350.

Yuskiv B., Khomych S. (2017), The role of media propaganda in the «Hybrid War», *Actual problems of international relations: Collected Works*, Vol. 132, Kyiv: Kyiv Taras Shevchenko National University. Institute of International Relations, p. 27-43.

Pytlova L., Burakov Ya.

UKRAINE, RUSSIA AND GLOBAL SECURITY IN POLITICAL CARTOONS OF DARYL CAGLE AND CAGLE CARTOONS ONLINE RESOURCE

The article describes the features of representation of events in Ukraine since 2004, and the 2014–2019 Russian-Ukrainian armed conflict in political cartoons of American cartoonist Daryl Cagle as well as in internet resource Cagle Cartoons.

Five hundred twenty caricatures of the resource have been analyzed and systematized according to basic thematic units covered in the subjects of political cartoons. The most common conceptual graphic metaphors, images of Ukraine, Russia and countries of the West reflected in the political cartoons as well as the attitude of cartoonists to the depicted events of the Russo-Ukrainian conflict are analyzed.

The analysis revealed that clearly expressed anti-Russian position, regardless of the nationality of the artists, is the standard features of the cartoons. In all the pictures, Ukraine is represented in the position of a victim of Russian aggression; the criminal nature of President Vladimir Putin's political and Russian troops actions in Crimea and Eastern Ukraine are emphasized. The plots of the cartoons have a pronounced gender discourse (Ukraine is represented as a woman, Russia - as a man (most often - V. Putin), creating a binary opposition "weakness - strength").

Most cartoons regard the Ukrainian-Russian war not only as a local conflict, which menaces to the national interests and security of Ukraine but in a much broader context of European and world security.

Keywords: Cagle Cartoons security, Daryl Cagle, political cartoon, Ukrainian-Russian armed conflict.

ІСТОРИОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ РОСІЙСЬКО-ГРУЗИНСЬКОЇ ВІЙНИ СЕРПНЯ 2008 РОКУ

У статті аналізуються грузинські, російські та українські наукові джерела, які досліджують причини виникнення російсько-грузинської війни серпня 2008 р. Актуальність публікації полягає у висвітленні суттєвих відмінностей в поглядах науковців різних країн у вивченні цієї тематики, аспекти якої мають чітко виражене політичне забарвлення та перебувають в стані полеміки. Крім того, проводиться порівняння різних наукових підходів дослідників у вивченні як причин, так і наслідків війни для Грузії, країн Чорноморського регіону та розвитку міжнародної ситуації крізь призму історичних, геополітичних та інформаційно-протидіючих позицій учасників війни.

Ключові слова: російсько-грузинська війна, серпень 2008, інформаційна боротьба, геополітика, гібридна війна.

Постановка проблеми та стан її дослідження. Російсько-українська війна, яка відбувається на Сході України, дає підстави стверджувати, що Росія активно реалізує власну геополітичну концепцію в сучасному світі. Ця агресія досі є в активному стані та має «гібридний» характер, який за основними параметрами притаманний також російсько-грузинській війні серпня 2008 р. Інтерес до історії цієї війни важливий через те, що він чітко демонструє сталу російську зовнішню політику та її методи у ХХІ ст., при цьому «імперський» характер засобів, які для цього використовуються, залишається незмінним. На той час такі методи політики Росії створили серйозну загрозу руйнації всієї системи міжнародних відносин, поставили під сумнів можливість зберегти і зміцнити структуру сучасної міжнародної безпеки, особливо у регіоні Чорноморського басейну.

У розпал серпневих подій 2008 р. під час інтерв'ю британському виданню «Таймс» тодішній Президент України В. Ющенко дав таку оцінку цій воєнній агресії: «Останні події в Грузії засвідчили, наскільки крихкими можуть бути мир і стабільність не лише в окремо взятій країні, а й у цілому регіоні. Уперше в Європі

Сороківська-Обіход Аріадна Ігорівна, ад'юнкт Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Сороківська-Обіход А.І., 2019

після «холодної війни» іноземна армія вторглася на територію суверенної держави без будь-яких визнаних світовою спільнотою правових підстав» (*Киридон, 2008*).

У цьому контексті історичний аналіз певних аспектів російсько-грузинської війни залишається актуальним питанням для дослідження. Зокрема, це стосується її інформаційно-психологічної складової.

Мета статті – зробити порівняльний аналіз точок зору грузинських, російських та українських дослідників та їх полеміки щодо історичних причин серпневої війни 2008 р.

Виклад основного матеріалу. Протягом останніх десяти років науковцями розглядався доволі варіативний спектр причин конфлікту. В дослідженні проаналізовано тематичний спектр загальнодоступних наукових джерел, які розкривають різні виміри та причини російсько-грузинської війни.

Так грузинський науковець, професор Сухумського державного університету М. Габедава власну позицію оприлюднив у монографії «Російська агресія проти Грузії. 2008» (*გაბედავა, 2009*). У роботі розглянуто причини російсько-грузинської війни через призму правових та політичних аспектів конфлікту, а також основні принципи розуміння причин розв'язання війни міжнародними організаціями. В праці докладно описано історію російсько-грузинських відносин у 90-х рр. ХХ ст. та наслідки цих взаємин, які призвели до початку війни у серпні 2008 р. Автор підкреслює власну позицію щодо реакції західних політиків на події і висловлює сподівання, що Європейська слідча комісія дасть об'єктивну оцінку подій війни (*გაბედავა, 2009*).

Темі війни серпня 2008 р. присвячена праця професорів Сухумського державного університету Н. Гамісонія і Д. Пертая «Російсько-грузинська війна у серпні 2008 р. та її наслідки» (*გამბონია & პერთაია, 2009*). У колективній монографії розглядається роль західних держав, зокрема України, у вирішенні конфлікту в Грузії (*გამბონია & პერთაია, 2009: 248*), висвітлено позицію тодішнього президента Польщі Л. Качинського щодо ситуації в Грузії. Автори розглядають дії Росії проти Грузії в контексті агресивного захисту РФ власної енергетичної політики та важливість Південного Кавказу як своєрідного енергетичного коридору. Дослідники, спираючись на договори про співпрацю між Грузією та ЄС, США і НАТО,

нагадують про те, що 16 грудня 2002 р. в рамках Європейської політики безпеки і оборони Організація Північно-Атлантичного договору та Європейський Союз підписали угоду, яка називалася «Берлін плюс домовленість». Ця угода, у свою чергу, мала б забезпечити широкий спектр військових важелів ЄС та НАТО щодо вирішення регіональних конфліктів, у тому числі й на пост радянському просторі, в яких НАТО за угодою не мало права безпосередньо брати участь (в операціях, які проводяться під егідою ЄС, можуть вільно використовуватися сили і засоби НАТО; реально ці домовленості дозволяють НАТО підтримувати операції, що проводяться Європейським союзом, в яких Альянс в цілому не задіяний), таким чином в теорії цей військовий формат міг бути задіяним для можливого стримування агресивної політики Російської Федерації в регіоні (*გაბობინოს & პერტაია, 2009: 248*).

Дослідження науковця Д. Пертая «Після серпневої війни: кризова дипломатія та «питання Грузії» у глобальній політиці» описує політику подвійних стандартів Альянсу у підходах до вирішення питань, пов'язаних з агресивними намірами Росії. На його думку, незважаючи на позицію НАТО, яке 12 серпня рішуче закликала Росію виконати мирний план, що передбачав повернення до розведення військ станом на 6 серпня 2008 р., Альянс все ж таки виявився організацією, яка з часом відступила від оголошених принципів підтримки Грузії та відновила відносини з Росією (*პერტაია, 2011*).

Генерал Г. Каркарашвілі в книзі «Це наша Батьківщина палає» (*ყარყარაშვილი, 2009*) аналізує проведення бойових дій під час активної фази війни у серпні 2008 р. Автор звинувачує тодішній уряд Грузії в нерозумінні провокативних дій російської сторони. Зокрема, генерал зазначає, що на зустрічі, яка відбулася 6 серпня в Міністерстві оборони Грузії між представниками Міністерства оборони, поліції, виконавчої влади та місцевої влади (міністром внутрішніх справ, міським головою тощо) (*ყარყარაშვილი, 2009:9*), представники виконавчої влади відхилили план, запропонований підполковником Балахадзе. Відповідно до плану грузинські війська не слід було направляти в Цхінвалі, а воєнна операція мала б відбуватися західніше від Цхінвалі в місцевості Авневі-Хетагурові-Джарі та східніше від Цхінвалі в місцевості Ередві-Тілакани, таким чином пропонувалось оточити місто з двох сторін. За словами Г. Каркарашвілі, «рішення про наступ на Цхінвалі було прийнято

представниками міністерства внутрішніх справ. Таким чином, рішення щодо проведення воєнної операції у Цхінвалі не було думкою військових» (*ყარყარაძე, 2009:11*). На думку автора, військові дії повинні плануватися військовими, а не політичними або поліцейськими особами. У книзі хронологічно описані воєнні операції російсько-грузинської війни 2008 р., висвітлено воєнно-стратегічні помилки тодішнього уряду, яким передувало проведення добре спланованих російських військових та інформаційно-психологічних провокативних операцій, та досить критично оцінюються кроки, що були здійснені грузинським урядом у воєнно-стратегічному плані, на відміну від російських. Слід зауважити, що навіть тодішній прем'єр-міністр Росії В. Путін та російський уряд називають провокації «планом» і зазначають, що цей план був схвалений набагато раніше – наприкінці 2006 р. – на початку 2007 р. У кінці книги автор описує дії російських військ, що спричинили великі руйнування на шляху до міста Горі (*ყარყარაძე, 2009*).

Таким чином, монографію генерала Г. Каркарашвілі слід визнати цінним джерелом для дослідників, які вивчають військові аспекти російсько-грузинської війни 2008 р.

Варто згадати працю Д. Джоджуа «Російське військо втручання в Грузію. Війна в серпні 2008 р. Наслідки» (*ჯოჯუა, 2010*). Автор розповідає про причини російсько-грузинської війни 2008 р. на фоні проведеного глибокого аналізу історичних фактів. У хронологічному порядку він детально розглянув політичну ситуацію з часу закінчення правління Е. Шеварднадзе у 2003 р. та до російсько-грузинської війни у серпні 2008 р. Автор наголошує, що крім Цхінвальського регіону план мирного врегулювання також був розроблений і для Абхазії та аналізує російські провокаційні дії, які впливали на підтримку постійно триваючих конфліктів у різних регіонах Грузії до 2008 р. Д. Джоджуа також досліджує період після закінчення війни та процес врегулювання. Досліджуючи російсько-грузинські відносини, автор висвітлює широкий перелік питань, які зацікавлять читачів з цієї тематики.

До теми російсько-грузинської війни 2008 р. належить опублікована в 2011 році праця «Анатомія конфліктів», автором якої є Ш. Малашвілі (колишній голова Тимчасової комісії з питань відновлення територіальної цілісності парламенту Грузії) (*მალაშვილი, 2011*). У праці описуються найважливіші євразійські конфлікти політико-економічного або етнічного походження, проводиться історичний

та порівняльний аналіз із ситуацією в конфліктних регіонах Грузії. У дослідженні визначені причини війни, сконцентрована увага на двох найважливіших моментах, які відіграли непересічну роль у тому, що ця війна відбулася саме влітку, в серпні.

По-перше, згадується прийняття 15 жовтня 2007 р. Радою Безпеки ООН резолюції № 1781, в якій однозначно визнається, що «усі жителі Абхазії з числа біженців та внутрішньо переміщених осіб мають право повернутися додому», а також наголошено на тому факті, що на індивідуальні майнові права не впливає питання вимушеної втечі власників в період конфлікту (*Дзюбін, 2011:11-12*). Науковець посилається і на резолюцію ООН від 15 квітня 2008 р., відповідно до якої у найкоротші терміни слід завершити роботу з мирного врегулювання конфлікту та сприяти поверненню біженців і внутрішньо переміщених осіб до регіонів конфліктів (*Дзюбін, 2011:12*). Зокрема, Ш. Малашія наголосив: «Як відомо, проведення активної роботи з реалізації вищезгаданих резолюцій ООН планувалося розпочати з вересня. Ось чому російська армія повинна була все закінчити до вересня» (*Дзюбін, 2011:13*).

По-друге, автор розглядає сприятливу економічну ситуацію для агресора, яка склалася влітку 2008 р., коли світова ціна на нафту в липні цього ж року досягла рекордно високих показників – 147 доларів (*Дзюбін, 2011:14*). Крім того, на думку дослідника, проект газопроводу «Набукко» мав стати пріоритетом для підриву російського впливу у регіоні. Відповідно до проекту транспортування природного газу з Каспійського басейну планувалося здійснювати через територію Грузії до Європи. Ш. Малашія зауважує: «Західні ЗМІ повідомляли, що на початку осені планувалося проведення зустрічей щодо реалізації «Набукко». Кремль розглядав цей проект з побоюваннями, оскільки він міг стати істотним альтернативним джерелом отримання енергоресурсів для Європи в обхід Росії» (*Дзюбін, 2011:14*). Наголошуючи на цих фактах, автор розкриває російську агресивну політику щодо Грузії та акцентує увагу на конкретному терміні початку російсько-грузинської війни з метою досягнення Росією бажаного результату. На думку дослідника, кожен крок російської сторони був настільки точним та спланованим, що «М. Саакашвілі залишалось або втратити сепаратистські регіони назавжди, або захищати громадян Грузії, які там проживають, та організувати захист свого власного миротворчого контингенту, що опинився в нерівній ситуації стосовно

агресора» (*ბაგაშვილი, 2011:14*). Дослідження містить короткий історичний аналіз, визначає факти практично всіх конфліктів, які існують в сучасному світі, та є важливим джерелом для зацікавлених дослідників.

Книга професора Д. Швелідзе «Шлях до Заходу» (збірка публікацій) (*შველიძე, 2012*) присвячена періоду початку 90-х рр. XX ст., зокрема, історії здобуття незалежності Грузії, західному зовнішньополітичному курсу, огляду та аналізу листів, статей, наукових та політичних публікацій, розміщених у грузинській періодиці. Хоча ця робота безпосередньо не вивчає російську агресію 2008 р., у ній є декілька розділів, де подається ґрунтовний аналіз відомостей про війну 2008 р. та оцінка подій. Зокрема, розглянута хронологія російсько-грузинської війни 2008 р., якій передують короткий історичний екскурс автора, де підкреслюється важливість російської імперської політики в конфліктних регіонах Грузії. Д. Швелідзе на прикладі конфліктних регіонів Грузії робить цікавий висновок стосовно російського аргументу, що дав їй право захисту власного населення, який насправді був блефом, однак держави Західної Європи не відреагували належним чином і продовжують співпрацювати з Росією.

Цікаво, що автор пропонує на розгляд читача п'ять можливих сценаріїв подальшого розвитку російсько-грузинського конфлікту:

- перший – юрисдикція Грузії над сепаратистським регіоном буде відновлена і країна об'єднається в блоці НАТО (*შველიძე, 2012:480*). Ця послідовність подій – найбільш бажаний і водночас найбільш малоімовірний сценарій, доки Росія є державою з її можливостями та ресурсами. Сьогодні Грузія не зможе просто вступити до Альянсу, і навіть НАТО не зможе увійти до Абхазії та Цхінвалі, хоча блок намагається дипломатичними шляхами врегулювати напругу в конфліктних регіонах, у 2008 р. Росія хотіла «покарати» не військових Грузії, а змінити її уряд;

- другий – Грузія повертає частину території Абхазії та Цхінвалі та приєднується до НАТО. Внаслідок певних дипломатичних, політичних, економічних, фінансових та інших санкцій Росія відмовиться від Цхінвальського регіону та визнає юрисдикцію Грузії в якості прийнятної для нього статусу. У той же час вона зможе відмовитися від тих регіонів території Абхазії, які населені грузинами, і залишити іншу частину Абхазії для задоволення її амбіцій –

завоювання шляху до моря (*შველოძე, 2012:481*). Зрозуміло, що цей сценарій має утопічне коріння, оскільки політика Кремля є досить «послідовною», це стало б величезною поступкою для Грузії;

- третій – країна не зможе отримати свої сепаратистські регіони і увійде до Альянсу (*შველოძე, 2012:481*). Цей сценарій, можливо, є більш реалістичним, ніж перший, оскільки Росія має власний вплив на регіони конфліктів у Грузії, але мало ймовірно, що сучасна Росія завдяки підтримці Абхазії та Цхінвали дозволила б Грузії вступити до НАТО. Проблема полягає в тому, що це може відбутися лише у тому випадку, коли Російська Федерація перестане існувати;

- четвертий – Грузія не може або не зможе приєднатися до НАТО. Її незалежність і суверенітет підтримуються завдяки сприятливій політиці США та їх антиросійських союзників (*შველოძე, 2012:485*). Відповідно до цього сценарію Грузія опиниться в дуже складній та вразливій ситуації через власну державність, яку повинні будуть гарантувати західні країни;

- п'ятий – Грузія зберігає регіони окремими (сепаратистськими) і відмовляється від членства у НАТО. Нейтралітет країни фактично дорівнює подвійному впливу Заходу та Росії (*შველოძე, 2012:486*). Сьогодні є очевидним, що справдився останній сценарій.

Війні в серпні 2008 р. присвячена фундаментальна робота колективу авторів «Російсько-грузинські відносини в XVIII-XXI ст. (згідно з науковою літературою та документами)», книга І-ІІ (Д. Чумбурідзе, В. Кікнадзе, Х. Кокрашвілі, Л. Саралідзе, за загальною редакцією Д. Чумбурідзе) (*ქუმბურძე, ვიკნაძე, კოქრაშვილი, სარალიძე, რედაქტორი ჭუმბურძე, 2016*). У другій частині видання розглядаються грузино-російські відносини в XXI ст., російсько-грузинська війна 2008 р. та роль міжнародних організацій у врегулюванні конфліктів. Зокрема, автор публікації Л. Саралідзе (*სარალიძე, 2016:457–490*) розглядає історичне коріння війни та доходить висновку: «Це стратегічна поступка, яку грузинська влада несправедливо надала осетинам, коли там була створена адміністративна одиниця, яка називалася «Південна Осетія», нарешті, це була помилка, яка не змогла перешкодити головному ворогу захопити історичні області Грузії. Російська агресія у серпні 2008 р. знову чітко продемонструвала те, що у Грузії відсутні надто ворожі

та сепаратистські конфліктні регіони, а для Росії існує один стратегічний і тактичний противник» (*Саралодзе, 2016:476*).

Після закінчення війни у серпні 2008 р. російські війська незаконно окупували Ахалгорський район. Про це йдеться у монументальній роботі колективу авторів «Захоплений Ахалгорський округ та динаміка грузино-осетинських відносин» (Джалабадзе, Джаніашвілі, Мгебрішвілі, Пірцхалава) (*ჯალაბაძე, ჯანიაშვილი, მგებრიშვილი, ფორცხალავა, 2016*). У ній висвітлено жакливу ситуацію, в якій опинилося населення в Ахалгорському районі після серпневої війни 2008 р., а також незаконні дії російської влади в окупованому Ахалгорі. Підкреслюється, що внаслідок війни у серпні 2008 р. більша частина населення втратила власні домівки та досі переслідується.

Абхазькому і Цхінвальському конфліктам та їх врегулюванню присвячена дисертаційна робота дослідника С. Алексая «Конфлікти в Абхазії та Цхінвалі, шляхи та проблеми їх врегулювання» (*აღუქსია, 2013*).

Також питання війни серпня 2008 р. досліджуються у книзі К. Калічави «Російсько-грузинська війна 2008 р. в грузинській та англійській літературі» (*ყალოშავა, 2016*). У цій праці, написаній грузинською й англійською мовами, йдеться про події війни серпня 2008 р., також подаються матеріали преси та документи. У роботі акцентується на правових аспектах, що призвели до розв'язання російсько-грузинської війни. Зокрема, мова йде про незаконну політику «паспортизації», яка проводилася російською владою в Абхазії та Цхінвалі. Підкреслюється, що цей крок російського уряду суперечив як грузинському, так і російському законодавству, прийнятому у 1990-х рр. Також описується міжнародна реакція внаслідок закінчення російсько-грузинської війни 2008 р.

Впливу та значенню політики ЄС та США стосовно «заморожених» конфліктів присвячене дисертаційне дослідження Г. Ходжеванішвілі «Заморожені конфлікти та зовнішньополітична орієнтація Грузії» (*ბოჯვეანიშვილი, 2016*), в якому автор торкається історії виникнення сепаратистських рухів у Грузії.

На противагу дослідженням грузинських авторів, російські науковці переважно дотримуються протилежної думки щодо причин розв'язання війни у Грузії, яка збігається з офіційною позицією уряду РФ щодо «захисту» російських громадян на території сусідніх держав.

Полковник П. Колесов, кандидат філософських наук, у статті «Інформаційна війна Грузії проти Південної Осетії та Абхазії» (Колесов, 2008) досліджує інформаційно-психологічні впливи сторін воєнного конфлікту, акцентує увагу на агресивній політиці Грузії стосовно Південної Осетії та робить висновок: «В цілому можна відзначити, що грузинська сторона побудувала власну стратегію ведення інформаційної війни на офіційному рівні, намагаючись перемагати за рахунок масовості в популярних, насамперед англomовних виданнях. Південно-осетинська сторона зробила ставку на залучення в інформаційному просторі якомога більше своїх прихильників в Інтернеті через соціальні мережі» (Колесов, 2008:3). П. Колесов не визначає чітко переможців у цій інформаційній кампанії, оскільки, на його думку, війна й надалі триває, при цьому зазначає, що упродовж п'яти днів «гарячої війни» світова громадська думка була прихильнішою до Південної Осетії.

Для розуміння позиції РФ як сторони конфлікту цікавою є колективна праця російських науковців «Військовий конфлікт в Південній Осетії і його наслідки». Зокрема, у статті «Міжнародна безпека після Кавказької кризи» А.Г. Арбатов, доктор історичних наук, член-кореспондент Російської академії наук, член Ради з питань зовнішньої та оборонної політики наголошує: «Дії РФ під час «П'ятиденної війни» були позитивними, оскільки своєчасно була організована відсіч агресивному нападу Грузії на Південну Осетію. РФ мала на це повне право. Росія примусила Грузію до миру, запобігла розповзанню конфлікту, зміцнила безпеку в регіоні. Воєнні заходи російської сторони були правомірними і справедливими. Головні цілі системи військової безпеки країни і головне завдання Збройних Сил Російської Федерації – своєчасне запобігання війнам і збройним конфліктам, локалізація, нейтралізація та ліквідація воєнних загроз» (Арбатов, 2009:11). Ці пріоритети стосовно сусідніх держав після закінчення війни чітко були визначені у виступах тогочасного Президента РФ Д. Медведева – поняття «запобігання війні» застосовується давно та увійшло в керівні документи Росії. Зокрема А. Арбатов стверджує: «Події навколо Південної Осетії можуть перетворити весь регіон в одну величезну зону нестабільності і насильства, з найбільш згубними прямими наслідками для самої Росії. Подібний розвиток подій спричинить політичне, а в перспективі, можливо, і військове втручання інших країн та НАТО. Офіційна позиція РФ яскраво представлена в Думі,

політичних та суспільних колах і ЗМІ – це початок відновлення СРСР чи Російської імперії, яке знову зробить Росію наддержавою в протидії Заходу» (*Арбатова, 2009:14*).

А.Д. Циганок, керівник «Незалежного центру воєнного прогнозування», доцент факультету світової політики МДУ у роботі «Війна на Кавказі 2008: російський погляд на грузино-осетинську війну 8–13 серпня» (*Цыганок, 2011*), основним аргументом на підтримку агресивних дій РФ визначає: «Кавказ перебуває в постійних міжетнічних конфліктах, а для того, щоб там запанував мир, потрібна постійна присутність РФ. У російських наукових колах Кавказ називають «євразійським перехрестям», «сонячним сплетінням Євразії». Дійсно, Кавказ – це багатий регіон, який має сприятливе географічне розташування, привабливий для інвестицій і розвитку міжнародного співробітництва. Але Кавказ – це й неспокійний регіон, що входить в так званий «пояс нестабільності». Саме тут розпочалися перші в СРСР міжетнічні конфлікти, які згодом переросли у військові та не згасають дотепер» (*Цыганок, 2011:308*). Дослідник зауважує: «П'ятиденна війна» не залишила Росії вибору, а Сполучені Штати підставили Грузію під удар, використовуючи її як прикриття, щоб з'ясувати свої стосунки з РФ. Росії не залишалося нічого іншого, як вдатися до рішучих дій у відповідь, що вона і зробила, вступивши в прямий конфлікт з Грузією, а потім визнавши незалежність Абхазії і Південної Осетії. Російсько-грузинські стосунки знаходяться зараз в «точці замерзання», але деякі кроки з налагодження суспільного діалогу все ж робляться. Цей діалог матиме якісь шанси на успіх лише в тому випадку, якщо його учасники відмовляться від максималістських і свідомо нездійснених вимог, таких, наприклад, як вимога до Москви «відкликати» визнання Сухумі і Цхинвалі. При цьому незмінне позиціонування Грузії як «незалежної держави» уживається зі сподіванням на те, що проблеми у стосунках з колишніми грузинськими автономіями допоможуть вирішити США або НАТО» (*Цыганок, 2011:313*).

Слід зазначити, що у більшості праць російських науковців з політології, історії, державного управління, дипломатії завжди робиться акцент на таких твердженнях: РФ сильна держава, яка має право впливати на політику сусідніх держав у всіх сферах, та забезпечуватиме свій простір за принципами так званого «Русского мира».

Якщо грузинські та російські науковці активно досліджували причини виникнення війни серпня 2008 р., трактуючи її відповідно до політичної «доцільності» певних сил або «приналежності» до держав, то в Україні змістовних досліджень з цієї тематики було небагато. Українські науковці, оцінюючи тогочасні події, поклались на російські та західні джерела, обмежено досліджуючи грузинський сегмент ЗМІ.

14 серпня 2008 р. у приміщенні Національного інституту стратегічних досліджень України відбулася експертна дискусія науковців на тему «Російсько-грузинський конфлікт: причини та наслідки для європейської безпеки». О. Палій, експерт та науковець Інституту зовнішньої політики Дипломатичної академії при Міністерстві закордонних справ України, висловив думку про те, що війна в Грузії чітко показала використання російською стороною нової технології «російського іредентизму», яка поширена на території України та є небезпечною для нашої держави. Так званий новий «російський іредентизм» – це допомога російськомовним, російськоорієнтованим громадам на території України та підтримка нових російських національних рухів, які вже успішно діють у сусідніх з Росією країнах. У війні Росії з Грузією була активно використана саме ідеологія і технологія нового «російського іредентизму», адже Росія, коли вводила свої війська, моральною і правовою легітимізацією своїх дій проголосила допомогу співвітчизникам, які потерпають від конфлікту між Грузією і Південною Осетією (*Стенограма експертної дискусії, 2008:2*).

В. Карасьов, директор «Інституту глобальних стратегій», зазначив: «Оскільки від Росії всього можна очікувати, нам варто задуматися, як бути. Особливо зараз, на етапі, коли ми хочемо інтегруватися в НАТО, можна очікувати будь-яких сюрпризів. У першу чергу, потрібно дуже уважно відслідковувати елементи війни в Інтернеті – створення системи масової інформації та створення «п'ятої колонії». Останнє пов'язане з роботою серед урядових кіл, партійних і регіональних лідерів» (*Стенограма експертної дискусії, 2008:3*).

С. Джердж, голова «Громадської Ліги Україна-НАТО», підсумовуючи основні тези позиції зустрічі, заявив: «Я вважаю, що ситуація зміниться, тому що це загострення відкрило очі багатьом як в Україні, так і на Заході. Мовляв, певні країни шукають шляхи, як швидше потоваришувати з Росією, то пересічний громадянин

європейської держави інакше оцінює цю ситуацію, а політики тієї ж Німеччини чи Франції дуже чутливі до громадської думки» (*Стенограма експертної дискусії, 2008:4*).

Н. Нечаєва-Юрійчук, кандидат історичних наук, асистент кафедри політології та державного управління факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича у статті «До питання про причини та ймовірні наслідки грузино-російського конфлікту у серпні 2008 р.», присвяченій причинам та можливим наслідкам російсько-грузинської війни 2008 р., зазначає, що в глобальному аспекті російсько-грузинська війна стала виявом недосконалості сучасної системи міжнародних відносин і продемонструвала нагальну необхідність вироблення нових шляхів подолання кризових явищ у світовій політиці.

Однак науковець, досліджуючи першопричини війни, не робить чіткого висновку, хто її розпочав, та покладає відповідальність за початок війни на глобальні та зовнішні чинники (*Нечаєва-Юрійчук, 2008*).

Описуючи інформаційний аспект війни серпня 2008 р. у статті «Інформаційне протистояння в ході грузинсько-російського конфлікту» (8–12 серпня 2008 року), А. Шумка, кандидат історичних наук (Національна академія сухопутних військ) також доходить висновку: «Інформаційна війна як одна зі складових війни на Кавказі супроводжувалася тенденційністю у поданні серпневих подій, що притаманно як російським засобам масової інформації, так і ЗМІ інших сторін конфлікту. Висвітлення подій у Грузії та Росії ґрунтувалося не лише на поданні інформації про те, що відбувається, скільки на донесенні своєї позиції. Отже, Росія висвітлювала події як гуманітарну катастрофу населення Південної Осетії, спричинену діями грузинських військ, та як «операцію з примушення Грузії до миру». Грузія ж – як наведення в себе конституційного порядку та віроломний напад імперської Росії на Грузію з метою захоплення її території. Західні ЗМІ ретрансливали виключно грузинський погляд, називали Росію загарбником. Дії Російської Федерації порівнювались із вторгненням СРСР до Афганістану, Угорщини, Чехословаччини, а політика російської влади трактувалась як «сталінська» чи «гітлерівська». Підкреслювалось, що «російський ведмідь встав у повний ріст перед Заходом».

Зіштовхнувшись із такими штампами, Росія не могла щось протиставити у відповідь, оскільки позиція Заходу сформована певною системою цінностей та політичною моделлю (неважливо, доброю чи поганою), що служить формою легітимації тих чи інших дій, у тому числі й воєнних. Відтак різка відповідь російської сторони щодо грузинських воєнних дій у Південній Осетії призвела до суттєвих втрат Російської Федерації на міжнародній арені» (*Шумка, 2009*).

Сьогодні, спостерігаючи за конфліктом на Сході України з 2014 р., можна стверджувати, що події в Грузії були не «штампами», а правильною оцінкою реальних загарбницьких дій РФ, що неодноразово підтверджувалось висловлюваннями офіційних осіб Російської Федерації.

Такі думки висловлені у статті А. Киридон, доктора історичних наук, яка чітко виявила та проаналізувала глибинне поле причин конфліктогенності ситуації на Кавказі, її загострення й переростання у російсько-грузинську війну серпня 2008 р. Автор акцентує увагу: «У цьому головну роль відіграло прагнення Росії до лідерства на пострадянському просторі та її глобальна стратегічна мета – стати визначальним гравцем на арені сучасної міжнародної політики. Збройний конфлікт на Південному Кавказі наочно продемонстрував, що Росія, відчуваючи зростання своєї потужності, прагне на власну користь змінити динамічну систему міжнародних відносин у XXI ст. (*Киридон, 2008:12*).

Висновки. Таким чином, науковці в дослідженнях причини виникнення війни по-різному оцінюють сторони конфлікту, відображаючи історичні, геополітичні та інформаційно-протиборчі позиції їх учасників. Представники грузинських та західних наукових і експертних кіл визначають сторони конфлікту так: Росія – авторитарний агресор, Грузія – демократична жертва. Наприклад, З. Бжезинський, зокрема, зазначив, що «російську агресію» проти Грузії не слід розглядати як ізольований інцидент, оскільки російське керівництво взагалі не сприймає пострадянську реальність, а «незалежні демократії, такі як Грузія і Україна, для «путінського режиму» є не просто історичними аномаліями, а ще й становлять пряму політичну загрозу. Грузинська криза – вирішальний іспит для Росії. Москва рано чи пізно посилить тиск на Україну та інші незалежні, але вразливі пострадянські держави. Заходу слід зробити обачні, але продумані в моральному і стратегічному відношенні заходи у відповідь. Цієї мети можливо досягти, лише якщо світ чітко пояснить

Москві, що яро-націоналістичній Росії у жодному разі не вдасться створити нову імперію в нашому постімперському столітті» (*Бжезинский, 2008*).

На відміну від грузинської позиції російське та проросійське наукове середовище розглядає війну як комплекс дій зі сторони РФ щодо захисту «ображених» малих народів на території Грузії. Таким чином, можна говорити про відверто пропагандистський, псевдо «науковий підхід», що відповідає російській імперській концепції так званого «Русского мира», яка передбачає захист усіх російськомовних, православних та громадян РФ поза її кордонами на території пострадянського простору.

Українські науковці не досліджували конфлікт фундаментально та використовували висновки як тої, так і іншої сторони, надаючи перевагу російській позиції, що обумовлено, на нашу думку, ефективними результатами проведеної інформаційної кампанії РФ в Україні.

Можна констатувати факт щодо помилкового наукового підходу «багатовекторності» у дослідженнях російсько-грузинської війни українськими науковцями, оскільки сьогодні очевидно є агресивна політика Російської Федерації щодо України у контексті прямої російської військової агресії на Сході та Півдні нашої держави.

Використані посилання

ალექსაია, ს. 2013. *ავხაზეთის და ცხინვალის რეგიონის კონფლიქტები და მათი დარეგულირების პრობლემები*, დისერტაცია ისტორიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად, შოთა რუსთაველის სახელობის ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ბათუმი.

გაბედავა, მ. 2009. *რუსეთის აგრესია საქართველოს წინააღმდეგ. 2008 წელი*. თბილისი: გამომცემლობა ნეკერი.

გამისონია, ნ., და პერტაია, დ. 2009. *რუსეთ-საქართველოს 2008 წლის აგვისტოს ომი და მისი შედეგები*. თბილისი: გამომცემლობა უნივერსალი.

ჯალაბაძე, ნ., ჯანიაშვილი, ლ., მღებრიშვილი, ლ., და ფირცხალავა, ე. 2015. *ოკუპირებული ახალგორის რაიონი და ქართულ-ოსური ურთიერთობის დინამიკა*. თბილისი: მერიდიანი.

ჯოჯუა, დ. 2010. *რუსეთის სამხედრო ინტერვენცია საქართველოში. 2008 წლის აგვისტოს ომი და მისი შედეგები*, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. თბილისი: გამომცემლობა უნივერსალი

ყალიჩავა, ვ. 2016. *რუსეთ-საქართველოს 2008 წლის ომი ქართულ და ინგლისურენოვან ლიტერატურაში*. თბილისი: მერიდიანი.

ყარყარაშვილი, გ. 2009. *ეს ჩვენი სამშობლო იქვის*. თბილისი: გამომცემლობა პალიტრა L.

მაღაშხია, შ. 2011. *კონფლიქტების ანატომია*. თბილისი: გამომცემლობა ფორმა.

პერტაია, დ. 2011. *აგვისტოს ომის შემდეგ: კრიზისული დიპლომატია და „საქართველოს საკითხი“ გლობალურ პოლიტიკაში*. თბილისი: გამომცემლობა უნივერსალი.

ხოჯევანიშვილი, გ. 2016. „გაყინული“ კონფლიქტები და საქართველოს საგარეო-პოლიტიკური ორიენტაცია, დისერტაცია სოციალურ მეცნიერებათა დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად, საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი, თბილისი.

შველიძე, დ. 2012. *გზა დასავლეთისაკენ (პუბლიკაციების კრებული)*. თბილისი: გამომცემლობა უნივერსალი.

ჭუმბურიძე, დ., კიკნაძე, ვ., ქოქრაშვილი, ხ., სარალიძე, ლ. 2016. *საქართველო რუსეთის ურთიერთობა XVIII-XXI საუკუნეებში (სამეცნიერო ლიტერატურისა და დოკუმენტების მიხედვით), წიგნი I – II*. თბილისი: გამომცემლობა „მერიდიანი“.

Бжезинский З. 2008. Збигнев Бжезинский: «Следующей «горячей точкой» вполне может стать Украина. *Цензор.нет*. [online] Доступно:<https://censor.net.ua/resonance/423/zbigne_v_bjezinskiyi_quotsleduyuscheyi_quotgoryacheyi_tochkoyiquot_vpolne_mojet_stat_ukrainaquot_time> [Дата звернення 05 лютого 2019].

Институт стратегических оценок и анализа, Ассоциация военных политологов, Российская экономическая академия им. Г.В.Плеханова, *Вооружённый конфликт в Южной Осетии и его последствия*. 2009. Москва: Красная звезда.

Експертна дискусія «Російсько-грузинський конфлікт: причини та наслідки для європейської безпеки» 14 серпня 2008 р. Національний інститут стратегічних досліджень, [online] Доступно: <<http://old.niss.gov.ua/Table/1408008/stenograma.htm>> [Дата звернення 01 лютого 2019].

Киридон А. 2008. Причини російсько-грузинського конфлікту 2008 р: глобальний вимір. *Вісник Київського міжнародного університету*. Серія: Міжнародні відносини. Випуск № 7. Київ: КиМУ.

Колесов П. 2008. Информационная война Грузии против Южной Осетии и Абхазии. *Зарубежное военное обозрение*. Випуск № 10, С. 18–21.

Нечаева-Юрійчук Н. 2008. До питання про причини та ймовірні наслідки грузино-російського конфлікту у серпні 2008 р. *Збірник наукових статей ЧНУ: Історична панорама*. Випуск № 7, С. 157–165.

Цыганок А. 2011. *Война на Кавказе 2008: русский взгляд. Грузино-осетинская война 8–13 августа 2008 г.* 2-е издание. Москва: АИРО-XXI.

Шумка А. 2009. Інформаційне протистояння в ході грузинсько-російського конфлікту (8–12 серпня 2008 р.) *Військово-науковий вісник*. Випуск № 11, С. 254–260.

References

Aleksaya S. 2013. Conflicts in Abkhazia and Tskhinvali and the problems of their settlement. Dissertation for the degree of Doctor of Historical Sciences. Batumi: Shota Rustaveli Batumi State University (geo).

Gabadeva M. 2009. Russian aggression against Georgia in 2008. Tbilisi: Negeri Publishers (geo).

Gamisoniya N., Pertaya D. 2009. Russian-Georgian War of August 2008 and its results. Tbilisi: Universal Publishers (geo).

Jalabadze N., Janiashvili L., Mgebrishvili L., Pirtskhalava E. 2015. Occupied Akhagori district and the dynamics of Georgian-Ossetian relations. Tbilisi: Meridians Publishers (geo).

Jojoua D. 2010. Russian military intervention in Georgia. The war in August 2008 and its consequences. Sukhumi State University, Tbilisi: Universal Publishers (geo).

Kalichava K. 2016. Russian-Georgian War of 2008 in Georgian and English Literature. Tbilisi: Meridians Publishers (geo).

Karkarashvili G. 2009. This is our motherland burning. Tbilisi: Palitra Publishers (geo).

Malaschia Sh. 2011. Anatomy of conflicts. Tbilisi: Forma Publishers (geo).

Pertaya D. 2011. After the August war: crisis diplomacy and „Georgia's problem” in world politics. Tbilisi: Universal Publishers (geo).

Khojevanishvili G. 2016. „Frozen” conflicts and the foreign policy orientation of Georgia. Social Sciences Doctor degree thesis. Georgian Technical University, Tbilisi (geo).

Shvelidze D. 2012. Path to the West (collection of publications). Tbilisi: Universal Publishers (geo).

Chumburidze D., Kiknadze V., Kokrasvili H., Saralidze L. Russian-Georgian relations in the XVIII-XXI centuries (according to scientific literature and documents), book I-II. 2016. Tbilisi: Meridiani Publishers (geo).

Brzezinski Z. 2008. Zbigniew Brzezinski: Ukraine may well become the next “hot spot”. Censor.net [online] Available at: <https://censor.net.ua/resonance/423/zbignev_bjezinskiyi_quotsleduyusheyi_quotgory_acheyi_tochkoyiquot_vpolne_mojet_stat_ukrainaquot_time> [Accessed 05 February 2019] (rus).

Institute for Strategic Studies and Analysis. Association of Military Political Scientists Russian Economic Academy named Plekhanov. Armed conflict in South Ossetia and its consequences. 2009. Moscow: Red Star (rus).

Expert discussion "Russian-Georgian Conflict: Causes and Consequences for European Security" 14 August 2008. National Institute for Strategic Studies, [online] Available at: <<http://old.niss.gov.ua/Table/1408008/stenograma.htm>> [Accessed 01 February 2019] (ukr).

Kyrydon A. 2008. Causes of the Russo-Georgian conflict in 2008: global dimension. Bulletin of the Kiev International University. Series: International Relations. Issue 7. Kyiv: KIU (ukr).

Kolesov P. 2008. Information war of Georgia against South Ossetia and Abkhazia. Foreign military review. Issue No.10, pp. 18-21 (rus).

Nechaeva-Yuriychuk N. 2008. On the issue of the causes and possible consequences of the Georgian-Russian conflict in August 2008. Historical panorama: A collection of scientific articles of the ChNU. Issue No.7, pp.157-165 (ukr).

Tsyganok A. 2011. The war in the Caucasus 2008: Russian look. Georgian-Ossetian War August 8-13, 2008. 2nd edition. Moscow: AIRO-XXI (rus).

Shumka A. 2009. Information warfare during the Georgian-Russian conflict (August 8-12, 2008) Military Scientific Herald. Issue No.11, pp. 254-260 (ukr).

Sorokivska-Obikhod A.
**HISTORIOGRAPHICAL ASPECTS OF STUDYING THE
RUSSO-GEORGIAN WAR IN AUGUST 2008**

The article analyzes the main Georgian, Russian and Ukrainian scientific sources, in which researched the causes of Russo-Georgian war occurrence in August 2008. The study relevance is to describe the significant differences in the views of different countries scientists in studying of this problem. Was made an attempt to find out the problem's etymology and to generalize the scientific results of Georgian, Russian and Ukrainian researchers in various scientific fields on the causes of the Russian-Georgian war in August 2008 and its consequences both for Georgia and for the development of the international situation.

The article attempts to conduct comparative historical analysis both in the context of studying the changes in international political processes, and in view of Russia's aggression against Ukraine, which began in 2014. Also describes possible scenarios for the further development of the Russian-Georgian conflict, the military-strategic mistakes of then government, the well-planned Russian military and informational and psychological provocative operations.

It shows the position of representatives of Georgian and Western scientific and expert circles, which define the sides of conflict as follows: Russia is an authoritarian aggressor, Georgia is a democratic victim.

In the article is noted the differences in the Russian and pro-Russian scientific environment views on the war causes, who assume the war conduction as a complex of Russian side actions for protecting «offended» small ethnic groups in Georgia. It also emphasizes the position of Ukrainian researchers who did not investigate the conflict fundamentally, while using the conclusions of both sides and giving preference to the Russian position.

The conclusions made suggest the false approach of this «multi-vector» position in the Russian-Georgian war studies by Ukrainian researchers, since today aspects of the Russian Federation aggressive policy towards Ukraine are obvious in the context of direct Russian military aggression in the East of Ukraine.

Keywords: Russian-Georgian war, August 2008, information warfare, geopolitics, hybrid war.

НАПРЯМИ ТА ЗМІСТ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ РЕАБІЛІТАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ПЕРІОД АТО (ООС)

Один із важких наслідків війни на Донбасі – поява стотисячних мас бійців з ПТСР, які після демобілізації і повернення в громадянське суспільство вносять в нього усі особливості мілітаризованих світосприйняття і свідомості, страждають самі і нерідко негативно впливають на взаємовідносини між людьми, подальший розвиток соціуму. Проблема реабілітації учасників АТО (ООС) в Україні за своїми масштабами вийшла на державний рівень. У статті дається аналіз практики культурологічного забезпечення реабілітації учасників бойових дій на різних етапах ліквідації наслідків БПТ.

Ключові слова: АТО, ООС, ПТСР, БПТ, культурологічна діяльність, реабілітація.

Постановка проблеми та її актуальність. Війна на Сході України, що триває вже п'ять років, поповнює ряди тих, хто потребує кваліфікованої медично-психологічної реабілітації, причому їх кількість постійно зростає. За переконанням військового психолога, начальника кафедри військової педагогіки та психології Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка Олег Скрипкіна, участь в АТО (ООС) навіть 300 тис. українців (станом на 31.01.2019 р. статус учасника бойових дій надано вже 358 576 особам (*Інформація щодо надання статусу учасника бойових дій, 2019*), дає в підсумку 60-70 тис. осіб з ПТСР (посттравматичний стресовий розлад) (*60-70 тис. ветеранів АТО мають посттравматичний стресовий розлад психіки, 2017*).

Серед багатьох наслідків (економічних, політичних, соціальних) будь-якої війни для суспільства існують також психологічні та культурологічні. ПТСР формує в особистостях колишніх вояків «синдром емоційного вигорання», який, у свою чергу, деформує соціально-культурологічне сприйняття світу і призводить до дегуманізації, демотивації, депрофесіоналізації особистості ветеранів,

Юрова Тетяна Миколаївна, кандидат мистецтвознавства, викладач кафедри Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Юрова Т.М., 2019

девальвації їх статусу в суспільстві, переводить учасників бойових дій у категорію незатребуваних членів спільноти, а у кінцевому стані – до соціальної та професійної дезінтеграції, алкоголізації, наркотизації, суїцидів (*Науково-практична конференція, 2014:12*).

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Масштабність і актуальність проблеми реабілітації учасників бойових дій висуває в числі факторів, які повинні гарантувати кваліфіковане її розв'язання, культурологічне забезпечення відновлення потерпілих від БПТ (бойова психічна травма). Частково ця тема знайшла відображення у працях таких вітчизняних військових науковців, як Н.А. Агаєв, О.А. Блінов, С.В. Величко, А.Б. Дейко, О.В. Еверт, К.О. Кравченко, О.Ю. Кухарук, В.С. Маслов, В.В. Поливанюк, О.Г. Скрипкін, А.А. Степаненко, О.В. Тополь, Г.В. Циганенко та ін. Але незважаючи на певний обсяг літератури ця проблема ще залишається недостатньо дослідженою і не може служити обґрунтованою науковою базою для системного підходу до організації культурологічного супроводу реабілітаційного процесу постраждалих військовослужбовців ЗС України.

Метою і завданнями дослідження є визначення основних напрямів та змісту культурологічного забезпечення реабілітації постраждалих від БПТ учасників АТО (ООС) на різних етапах ДЛП (діагностично-лікувального процесу), аналіз досвіду, місця і ролі військових культурологів та волонтерів у цьому питанні. Результати дослідження в перспективі можуть послужити основою щодо створення базової моделі культурологічної роботи з відновлення та адаптації військовослужбовців з ПТСР у військово-лікарняних та санаторно-медичних закладах ЗС України.

Виклад основного матеріалу. В Україні створена певна правова база щодо забезпечення належних умов для підтримання здоров'я, активного дозвілля учасників бойових дій та інвалідів війни, соціального захисту і здійснення реабілітаційних заходів для учасників АТО, ООС та членів їх сімей (*Закон України 1934-XII, 1991; Закон України № 3551-XII, 1994; Уряд затвердив Порядок проведення психологічної реабілітації учасників АТО, 2017; Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей, 2018: ст. 11, 12; Розпорядження Кабінету Міністрів України № 359-р, 2015; Наказ Міністерства оборони України № 702, 2015; Постанова Кабінету Міністрів України № 326, 2014; Указ Президента України № 880, 2014; Доручення Президента України Секретаріату*

Кабінету Міністрів України № 42513/1/1-14, 2014). Але основним керівним документом щодо здійснення культурологічної роботи по забезпеченню реабілітації учасників бойових дій є «Інструкція з організації інформаційно-пропагандистського забезпечення Збройних Сил України», яка затверджена Наказом Генерального штабу Збройних Сил України № 4 від 04.01.2017 р. (*Наказ Генерального штабу Збройних Сил України № 4, 2017*), розроблена на основі «Концепції підготовки Збройних Сил України» (*Концепція підготовки Збройних Сил України, 2016*), затвердженої Наказом Міністра оборони України від 22.02.2016 № 95 (*Наказ Міністерства оборони України № 95, 2016*), відповідно до Воєнної доктрини–2015 (*Указ Президента України № 555, 2015*).

На основі цієї Інструкції, а також досвіду АТО (ООС) в ЗС України впроваджена система психологічної підготовки особового складу до бойових дій та її культурологічне забезпечення, які здійснюються з призивним контингентом ЗС України завчасно ще у базових таборах, а не безпосередньо на полі бою.

Медично-психологічні, соціально-психологічні та культурологічні заходи з попередження несприятливого впливу психогенних факторів містять весь спектр заходів на усіх етапах і в усі періоди застосування військ за призначенням:

- у період підготовки та тренування;
- у період перед направленням в зону військового конфлікту;
- під час виконання завдань в зоні бойових дій;
- у період повернення та перебування в ППД (пунктах постійної дислокації);
- у період реабілітації у медично-лікарняних та санаторних закладах різних рівнів.

Культурологічний супровід реабілітаційного процесу – діяльність культуролога, яка спрямована на створення та організацію комплексної системи культурно-дозвільних, інформаційно-консультативних і арт-терапевтичних заходів, що сприяють розповсюдженню знань, духовно-вольовій мобілізації військовослужбовців на подолання наслідків БПТ, ліквідації ПТСР, реабілітації після лікування, успішній адаптації до нових умов у мирному житті, нормалізації стосунків з оточенням з метою успішної інтеграції в суспільство та самореалізації особистості.

Досягнення кінцевої позитивної мети повноцінної реабілітації військовослужбовців після перенесення бойових психотравм і

отриманих ПТСР формує напрями та завдання культурологічного супроводу процесу реабілітації:

1. Духовно-вольова мобілізація постраждалих на подолання наслідків поранень та БПТ.

2. Забезпечення культурологічними формами та методами нормалізації психофізіологічного функціонування організму поранених, контужених, травмованих та тих, що отримали ПТСР.

3. Відновлення і розвиток у вояків морально-бойових якостей надійних захисників Батьківщини.

4. Формування в учасників бойових дій високих морально-культурологічних критеріїв, установок і світоглядних позицій в оцінці фактів, подій та реалій сучасного світу і суспільства.

5. Повернення постраждалих військовослужбовців до успішного виконання завдань військової служби.

6. Залучення учасників бойових дій та членів їх сімей до духовно-культурних цінностей.

7. Організація культурного дозвілля з метою зняття емоційних і фізичних навантажень, утвердження здорового способу життя.

8. Військово-патріотичне, естетичне та моральне виховання.

9. Допомога у знаходженні свого місця в соціально-економічній системі суспільства.

10. Формування вміння будувати стосунки з оточуючими після повернення до мирного життя.

Культурологічна робота із супроводу реабілітаційного процесу організовується з моменту медичної евакуації та здійснюється впродовж всього періоду лікування для підтримки і відновлення моральних та фізичних сил особового складу, його духовної мобілізації на повернення до виконання службово-бойових завдань. Вона включає:

- вивчення морального, психологічного і фізичного стану особового складу та інформування про нього командирів, їх заступників з МПЗ (морально-психологічного забезпечення), організаторів реабілітаційного процесу;

- здійснення під час діагностично-лікувального та реабілітаційного процесу повного комплексу інформаційно-роз'яснювальних, культурно-просвітницьких, виховних, індивідуальних і групових заходів, спрямованих на морально-психологічну і духовно-вольову мобілізацію особового складу з метою фізичної реабілітації та ліквідації ПТСР;

- організацію культурного дозвілля та повноцінного відпочинку бійців з урахуванням бойової обстановки;
- сприяння в задоволенні релігійних потреб військовослужбовців;
- взаємодію з державними та місцевими органами культури в інтересах підготовки та реалізації спільних культурних програм для військ.

Виходячи зі змісту, напрямів та завдань культурологічного забезпечення реабілітаційного процесу будується алгоритм діяльності культуролога:

- 1) виявлення проблеми;
- 2) встановлення і підтримання ділових стосунків з організаторами і виконавцями реабілітаційного процесу;
- 3) встановлення контакту з постраждалими;
- 4) визначення напрямів та шляхів культурологічного забезпечення реабілітації;
- 5) відбір та застосування методичних засобів;
- 6) реалізація культурологічних заходів, спрямованих на позитивний результат;
- 7) моніторинг і корегування форм та методів культурологічного забезпечення реабілітації постраждалих;
- 8) аналіз проміжних та кінцевих результатів, підсумків культурологічного впливу.

Медично-психологічна, соціально-культурологічна реабілітації є складовими всіх етапів діагностично-лікувального і реабілітаційного процесу. Тому реабілітаційні заходи слід розпочинати з перших етапів медичної евакуації і здійснювати впродовж всього періоду лікування.

Практика АТО (ООС) показала, що основні форми та методи культурологічного впливу на процес відновлення постраждалих учасників бойових дій є актуальними і прийнятними майже на усіх етапах ДЛП. Але, тим не менш, використання деяких з них має певні обмеження, особливо на полі бою і на початковій стадії реабілітаційних заходів. Крім того, на їх вибір впливає характер і важкість травм та поранень, загальний психологічний стан постраждалих. Тому є необхідність розглянути використання культурологічних заходів окремо на різних етапах діагностично-лікувального і реабілітаційного процесу.

А) Перша медична допомога, яка надається на полі бою, передбачає, що санітар (санітарний інструктор) має базові навички психіатричної допомоги (припинення істеричних нападів шляхом ізоляції, обмеження рухів та ін.). Культуролог, який знаходиться у бойових порядках військ, також повинен володіти необхідним рівнем знань і умінь, щоб бути в змозі надавати посильну допомогу бойовим побратимам у разі отримання ними бойових психотравм.

Наявність нештатної групи самодіяльних активістів-психологів і культурологів, які володіють певним рівнем знань і умінь в подоланні бойових стресових ситуацій, дозволяє значно збільшити діапазон реабілітаційного впливу вже на перших етапах прояву ПТСР. Тому створення таких волонтерських груп у середовищі самих військовослужбовців є актуальним завданням медиків, психологів та культурологів ще до початку бойових дій.

Виникнення таких груп в зоні АТО (ООС) не випадкове – вони формувались на основі досвіду Армії США і за принципом створення спеціалізованих позаштатних мобільних груп (бригад) ЗС України з охорони психічного здоров'я, із залученням лікарів психофізіологів відповідно до рекомендацій США FM 4-02-51, про що зазначалось ще у Наказі МО України № 611 від 13.12.2004 (*Наказ МО України № 611, 2004*). Такі групи (бригади) в зоні АТО (ООС), оснащені згідно з вимогами чинного законодавства, були створені як для надання медично-психологічної допомоги, моніторингу дизадаптаційного синдрому і ПТСР в ході бойових дій, так і для здійснення наукової роботи (*Вказівки щодо збереження психічного здоров'я військовослужбовців в зоні застосування військ (сил) та під час відновлення боєздатності військових частин (підрозділів), 2017:5,16*).

На першому етапі діагностично-лікувального процесу медично-психологічна і культурологічна допомога при психотравмуючих ситуаціях в першу чергу спрямовані на виявлення тих бійців, які потребують негайної уваги та допомоги, а також на зменшення впливу стресогенних чинників шляхом стимулювання процесу самовідновлення організму.

У цьому випадку першочерговим завданням комплексного підходу в організації є виявлення і виведення військовослужбовців і підрозділів, які зазнали психотравм, із зони їх впливу. Культуролог, безумовно, не здійснює евакуацію постраждалих із зони бойових дій, але, перебуваючи в бойових порядках військ, він може брати

участь в організації діагностичного процесу постраждалих, коли використовуються арт-терапевтичні методики, та здійснювати узагальнення результатів для складання планів організації культурологічної роботи з конкретними групами військовослужбовців, які зазнали стресового впливу.

Б) У медичних підрозділах першого рівня (медичний пункт батальйону) надається долікарська медична допомога (перша лікарська допомога) фельдшером (лікарем), що володіє основами психіатричної допомоги (короткочасна ізоляція, купірування психомоторного збудження, попередження суїциду тощо).

Для осіб з невротичними реакціями рекомендовані релаксація, сон, гарячий обід, зміна одягу, можливість помитися у лазні, легка психотерапія, доброзичливе ставлення, організація повноцінного відпочинку, в процесі якого може бути організований перегляд відеофільмів.

Для осіб з істеричними реакціями (гострими реакціями на стрес) після ізоляції та купірування психотичної симптоматики необхідний владний імператив, твердий, жорстокий тон тощо. Цим бійцям також потрібен повноцінний відпочинок, але без зайвої культурологічної атрибутики.

Прості речі та уважні дії, зустрічі із знайомими людьми, з бойовими побратимами, отримання подарунків від волонтерів, послань, листівок від українських дітей, доручення простої роботи або її споглядання допоможуть постраждалому подолати наслідки ПТСР. Організація таких заходів і є завданням військового культуролога.

Практика реабілітації бійців АТО, ООС показала, що на даному етапі в діяльності культуролога пріоритет повинен віддаватися культурному забезпеченню відпочинку та індивідуальним формам і методам діяльності.

Бесіда один на один з потерпілим є найважливішою формою індивідуальної психолого-культурологічної діяльності. На основі даних, які культуролог отримує в ході індивідуальних бесід, та після спілкування з психологом, що веде постраждалого, він вже має можливість розпочинати планування перших заходів щодо культурологічного забезпечення реабілітаційного процесу.

Важливим фактором для відновлення військовослужбовця є підтримка сім'ї, але коли близькі далеко, то навіть згадка про них подекуди добре впливає на стан військовослужбовця. Щоб переключити думки бійця на позитивний лад культуролог може запропонувати зробити для рідних художню або звукову листівку, написати

лист, вірш, або ж зробити колаж бажань, при виконанні якого обов'язково налаштовувати пораненого на одужання, запевняючи, що життя не скінчилось із травмою (інвалідністю), допомагаючи знайти нові орієнтири та мету життя, якщо якісь із цілей, з огляду на фізичний стан, залишились нездійсненними. Крім того, за допомогою індивідуальних бесід можна визначити музичні вподобання бійця, що згодом допоможе підібрати музичний супровід до сеансів арт-терапії; сформувати список вподобань щодо художньої літератури та кіно.

Однією з таких форм роботи може бути забезпечення постраждалих друкованою продукцією, яка розкриває героїзм і стійкість бійців АТО (ООС) на передовій. Винятково вдалим у цьому плані є, наприклад, випуск Календаря 2016 р. «Невидимий батальйон: участь жінок у військових діях в АТО» Міжнародної благодійної організації «Український жіночий фонд», присвяченого подвигам жінок-військовослужбовців і парамілітарної діяльності жінок-волонтерів на передовій в зоні АТО. Зміст цього Календаря йде у руслі Резолюції 1325 Ради Безпеки ООН 2000 р. (*Резолюція 1325, 2000*), яка підкреслює важливість зміни бачення ролі жінок не тільки як жертв конфліктів, а й як учасниць розв'язання конфліктів та миротворчої діяльності нарівні з чоловіками. За відгуками учасників поранених бойових дій, фото і анотації Календаря чинили сильний мобілізуючий вплив на потерпілих бійців (*Календар «Невидимий батальйон», 2016*).

Досвід АТО (ООС) показав, що ефективність культурологічної діяльності значно підвищиться, якщо культуролог здійснить консультування з медиками і психологами та погодить з ними свої дії. Це також дозволить уникнути помилок і зосередити зусилля на вузлових проблемах лікувально-відновлювального процесу.

В) Медичні підрозділи другого рівня (намагаються здійснити лікування постраждалих з метою уникнення переходу ПТСР у хронічну стадію):

1. Медичний пункт полку (медична рота бригади). Тут надається перша психологічно-лікарська допомога (ізоляція осіб з психотичним станом, купірування психомоторного збудження, попередження суїциду, сортування, відпочинок і лікування осіб, перспективних до повернення в стрій впродовж 10 днів з моменту надходження), розгортається психоізолятор (для локалізації осіб з крайнім ступенем агресії, що стає небезпечним для оточуючих, а також осіб, схильних до суїциду).

2. Медична рота бригади або військового мобільного госпіталю. Тут здійснюється лікування військовослужбовців з психологічною стресовою реакцією, невротичними реакціями (розлади адаптації з переважанням порушення емоцій з термінами відновлення боєздатності до 10 діб).

3. Стаціонари районних і міських лікарень або госпіталів, розташованих поблизу зони проведення бойових дій. Здійснюють лікування осіб з гострою реакцією на стрес (з термінами відновлення боєздатності до 2-3 тижнів).

Особливість культурологічної роботи в медичних закладах другого рівня полягає в тому, що вона може здійснюватися як на базі рухомих, так і стаціонарних установ культури та відпочинку.

У медичних підрозділах другого рівня поряд з індивідуальними формами роботи культуролог може більш активно використовувати групові форми та методи. Як відомо, людина краще переносить перевантаження, стрес, вирішує серйозні проблеми, якщо працює в тісно згуртованому колективі. Кожний його член підтримує інших. Через те, що члени колективу мають спільні інтереси, мету, проблеми, вони виконують роботу краще і продуктивніше. Більш того, вони менш стурбовані, тому що один допомагає іншому. Тому групова діяльність є найбільш ефективним засобом у здійсненні культурологічної допомоги. Повернення бійця до колективу, прояв злагожденості й ефективності його дій дозволить відновити у потерпілого відчуття безпеки і приналежності до бойового братерства, що в кінцевому випадку дозволить відновитись як повноцінний його член.

Під час бою фізичне виснаження, разом зі страхом, є головною причиною виникнення емоційних реакцій і ПТСР. Тому, як показав досвід культурологічної роботи в АТО (ООС), позитивний результат дає грамотно організований повноцінний і культурний відпочинок та релаксація.

У медичних підрозділах другого рівня організуються і проводяться:

- виступи діячів мистецтв, культурно-мистецьких бригад і самодіяльних колективів;
- трансляція кіно- і відеофільмів;
- зустрічі з представниками творчих колективів, театрів і ансамблів;
- відвідування дітей з подарунками для постраждалих;

- сприяння в задоволенні релігійних потреб військово-службовців;
- використання допомоги волонтерів у забезпеченні постраждалих необхідними духовно-матеріальними засобами;
- експонування фотовиставок, наочно-образотворчих засобів;
- забезпечення художньою літературою;
- культурологічні оздоровчо-розвивальні тренінги.

Як один із методів боротьби із наслідками ПТСР у медичних закладах другого рівня добре зарекомендувала себе трудова терапія і заняття корисною діяльністю, які організуються з бійцями, що мають емоційні розлади, але без важких фізичних проблем. В індивідуальній бесіді такого військовослужбовця переконують, що він не вибув зі строю, не відстає від інших. З цією метою йому можна доручити корисну роботу, заохотити бути активним, оцінити його здібності, допомогти реалізувати їх на практиці (ремонт будьяких предметів, участь у господарській діяльності, легкі підйомно-розвантажувальні роботи, перенесення разом із медперсоналом неважкого вантажу, копання захисних сховищ, надання допомоги місцевому населенню (біженцям).

Оригінально вирішується проблема трудотерапії у госпіталях Дніпра. Наприклад, 22 вересня 2017 р. для поранених бійців АТО там був проведений майстер-клас з виготовлення карамелі. Бійці ліпили смачних звіряток, БТР та танки, причому дехто, навіть, однією рукою. Волонтери, організатори заходу, кажуть, що хотіли просто розважити поранених. Але несподівано це перетворилося на сеанс психологічної реабілітації: навіть найсумніші бійці почали жартувати та посміхатися” (*У шпиталі Дніпра для бійців АТО провели майстер-клас з виготовлення карамелі, 2017*).

Варто зазначити, що будь-яка творча діяльність має терапевтичний ефект. Культурологу не варто намагатись аналізувати стан потерпілого, виводити його на емоційні розмови з виявленням психологічних проблем – це робота дипломованих психологів, але якщо у бійця є бажання до малювання, занять музикою та інших видів мистецької діяльності, то варто сприяти цьому процесу і допомогти в його організації.

Г) у медичних закладах третього рівня (військовий мобільний госпіталь, військовий госпіталь, центральна районна лікарня) надається кваліфікована медична допомога (психофармакотерапія гострої реакції на стрес, невиражених невротичних станів та реактивних

психозів з відносно нетривалими термінами лікування у військово-службовців, перспективних для відновлення).

Д) у медичних закладах четвертого рівня (військово-медичний клінічний центр, обласна клінічна лікарня, спеціалізовані центри та інститути) надається повний спектр психіатричної допомоги тяжким хворим психіатричного профілю). З передових етапів медичної евакуації направляються хворі психіатричного профілю із невротичними станами (розлади адаптації з депресивним епізодом), зтяжними реактивними психозами (з тривалістю лікування від 10–30 діб до 2-3 місяців і більше); з ПТСР (з тривалістю лікування до 3–6 місяців і більше) та ін.

У медичних підрозділах третього і четвертого рівнів разом з лікуванням здійснюється професійно-відновлювальна реабілітація (соціальна адаптація) – відновлення втрачених навичок за допомогою спеціальних тренажерів і вправ – апаратурних, комп'ютерних та арт-терапевтичних методик і визначення ступеня відновлення професійної придатності та працездатності.

Одним із багатьох унікальних арт-терапевтичних проєктів, спрямованих на культурологічне забезпечення реабілітації учасників бойових дій на Сході України, є «Мистецькі резиденції «Творчої Криївки» – волонтерський проєкт, що дозволяє талановитим ветеранам самореалізуватися в художній, літературній, театральній та кінематографічній сферах. Атовцям надається можливість зіграти у виставі, знятися в кіно, знайти себе в літературі та мистецтві. Творча команда проєкту має для цього усі необхідні професійно-організаційні навички: Віталіна Маслова, засновниця «Творчої Криївки»; Береза Бетула – художниця, художній терапевт, автор комплексної арт-терапевтичної методики «творча реабілітація»; Олег Шульга – актор, учасник АТО, керівник театральної резиденції; Василь Піддубний – письменник, редактор, учасник АТО, керівник літературної резиденції; Патрік Орішко – письменник, актор, керівник кіносценарної резиденції; Яна Сингаєвська – волонтер, адміністратор проєкту (*Реабілітація мистецтвом: «Творча Криївка» починає новий проєкт для допомоги ветеранам в адаптації до мирного життя, 2019*).

Цей період реабілітації спрямований не тільки на особистісне зростання, а й на розвиток комунікативної компетентності та активності, формування «смаку» до соціальних контактів. Можливо навести безліч прикладів відвідування поранених бійців у госпіталях,

в результаті яких стан постраждалих значно покращувався. Так у Харкові 25 серпня 2015 р. з Днем Незалежності України члени волонтерської організації «Сестра милосердя АТО» привітали бійців АТО, які знаходилися у Військово-медичному клінічному госпіталі Північного регіону. Вони подарували пораненим учасникам бойових дій електронні книги, які були привезені з Канади, а під стінами госпіталю влаштували справжній концерт (*У Харкові пораненим бійцям АТО привезли подарунки до Дня Незалежності, 2015*). Особливо благотворно позначаються на стані бійців, що проходять лікування та реабілітацію, зустрічі з дівчатами. Наприклад, гравці національної жіночої збірної команди України з футболу та тренерський штаб на чолі з Анатолієм Куцевим 11.09.2014 р. відвідали поранених бійців АТО у Головному військовому клінічному госпіталі в Києві. Під час цього візиту футболістки подарували їм сувенірну атрибутику із символікою Федерації футболу України, а поранені герої – військовий талісман для гравців, який, на їх думку, допоможе здобути перемоги у майбутніх матчах (*Жіноча збірна України відвідала військовий госпіталь, 2014*). А в госпіталі Дніпра, завдяки візитам дівчат-волонтерів, поранені бійці АТО почали голитися (*У Дніпропетровську волонтери влаштували свято для поранених бійців, 2014*).

Особливість культурологічної роботи в медичних закладах третього і четвертого рівнів полягає в тому, що вона переважно організується на базі стаціонарних установ культури і відпочинку.

У медичних підрозділах третього і четвертого рівнів, крім індивідуальної роботи та заходів, що проводяться в установах другого рівня, здійснюються:

- шоу-програми та концерти професійних колективів;
- тематичні ранки та вечори, вечори-портрети, присвячені подвигам воїнів, що знаходяться на лікуванні;
- розгортання широкомасштабних фото- і образотворчо-художніх виставок, засобів наочної інформації;
- зустрічі з бойовими побратимами, представниками влади, командування, громадських та релігійних організацій;
- вільний доступ до бібліотек та забезпечення літературою «на замовлення»;
- культурно-спортивні заходи, залучення до участі в «Іграх героїв», «Іграх нескорених»;
- комплекс арт-терапевтичних заходів різного спрямування;

- культурологічні тренінги духовного розвитку, оздоровчо-розвивальні тренінги та тренінги особистісного зростання;
- підтримка постраждалих вояків членами сімей.

Підтримка постраждалих вояків членами сімей займає особливе місце в лікувальному та реабілітаційному процесах, оскільки БПТ опосередковано можуть вплинути і на сім'ї постраждалих. У багатьох випадках сім'я є єдиним дієвим засобом впливу на наслідки психотравми. Тому військові культурологи ЗС України завжди намагаються забезпечити належний доступ членам сімей для підтримки військовослужбовців з психотравмами.

Для посилення можливостей культурологічної реабілітаційної роботи, за погодженням з органами місцевого самоврядування, можуть бути виділені і використані установи культури, засоби масової інформації, поліграфічна база, що розташовані в місцях дислокації військ і, навіть, у тилу.

Наприклад, Департамент внутрішньої та інформаційної політики Львівської ОДА вирішив підтримати бійців АТО та їх родини. Він відзняв соціальний ролик «Тато – ось мій Герой», присвячений усім тим батькам, хто відстоює незалежність України на Донбасі. «Для кожної дитини тато є завжди героєм. Але для тих дітей, батьки яких захищають державу на Сході, тато – подвійний герой. Таким соціальним проектом хочемо віддати належне і подякувати усім батькам-захисникам за їхню турботу та самопожертву не лише заради своєї сім'ї, а й спокою кожної української родини», – зазначив начальник відділу молодіжної політики Львівської ОДА Юрій Горун (*Виховання свідомого українця з дитинства – один з найбільших вкладів у розбудову України, 2018*).

Головні герої цього ролика – герой АТО Юрій Качмар та його сини. За словами ветерана, саме виховання свідомого українця з дитинства – головне завдання батьків і один з найбільших внесків у розбудову України.

Разом з тим, у здійсненні культурологічного впливу на досягнення позитивного результату в реабілітації є серйозні недоліки, такі, як відсутність чіткої системи в культурологічному забезпеченні відновлення учасників бойових дій на різних етапах ДЛП, малий асортимент форм і методів при ліквідації ПТСР у ампутантів, бійців з нейротравмами і з втратою зору. Дуже гостро відчувається нестача кваліфікованих арт-терапевтів та програм реабілітації творчістю, що весь набір форм і методів культурологічного впливу перетворює на аматорський рівень і заходи культурно-дозвільного характеру.

Висновки:

1. Культурологічна робота в заходах психологічної реабілітації військовослужбовців ЗС України організовується і здійснюється в усіх видах оперативної, бойової та повсякденної діяльності частин і підрозділів під час бойового застосування військ та після завершення бойових дій.

2. Основним напрямом діяльності культурологів під час супроводу реабілітаційного процесу є вплив через різні сфери своєї діяльності, систему форм і методів, що здійснюються засобами культури, на підтримку моральних та фізичних сил особового складу, зняття стресових станів, духовну мобілізацію на подолання наслідків БПТ і ПТСР, повернення постраждалих до виконання службових обов'язків, адаптацію до нових умов життєдіяльності в мирному соціумі.

3. Форми та методи культурологічної роботи із забезпечення реабілітації учасників бойових дій залежать від характеру і тривалості бойового зіткнення, важкості та характеру поранень і травм військовослужбовців, якості та своєчасності надання медично-психологічної допомоги, етапу діагностично-лікувального процесу, кваліфікації та взаємодії усіх організаторів і суб'єктів реабілітаційного процесу, рівня його матеріального забезпечення, взаєморозуміння та сімейної підтримки постраждалих.

4. При здійсненні культурологічного забезпечення реабілітаційного процесу слід максимально використовувати досвід передових армій, можливості технічних засобів, допомогу місцевих органів влади, громадських, релігійних та волонтерських організацій.

5. У ЗС України накопичений певний досвід культурологічної діяльності щодо забезпечення реабілітації учасників АТО та ООС, який необхідно зробити надбанням суспільства, використовувати в практичній діяльності військ, при переводі ЗС України на стандарти НАТО.

6. Досвід АТО (ООС) поставив на порядок денний питання про створення в ЗС України чітко налагодженої системи підготовки кадрів для культурологічного забезпечення реабілітації учасників бойових дій та членів їх сімей.

Використані посилання

Виховання свідомого українця з дитинства – один з найбільших вкладів у розбудову України. *Соціальний ролик «Тато – ось мій*

Герой», [online] Доступно: <<https://varta1.com.ua/vyhovannya-svidomogo-ukrayintsya-z-dytynstva-odyn-z-najbilshyh-vkladiv-u-rozbudovu-ukrayiny-pro-tse-u-sotsialnomu-rolyku-tato-os-mij-geroj-foto-video>> [Дата звернення 18 червня 2018].

Вказівки щодо збереження психічного здоров'я військовослужбовців в зоні застосування військ (сил) та під час відновлення боєздатності військових частин (підрозділів). Головне управління морально-психологічного забезпечення ЗСУ, Військово-медичний департамент МО України, *Центральне військово-медичне управління ЗСУ*. 2017. К.: с. 76.

Доручення Президента України Секретаріату Кабінету Міністрів України щодо виконання пункту 9 Протокольного рішення Адміністрації Президента України стосовно реабілітації ветеранів війни. 2014. *Адміністрація Президента України*. № 42513/1/1-14 від 24.11.2014.

Жіноча збірна України відвідала військовий госпіталь. *Федерація футболу України*, [online] Доступно: <<https://ffu.ua/article/28291>> [Дата звернення 10 вересня 2014].

Закон України про Збройні Сили України. 1991. *Верховна Рада України*. 1934-ХІІ від 06.12. 1991.

Закон України про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту. 1993. *Верховна Рада України*. № 3551-ХІІ від 22.10.1993.

Закон України про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей. 2018. *Верховна Рада України*. ст. 11, 12, редакція від 08.02.2018.

Інструкція з організації інформаційно-пропагандистського забезпечення Збройних Сил України. 2017. *Генеральний Штаб Збройних Сил України*. № 4 від 04.01.2017.

Інформація щодо надання статусу учасника бойових дій. *Державна служба України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції*, [online] Доступно: <<http://dsvv.gov.ua/dostup-do-publichnoji-informatsiji/informatsiya-schodo-nadannya-statusu-uchasnyka-bojovuyh-dij.html>> [Дата звернення 31 січня 2019].

Календар «Невидимий батальйон», [online] Доступно: <<https://www.slideshare.net/ukrwomenfund/ss-65776836>> [Дата звернення 07 вересня 2016].

Концепція підготовки Збройних Сил України, [online] Доступно: <<https://www.ukrmilitary.com/2016/02/concept-of-the-armed-forces-of-ukraine.html>> [Дата звернення 28 лютого 2016].

Наказ про затвердження Положення про організацію медичного забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України, які залучаються до участі в міжнародних миротворчих операціях. 2004. *Міністерство оборони України*. № 611 від 13.12.2004.

Наказ про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, які брали участь в антитерористичній операції, під час відновлення боєздатності військових частин (підрозділів). 2015. *Міністерство оборони України*. № 702 від 09.12.2015.

Наказ про затвердження Концепції підготовки Збройних Сил України. 2016. *Міністерство оборони України*. № 95 від 22.02.2016.

Науково-практична конференція «Досвід організації медичного забезпечення Збройних Сил України та інших військових формувань у ході антитерористичної операції» 18 грудня 2014 року. *Тези доповідей*. 2014, К.:УВМА, с. 108.

Постанова про утворення Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції. 2014. *Кабінет Міністрів України*. № 326 від 11.08. 2014.

Реабілітація мистецтвом: «Творча Криївка» починає новий проєкт для допомоги ветеранам в адаптації до мирного життя, [online] Доступно: <https://sensor.net.ua/ua/news/3106327/reabilitatsiya_mystetstvom_tvorcha_kryyivka_pochynaye_novuuyi_proekt_dlya_dopomogu_veteranam_v_adaptatsiyi> [Дата звернення 14 січня 2019].

Резолюція 1325 ухвалена Радою Безпеки ООН на її 4213-му засіданні 31 жовтня 2000 року. *Верховна Рада України*, [online] Доступно: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_669> [Дата звернення 14 лютого 2019].

Розпорядження про затвердження плану заходів щодо медичної, психологічної, професійної реабілітації та соціальної адаптації учасників антитерористичної операції. 2015. *Кабінет Міністрів України*. №359-р. від 31.03.2015.

У Дніпропетровську волонтери влаштували свято для поранених бійців, [online] Доступно: <<http://uanews.dp.ua/society / 2014/ 12/ 21 / 61191.html>> [Дата звернення 21 грудня 2014].

Указ Президента України про нову редакцію Воєнної доктрини України №555 від 24.09.2015. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*, [online] Доступно: <<https://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>> [Дата звернення 19 лютого 2019].

Указ про Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 листопада 2014 р. «Про невідкладні заходи із забезпечення державної безпеки». 2014. *Адміністрація Президента України*. № 880/2014 від 14.11.2014.

Уряд затвердив Порядок проведення психологічної реабілітації учасників АТО, [online] Доступно: <<https://www.auc.org.ua/novyna/uryad-zatverdyv-poryadok-provedennya-psychologichnoyi-reabilitaciyi-uchasnykiv-ato>> [Дата звернення 27 грудня 2017].

У Харкові пораненим бійцям АТО привезли подарунки до Дня Незалежності, [online] Доступно: <<https://kh.depo.ua/rus/kh/u-harkovi-poranenim-biytsyam-ato-privezli-podarunki-do-dnya-25082015093500>> [Дата звернення 25 серпня 2015].

У шпиталі Дніпра для бійців АТО провели майстер-клас з виготовлення карамелі, [online] Доступно: <<https://www.unian.ua/multimedia/video/war/118678-v-gospitale-dnepra-dlya-boytsov-ato-proveli-master-klass-po-izgotovleniyu-karameli.html>> [Дата звернення 22 вересня 2017].

60-70 тис. ветеранів АТО мають посттравматичний стресовий розлад психіки, [online] Доступно: <https://censor.net.ua/news/441866/6070_tys_veteranov_ato_imeyut_posttravmaticheskoe_stressov_oe_rasstroystvo_psihiki_voennyui_psiholog> [Дата звернення 29 травня 2017].

References

The upbringing of a conscious Ukrainian from childhood is one of the greatest contributions to the development of Ukraine. Social video "Daddy - here's my hero", [online] Available at: <<https://varta1.com.ua/vyhovannya-svidomogo-ukrayintsya-z-dytynstva-odyn-z-najbilshyh-vkladiv-urorobubedovu-ukrayiny-pro-tse-u-sotsialnomu-rolyku-tatos-mij-geroj-foto-video>> [Accessed 18 June 2018] (ukr).

Guidelines for maintaining the mental health of military personnel in the area of use of troops (forces) and during the restoration of combat capability of military units (units). General Directorate of Moral and Psychological Support of the Armed Forces of Ukraine, Military Medical Department of the Ministry of Defense of Ukraine, Central Military Medical Department of the Armed Forces of Ukraine. 2017. К.: p.76 (ukr).

The instruction of the President of Ukraine to the Secretariat of the Ukraine Ministers Cabinet regarding the implementation of paragraph 9

of the Protocol Decision of the Presidential Administration regarding the rehabilitation of veterans of the war. 2014. Administration of the President of Ukraine. No. 42513/1 / 1-14 dated 24.11.2014 (ukr).

Women's team of Ukraine visited a military hospital. Football Federation of Ukraine, [online] Available at: <<https://ffu.ua/article/28291>> [Accessed 10 September 2014] (ukr).

Law of Ukraine on the Armed Forces of Ukraine. 1991. The Verkhovna Rada of Ukraine. N1934-XII dated 06.12.1991(ukr).

Law of Ukraine on the status of veterans of war, guarantees of their social protection. 1993. The Verkhovna Rada of Ukraine. No. 3551-XII of 22.10.1993(ukr).

Law of Ukraine on Social and Legal Protection of Servicemen and their Family Members. 2018. The Verkhovna Rada of Ukraine. st.11, 12, edited from 02.08.2018 (ukr).

Instruction on the organization of informational and propagandistic support of the Armed Forces of Ukraine. 2017. General Staff of the Armed Forces of Ukraine. No. 4 dated 4 January 2017 (ukr).

Information on the status of a combat participant. State Service of Ukraine for War Veterans and Anti-Terrorist Participants, [online] Available at: <<http://dsvv.gov.ua/dostup-do-publichnoji-informatsiji/informatsiya-schodo-nadannya-statusu-uchasnyka-bojovyh-dij.html>> [Accessed 31 January 2019] (ukr).

Calendar "Invisible Battalion", [online] Available: <<https://www.slideshare.net/ukrwomenfund/ss-65776836>> [Accessed 07 September 2016] (ukr).

Concept of training of the Armed Forces of Ukraine, [online] Available at: <<https://www.ukrmilitary.com/2016/02/concept-of-the-armed-forces-of-ukraine.html>> [Accessed 28 February 2016] (ukr).

Order on approval of the Provision on the organization of medical support for servicemen of the Armed Forces of Ukraine, who are involved in participation in international peacekeeping operations. 2004. Ministry of Defense of Ukraine. No.611 dated 13.12.2004 (ukr).

Order on approval of the Regulations on the psychological rehabilitation of servicemen of the Armed Forces of Ukraine who participated in the anti-terrorist operation during the restoration of combat capability of military units. 2015. Ministry of Defense of Ukraine. No. 702 dated 09.12.2015 (ukr).

Order on approval of the Concept of training of the Armed Forces of Ukraine. 2016. Ministry of Defense of Ukraine. № 95 dated 22.02.2016 (ukr).

Scientific and practical conference "Experience of organization of medical support of the Armed Forces of Ukraine and other military formations during the antiterrorist operation" 18 December 2014. Abstracts of reports. 2014, K.: UVMA, p. 108 (ukr).

The Resolution on the Establishment of the State Service of Ukraine for War Veterans and Anti-Terrorist Participants. 2014. The Cabinet of Ministers of Ukraine. No. 326 dated 11.08. 2014 (ukr).

Rehabilitation of art: "Creative Kryivka" launches new project to help veterans to adapt to peaceful life, [online] Available at: <https://censor.net.ua/ua/news/3106327/reabilitatsiya_mystetstvom_tvorchy_kryivka_pochynaye_novyiyi_proekt_dlya_dopomogy_veteranam_v_adaptatsiyi>

[Accessed 14 January 2019] (ukr).

Resolution 1325 was adopted by the Security Council at its 4213th meeting, on 31 October 2000. The Verkhovna Rada of Ukraine, [online] Available at: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_669> [Accessed 14 February 2019] (ukr).

Ordinance on approval of a plan of measures for medical, psychological, professional rehabilitation and social adaptation of participants in the antiterrorist operation. 2015. Cabinet of Ministers of Ukraine. No. 359-p. from 31.03.2015 (ukr).

In Dnipropetrovsk volunteers staged a holiday for wounded fighters, [online] Available at: <<http://uanews.dp.ua/society/2014/12/21/61191.html>> [Accessed 21 December 2014] (ukr).

Decree of the President of Ukraine on the new edition of the Military Doctrine of Ukraine No. 555 dated September 24, 2015. Official online representation of the President of Ukraine, [online] Available at: <<https://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>> [Accessed 19 February 2019] (ukr).

Yurova T.

DIRECTIONS AND CONTENT OF THE CULTURAL ACTIVITY OF THE REHABILITATION PROCESS OF THE MILITARY AT THE PERIOD OF THE ATO (JFO)

The article provides an analysis of the practice of cultural support for the rehabilitation of participants in combat operations at various stages of the elimination of the consequences of CSR (Combat stress reaction). One of the dramatic consequences of the war in the Donbass is the appearance of hundreds of thousands of PTSD fighters who, after

demobilization and return to civil society, bring all the peculiarities of militarized world perception and consciousness into it, suffer from themselves and often negatively affect the interrelationship between people and the further development of society. The author believes that the magnitude and urgency of the problem of rehabilitation of ATO (JFO) participants in Ukraine, which in its scale reached the state level, puts forward among the factors that should guarantee its qualified solution, -cultural support for the recovery of victims from CSR.

Cultural support of the rehabilitation process in the study is characterized as a complex system of cultural-leisure, informational and advisory and art-therapeutic measures that contribute to the spiritual and voluntary mobilization of victims of the elimination of PTSD, rehabilitation after treatment, successful adaptation to life in new living conditions and self-realization of personality . Based on the experience of the ATO (JFO) and open source information, the author argues that it should be carried out at all stages of the use of the troops for the purpose and continued at medical hospitals and sanatoriums of different levels. The main directions of the work of culturologists during the maintenance of the rehabilitation process are the influence through the system of forms and methods carried out by means of culture, in support of the moral and physical forces of the personnel, the removal of stressful states, spiritual mobilization to overcome the consequences of CSR, the return of victims to the performance of official duties , adaptation to new living conditions in the peaceful society.

The study describes the features of the provision of medical care at various stages of the rehabilitation process, reveals the specifics of its cultural support. On the battlefield, where the first medical aid is provided, the creation of a non-regular group of amateur activists-psychologists and culturologists who have a certain level of knowledge and skills in overcoming of combat stress situations, can significantly increase the range of rehabilitation effects already in the early stages of the manifestation of PTSD. In medical units of the first level (medical point of the battalion), where the pre-medical (first medical) medical aid is provided, cultural restraint and individual work with the victims are organized for those with neurotic reactions to stress.

The peculiarity of cultural work in medical units of the second level (the medical point of the regiment, the medical brigade company or the military mobile hospital, the in-patient departments of district and city hospitals or hospitals located near the combat zone - where trying to

prevent the transition of PTSD to the victims of the chronic stage) is that , that it can be carried out both on the basis of mobile and fixed institutions of culture and rest. Here are organized and held: performances by art workers, cultural and artistic brigades and amateur teams; broadcasting movies and videos; meetings with representatives of creative groups; visiting children; satisfaction of religious needs; Exposition of photo exhibitions; providing artistic literature; culturological health-improving training, etc.

In the medical institutions of the third (military mobile hospital, military hospital, central district hospital) and the fourth (military medical clinic, regional clinical hospital, specialized centers and institutes) levels, cultural maintenance of rehabilitation is mainly organized on the basis of stationary institutions of culture and recreation. This period is aimed not only at the development of communicative activity, the formation of “taste” for social contacts, but also on the personal growth of victims of CSR.

The author comes to the conclusion that in the Armed Forces of Ukraine there has been some experience in culturological activity in providing rehabilitation of ATO (JFO) participants. However, there are serious shortcomings, such as the lack of qualified art therapists and creativity rehabilitation programs, the lack of a clear system in work at different stages of recovery, a small assortment of forms and methods for the elimination of PTSD in amputees, fighters with neurotrauma and vision loss , which reduces the whole set of forms and methods of cultural influence to the level of amateur and cultural-leisure activities. The analysis allows us to recommend in the implementation of cultural support of the rehabilitation process to make the most of the experience of advanced armies, the capabilities of technical means necessary for the transfer of the Armed Forces to NATO standards. The experience of the war in the East of Ukraine also requires the creation of a sophisticated system of training for effective cultural impact on the achievement of a positive result in the rehabilitation of veterans of combat operations and members of their families.

Keywords: ATO (Anti-Terrorist Operation), JFO (Joint Forces Operation), PTSD (Posttraumatic stress disorder), CSR (Combat stress reaction), cultural activity, rehabilitation.

УДК [355.4.:356] (100)+94(091)

ГУЛАЙ В. В.

<https://orcid.org/0000-0002-7609-7967>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.31.2019.264-269>

СИЛИ СПЕЦІАЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ У ФОКУСІ ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНОГО АНАЛІЗУ

Слюсаренко А.В. Світовий досвід розбудови та застосування сухопутного компонента Сил спеціальних операцій (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.): монографія. – Львів: НАСВ, 2019. – 420 с.

Починаючи ознайомлення із рецензованою працею А.В. Слюсаренка, найперше, дозволю собі не погодитися із видавничим спрямуванням монографії, що вона «буде корисною для фахівців з проблем функціонування Сил спецоперацій, науковців, викладачів, слухачів і курсантів вищих військових навчальних закладів». Навіть поверхневе ознайомлення зі структурою роботи дозволяє переконливо твердити про те, що вона є не тільки корисною, але й необхідною для набагато ширшого загалу фахівців. Виразною позитивною особливістю рецензованої роботи є її міждисциплінарний характер, зокрема наявність відповідних компонентів таких нових наукових спеціальностей (згідно з переліком МОН України 2016 року), як 253 «Військове управління (за видами збройних сил), 032 «Історія та археологія», так і 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії».

Актуальність теми вказаної монографії викликає інтерес насамперед тому, що сьогоденні зростає питома частка Сил спеціальних операцій (ССО) та бойова ефективність їх застосування у сучасних війнах та локальних конфліктах. У багатьох випадках ССО стають вирішальним фактором військового протистояння та впливають на перебіг подій не лише в тактичному та оперативному, а й на стратегічному рівнях, що перетворює ССО на інструмент воєнно-політичної стратегії.

Гулай Василь Васильович, кандидат історичних наук, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної інформації Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів.

© Гулай В.В., 2019

Сприймаючи визначальне спрямування рецензованої роботи А.В. Слюсаренка на розкриття трансформації місця та ролі Сил спеціальних операцій у воєнних конфліктах ХХ та особливо початку ХХІ ст., як нам видається, доцільніше було б розкривати окреслену, безумовно актуальну в науково-теоретичному та мілітарно-прикладному аспектах проблематику, через концептуалізацію феномена «гібридності» в сучасних військово-політичних кризах, конфліктах та війнах. З огляду на це, видається, що підрозділ 4.3 «Еволюція форм міждержавних протистоянь (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) та ймовірний алгоритм застосування ССО у конфліктах «гібридного типу» доцільно було б істотно розширити. Зокрема, варто було б після аналізу американської історіографії проблематики «гібридних воєн» звернутися до напрацювань сучасної російської військової науки, які викладені у «доктрині Герасимова» як теоретико-методологічної основи сучасної війни Російської Федерації проти України.

На думку авторитетних російських військових теоретиків, гібридні операції – це операції з відторгнення території іншої держави, в основі яких покладено комплекс заходів політико-дипломатичного, інформаційно-пропагандистського, фінансово-економічного, а також військового характеру (*Киселев В., Воробьев И., 2015*).

Не варто було залишати поза полем наукового зору публікації провідних українських дослідників. Так академік НАН України В. Горбулін став одним із перших вітчизняних експертів, хто вказав на застосування Росією проти України концепції «гібридної війни», яка багато в чому є унікальною зі структурно-функціонального погляду: за формою вона «гібридна», а за змістом – «асиметрична». Найчіткіше характер нового типу війни продемонстрували спочатку анексія Російською Федерацією навесні 2014 р. території Автономної Республіки Крим, а потім підтримка місцевих радикальних елементів та повномасштабне вторгнення російських підрозділів до східних областей України. Хоча кожен конкретний елемент цієї «гібридної війни» не новий за суттю і використовувався майже в усіх війнах минулого, однак унікальними є узгодженість і взаємозв'язок цих елементів, динамічність та гнучкість їх застосування, а також зростання ваги інформаційного чинника. Причому інформаційний чинник в окремих випадках стає самостійним складником і виявляється не менш важливим, ніж військовий (*Горбулін В., 2015*).

Окремі аспекти вказаної проблематики розробляються автором рецензії (*Gulay V. Zagrozenia informacyjnego bezpieczeństwa jednostki w realiach współczesnej psychologiczno-informacyjnej wojny (na przykładzie «wojny hybrydowej» Federacji Rosyjskiej przeciwko Ukrainie); Gulay V. Internal political risks for the national security of states in the polysystem crisis condition (the example of Ukraine); Gulay V. Responding to threats to information security of Ukraine under the hybrid war started by the Russian Federation: risks for state, society and man*). Тим більше, що в інших своїх публікаціях шановний автор рецензованої монографії докладно торкається цієї теми, зокрема, цілком слушно наголошуючи, що концепція «гібридної війни» знаходила свою реалізацію у значній масі воєн сучасності, вирізняючись наступними основними рисами:

- «гібридна війна» є різновидом асиметричних дій, інтегрує військові та невійськові інструменти протистояння та охоплює театр прямого конфлікту, тилову зону, простір міждержавних взаємовідносин;

- для неї притаманні інноваційні технології та засоби мобілізації (кібервійна, інформаційно-комунікаційні технології), хоча і не є обов'язковою розробка нових видів летальної зброї;

- важливими суб'єктами протиборства виступають мережеві та поліцентричні форми (структури);

- вона включає комплекс дій дипломатичного, воєнного, інформаційного, економічного, екологічного характеру тощо;

- надзвичайно широким є комплекс «гібридних загроз»: традиційні воєнні, партизансько-терористичні, інформаційно-психологічні та інші високотехнологічні (наприклад, дії в енергетичній сфері, кібератаки, «кліматична зброя» тощо);

- у «гібридних війнах» зростає роль Сил спеціальних операцій, партизансько-повстанських, терористичних, інших недержавних формувань, включаючи транснаціональну злочинність (*Broyles D., Blankenship B., 2017; Johansen I., 2015; Special Operations Forces – a Weapon of Choice for Future Operations? Norheim-Martinsen, P.M., 2015; Martinage R., 2009 та ін.*).

Окремо, позитивно оцінюючи значну роботу автора з опрацювання зарубіжної історіографії проблеми, вважаємо, що в подальших дослідженнях вона може бути доповнена низкою цікавих робіт

щодо діяльності Сил спеціальних операцій загалом та ССО США (Bodoróczy J., 2014), зокрема.

Подальше докладне ознайомлення із рецензованим текстом дозволяє стверджувати про чітку, логічну структуру всієї роботи. Одночасно як рекомендацію висловлюємо побажання щодо меншого акценту на підпунктах окремих підрозділів, особливо 2.1 «Зародження військ спецпризначення в період Другої світової війни», 2.3 «Специфіка розбудови військ спеціального призначення основних країн НАТО, їх застосування у локальних і неоколоніальних війнах (конфліктах)», 3.2 «Особливості творення та застосування спеціальних сил сухопутних військ провідних країн – членів НАТО (Велика Британія, Франція, ФРН, Італія, Туреччина)» та 3.3 «Сили спецоперацій (війська спеціального призначення) посткомуністичних держав – нових членів НАТО (Республіка Польща, Румунія, Чехія, Угорська Республіка».

У продовження цього, на нашу думку, варто було б чіткіше визначитись із назвами країн. Слід подавати або повні назви держав, або скорочені, в залежності від контексту (наприклад, у вже згаданих п. 3.2 та п. 3.3 монографії).

Разом із тим слід відзначити досягнення А.В. Слюсаренка в опрацюванні значної фактологічної бази та бажання запропонувати власну, до речі, досить цікаву та зрозумілу внутрішню структуру роботи.

Особливий прикладний інтерес становить останній, четвертий розділ рецензованої роботи, в якому авторові вдалося особливо виявити свій науковий хист не тільки як військового історика, а, наприклад, правника (п. 4.4 «Формування концептуальних та організаційно-правових засад розбудови та застосування ССО в Україні: історико-правове дослідження»).

Підсумовуючи, слід визнати, що рецензована книга є значним внеском у військову історію формування ССО. Дослідження може бути використане для узагальнювальних праць з історії та теорії воєнного мистецтва, для навчальних посібників з підготовки командних кадрів ССО та інших військових формувань України. Гадаємо, окремо слід звернути увагу на відповідність рецензованої роботи А.В. Слюсаренка вимогам, які висуваються до монографій за результатами підготовки докторських дисертаційних досліджень.

Таким чином, рецензована монографія А.В. Слюсаренка «Світовий досвід розбудови та застосування сухопутного компонента Сил спеціальних операцій (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.)» (Львів: НАСВ, 2019. – 420 с.) є оригінальним, системним, комплексним дослідженням складної проблематики міждисциплінарного характеру, що варте подальшої широкої популяризації, залучення до навчального процесу та розвитку найперспективніших дослідницьких питань, а її авторів щиро зичимо нових здобутків у військово-історичній науковій царині.

Використані посилання

Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. *«Дзеркало тижня-Україна»*. 2015 № 2.

Киселев В., Воробьев И. Гибридные операции как новый вид военного противоборства. *«Военная мысль»*. 2015. № 5. URL: http://vm.milportal.ru/category/nomera_journala/page/5/

Bodoróczy J. U.S. Army Special Operations Sustainment (2014). URL: http://real.mtak.hu/12751/1/141_02_bodoroczki.pdf

Broyles D., Blankenship B. The Role of Special Operations Forces in Global Competition (2017). URL: <https://www.hsd1.org/?view&did=811220> ; Johansen I. Special Operations Forces – a Weapon of Choice for Future Operations? Norheim-Martinsen, P. M. and Nyhamar, T. (eds.), *International Military Operations in the 21st Century: Global Trends and the Future of Intervention*, Routledge, New York 2015.) URL: https://www.ffi.no/no/Publikasjoner/Documents/Johansen_SOF%20E%80%93%20a%20Weapon%20of%20Choice%20for%20Future%20Operations.pdf; Martinage R. Special Operations Forces: Challenges and Opportunities (2009). URL: https://www.files.ethz.ch/isn/162316/2009_03_03-Special-Operations-Forces-Challenges-Opportunities.pdf; Spearin Ch. Special Operations Forces a Strategic Resource: Public and Private Divides (2006). URL: <https://ssi.armywarcollege.edu/pubs/parameters/articles/06winter/spearin.pdf> ; Tovo Kenneth E. Special Forces Mission Focus for the Future (1995). URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b4/Special_Forces_Mision_of_the_Future.pdf

Gulay V. Zagrożenia informacyjnego bezpieczeństwa jednostki w realiach współczesnej psychologiczno-informacyjnej wojny (na przykładzie «wojny hybrydowej» Federacji Rosyjskiej przeciwko Ukrainie). *Technologiczno-społeczne oblicza XXI wieku* / pod red. Damiana Gałuszki, Grzegorza Ptaszka i Doroty Żuchowskiej-Skiby, Kraków: Wydawnictwo LIBRON, 2016. P. 421-442; Gulay V. Internal political risks for the national security of states in the polysystem crisis condition (the example of Ukraine). *Kryzysy we współczesnej Europie i próby ich przewyciężenia*. Toruń: Kolegium Jagiellońskie-Toruńska Szkoła Wyższa, 2017. P. 81-97; GulayV. Responding to threats to information security of Ukraine under the hybrid war started by the Russian Federation: risks for state, society and man. *Konflikt hybrydowy na Ukrainie – aspekty teoretyczne i praktyczne*. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, 2017. P. 131–140.

ФУНДАМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ВІЙН ТА ВІЙСЬКОВОГО МИСТЕЦТВА

Войтович Л., Овсінський Ю. Історія війн і військового мистецтва: в 3-х т. – Т. 1. Від зачатків військової організації до професійних найманих армій (бл. 3060 р. до Христа – початок XVI ст.). – Харків: Фоліо, 2017. – 894 с.: іл.

Останніми роками помітною тенденцією українського видавничого ринку стало зростання зацікавлення військовою історією. У радянський період ця галузь історичних досліджень виконувала не стільки наукову функцію, скільки відігравала роль засобу пропаганди та патріотичного виховання. Це не сприяло ані появі об'єктивних, науково вартісних робіт, ані читацькій увазі до книг військових істориків. Формування повноцінних власних військових студій та власної військової історії почалося в Україні лише після проголошення незалежності. Однак цей процес розвивався надзвичайно повільно, а значна частина дослідницьких робіт українських авторів виразно вкладалася у парадигму російсько-радянської історіографії. Як вдало зауважив харківський дослідник військової історії Станіслав Ніколенко: «Часи змінювалися, але так само звично передруковувалися старі тексти, нові автори використовували віджилі шаблони радянської (царської) військової історії, які були створені в епоху жорсткої цензури як при Романових, так й при радянських вождях» (*Ніколенко Станіслав, 2010, с. 4*).

Виданий харківським видавництвом «Фоліо» перший із запланованих трьох томів «Історії війн і військового мистецтва», що підготували львівські науковці Леонтій Войтович та Юрій Овсінський, порушує цю традицію. Авторі зуміли запропонувати українському читачеві позбавлений архаїчних штампів та застарілих оцінок радянської історіографії систематизований виклад історії воєн та військового мистецтва протягом понад чотирьох із половиною тисяч років, широко та компетентно навівши результати актуальних історичних досліджень у галузі військової історії.

Козицький Андрій Михайлович, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри нової та новітньої історії Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів.

© Козицький А.М., 2019

Автори «Історії війн та військового мистецтва» поставили перед собою надзвичайно складне завдання – написати історію воєн античного та середньовічного періодів людської історії й водночас комплексно узагальнити найважливіші етапи еволюції військового мистецтва, насамперед таких його аспектів, як організація, озброєння та тактика бойових дій. У багатьох випадках авторам довелося вийти за межі суто військової історії, показуючи збройне протистояння не лише як політичне, але й антропологічне та соціальне явище, потужний чинник культурного обміну та соціального розвитку. Значна частина зібраного у книзі матеріалу демонструє те, в який спосіб війна формувала соціальні відносини, стратифікувала суспільство відповідно до тих обов'язків та привілеїв, які ставали наслідком чітко окресленої ролі певних груп людей у воєнний час. Не меншу увагу автори звернули на інтегративну роль військової справи, яка виразно пришвидшувала зміцнення культурних зв'язків усередині різних соціумів, формувала етнічну та державницьку свідомість.

Л. Войтович та Ю. Овсінський вдалися до класичного способу викладу матеріалу, започаткованого свого часу «батьком військової історії» Гансом Дельбрюком (1848–1929), що полягає у поєднанні військової та політичної історії. У книзі застосована поширена в сучасній англійській та американській історіографії періодизація, яка ділить перші чотири із половиною тисячоліття військової історії на п'ять великих епох: перший період організованих ополчень (3060 р. до н.е. – 1457 р. до н.е.), перший період організованого найманого війська (1457 р. до н.е. – 378 р.), другий період організованих ополчень (378–732 рр.), епоху лицарського війська (732–1415 рр.) та другу епоху професійного найманого війська (1415–1631 рр.).

Робота складається зі вступу і шістнадцяти розділів, які послідовно описують розвиток форм організованої збройної боротьби від Давнього Єгипту та перших держав Міжріччя до італійських воєн кінця XV – першої половини XVI ст. Переважну більшість розділів написав Л. Войтович (1 – 7, 9 – 10, 12, 14 – 16), Ю. Овсінський є автором трьох розділів (8, 11 та 13). У першому розділі увазі читача запропоновано стислий нарис історії розвитку форм та методів організованої збройної боротьби, коротко змальовано генезу елементів бойового забезпечення та військової логістики, розглянуто основні теоретичні підходи до розвитку військової

науки та, зокрема, ролі персонального чинника (воєначальників та військових теоретиків) у цьому процесі. Наступні два розділи (розділи 2 і 3) присвячені розвитку військової справи у Давньому Єгипті та на Давньому Сході, до якого автори зараховують Міжріччя, Близький Схід та Малу Азію. Три розділи (розділи 4, 5 і 6) присвячені війнам і військовій справі античності – відповідно в період Давньої Греції, епоху Александра Македонського та еллінізму і Давнього Риму.

Пропорційно найбільше уваги в книзі приділено війнам середньовіччя, що висвітлюються у семи розділах роботи, сформованих відповідно до проблемно-хронологічного принципу. Сьомий розділ роботи стосується військової справи та воєн Візантійської імперії кінця V – XII ст. та низки держав, які автори книги включають до умовної «візантійської співдружності» (Вірменії, Грузії, Кавказької Албанії, Болгарії, Сербії, Великої Хорватії), а також кількох інших територій, що перебували в ареалі впливу Константинополя. У восьмому розділі викладено військову історію германських варварських королівств, Англії V – початку XI ст. та держави франків V – початку IX ст. Дев'ятий розділ висвітлює військові аспекти епохи Хрестових походів, приділяючи водночас багато уваги змінам у озброєнні та військовій техніці цього періоду та тому впливу, який вони мали на формування соціальної структури феодального суспільства й особливостей лицарського війська. У десятому розділі наведено історію скандинавських держав в епоху вікінгів та історію Русі X – кінця XIII ст. (Київську Русь та Галицько-Волинську державу автори у такий спосіб чітко позиціонують як частину західноєвропейської цивілізаційної сфери). Одинадцятий розділ присвячено історії арабських завоювань VII–X ст. та Реконкісті. У дванадцятому розділі вміщено військову історію Центрально-Східної Європи IX – XIII ст. (від Великоморавської держави до Великого західного походу монголів 1235 – 1242 рр.). У цьому ж розділі згадана історія тих кочових народів (аварів, хозарів, печенігів та половців), які відчутно вплинули на політичний розвиток регіону, а також історія Монгольської імперії та Золотої Орди. Тринадцятий розділ книги присвячений Столітній війні. Два наступні розділи книги (розділи 14 і 15) відтворюють ті тенденції та процеси, які призвели до кризи лицарського війська та переходу європейських держав до системи професійних найманих військ (з фактологічного боку виклад проілюстровано описами воєн в італійських землях XIII – XV ст., гуситських воєн, військового

протистояння Польського королівства із Тевтонським орденом у першій половині XV ст., війни Білої і Червоної Троянд, османської експансії XIV – XV ст. на Балканах, італійських воєн 1494 – 1559 рр.). Останній, шістнадцятий розділ книги висвітлює військову історію Османської імперії й тих військових фронтирів, які виникли у районах її сусідства із християнськими державами. Зважаючи на логіку викладу матеріалу, автори змушені були тут дещо вийти за визначені у вступі до своєї роботи хронологічні рамки, простеживши розвиток українського та російського козацтва та протистояння Польсько-Литовської держави із Московщиною аж до початку XVII ст. Книга багато ілюстрована зображеннями історичних осіб, зразків давньої зброї, обладунків та спорядження, фортифікацій тощо. Описи основних битв супроводжуються графічними схемами.

Хоча автори й зазначили у вступі, що, не ставлячи собі за мету послідовного викладу всіх воєн людської історії, мають намір зосередитися на «тих війнах, битвах і особистостях, які впливали на розвиток військового мистецтва та військової справи» (С. 7), можна висловити жаль з приводу відсутності у роботі згадок про військову історію давніх Індії та Китаю. Останнє видається особливо прикритим, оскільки саме в давньому Китаї були створені перші праці з теорії військової стратегії (У Ці, Лю Тао, Тан Тайцзун і Лі Вейгуна та ін.). Утім, варто зауважити, що про існування найвідомішого із класичного канону семи китайських військових трактатів – книги воєначальника та стратега другої половини VI – початку V ст. до н.е. Сунь Цзи «Мистецтво війни» у книзі все ж згадано, щоправда вельми скупо, в посиланні до першого розділу (С. 25). Шкода, що в роботі не знайшлося місця для інформації про військову справу Японії, як особливий випадок в історії військового мистецтва та військової етики, чи військової історії кочових держав Великого Євразійського Степу (Великого каганату тюркитів, Уйгурського каганату, Чжурчженської імперії Цзінь та ін.), або Персії та Центральної Азії епохи Саманідів, Газневідів та хорезмшахів. Звісно ж вплив військової справи цього регіону на Європу був опосередкованим (насамперед через Монгольську імперію та державу Тимура), і про нього автори згадують. Але у геополітичному вимірі війни в Азії дуже часто викликали своєрідний ефект доміно, який призводив до політичних змін за тисячі кілометрів від театру розгортання бойових дій. Так само, розділ про Центрально-Східну Європу лише б виграв від згадки про Північні хрестові походи 1198 – 1411 рр. Хоча автори детальніше зупиняються на

завершальному акті цього періоду – Великій війні 1409 – 1411 рр., попередня історія цього протистояння зависає у повітрі. Однак, слід зауважити, що в цілому робота не викликає відчуття фрагментарності та вибірковості у подачі матеріалу.

Важливою перевагою книги є ретельно укладений науковий апарат – посилання на публікації, які дають можливість тим читачам, що мають намір самостійно глибше пізнати окремі історичні питання, звернутися до спеціальної літератури. Автори посилаються як на класичні наукові праці ХХ ст., так і на найновіші історіографічні досягнення 2000 – 2016 рр. Виразним є факт, що в посиланнях переважають праці західних авторів. Водночас, завдяки авторам книги сучасний український читач отримав концентровану порцію бібліографічної інформації про найновіші українські праці з галузі військової та політичної історії античності, середньовіччя та ранньомодерного часу. Найбільшу увагу, що природно, приділено тим дослідженням сучасних українських науковців, які висвітлюють різноманітні аспекти військової справи скіфів (Євген Черненко), кельтів (Кирило Галушко), вікінгів (Дмитро Лісін), Візантійської імперії (Олег Луговий, Олександр Филипчук, Олег Вус), а також зброєзнавства (Володимир Бережинський, Володимир Гуцул, Святослав Терський, Федір Андрощук, Богдан Гринчишин, Борис Мельник, Денис Тоїчкін, Ігор Возний), історії розвитку обладунків (Юрій Борискін), облогової техніки (Михайло Івануц) та ін. Крім цього, з «Історії війн та військового мистецтва» український читач може дізнатися про актуальні українські студії античної історії (Володимир Дмитренко), еллінізму (Костянтин Нефьодов, Віктор Талах), історії Кавказу та Великого Степу (Олег Бубенок), української (Микола Котляр, Олександр Головка, Роман Бабенко, Ілля Паршин, Мирослав Волощук, Павло Єрмеєв, Михайло Сагайдак) та європейської медієвістики (Ростислав Вацеба, Михайло Куцин, Леонід Кривизюк, Тарас Оліярчук) та ін. Суттєва увага у книзі приділена найновішим українським дослідженням історії українського козацтва (Тарас Батюк, Віктор Брехуненко, В'ячеслав Ковбаса, Леонід Косенко, Сергій Леп'явко, Петро Сас, Валерій Степанков, Віталій Щербак, Григорій Халимоненко, Борис Черкас та ін.).

Загалом, слід зазначити, що книга вирізняється ретельно вписаними у контекст світової історії «українськими сюжетами», прикладами яких є участь галицьких військ у битвах на р. Рабці 1271 р. (С. 478) та біля Дюрнкрута 1278 р. (С. 479, 570), або ж

значення українського козацтва у військовому протистоянні християнської Європи із мусульманським Сходом у XVI – на початку XVII ст. (С. 849 – 865) та ін.

Детальну увагу автори приділили тому, як змінювався характер війни зі зміною засобів ведення бойових дій – появи лука, колісниць, металевих обладунків, вогнепальної зброї. Детально у книзі викладено історію еволюції зброї та захисних обладунків. На жаль, порівняно менше уваги автори приділили оповіді про історичний розвиток фортифікаційного мистецтва. Важливою перевагою книги є те, що найвідоміші битви античності та середньовіччя описані достатньо детально для того, аби зрозуміти тактичні задуми воєначальників минулого та особливості їх втілення на практиці.

Виразним позитивом книги є збалансована та позбавлена ідеологічної заданості чи однозначної парадигми оцінка масштабних історичних подій. Особливо це відчутно в розділах, присвячених Хрестовим походам та Реконкісті. У радянській історіографії обидва ці періоди прийнято було змальовувати винятково чорними барвами, з чим автори книги відверто не погоджуються. Безсторонньо викладаючи фактологічну канву подій, Л. Войтович та Ю. Овсінський утримуються, водночас, від морально-етичних оцінок історичних фактів.

Автори спростовують низку легенд, наприклад фантастичний опис Невської битви 1240 р., що дотепер характерний для російської історіографії (С. 450), чи необґрунтовані теорії про формування українського козацтва із селян – утікачів від феодального гніту (С. 850), які тривалий час домінували в українській історичній науці.

Щоправда, винятково насичений фактологічно виклад матеріалу місцями збивається на соціально-економічні (С. 504, 506–509), династичні (С. 518) чи, навіть, культурні аспекти (С. 545) світової історії. Останнє виглядає особливо дивно, наприклад детальні біографи в примітках, присвячених ібн Баджу та ібн Туфейлі, які звісно ж були видатними арабськими філософами, але не мали стосунку ані до військової справи, ані до воєн свого часу (С. 555–556).

Для полегшення сприйняття тексту варто було б дублювати ті географічні назви, які змінилися, їх сучасними відповідниками. В окремих місцях автори так і роблять, але чимало назв залишається без пояснень: Мессана (С. 105, 195) – Мессіна, Анцій (С. 191) – Анціо, Сагунт (С. 197) – Сагунто, Верцели (С. 208) – Верчеччі, Нікея (С. 262) – Ізнік, Адріанополь (С. 230) – Едірне, Халкідон

(С. 251) – тепер у межах м. Стамбул, Фессалоніки (С. 258) – Салоніки, Смірна (С. 260) – Ізмір, Кан-фенг-фу (С. 721) – Кайфин, Деліорман (С. 829) – Лудогор'є, Друраджа (С. 831) – Джурджу, Месембрія (С. 860) – Несебр та ін.

Подекуди в тексті трапляються не надто вдалі стилістичні формулювання, які швидше є наслідком редакторського недогляду, але можуть ускладнювати розуміння матеріалу. До прикладу: «Александрійські учені в античну епоху датували здобуття Трої 1184 р. до Христа» (С. 99). Засновник наукової хронології, керівник Александрійської бібліотеки Ератосфен Кіренський (276 р. до н.е. – 194 р. до н.е.) і справді першим назвав дату здобуття ахейцями Трої, але зробити це в II ст. до н.е. відповідно до літочислення, створеного лише на початку VI ст. н.е., він не міг. Не зовсім коректно стверджувати, що під час Сицилійської експедиції 415 – 413 рр. до н.е. «афінське військо загинуло» (С. 120), оскільки переважна більшість афінських воїнів не загинула, а здалася у полон (що втім не виключає того, що армія як бойова одиниця припинила існування, себто «загинула»).

Подекуди непорозуміння виникають через, ймовірно, вимушено скупий контекст викладу матеріалу. До прикладу, описуючи війни, які в VI – VII ст. вели авари (С. 585–586), автори згадують про війну аварів проти карпатських хорватів та дулібів, що мала місце близько 560 – 562 р. Оскільки поряд із цим твердженням наведена літописна цитата – «в ті самі часи існували й обри, що воювали проти цезаря Іраклія» (правив у 610–641 рр.), а в українській історіографії тривалий час панував погляд, що період збройної конфронтації аварів та слов'янських мешканців праукраїнських земель почався лише 568 р. (*Брайчевський Михайло, 1988, с. 88*), може скластися враження про фактологічну помилку. Насправді ж, жодної помилки у тексті немає, ще в 2010 р. професор Л. Войтович переконливо довів, що аварське завоювання Волині відбулося ще у 561 – 562 рр. (*Войтович Леонтій, 2010*). Зрозуміло, що книга тільки б виграла від додаткової примітки із посиланням на дослідження одного із авторів.

У кількох випадках стилістично невдалі конструкції стосуються реалій давньої епохи. Зокрема, характеризуючи захисне озброєння арабських воїнів, автори згадують про «панцир [кольчужний або залізний пластинчатий з рогових пластин]» (С. 497) та «панцирі з багатошарового клеєного волокна» (С. 497). Зрозуміло, що залізний панцир не може бути виготовлений із «рогових пластин», так

само як не можна називати «панциром» обладунки із клеєного полотна (не волокна). Сучасних аматорів військової історії, які здійснили спроби практично відтворити «грецький вогонь», краще було б називати «реконструкторами», а не «реставраторами» (С. 290).

Окремі оцінні твердження авторів виглядають дискусійними. Зокрема, такою є заява про те, що арабське військо у VIII ст. було найкращим військом тогочасного цивілізованого світу (С. 499). За масштабами завоювань араби дійсно не мали собі рівних у цей період, але водночас слід пам'ятати, що вони зазнали низки болючих поразок: від візантійців у 717 – 718 рр. під Константинополем і 741 р. при Акроїноні, від франків у 721 р. під Тулузою та 732 р. при Пуатьє, від хозарів у 730 р. при Ардебелі, вірмен у 702 р. при Варданакерті та, навіть, від абхазького війська у 737 р. під стінами Анаконійської фортеці.

Аналогічно дискусійним можна вважати твердження про те, що Золотоординське військо до кінця XV ст. залишалося найсильнішим у Східній Європі (С. 609). Симптоми мілітарного занепаду Золотої Орди стають помітними вже в 1360-х рр. У цей час золотоординці зазнають поразок на Синіх Водах 1362 р., біля Шишевського лісу 1365 р., на річках П'яній 1367 р. та Вожі 1378 р., зрештою на Куликовому полі 1380 р. Протягом 1360 – 1375 рр. новгородські ушкуйники (річкові пірати) здійснили вісім великих походів на середню Волгу, а 1374 р. навіть захопили місто Сарай – столицю Золотої Орди. У середині та другій половині XV ст. війська Золотої Орди зазнавали поразок як від московських військ (битви на р. Лістані 1444 р., Бітюзі 1450 р. та ін.), так і від молдаван (битва під Ліпницею 1470 р.). Періодичні військові поразки швидше засвідчують пересічний військовий рівень сил Золотої Орди, який не особливо відрізнявся від рівня держав Східної Європи. По суті автори книги підтверджують цей факт, визнаючи: «Незважаючи на смертельний удар, нанесений Золотій Орді Тимуром, ця держава ще агонізувала майже до кінця XV ст.» (С. 609).

Не зовсім коректно стверджувати, що в битві під Пловцями 1331 р. польський король Владислав Локеток «розбив військо Тевтонського ордену» (С. 566). Насправді битва складалася із двох окремих боїв, перший із яких поляки дійсно виграли, частково знищивши і частково взявши у полон ар'єргард тевтонців, але другий – програли, зазнавши помітних втрат убитими і полоненими. Таким чином, битву більш коректно було б називати нічиєю,

хоча у стратегічному плані перевага залишилася за польською стороною, оскільки після битви кульмський комтур Отто фон Люттенберг прийняв рішення припинити кампанію у Польщі та відступити до Торна.

У роботі трапляються декілька суперечливих тверджень. У більшості випадків ці неточності стосуються дрібної фактографії. До прикладу, ймовірно помилковим є твердження про те, що римський імператор Авреліан «розбив готів між Дністром і Дніпром» (С. 313). Відомо, що похід Авреліана 271 р. за Дунай, під час якого зазнав поразки король готів Канабауд, був скерований проти карпів, народу, який мешкав у басейні Дністра та Пруту на північ від нижнього Дунаю (*Моммзен Т., С. 245-246*). Таким чином, зіткнення з готами, швидше за все, мало місце в Пруто-Дністровському міжр'яччі.

Головна святиня мусульман – Чорний камінь – має не кубічну форму, як стверджують автори (С. 548), а нагадує форму яйця. Назва храму, в якому він зберігається – Кааба (араб. Куб) – походить від форми будівлі, а не форми головної мусульманської реліквії (*Копалиński W., S. 446*). Твердження про те, що араби «розбили знаменитий колос Родоський» (С. 499) не є правильним, оскільки відоме диво світу було знищене Родоським землетрусом 226 р. до н.е., а, як свідчить хроніка Феофана Сповідника (бл. 760–818), арабські завойовники лише продали його уламки єврейському купцеві із Едесси, котрий переплавив й вивіз отриману у такий спосіб бронзу із острова (*Замаровський В., 1979, с. 254*). Некоректним є твердження про завоювання мусульманами Афганістану, яке нібито завершилося до 656 р. (С. 497, 500). До кінця VII ст. арабам вдалося захопити лише частину цієї країни, а Східний Афганістан (Кабулістан) до 879 р. зберігав незалежність (*The Cambridge History of Iran. Vol. 4, 1975. P. 121*). Згаданий на С. 721 як дата першого опису європейцем складу стрілецького пороху 1216 р. є помилковим, насправді цей опис містився в одинадцятому розділі «Послання монаха Роджера Бекона про таємну дію мистецтва та природи й злиденність магії», який був написаний лише у 1267 р. (*Техника в ее историческом развитии. От появления ручных орудий до становления техники машинно-фабричного производства, 1979, с. 84*).

Не відповідає дійсності твердження авторів про використання фламандцями проти французьких лицарів у битві при Куртре 1302 р. алебард (С. 632, 691). Насправді фламандське міщанське

ополчення у цій битві було озброєне *фальшіонами* (короткою клинковою зброєю із однією заточкою), *гельдонами* (довгими списами із подтоком для впирання у землю) та *годендаками* (піхотною ударною зброєю з коротким вістряем для прямих колючих ударів) (*Kwaśniewicz W., 1990, S. 55*). Судячи з археологічних знахідок, іконографічних джерел («Оксфордської скрині» та розписів у каплиці св. Йоанна та св. Павла в Генті) та хроніки Джованні Вілані (бл. 1280–1348), *годендаки* не мали леза для рублячих ударів, що є однією з головних ознак класичної алебарди. Неточність могла виникнути через помилку, якої свого часу припустився російський дослідник історії озброєння Павло фон Вінклер, який назвав *годендак* (*guodendag*) «алебардою фламандців», хибно приписавши їй конструкції «дуже тонку сокиру із випуклим лезом» (*Винклер фон П., 1992, с. 116–117*). Принагідно зауважимо, що через редакторський недогляд опис битви при Куртре 1302 р. двічі опинився у книзі (С. 632 - 633 та 691 - 692).

Надто категоричним є твердження про те, на початковому етапі Столітньої війни Франція «взагалі не мала флоту на Атлантиці» (С. 638), а тому мусила використовувати кораблі своїх союзників. Дійсно, левову частку морських сил французького короля в 1337 – 1340 рр. складали кораблі генуезців, але існували й «королівські галери». У 1339 р. французькі сили в Атлантиці склалися із 22 королівських галер, 22 королівських барж, 7 вітрильників спеціальної побудови і 160 реквізованих торговельних суден. Іншою помилкою є хибний переклад родинного прізвища командира генуезьких найманців час битви при Слейсі 1340 р. (автори книги помилково називають його адміралом) Еугідіо Бокканегри (С. 644) як «Чорна Борода». Насправді його слід перекладати як «Чорноротий». Прізвисько «2Чорна борода» (*Barbanegra*), так само як і пост адмірала, флотоводець отримав вже під час служби королеві Кастилії, яку розпочав у серпні 1341 р.

Викликає сумніви наведене в описі битви 1444 р. під Варною отождоження ранніх яничарських підрозділів із «пішими латниками» (С. 746), особливо зважаючи на те, що далі за текстом, описуючи організацію та озброєння яничарського війська, автори нічого не згадують про обладунки цього виду піхоти (С. 820–821). У джерелах згадується, що окремі яничари XIV – XV ст. дійсно носили легкі обладунки, але загалом для цього виду піхоти це було нехарактерним. Згаданий на С. 811 бургундський лицар Петер фон

Хагенбах був не «хроністом» Карла Сміливого, а ландвійтом (*Landvögte*) Верхнього Ельзасу в 1469 – 1474 рр., якого призначив Карл Сміливий.

Зважаючи на великий обсяг книги, виникли певні неузгодженості із термінологією та з упорядкуванням великої кількості географічних назв та імен історичних осіб, що, звісно, є недоглядом редакторів видання. Насамперед слід визнати невдалими деякі переклади усталених назв: «війна за окопами», яку згадують автори книги (С. 496), насправді має назву «війни за ровом», або «битви за ровом» (окопів на початку VII ст. ще не існувало); військовий маневр «каракуль» (*caracol*) доречніше було б перекласти українською як «равлик», а не «слимак» (С. 726), оскільки траєкторія руху стрільців під час його виконання нагадує спіральну форму черепашки цього головоногого. Невдалим є запропонований авторами переклад арабського терміна «мулук-ат-таваїф» (*mulūk at-tawā'if*) як «питомі князьки», їх слід називати «удільними царьками», або «царями уділів». Для української мови більш властивим є термін «дієцезія», аніж «діоцез» (С. 569).

У книзі трапляється неузгоджене написання певних термінів: хауберт (С. 376, 628) і хаубертон (С. 556), ар-Радханья (С. 502) та рахдоніти (С. 587, 589), рибодекіни (С. 680) і рібодекіни (С. 722, 737), сипахи (С. 746, 823), сіпахи (С. 819, 821) та сіпаги (С. 819, 821, 827, 828), тегеляй (С. 847) і тегіляй (С. 876). Аналогічні різночитання є і серед географічних назв та етнонімів: Акерман (С. 888), Аккерман (С. 887), Ак-Керман (С. 887) і, навіть, Анкерман (С. 833); Гезлюв (С. 860) і Гезльов (С. 889); Медина (С. 496) і Медіна (С. 833), Курейшит (С. 494) і курайшити (С. 495, 496, 500). Утім, ці хиби не особливо ускладнюють сприйняття тексту, оскільки у більшості випадків обидві форми є допустимі.

Складніші проблеми у невідготовленого читача можуть виникнути із різночитаннями імен історичних осіб: халіф Омар (С. 499) та Умар (С. 498), Телебуга (С. 480) і Тула-Буга (С. 605), Юрій Пац (С. 880) та Єжі Пац (С. 881), Девлет-Гірей (С. 841 і 875) і Девлет-Гірей (С. 857 і 862), Андреа дель Верроккьо (С. 718) і Андреа Верокьо (С. 719, 787), Джон Тальбот (С. 663, 668) і Джон Талбот (С. 668, 669, 670, 672), граф Уорік (С. 670) і Уоррік (С. 671). В описі битви при Пуатьє 1356 р. (С. 651) автори згадують маршала Франції Жана де Клермонта (1320–1356), але Карла де Бурбона (1401–1456) називають графом де Клермоном (С. 668).

Відомий угорський король XIV ст. згаданий як Лойош Великий (С. 743), але правителя початку XVI ст. називають Лайошем Ягеллоном (С. 755, 765, 768, 833). На одній і тій самій сторінці португальський інфант син Жуана I Енріке Мореполовець поіменований Генріхом Морепоплцем (С. 540) та принцом Енріке. Через описку відомий маршал Франції Жан II ле Менгр «Бусіко» названий у книзі Жаном II де менер Бусіко (С. 656).

Деякі неузгодженості є й при викладі фактологічного матеріалу. До прикладу, згадується (С. 132), що під час анабазису грецьких найманців після битви при Кунаксі 401 р. до н.е. втратили греки склади «третину», але далі (С. 168) автори інформують про втрату «чверті» особового складу (на практиці втратили менше 15%). У різних частинах тексту трапляються різні чисельності мусульманських військ, які восени 711 р. розпочали завоювання Піренейського півострова: 7,3 тисячі (С. 500) і 17 тисяч (С. 319).

У різних місцях тексту можна побачити різні читання у датуванні важливих битв світової історії. До прикладу битва на Каталунських полях датується як правильно – «після 20 червня 451 р.» (С. 231), так і неправильно – 15 червня 451 р. (С. 311); битва під Азенкуром – 25 жовтня 1415 р. (С. 656, підпис до карти) і 24 жовтня 1415 р. (С. 654); битва під Караваджо – 15 вересня 1448 р. (С. 717) і 14 вересня 1448 р. (С. 714); битва під Ангорою – 20 липня 1402 р. (С. 828) і 28 липня 1402 р. (С. 827) (скрізь правильно є перша із дат). Битва під Лепанто на С. 834 неправильно датована 7 жовтня 1570 р., хоча на С. 822 рік цієї битви вказано вже правильно – 1571 р.; падіння Кілікійського королівства вказано правильно (С. 272) – 1375 р. і неправильно – 1374 р. (С. 417). Подібний різнобіг місцями спостерігається у й географічних назвах, які ідентифікують битви: на різних сторінках битва 1298 р. згадана як битва при Фолкерку (С. 675) і Фалькірку (С. 700); битва при Херес-де-ля-Фронтера 711 р. (С. 500, 546) на С. 319 названа битвою при Херес-де-ла-Фонтера; битва 718 р. при Ковадонзі (С. 511) неправильно названа битвою при Кавадонзі на С. 515. Не зовсім вдалою є запропонована авторами назва битви при Хаттіне (С. 411), яка мала б називатися «битва при Хаттіні».

Застереження викликає передача мусульманських імен із часткою *аль-*, які у книзі подані в такий спосіб: ал-Валід (С. 499), ал-Малік (С. 506), ал-Насір (С. 536), ал-Сід (С. 533), ал-Кінді (С. 550), ал-Батута (С. 550), ал-Мамун (С. 500), ал-Мансур

(С. 550), ал-Батуа (С. 550), ал-Мамун (С. 500), ал-Мансур (С. 500, 517, 521) та ін. Транскрибування арабського визначного артикля *аль-* із твердим звуком *л* призвело до появи такого мовного покруча як Абу-л-Хасан Алі (С. 547). Проте, поряд із цим у книзі є й традиційне вже для української мови написання, як наприклад «Абд аль-Халід» (С. 550). Також варто зазначити, що назви мусульманських династій Альморавідів та Альмохадів подані у книзі усупереч логіці твердого транскрибування, при тому, що в спеціальній примітці автори пояснюють, що назва Альморавіди походить від назви фортеці Аль-Мурабітун (С. 555). Слід зазначити, що для української мови тверде транскрибування артикля *аль-* прийняте лише в окремих загальних назвах, запозичених не напряму з арабської, а за посередництвом інших мов (алгебра, алгоритм, алхімія, алкоголь та ін.). Як компонент власних назв і імен арабський артикль *аль-* українською потрібно передавати із пом'якшенням.

Також у книзі допущено некоректне іменування останнього правителя емірату Гранади Абу Абдаллаха Мухаммеда XII Боабділем (С. 547). Прізвисько «Боабділ» (спотворене Абу Абдаллах іспанською) надали правителів Гранади європейці, сам він його ніколи не використовував. Інший визначний полководець Амр ібн аль-Ас Кураші помилково поіменований Амр ібн ал-Асалом-Куреші (С. 499).

Спадкоємця Кнута Великого автори книги називають Хардакнудом (С. 447), хоча його данське ім'я *Harthacnut* мало б передаватися українською за тим же типом, що й аналогічні норвезькі імена на зразок Гаральда III Сігурдсона Гардрада (С. 446), Гаральд Годвінсон (С. 447), Гаральда I Гарфарга (С. 444, 445, 451), Гаральда I Синьозубого (С. 451) та ін.

Зважаючи на обсяг книги, кількість описок, які вдалося помітити, можна визнати незначною: С. 122, 188, 196, 256, 313, 314, 424, 439, 440, 495, 497, 504, 506, 516, 522, 524 (двічі), 588, 596, 609, 611, 636, 648, 650, 656 (двічі), 658, 675, 699, 717, 878, 719, 720, 721, 723, 744, 755, 804, 829, 888, 890.

Окремі описки стосуються дат: останній граф Барселони Вільфред I Волохатий помер не 898 р. (С. 513), а 11 серпня 897 р. Хрещення Польщі мало місце не 965 р. (С. 562), а 14 квітня 966 р. Хрестовий похід проти турків Папа Римський Пій II проголосив

23 вересня 1463 р., а не 15 серпня 1464 р. (С. 832; помилка тут особливо помітна, бо з тексту випливає, що він це зробив вже після своєї смерті).

Незначна кількість помилок, що стали наслідком головно описок, трапляється в ілюстративному матеріалі. До прикладу, автором репродукції картини (С. 662) є Жан Огюст Енгр (не Д. Енгр), картина (С. 779) Артура Орльонова (не А. Орлонова), зображений (С. 858) пам'ятник Іванові Підкові створив Петро Кулик (не І. Кулик), а картину «Битва під Пуатьє» (С. 348) – художник німецько-російського походження Карл Штейбен (не Ш. де Штейбен; ініціал Ш[арль] ймовірно виник через те, що художник в основному працював у Франції). Картина (С. 759) називається «Битва при Варні» (не Варті). Ілюстрація (С. 189) містить зображення лише одного воїна-гастата, хоча на підписі – «Гастати й принципи». Помилково датовані (С. 722) «Бронзові англійські кулеврини XV ст.». Насправді ці корабельні гармати англійської трипалубної каракки «Мері Роуз» були відлиті в 1535 (дві), 1542 і 1543 рр. Через недогляд художнього редактора дві ідентичні ілюстрації в книзі використані двічі: портрет французького короля Карла VII авторства Жана Фуко (С. 660 і 741) та фото Норманського палацу в Палермо (С. 384 і 797).

Утім, всі згадані вище недоліки суттєво не впливають на науковий рівень книги, який є достатньо високим і фаховим.

Не буде великим перебільшенням стверджувати, що держава є продуктом війни, а головні її інститути історично є військовими за своєю природою. Попри величезну кількість функцій, які виконує сучасна держава, її головним призначенням залишається захист життя своїх громадян та відстоювання їх групових інтересів на міжнародному рівні. Вже на початку ХХІ ст. глобальна війна із терором та розгортання російської агресії в Україні переконливо продемонстрували, що навіть найбільш розвинені у цивілізаційному плані та ліберальні суспільства не можуть обійтися без військової справи та війни як важливого інструмента зовнішньої політики. Війну все ще не вдається замінити іншими засобами досягнення політичних цілей. Як влучно зауважив американський соціолог Моріс Дейві: «Історія свідчить, що людина деградує, якщо припиняє боротися із ворогом чи з неприхильністю природи» (Дейві М., 2009, с. 288).

Знання військової історії є неодмінною умовою для розуміння правил та механізмів, які продовжують керувати сучасним світом. Відомий британський воєначальник часів Другої світової війни віконт Монтгомері Аламейнський (1887–1976) зазначав: «Ті ж самі принципи ведення війни, яких дотримувалися у минулому, з'являються упродовж історії знову та знову, тільки за інших обставин. Хоча зброя й стала потужнішою, а проблеми, які виникають на полі бою, ускладнилися й стали заплутанішими, військове мистецтво сьогодні в своїй основі залишилося таким самим, як у давні часи» (*Монтгомери Б. Л., 2004, с. 20-21*). Для України, яка протистоїть російській агресії, вивчення військової історії, освоєння практичного досвіду багатовікової збройної конфронтації є безсумнівною життєвою необхідністю.

У вересні 2018 р. на Книжковому форумі у Львові відбулася презентація вже другого тому «Історії війн і військового мистецтва» авторства львівських науковців Леонтія Войтовича та Віктора Голубка, який охоплює період XVII – початку XX ст. Як заявила під час цієї презентації представниця видавництва «Фоліо», триває робота над підготовкою до друку третього, завершального тому видання, авторами якого виступили як львівські (Віктор Голубко, Леонід Кривизюк), так і київські науковці (Валерій Грицюк, Олександр Лисенко). Немає найменшого сумніву, що перша українська історія війн та військового мистецтва стане важливою віхою в розвитку національної військової історії, сприятиме інтенсифікації досліджень у цій галузі та викличе інтерес не лише фахових військових, але й широкого кола дослідників та аматорів минулого.

Використані посилання

Брайчевский М. Утверждение христианства на Руси. Киев: Наукова думка, 1988. С. 29.

Винклер фон П. Оружие. Руководство к истории, описанию и изображению ручного оружия с древнейших времен до начала XIX века. Москва: Софт-Мастер, 1992 [Репринт видання 1894 р.]. С. 116–117.

Дэйв М. Эволюция войн / Пер. с англ. Л. А. Калашниковой. Москва: Центрполиграф, 2009. С. 288.

Войтович Л. Прикарпаття в другій половині I тисячоліття н. е.: найдавніші князівства // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 45. Львів, 2010. С. 13–54.

Моммзен Т. История Рима. Т. 5. Книга 8. Провинции от Цезаря до Диоклетиана / Пер. з нем. В. Н. Неведомского. Москва–Харьков: АСТ–Фолио, 2002. С. 245–246.

Замаровський В. Сім чудес світу / Пер. з словац. Б. і В. Луцкевичів. Київ: Веселка, 1979. С. 254. The Cambridge History of Iran. Vol. 4 / Fisher W. B., Frye R. N., Avery P. and others. Cambridge: Cambridge University Press, 1975. P. 121.

Монтгомери Б. Л. Краткая история военных сражений / Пер. с англ. В. П. Михайлов. Москва: Центрполиграф, 2004. С. 20–21.

Николенко С. Гром победы раздавайся? Харьков: «ДИВ», 2010. С. 4.

Техника в ее историческом развитии. От появления ручных орудий до становления техники машинно-фабричного производства. Москва: Наука, 1979. С. 84.

Kwaśniewicz W. 1000 słów o dawnej broni białej i uzbrojeniu ochronnym. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1990. S. 55.

Kopaliński W. Słownik mitów i tradycji kultury. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1996. S. 446.

З М І С Т

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Попко С.М. Цивільний демократичний контроль над військовою сферою в Україні: законодавче забезпечення, особливості впровадження (2003 – 2018) 3

Давидюк Р.П. Рівненський вектор розвідки Державного центру Української Народної Республіки 14

Ісаюк О.І. Роль психологічних установок у виживанні в умовах екстремальної загрози: випадок солдатів УПА у концтаборах ГУЛАГу (1940 – 1950-ті роки) 27

Середюк М.С. Володимир Целевич: внесок у заснування українського Горожанського Комітету та Української військової організації 42

Скрипник А.Ю. Військово-політичні заходи російської влади перед Січевим повстанням 1863 – 1864 рр 53

Ткачук А.П. Безпеківі чинники зовнішньої політики України в умовах російської військової агресії..... 69

Трофимович В.В., Трофимович Л.В. Відображення Акта 30 червня 1941 року в історичних працях і мемуарах учасників Українського визвольного руху..... 81

Шелестак Л.Р. Військова кафедра Львівського політехнічного інституту на службі радянської ідеології (1944 – 1991) 99

100-РІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Ткачук П.П. Військові реформи гетьмана Павла Скоропадського у контексті державотворчих процесів в Україні (квітень – грудень 1918 р.) 112

Дем'янюк О.Й. Втрата боєздатності російського війська у 1917 р. (на прикладі 11-ї армії Південно-Західного фронту) 124

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

- Беспєка В.Ю.* Зародження американського пропагандистського апарату на початку «холодної війни» (1945 – 1948 рр.) 140
- Сіромський Р.Б.* Дискредитація колишніх учасників антирадянського руху опору в Канаді: КДБ проти Дмитра Куп'яка 150
- Слюсаренко А.В.* Сили спеціального призначення Збройних сил Китаю: сучасний етап розвитку та перспективи 164
- Чобит І.Р.* Історичний досвід провідних країн світу у запровадженні та функціонуванні структур цивільно-військового співробітництва (СІМІС) 179

ЛОКАЛЬНІ ВІЙНИ ТА ЗБРОЙНІ КОНФЛІКТИ СУЧАСНОСТІ

- Казан Е.М.* Аспекти організації медичної допомоги у ході проведення АТО на Сході України в 2014 – 2016 рр. 193
- Питльована Л.Ю., Бураков Я.Ю.* Україна, Росія і світова безпека у карикатурі Деріла Кейгла та інтернет-ресурсу Cagle Cartoons ... 206
- Сороківська-Обіход А.І.* Історіографічні аспекти вивчення Російсько-грузинської війни серпня 2008 року 225
- Юрова Т.М.* Напрями та зміст культурологічного супроводу реабілітаційного процесу військовослужбовців у період АТО (ООС)... 243

НАУКОВІ ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЇ

- Гулай В.В.* Сили спеціальних операцій у фокусі військово-історичного аналізу 264
- Козицький А.М.* Фундаментальне дослідження історії війн та військового мистецтва 270

C O N T E N T S

HISTORY OF UKRAINE

<i>Popko S.</i> Civilian democratic control over the military sphere in Ukraine: legislative support, peculiarities of implementation (2003-2018)	3
<i>Davydiuk R.</i> Rivne intelligence vector of the State Center of the Ukrainian People's Republic	14
<i>Isayuk O.</i> Psychological installations and survival in terms of extremal threat: the case of the UPA soldiers in the concentration camps of the GULAG (1940-1950's)	27
<i>Serediuk M.</i> Volodymyr tselevych: contribution to the establishment of the ukrainian horozhansky committee and the ukrainian military organization	42
<i>Skrypnyk A.</i> Military and political precautions of the russian authority before the January revolt of 1862–1863	53
<i>Tkachuk A.</i> Security factors of the foreign policy of Ukraine in the conditions of russian military aggression	69
<i>Trofymovych V.V., Trofymovych L.V.</i> Disclosure of the act of 30 june 1941 in the historical works and memories of participants of the Ukrainian liberation movement	81
<i>Shelestak L.</i> Military department of the Lviv Polytechnic Institute at the service of the soviet ideology (1944–1991)	99

100 years OF UKRAINIAN REVOLUTION

<i>Tkachuk P.</i> Military reforms of hetman Pavlo Skoropadskyi in the context of processes of state development in Ukraine (April-December 1918).....	112
<i>Demianiuk O.</i> Loss of combat capability of the russian army in 1917 (via example of the 11th Army of the Southern-Western front).....	124

WORLD HISTORY

- Bespeka V.* Origin of American early propaganda apparatus “Cold War” (1945-1948)..... 140
- Siromskyi R.* Discredit of former participants of the anti-soviet resistance movement in Canada: KGB against Dmytro Kupiak 150
- Sliusarenko A.* History of the creation of Special Operations Forces of the People’s Republic of China armed forces..... 164
- Chobit I.* Historical experience of leading countries in the establishment and functioning of civil-military cooperation structures (CIMIC) 179

CURRENT LOKAL WARS AND ARMED CONFLICTS

- Kazan E.* Quality and integrity of providing medical aid to themilitary medical service of the armed forces 193
- Pytlovana L., Burakov Ya.* Ukraine, Russia and Global Security in political cartoons of Daryl Cagle and Cagle Cartoons Online Resource 206
- Sorokivska-Obikhod A.* Historiographical aspects of studying the Russo-Georgian War in august 2008 225
- Yurova T.* Directions and content of the cultural activity of the rehabilitation process of the military at the period of the ATO (JFO) 243

SCIENTIFIC REVIEWS

- Hulai V.* Special forces in the focus of military-historical analysis 264
- Kozytsky A.* History of wars and military arts fundamental study 270

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

«Військово-науковий вісник» внесений до переліку наукових фахових видань у галузі історичних наук. Збірник видається Національною академією сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного двічі на рік (весна – осінь) державною мовою (приймаються статті й англійською мовою). Вісник містить статті з історії України, всесвітньої історії, історії локальних воєн та збройних конфліктів сучасності, історії озброєння та військової техніки, рецензії на книги.

Наукові статті, що подаються до друку, повинні відповідати профілю видання, бути правильно оформленими та раніше неопублікованими.

Структура статті повинна відповідати вимогам Постанови Президії ВАК України від 15.01.03 № 7-05/1. Тобто включати наступні елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Комп'ютерний варіант рукопису повинен відповідати таким вимогам: стаття оформляється у текстовому редакторі Microsoft Word (шрифт Times New Roman, 14 pt, через 1,5 інтервалу). Параметри сторінки – формат А4, поля 2×2×3×1, абзац – 1,25 см.

Текст статті оформляється у такому порядку:

- індекс УДК (універсальний десятковий класифікатор). Розташовують окремим рядком, у лівому верхньому куті;

- прізвище та ініціали автора. Розташовують окремим рядком, у лівому верхньому куті, під УДК;

- обліковий запис автора ORCID (має відповідати стандартам ORCID та мати вигляд повного URL (наприклад <http://orcid.org/0000-0003-1856-0045>) у лівому верхньому куті, під прізвищем та ініціалами автора.

- заголовок статті;
- анотація українською мовою (не менше 600 знаків з пробілами);
- ключові слова (не більше 5-ти) українською мовою;
- текст статті (до 40 тис. знаків);
- список використаних джерел та літератури (згідно з вимогами, опублікованими у «Бюлетені ВАК України (2008, № 3) «Зміни, що вносяться до переліків та форм документів, які використовуються при атестації наукових та науково-педагогічних працівників»).

Після списку використаних джерел розміщується пристатейний список літератури (References).

Далі – прізвище та ініціали автора, назва статті англійською мовою.

Відтак, подається анотація англійською мовою. Вона повинна відображати наукову проблематику, суть досліджень, використані методи, отримані результати і висновки, містити ключові слова. Обсяг анотації – не менше 1800 знаків.

Наш журнал заохочує авторів використовувати Harvard Referencing Style (варіант Великої Британії (GB)) для оформлення списку використаних джерел, а також для упорядкування внутрішньотекстових посилань. Приклади оформлення списку літератури можна знайти за посиланнями: <http://www.nbu.gov.ua/node/868> та <http://www.emeraldgroupublishing.com/authors/guides/write/harvard.htm?part=2>

Гарвардський стиль передбачає використання посилань у тексті роботи щоразу при цитуванні джерела. Внутрішньотекстове посилання містить інформацію про: автора праці, що цитується, дату публікації, сторінковий інтервал (якщо наводиться пряма цитата або перефразована конкретна інформація з джерела).

Якщо стаття подана до друку англійською мовою, на неї поширюються відповідні вимоги, що наведені вище. До такої статті додаються прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація (обсягом не менше 1800 знаків), список використаних джерел та літератури українською мовою.

До статті додається авторська довідка: прізвище, ім'я, по батькові автора (авторів), повна назва організації, посада, вчений ступінь, наукове звання, поштова адреса, телефон, e-mail.

Автор несе відповідальність за додержання вимог чинного законодавства при підготовці матеріалів, у тому числі норм авторського права та достовірність наведених фактичних даних, у тому числі цитат, посилань на джерела, імен, назв.

Рукописи, що не відповідають вимогам, не приймаються до публікації. Редакційна колегія залишає за собою право проводити редакційну правку рукопису, відхилити його, якщо науковий рівень статті недостатній або не відповідає напряму Вісника. Рукописи авторам не повертаються. Редакційна колегія не здійснює поштову пересилку збірників авторам статей.

Публікації у Віснику безкоштовні. Авторські матеріали подаються до редколегії збірника через Науковий центр Сухопутних військ Національної академії сухопутних військ (науково-дослідна лабораторія військово-історичних досліджень). Матеріали в електронному вигляді надсилати на адресу: burakov04@ukr.net або deer_in_faith@ukr.net.

Більше інформації – на сайті видання: vuv.asv.gov.ua

Наукове видання

**ВІЙСЬКОВО-НАУКОВИЙ
ВІСНИК**

Випуск 31. – Львів: НАСВ, 2019. – 293 с.

Відповідальний за випуск *А.Ю. Щеглов*
Редактори *Т.В. Животова, Н.С. Хмелюк*
Коректор *О.М. Мінецьва*
Комп'ютерний набір і верстка *А.Ю. Щеглов, І.М. Кметь*

Підписано до друку 25.04.2019 р.
Формат 60х90/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Офсетний друк.
Умов. друк. арк. 18,5
Обл.-вид. арк. 15,5
Тираж 100 прим.
Замовлення № 33

Видавець та виготовлювач – Національна академія
сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
79012, м. Львів, вул. Героїв Майдану, 32
тел.: (032) 258-44-12

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3939 від 14.12.2010 р.